



1

Miscel·lània

Josep M. Puig Salellas

SOCIETAT
CATALANA
SCEJ
D'ESTUDIS
JURÍDICS

FILIAL DE L'INSTITUT
D'ESTUDIS CATALANS

En homenatge

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Josep M. Puig Salellas
En homenatge

Miscel·lània, 1

*Edició coordinada per
Josep Serrano Daura*

Barcelona
2011

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Josep M. Puig Salellas : en homenatge. — (Miscel·lània ; 1)

Referències bibliogràfiques

ISBN 9788499650524

I. Puig Salellas, Josep M. (Josep Maria), 1924-2007 II. Serrano Daura, Josep, ed.

III. Societat Catalana d'Estudis Jurídics

IV. Col·lecció: Miscel·lània (Societat Catalana d'Estudis Jurídics) ; 1

1. Puig Salellas, Josep M. (Josep Maria), 1924-2007 2. Notaris — Catalunya 3. Dret català
929Puig Salellas, Josep M.

© dels autors dels textos

© Societat Catalana d'Estudis Jurídics,

filial de l'Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: juny de 2011

Tiratge: 500 exemplars

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Disseny gràfic: Zink comunicació, SL

Compost per Anglofort, SA

Imprès a Limpergraf, SL

ISBN: 978-84-9965-052-4

Dipòsit Legal: B. 21388-2011

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Sumari

Presentació	7
Semblança de Josep M. Puig Salellas	
Josep M. Puig Salellas. Vida i obra, <i>per Robert Follia i Camps</i>	11
Reconeixements, homenatges i bibliografia de Josep M. Puig Salellas, <i>per Robert Follia i Camps</i>	23
Homenatge al senyor Josep M. Puig Salellas, organitzat per la Societat Catalana d'Estudis Jurídics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, el 19 de març de 2009	
1. Intervencions	
Obertura de l'acte, <i>per Salvador Giner de San Julián</i>	35
Compromís i rigor. A Josep M. Puig Salellas en reconeixement, <i>per Ricard Torrents</i>	37
En homenatge a Josep M. Puig Salellas, <i>per Josep Cruanyes i Tòr</i>	41
A Josep Maria Puig Salellas, <i>per Francesc Torrent i Cufí</i>	45

Josep M. Puig Salellas, notari <i>per Joan Carles Ollé i Favaro</i>	53
Josep Maria Puig Salellas i la Comissió Jurídica Assessora, <i>per Tomàs Font i Llovet</i>	57
Josep M. Puig Salellas, acadèmic, <i>per Josep Delfí Guàrdia i Canela</i>	61
El cònsol Josep Maria Puig Salellas, <i>per Miquel Valls i Maseda</i>	67
Puig Salellas i Raimon Noguera, <i>per Lluís Jou i Mirabent</i>	71
Nota breu i personal sobre Josep Maria Puig Salellas, <i>per Jordi Porta i Ribalta</i>	75

2. Conferència

Josep M. Puig Salellas, el dret i la llengua: aproximació a un jurista militant, <i>per Antoni Milian i Massana</i>	79
---	----

Col·laboracions

1. Notes personals

- Josep Maria Puig Salellas, president del Consell Social de la
Universitat de Barcelona,
per Josep M. Bricall 91
- Josep M. Puig i l'autonomia de Catalunya,
per Marc Carrillo 97
- Josep Maria Puig Salellas en el record,
per Víctor Pou 99

2. Dret i institucions

- El Tribunal de Cassació de la Generalitat republicana:
la història d'una tradició prohibida,
per Encarna Roca Trias 109
- El dret fonamental a l'honor: contingut, regulació i
doctrina constitucional,
per Eugeni Gay Montalvo 127
- Dret comparat en matèria de parelles estables: Illes Balears,
Alemanya i França,
per Thomas Gergen 137
- Col·lació de donacions i successió en dret català,
per Albert Lamarca i Marquès 155

Algunes reflexions sobre l'elaboració de la Compilació,
per Jordi Figa López-Palop 189

3. Història

Els testimonis aliens a l'orde en el procés contra els templers
a la península Ibèrica (1309-1310),
per Josep M. Sans Travé 201

Dot i mobilitat social: ficcions de poder en la Barcelona de
l'edat moderna,
per Mariela Fargas Peñarrocha 223

4. Altra temàtica

La «conversió» de Miguel Hernández Pons,
per Juan-José López Burniol 257

Recensió

*Doble oficialitat i llengua pròpia: dues llengües i un territori. Textos de
Josep M. Puig Salellas, edició a cura d'Ester Franquesa i Lluís Jou,
per Josep Serrano Daura* 279

Presentació

La Junta de Govern de la Societat Catalana d'Estudis Jurídics va retre homenatge al desaparegut Josep Maria Puig Salellas en un acte celebrat a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans, el dia 19 de març de 2009. Un acte que culmina amb l'edició d'aquesta obra col·lectiva, amb les intervencions que es van fer, més una semblança personal amb la bibliografia i altres mèrits de l'homenatjat (a càrrec del seu amic Robert Follia), i diverses col·laboracions que els autors han lliurat amb molt de gust per a l'ocasió.

Aquesta miscel·lània inaugura aquesta sèrie editorial de la nostra Societat, pensada per a homenatjar juristes del nostre país amb una activitat multidisciplinària, com és el cas de Puig Salellas, dedicat al dret notarial, al dret civil català, al dret públic català, al dret lingüístic, a la història del dret..., però també humanista, acadèmic, escriptor, crític, i membre i, sovint, també president de nombroses institucions. Àmbits en els quals ha deixat l'empremta i en alguns casos l'indiscutible mestratge, amb una molt notable producció bibliogràfica, sense oblidar les nombroses conferències i altres activitats que va dur a terme per a defensar i difondre el nostre dret i les nostres institucions.

Amb la llarga dedicació a l'estudi i el desenvolupament del nostre dret, Josep Maria Puig Salellas és mereixedor d'aquest nou homenatge, del reconeixement de la nostra Societat i del nostre país.

La Junta de Govern

Semblança de Josep M. Puig Salellas

Josep M. Puig Salellas. Vida i obra

Robert Follia i Camps

Notari

La Societat Catalana d'Estudis Jurídics de l'Institut d'Estudis Catalans i la família Puig Aleu em demanen una semblança de Josep M. Puig Salellas que serveixi d'introducció a aquesta miscel·lània. He acceptat de bon grat l'encàrrec tot i sabent que s'han dit tantes coses d'ell que és impossible no repetir-se. Intentaré combinar en aquest perfil la seva vida —i les etapes que la formaren—, amb les activitats i publicacions que dugué a terme, de manera que es pugui copsar com un tot la seva rica personalitat. Intentaré també, d'acord amb el que m'han demanat, recollir tant com sigui possible els trets del seu caràcter i, també, la relació que hi vaig tenir. Disposo, sortosament, d'unes memòries familiars inèdites que, cal dir, canvien quelcom —referent a la seva primera escolarització— del que consta en la semblança que vaig fer per a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació i que va publicar la *Revista Jurídica de Catalunya*.

Diré per començar que en Josep M. era un gran home, no en el sentit físic de la paraula, sinó en el sentit més humà. Un *homenot*, com diria Josep Pla, el qual, sens dubte, si avui visqués l'inclouria en una nova sèrie. No era un sant ni un màrtir, com alguns sembla que l'han volgut catalogar. Era un home, un burgès, de poble (encara que nascut a ciutat), molt intel·ligent, amb una gran formació històrica, dotat d'una gran llestesa i, també, d'una certa murrieria, estudiós, treballador, molt ordenat i metòdic, irònic i, sobretot, d'un gran sentit pràctic. Per a mi, aquesta era la característica més marcada i el que li permeté simultaniejar l'estudi amb la diversió, en els primers temps, i el treball i la vida familiar després; i més endavant tot això amb la gran activitat pública i ciutadana que va tenir. Una característica, a més, que li permeté exercir alhora un independentisme teòric i la defensa pragmàtica d'un pactisme de reminiscència medieval. També en vull destacar la bonhomia, que amagava amb una fina ironia, i l'afecte que tenia a les persones que estimava. En aquest treball intentaré desenvolupar totes aquestes idees i fonamentalment, com he dit, inserir les activitats que va dur a terme en les diverses etapes de la seva vida, de manera que es pugui copsar millor d'una ullada la seva rica personalitat.

PRIMERA ETAPA

Del naixement fins al notariat

Josep M. Puig Salellas va néixer a Girona el 12 de febrer de 1924. Fill d'Ignasi Puig Bayer, lleidatà i catedràtic de geografia i història de l'Institut de Girona, i de Concepció Salellas de Llobet, pubilla de Can Salellas, on, com ell diu, les dones conservaven el cognom familiar. Encara que ell sempre reivindicava els seus antecedents empordanesos, havia nascut a Girona, on vivia la família ja en l'època del seu avi Meliton Salellas, com ell mateix recull al final del seu llibre *Els Salellas* («clar que els de l'Empordà, com els de Bilbao, naixem on ens plau, perdoneu-me el símil i l'expansió, doncs jo també sóc empordanès»). Passaven els estius al Mas Salellas de Cruïlles (parròquia de Sant Sadurní), on els sorprenqué la Guerra Civil. Com que eren d'una família de dretes —el seu pare era fill d'una família lleidatana carlina—, van haver d'emigrar a França i d'allà a Sant Sebastià, des d'on retornaren en acabar la Guerra Civil, el 1939, i es van tornar a establir a Girona.

Va fer els primers estudis al col·legi de La Salle, on entrà als vuit anys. No sabem si hi començà el batxillerat o si el començà a l'institut. Però, com acabo de dir, als dotze anys la família emigrà a França i d'allí a Sant Sebastià, on va continuar el batxillerat a l'Institut Peñafloreda, del qual, en aquell moment, el seu pare era catedràtic. De retorn a Girona, un cop acabada la Guerra Civil, feu cinquè i sisè de batxillerat a l'institut on impartia classes el seu pare i del qual tenia un gran record, tant dels alumnes com del claustre de professors. Quan estava a punt de començar el setè curs (era del pla del 1938, de set cursos), la família es traslladà a Barcelona i feu aquest darrer curs al col·legi dels Escolapis. Com ell mateix diu, «fou una estada fugaç, però suficient per fer relacions d'amistat, algunes de les quals continuarien després». En canvi, sembla que no tenia gaire bon record dels professors, al contrari dels de l'institut de Girona. Com es pot veure, doncs, tingué una vida d'estudiant de batxillerat bastant moguda, però, segons sembla, sempre la va poder conjuminar amb l'esport i la diversió. Durant tota la vida va tenir un gran record, quasi diria que una enyorança, de Girona, del Mas Salellas i de l'Empordà, i de la seva gent d'aquell temps.

És en aquesta època quan jo el vaig conèixer, ja que la seva família passava els estius al Mas Salellas i es feien visites recíproques amb els meus pares, que també eren propietaris rurals, però residents al poble de Sant Sadurní. Quan jo encara era un infant, ell ja era tot un jove (tenia sis anys més que jo), per això recordo més el mas (i el càntir de coure) i els seus pares, que no pas a ell mateix.

En l'època universitària vam perdre el contacte, ja que a part del trasllat a Barcelona, el seu pare va llogar un piset a Sant Feliu de Guíxols i van deixar d'estiuejar al mas. Les visites al Mas Salellas eren més escasses, però la relació seguí entre el seu pare i el meu, que s'acostumaven a veure al mercat de la Bisbal.

En aquest temps universitari, segons ha remarcat Torrent Cufí en la seva intervenció, seguint el seu sentit pràctic, o més ben dit el seu tarannà natural, va tenir temps per a fer dues carreres, la d'història, seguint el seu pare, i la de dret. La primera (que és la que va començar primer) no la va acabar, com ell mateix reconeix. I, en part, segons deixa entendre, fou per la poca qualitat intel·lectual dels professors. La segona sí, amb tota dignitat, tot i que va haver de fer dos cursos de dret civil en un (en passar d'alumne lliure a oficial). Era, em sembla, un bon estudiant, però també li agradava divertir-se, i sabia compaginar molt bé els estudis amb la vida d'estudiant de llavors, segons es reflecteix amb certa malenconia en les seves memòries familiars, esmentades abans.

Un cop va acabar els estudis de dret i va fer les milícies universitàries (que recorda amb afecte), va començar la preparació de les oposicions a notaries. Primer, amb el notari Trias de Bes, amb qui potser rebé el sentiment del que representa ser notari, que el va acompanyar tota la vida. Però la preparació de veritat, la d'opositor, la va fer amb Jerónimo del Prado Marazuela, registrador de la Propietat, i gran persona, que ja el primer dia, en escoltar el seu primer tema, va pronosticar que seria notari. Jo vaig poder veure els temes que tenia de dret civil i que havia fet ell mateix. Reflectien plenament el seu tarannà. Un gran esquema, amb un gran nombre de fletxes indicadores i un gran sentit comú, sense donar gaire importància a la doctrina italiana o alemanya, però sense deixar-se cap de les qüestions principals. Després me'ls va deixar, però no els vaig poder fer servir, ja que tenia un altre sistema d'estudi. També en aquesta etapa va saber compaginar la seva condició d'opositor amb l'esbarjo i la diversió, especialment en els primers temps, com també deixa dit en les seves memòries. Va aprovar les oposicions l'any 1953 i li va correspondre la notaria de Ponts.

SEGONA ETAPA

Puig Salellas, notari

Puig Salellas prengué possessió de la notaria de Ponts el 15 de setembre de 1953. A Ponts hi feu plenament la vida de notari rural, i s'integrà del tot al poble. La descripció que fa, en les memòries, del poble i de la seva gent, del cafè de la Ventureta, de les relacions amb els clients que anaven a la notaria, de les quals reproduïx algun diàleg, demostra que hi va tenir un gran arrelament. Arrelament que completà complint la norma no escrita d'aquella època quan es va casar, el 1957, amb una noia del poble, de família benestant, la Mari Luz, filla del farmacèutic. Un dels grans encerts de la seva vida, com ell mateix reconeix, i del qual jo dono testimoni. En aquest temps també va preparar les oposicions entre notaris, ja que amb el seu sentit pràctic trobava temps per a tot. Les aprovà el 1958 i li correspongué la notaria de Tarragona, de la qual va prendre possessió el 5 de novembre de 1958.

Abans de continuar, he de fer esment aquí que durant l'estada de Puig Salellas a Ponts és quan comença de veritat la meva intensa relació amb ell. El 1957 jo havia acabat amb bastant d'èxit els meus estudis de dret, després del llarg parèntesi que patí el meu batxillerat, i el pare d'en Puig, el senyor Ignasi, que es va trobar, com feia de tant en tant, amb el meu pare a la Bisbal, el va felicitar i li va recomanar que parlés amb el seu fill. Així, un dels dies que ell baixava a Barcelona, em van convidar a dinar al pis del carrer Urgell i a l'hora del cafè ens en vam anar a un racó on en Josep M., després d'haver-me examinat a consciència, em va venir a dir quelcom semblant que jo havia de fer oposicions a notaries o, altrament, faria el ximple. I ell mateix va parlar amb el senyor Jerónimo que, en produir-se la primera vacant, em va cridar perquè comencés la preparació. Això fou a finals de gener del 1958.

Durant les meves oposicions, cada dos o tres mesos, em trucava la mare d'en Josep M., la senyora Concepció, i em deia més o menys: «Robert, diumenge ve el noi a casa. Vine a prendre cafè.» I en aquestes reunions és on se'm va fer present, on em va entrar —diguem per osmosi—, no sols la manera d'estudiar, sinó també el que és el quefer del notari. Vull regraciar aquí tant a la senyora Concepció com en Josep M. totes les seves atencions. Després, una vegada aprovades les oposicions, vaig anar una setmana de pràctiques al seu despatx de Tarragona, i em vaig hostatjar a casa seva, aquell meravellós pis que tenia aleshores al començament de la Rambla, mirant al mar. D'aquesta estada encara n'hem parlat amb la seva filla Imma mentre estava escrivint aquesta semblança, i m'ha dit que en tenia un record borrós, que em recordava sobretot com un home molt alt, cosa que l'impressionava molt. Aquí vull donar les gràcies a la Mari Luz per la manera en què em va acollir a casa seva, practicant una obra de misericòrdia no escrita: «acollir els pobres opositors i els que acaben d'aprovar».

Així com a Ponts va aprendre a fer de notari i a ser conseller de tothom, com a «professor de jurisprudència de les classes humils» —així ho digué fa anys el Tribunal Suprem—, a Tarragona es consagrà com a notari, sense adjectius, tant de les classes humils com dels despatxos d'advocats, i va fer els primers passos cap a la plena integració a la corporació notarial, al mateix temps que va començar a publicar els seus estudis, a part de la seva implicació ciutadana col·laborant en els quefers de la Llibreria de la Rambla i a la Cambra de la Propietat.

En el primer aspecte, el veiem primer de sotsdelegat i des del 1964 de delegat de la Junta Directiva. Aquest càrrec, que el Reglament estableix per a facilitar a les juntes directives el compliment de les seves funcions, i que normalment està mancat d'efectivitat, en Puig Salellas l'omplí de contingut. Principalment, amb les reunions periòdiques (dinar inclòs) amb els notaris, no sols de la població o del districte, sinó també de tota la província, on es discutien els problemes jurídics i de tota classe que els afectaven.

En el segon aspecte, ens trobem amb tres publicacions sobre el dret de superfície i la nova Llei de la propietat horitzontal, i sobre la compravenda i la

rescissió per lesió publicats en la *Revista Técnica i Jurídica* de la Cambra de la Propietat de Tarragona; dos treballs més a la revista del Col·legi, *La Notaria*; un altre a la *Revista Jurídica de Catalunya* i, especialment, el publicat a Madrid amb motiu del centenari de la Llei del notariat, el títol del qual ja manifestava el tarannà d'en Josep M.: «Proyección de la Compilación catalana en la escritura de compraventa». També és d'aquesta època la conferència a l'Acadèmia Matritense del Notariat, sobre un altre dels seus temes favorits: «Autonomía patrimonial de la mujer casada en derecho español». En un altre aspecte, la seva notaria s'acredità com a molt ordenada i competent, i va ser molt concorreguda per advocats que cercaven el seu consell i la seva visió pràctica del dret. El vaig visitar unes quantes vegades. Normalment parava a casa seva de camí de la meua notaria de Castelló de la Plana cap a casa, i vaig tenir ocasió de poder conèixer, encara més, un Josep M. afectuós i preocupat pels problemes dels seus amics.

La tardor del 1962 havíem decidit (més ben dit, jo l'havia convençut) de preparar uns formularis notariais per presentar al Premi Falguera que havia convocat el Col·legi de Notaris. Jo ja estava a punt de sortir de Chantada (la meua primera notaria), amb la meua *hispano olivetti* portàtil, per traslladar-me per a una estada d'un mes i mig a casa seva a Tarragona per tal de redactar, sota la seva direcció i els seus consells, dits formularis. Però s'esdevingué que el mateix dia que anava a sortir el meu company va rebre el tan típic telegrama en què se li comunicava que li havien concedit una altra notaria. Això va fer que no em pogués traslladar i, consegüentment, el Col·legi de Catalunya es va quedar sense els formularis previstos (no s'hi va presentar ningú més), els quals crec que haurien sortit força bé (perdoneu la immodèstia).

TERCERA ETAPA

Puig Salellas a Barcelona: el notari i l'home públic

El 9 d'octubre de 1970, uns mesos més tard que jo, va arribar a Barcelona. Hauria pogut venir molt abans, però la seva posició privilegiada, en tots els sentits, a Tarragona feia que anés ajornant el trasllat.

Un cop a Barcelona, el que s'albirava ja a Tarragona agafà una dimensió fora de sèrie, en una etapa que és la que més es coneix. Sense deixar d'atendre amb tota cura la seva notaria, que continuava sent referent d'advocats (ho manifestava clarament en Gay Montalvo en la seva necrològica de *La Vanguardia*) i reconeguda per tothom, va començar una quantitat d'activitats tan gran que només el seu mètode i sentit pràctic, una vegada més, permeteren que fos possible, i que jo intentaré d'alguna manera transcriure més o menys cronològicament.

Ja el 1971 va participar molt activament en dos congressos. Per una banda, l'Internacional del Notariado Latino, celebrat a Grècia, on presentà una ponència que havia dirigit (i en la qual vam col·laborar altres notaris) sobre la

publicitat immobiliària. I de l'altra, el Segon Congrés Jurídic Català, on també presentà una notable ponència titulada «L'estatut personal i patrimonial dels cònjuges dins la Compilació»; a més de participar activament en un gran nombre de sessions.

També durant els primers anys entrà a la universitat com a professor associat, en la Càtedra de López Jacoiste, i, especialment, com a membre molt actiu de la Càtedra Duran i Bas, dirigida pel professor Villavicencio. Jo també hi participava, però l'activitat de Puig Salellas era molt més forta. A més de redactar els comentaris a la jurisprudència que li pertocaven, organitzava el treball en tots els sentits. Un gran nombre de professors universitaris d'avui han passat per aquella Càtedra. Els resultats més visibles foren els comentaris a les sentències sobre dret català (llavors del Tribunal Suprem) que es publicaven a la *Revista Jurídica de Catalunya* i que han estat recollits en la col·lecció de diversos volums i publicats per l'editorial Bosch amb el títol *El Derecho civil Catalán en la Jurisprudencia*.

En el camp corporatiu també hi va començar a treballar aviat. Fou nomenat secretari del Col·legi de Notaris el 1973. Durant el seu exercici organitzà el Congrés Internacional del Notariat Llatí (1975), amb un gran èxit i per l'organització del qual va saber comptar amb uns quants col·laboradors, més que per a ajudar-lo materialment —ell sol era capaç de fer-ho tot—, per a esdevenir un equip de suport en la seva organització i per a tenir un suport més ampli. L'èxit que tingué motivà que en el discurs de clausura el president de la Junta de Degans, potser extralimitant-se, el preconitzés com a futur degà i successor del tan admirat Ramon Faus, a punt de cessar.

Efectivament, el 1976 fou nomenat degà, càrrec que ocupà fins al 1980. En general, un tret fonamental que es recorda d'ell és la capacitat d'organització. En particular, es pot ressaltar la manera directa en què dirigia les juntes generals, l'establiment d'un pla detallat de visites a les notaries, assenyalant clarament els punts que calia tenir en compte, i també l'actuació que va tenir com a membre de la Junta de Patronat de l'antiga, i avui dissolta, Mutualitat d'Empleats de Notaries, en la qual ja el primer dia va demanar una auditoria de comptes, moment a partir del qual tot va funcionar molt millor. També aleshores es va adquirir un local (avui venut per manca de finalitat) al carrer Doctor Dou, on es traslladà el servei de protestos de lletres de canvi, fet que permeté dedicar l'espai que ocupava a ampliació de la biblioteca i ubicació del despatx de la Fundació Noguera. Igualment, fou molt important el condicionament de la planta baixa per a instal·lar-hi uns armaris compactes destinats a l'arxiu del protocol general (avui traslladat als soterranis nous). De la capacitat d'organització i el caràcter pràctic que tenia en parlava sempre l'oficial primer Xambrot, el qual, com a anècdota, sempre explicava que mai no se n'havia pogut acomiadar quan li trucava per telèfon, ja que sempre era en Puig qui s'acomiadava (sempre molt correctament), tan bon punt havia fet l'encàrrec i sense esperar resposta.

Relacionada amb aquesta època és la creació de la Fundació Noguera, per escriptura feta davant meu el 20 de juliol de 1976, la qual està domiciliada al Col·legi. En l'escriptura fundacional se'l nomenà secretari i quan morí el fundador, Raimon Noguera, en fou nomenat president, càrrec que va exercir fins a la mort. A la Fundació, com ha recalcat Lluís Jou, en fou l'ànima, en tots els aspectes, d'organització, d'orientació i d'economia. Els resultats són les més de dues-cents obres publicades i el sanejat balanç actual.

També l'any 1976 intervingué, amb altres persones, en la fundació del diari *Avui*, en el qual col·laborà diverses vegades, així com també a *La Vanguardia*. Precisament, els articles publicats en aquest darrer diari (cent seixanta-quatre entre el 1978 i el 2000) han estat recollits i publicats en un llibre de l'editorial Permanyer. Són de temàtica diversa però predominen els de contingut polític i social, tractats amb un particular esperit crític i irònic. Amb això comença un nou aspecte d'en Puig Salellas. El de comentarista polític.

Entre els anys 1978 i 1979 en Josep M. entrà a formar part de dues institucions molt importants a Catalunya: la Comissió Jurídica Assessora i l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya. En la primera, restablerta poc abans, hi romangué fins al 2004, on s'acabà integrant en la Permanent. De l'activitat que hi dugué a terme i del gran nombre de dictàmens dels quals fou ponent, i que estan publicats en les memòries o els anuaris de dita Comissió, n'ha parlat àmpliament el president, Tomàs Font.

A l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació hi ingressà el 1978 i l'any següent, el 1979, llegí el discurs d'ingrés. De l'Acadèmia en fou primer secretari i després censor, i hi dugué a terme, com sempre, una gran tasca. N'ha parlat l'actual president, Guàrdia i Canela, i també en vaig parlar jo mateix en la necrològica oficial de l'Acadèmia. Cal destacar que com a secretari va reorganitzar les actes de les sessions, molt descuidades fins aleshores, tasca que després ha estat continuada amb molta cura pels secretaris successius. Com a censor va promoure un sistema de comunicacions per a les sessions internes que avui encara s'utilitza. Cal esmentar també la participació que va tenir en diversos dictàmens demanats per la Generalitat, com ara el de la famosa LOAPA, el de la reforma del Reglament hipotecari o el de les lleis de successió intestada i de la llegítima. El seu discurs d'entrada va versar sobre un dels seus temes favorits: «Relacions econòmiques entre esposos en la Societat Civil Catalana». Va contestar, a més, els discursos d'entrada de Víctor Reina, referent a la «Iglesia i catalanisme polític», i de López Burniol, referent a la «Resurrecció dels capítols matrimonials», que ell titulà «Els capítols matrimonials com a emblema del pactisme civil». Cal esmentar també de manera especial el discurs d'obertura que va fer del curs 1992/1993 sobre el tema «El dret a l'autodeterminació i els darrers esdeveniments europeus» (independència d'Eslovènia i Croàcia).

La dedicació a la llengua catalana fou una constant en ell des de sempre (ja hem dit que el 1976 va fundar l'*Avui*). També participà en la fundació

d'Edicions 62 i va intervenir en la represa de la *Revista de Catalunya* amb altres membres. Igualment fou un dels promotors del Congrés de Cultura Catalana (1975-1977) i formà part del patronat. Més endavant, en les Jornades sobre l'Estatut d'Autonomia, celebrades el 1980, va fer una primera aportació al problema jurídic de la doble oficialitat de la llengua. Però el seu treball en aquesta matèria destaca, fonamentalment, per la seva pertinença al Consell de redacció de la *Revista de Llengua i Dret* des dels seus inicis i on publicà el primer article, que va anar seguit de molts altres, el juny del 1983. La major part d'aquests treballs han estat recollits en el llibre, publicat recentment, *Doble oficialitat i llengua pròpia: Dues llengües i un territori*, a cura de Lluís Jou i Ester Franquesa. Publicació que recull, a més, els seus treballs més destacats en la matèria. Més tard fou un dels promotors del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1985-1986). El 1994, quan es va constituir el Consell Social de la Llengua Catalana, va entrar a formar-ne part fins al 2005, i des del 2001 era membre del Consell Permanent. La seva activitat en el camp de la llengua la desenvolupà també en gran part durant la seva etapa a l'Institut d'Estudis Catalans, com després veurem.

Els anys vuitanta del segle passat, sense que se'n pugui precisar la data, coincidint amb els primers temps del president Jordi Pujol, començà la seva relació amb la Generalitat, que més o menys continuà sempre fins a la seva mort. D'antuvi, junt amb Vilaseca Marcet, van assenyalar les línies de la futura organització administrativa. Va formar part, més tard, de diverses comissions tècniques i el 1991 va contribuir decididament a la creació de la Comissió de Juristes en Defensa del Dret Català, en què participà activament. Cal recordar que l'activitat d'aquesta Comissió va aconseguir la retirada del recurs d'inconstitucionalitat contra la Llei de filiacions. També l'any 2000, quan la Generalitat va crear l'Observatori de Dret Privat de Catalunya per a la Reforma del Dret Civil Català, Puig Salellas en va formar part des de l'inici com a president de la Secció de Família. Quan les seccions van acabar la seva tasca i es van dissoldre, va passar a la Secció d'Harmonització, fins que va cessar amb el canvi polític del 2004. Les seves intervencions eren sempre fonamentades i, en general, acceptades. Igual que els treballs preparatoris que presentava, sempre complets i ben documentats.

El 1983 va entrar a formar part de l'Acadèmia de Ciències Econòmiques i Financeres, on llegí el discurs d'ingrés amb el títol «El àmbito representativo del órgano de administración de las SA». Uns anys més tard, el 1990, ingressà a la Cambra de Comerç fins al 1998, en què fou president de la Comissió d'Assumptes Jurídics. I el 15 d'abril de 1996 se'l va nomenar cònsol del Consell de Vint del Consolat de Mar.

El 1986 fou nomenat president del Consell Social de la Universitat de Barcelona, que s'acabava de crear. Aquest nomenament significava un gran reconeixement a la seva gran capacitat d'organització per part de la institució universitària. Romangué en el càrrec fins al 1998. També en aquesta institu-

ció acadèmica hi feu una gran tasca, alhora que hi deixà un molt bon record, el qual es feu ben palès amb la concessió de la medalla d'or el 22 d'octubre de 1999.

El 1988 entrà com a membre numerari a l'Institut d'Estudis Catalans, del qual formà part fins a la mort, i s'integrà a la Secció de Filosofia i Ciències Socials, de la qual, més tard, fou el president. De la seva activitat també se n'ha parlat àmpliament en l'acte d'homenatge. Jo només en vull recordar el discurs d'obertura del curs 1989/1990, «La situació jurídica de la llengua catalana» i l'«Informe de l'Institut d'Estudis Catalans al Parlament de Catalunya sobre la reforma de l'Estatut», que va ampliar més tard en un acte acadèmic organitzat per l'Institut el 2006 amb motiu del referèndum sobre l'Estatut, on va analitzar el projecte i, en particular, el reconeixement dels drets històrics. Precisament, poc abans de morir tenia previst pronunciar una conferència a l'Institut titulada «El procés de recuperació institucional», que per la seva malaltia no va poder pronunciar i que va llegir en nom seu Ricard Torrents.

En aquest capítol de nacionalisme català tampoc no podem oblidar que pertanyia a l'Òmnium Cultural, en què formava part de la Consultiva, i que el 2002, arran de la dificultat electoral que va viure aquesta institució, se li va encomanar la modificació dels Estatuts i preparar-ne el reglament electoral.

El 2003 publicà el llibre *Catalunya: la penúltima cruïlla*. A part de ser un bon estudi històric sobre la Catalunya medieval és un bon estudi sociopolític i, en certa manera, vol ser el seu testament polític. Se n'ha parlat molt i, al meu entendre, se li han atribuït coses que no diu, perquè obliden el sentit pràctic de l'autor, un sentit pràctic que li fa ajornar o matisar els sentiments independentistes que sempre va defensar. Per això, si en el capítol XIV parla i defensa el dret d'autodeterminació, el penúltim el titula «El gran acord imprescindible», i acaba amb aquest paràgraf: «això és com els matrimonis, que ara es poden dissoldre, però que, segons ens demostra l'estadística, en general no es desfan, perquè saben aplicar raonadament la tècnica de la solució pacífica, des de dins, discreta per tant, de les seves desavinences». I al final, quan es fa la pregunta de si estem a «l'última cruïlla», ell mateix respon: «Diríem que, com sempre, en la penúltima» i que «per tant, no es pot perdre més el temps i, en canvi, cal aprofitar —un altre cop, a veure si se m'entén— aquell cert, esperançat retorn a l'edat mitjana.»

Com veiem, doncs, Josep M. Puig Salellas era un home complet, per al qual res que fos humà, especialment si es referia a Catalunya, li era aliè. I molt especialment pel que fa al dret i a la llengua, que sempre va dir que eren els dos pilars fonamentals del catalanisme. És cert que al final es decantava més pels temes relacionats amb la llengua catalana, però no va abandonar mai els problemes del dret català. El que va deixar més aviat és de publicar sobre dret, però va continuar estudiant-lo i defensant-lo, com ho testimonia la pertinença en els darrers anys a l'Observatori de Dret Privat, on vaig poder constatar, ja que també membre n'era, el seu rigorós treball, la preparació dels temes i la defensa constant de les essències del dret català.

Després d'aquest recorregut per la seva vida, podríem acabar retornant al principi. Puig Salellas era un gran home, intel·ligent, estudiós, culte, lletraferit, d'un gran sentit pràctic, treballador, metòdic, amic dels seus amics, dialogant i amb un gran cor; a vegades, aquest sentit pràctic (anar sempre per feina), potser una certa timidesa i el caràcter irònic, feia que passés desapercbut per a qui no el coneixia.

He volgut, però, deixar per al final un aspecte fonamental de Puig Salellas i que és constant en ell: l'arrelament a la terra de l'Empordà. Els qui hagin llegit el seu llibre *De remences a rendistes. Els Salellas (1996)* ho hauran copsat plenament. Aquesta família, en principi remença, «que conreaven les terres en domini útil, fent la corresponent prestació al senyor, els Cruïlles i el monestir de Sant Miquel de Cruïlles fonamentalment», passà després a ser propietària, engrandí el patrimoni amb matrimonis, com era normal en aquelles èpoques, i, a la fi, de propietaris rurals que vivien al camp passaren a convertir-se en «ciutadans que, des de la capital, administraven el patrimoni». Això succeí amb el trasllat a Girona del seu avi Melitón Salellas i, posteriorment, amb els matrimonis de les dues filles d'aquest, el de Concepció, la seva mare, amb un catedràtic, i el de Maria, la seva tia, amb un militar. «Dos casaments —diu ell mateix— externs al cercle social que podríem qualificar de propi.» Aquest fet el considera «el lògic punt final d'aquesta història». I en aquest punt se li trasllueix una recança, ja que té en gran estima el sistema català de la casa pairal, cosa que es nota més encara en la *Història difícil de quatre dones*, quan diu al principi de la introducció: «jo sempre m'he considerat un més dels Salellas». I al final: «el que més m'interessa és tenir la sensació que em torno a trobar amb alguna de la meva gent».

D'aquí prové la publicació d'aquests dos llibres, així com la restauració del mas, ja que no hi pot haver *pairalisme* sense *casa pairal*. Restauració que va començar tan bon punt el va heretar i que, seguint aquell tarannà pràctic, al qual ens hem referit més d'una vegada, inicià per les dependències separades del bestiar, perquè rendís quelcom i el masover pogués treballar. Després construï una casa nova per als masovers (abans vivien a la planta baixa del mas). I a la fi va anar restaurant el mas, a poc a poc, fins a deixar-lo esplendorós i convertir-lo en lloc de trobada d'amics i polítics, i on es trobava millor que en cap altre lloc després de la seva jubilació, si bé mai no va abandonar, com hem vist, les seves tasques a ciutat.

Aquest arrelament a la terra i als seus costums, però, el tingué sempre. Em permetran dos records. L'un dels anys 1965-1966, quan un dia vaig mirar, amb el seu permís per descomptat, un contracte d'arrendament del mas. Pensava trobar-hi grans fonaments jurídics; en canvi, vaig veure que era molt més clàssic que els del meu pare, ja que a part del pagament amb diners, que era el més típic llavors (junt amb la parceria), hi havia prestacions en espècie, com «un parell de capons pel Nadal». L'altre, més íntim i familiar, que recull en les referides memòries i més d'una vegada havia compartit amb mi, l'explica tot recordant

els Nadals amb els seus pares amb «la gelatina, el gran requisit, a base de cola de peix i d'essència de rosa, el pastís de fetge i els capons de Can Salellas, criats sàviament per Consuelo Coderc».

Torrent Cufí en parla al final de la seva intervenció «La mitificació de Can Salellas». Potser l'expressió és una mica exagerada. En Josep M. era un home massa pràctic. Ell veia Can Salellas tal com era, com la casa d'un propietari rural que s'havia anat bastint a través del temps i que calia conservar per sentir-se ben unit a una terra, amb unes arrels pròpies, que es perdien a la gran ciutat, a la qual ell acceptava que s'havia de viure, però, si es volia fer quelcom. I aquest sentiment el va tenir sempre, si bé en els darrers temps es feu més fort.

He volgut donar, com he dit al principi, una visió unitària de Josep M. Puig Salellas, fent un recorregut per dates de totes les seves activitats, que anaven en augment, ja que no deixava mai les anteriors. I com es dedueix clarament de la lectura d'aquestes ratlles, em sento deixeble seu i alhora deutor. Per això voldria acabar amb les mateixes paraules amb què vaig acabar la carta que li vaig escriure quan complí vuitanta anys: «vull fer-te saber, simplement, que tinc plena consciència que sense els teus consells i ajut no hauria arribat mai a ésser notari, ni a ser el que sóc».

Gràcies per tot el que has fet, Josep M. I reposa en pau.

Reconeixements, homenatges i bibliografia de Josep M. Puig Salellas

Robert Follia i Camps
Notari

Reconeixements

- Creu de Sant Jordi. Concedida el 9 de juny de 1983.
- Medalla d'or de la Universitat de Barcelona. Concedida el 22 d'octubre de 1999.
- Medalla de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona. Concedida l'11 de maig de 2000.
- Premi Rafel de Casanova, per l'article «Un toque de atención», publicat a *La Vanguardia*.

A títol pòstum:

- La Universitat de Barcelona li dedicà una sala.
- L'Ajuntament de Girona li ha dedicat una plaça.

Necrològiques

- *Avui* (28 maig 2007), M. F., «Mor el jurista i notari Josep Maria Puig-Salellas a 83 anys», p. 42.
- *Avui* (30 maig 2007), Lluís Jou, «Un ciutadà lúcid».
- *El País* (28 maig 2007), Lluís Jou, «Josep Maria Puig Salellas, más que un notario», p. 78.
- *El Periódico de Catalunya* (28 maig 2007), «Fallece en Barcelona Puig Salellas, maestro de notarios», p. 43.
- *El Periódico de Catalunya* (28 maig 2007), Juan-José López Burniol, «Elogio de Puig Salellas», p. 29.
- *El Punt* (29 maig 2007), Francesc Torrent, «En homenatge a Josep Maria Puig Salellas».
- *La Vanguardia* (28 maig 2007), «Fallece el notario y reputado jurista Josep Maria Puig Salellas», p. 52.
- *La Vanguardia* (28 maig 2007), Eugeni Gay Montalvo, «El pragmatismo descrito por Pla», p. 52.
- *La Vanguardia* (29 maig 2007), Lluís Foix, «El penúltimo notario», p. 47.

Sessions d'homenatge en record seu

- Comissió Jurídica Assessora. Sessió plenària del 29 de maig de 2007 en memòria de Josep Maria Puig Salellas. Josep-Enric Rebés, «El company Puig Salellas», publicada en la *Memòria d'activitats de la Comissió Jurídica Assessora* del 2007.
- Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya. Sessió necrològica del 23 d'octubre de 2007. Robert Follia Camps, «Josep M. Puig Salellas *In memoriam*», *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 1 (2008).
- Col·legi de Notaris de Catalunya. Acte d'homenatge, 7 de novembre de 2007. Parlaments a càrrec de Lluís Jou Mirabent, Juan-José López Burniol i Jordi Pujol i Soley.
- Reial Acadèmia de Ciències Econòmiques i Financeres. Sessió del 24 d'abril de 2008. Parlaments a càrrec de Joan Josep Pinto, Francesc Granell i Joan-Francesc Pont.
- Llibreria Catalonia. Presentació del llibre pòstum de Josep M. Puig Salellas, *Història difícil de quatre dones*, amb parlaments de Juan-José López Burniol i Josep M. Sans Travé, 16 de juny de 2008.
- Societat Catalana d'Estudis Jurídics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, amb diversos parlaments (que figuren en aquesta miscel·lània), 19 de març de 2009.

Bibliografia de Josep M. Puig Salellas¹

A. LLIBRES

- *De remences a rendistes: Els Salellas (1322-1935)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1996. (Estudis; 9)
- *Catalunya: la penúltima cruïlla*, Barcelona: Edicions 62, 2003. (Llibres a l'Abast; 382)
- *Història difícil de quatre dones*, Barcelona: Edicions 62, 2008. (No Ficció; 50)

B. RECULLS D'ARTICLES

- *Recull d'articles publicats a 'La Vanguardia' (1978-2000)*. Barcelona: Publicacions Permanyer, 2001.
- *Doble oficialitat i llengua pròpia: Dues llengües i un territori*. Edició a cura d'Ester Franquesa i Bonet i Lluís Jou i Mirabent. Barcelona: Marcial Pons, 2009.

1. La bibliografia que segueix no pretén recollir tota la producció bibliogràfica de Josep M. Puig Salellas; els diferents camps d'estudi en què treballà i la seva participació en la societat civil, com a prolífic conferenciant i ponent, han generat més treballs que els que aquí es recullen; així, s'han referenciat els principals en l'àmbit del dret i la llengua.

C. ARTICLES DE DRET LINGÜÍSTIC

No recollits, però sí citats, en la recopilació de Franquesa i Jou.

- «L'ús del català davant l'Administració». A: *Jornades sobre l'Estatut d'Autonomia de Catalunya*. Barcelona: Càtedra Duran i Bas i d'altres, 1980.
- «La Llei de normalització lingüística a Catalunya i l'àmbit oficial». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 3 (abril 1984).
- «La situació actual de la doble oficialitat lingüística a Catalunya. Dret lingüístic». A: *Actes del Simposi sobre Dret Lingüístic*. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya, 1989.
- «Conceptos básicos de la doble oficialidad». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 14 (juliol 1990).
- «La llengua a l'Administració estatal». *Revista de Catalunya*, núm. 68 (novembre 1992).
- «Els jutges i l'idioma». *Revista de Catalunya*, núm. 94 (març 1995).
- «La llengua i el contracte d'assegurança». *Revista de Catalunya*, núm. 102 (desembre 1995).
- «Un nuevo ámbito de desoficialización de la lengua catalana. El Registro Mercantil». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 4 (desembre 1997).
- «El marc constitucional i estatutari i la Llei de política lingüística». A: *Jornades sobre la Llei de política lingüística* (Barcelona, 19 i 20 de febrer de 1998). Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms, 1999.

D. ARTICLES DE DRET

DRET CIVIL

Part general

- «La Ley catalana de fundaciones y la Ley estatal 30/1994». A: *La Ley 30/1994 de fundaciones. Ciclo de conferencias de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación*. Madrid: Fundación Ramón Areces, 1996, p. 347-373.
- «Entorn del concepte de fundació». *Autonomies. Revista Catalana de Dret Públic*, núm. XXI (desembre 1996), p. 31-47.
- «Una reflexió sobre les fundacions privades i sobre alguns aspectes de llur regulació». A: *Quinze anys de la llei catalana de fundacions privades*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 2000, p. 65-82.

DRETS REALS

- «Aspectos de actualidad sobre el derecho de superficie». *Revista Técnica y de Legislación* [Cambra Oficial de la Propietat Urbana de la Província de Tarragona], núm. 1 (juny 1960), p. 15 i s.
- «La nueva Ley sobre propiedad horizontal». *Revista Técnica y de Legislación* [Cambra Oficial de la Propietat Urbana de la Província de Tarragona], núm. 2 (desembre 1960), p. 13 i s.
- «La hipoteca unilateral pendiente de aceptación y el impuesto de derechos reales». *Revista Jurídica de Cataluña*, núm. 5-6 (setembre-desembre 1962), p. 781-795.
- «Apostilla a un comentario de la Resolución de 8 de febrero de 1962». *La Notaría. Boletín Informativo*, núm. 13 (30 novembre 1962), p. 3-6.
- «La publicidad inmobiliaria». A: *Ponencias presentadas por el Notariado español a los Congresos Internacionales del Notariado Latino*. Vol. III. Madrid: Junta de Decanos de los Colegios Notariales, 1975, p. 463-545. [Ponència escrita amb la col·laboració de Robert Follia Camps, Francesc Ginot Llobateras, Lluís Roca-Sastre Muncunill per a l'XI Congrés Internacional del Notariat Llatí, Atenes, 1971]

DRET D'OBLIGACIONS

- «Proyección de la Compilación catalana en la escritura de compraventa». A: *Centenario de la Ley del Notariado*. Vol. I. Madrid: Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España, 1962, secció segona, p. 523-589.
- «Unes consideracions sobre el pactisme». A: *IX Assemblea d'Estudis sobre el Comtat de Besalú. Ponències i comunicacions*. Vol. I. Camprodon: Amics de Besalú, 2003, p. 153-169.

DRET DE FAMÍLIA

- «Notas sobre la capacidad patrimonial de la mujer casada catalana. Sobre si es necesaria la licencia marital en el ámbito mercantil». *La Notaría. Boletín Informativo*, núm. 2 (juliol-desembre 1967), p. 1-9.
- «El matrimonio y los cambios de regionalidad». *La Notaría. Boletín Informativo*, núm. 2 (abril-maig-juny 1975), p. 1-29. [Conferència pronunciada el dia 10 d'abril de 1975. Curs dedicat al nou títol preliminar del Codi civil. Publicat també a: *Ciclo de conferencias sobre el título preliminar del Código civil*. Barcelona: Ilustres Colegios de Abogados y Notarial de Barcelona: Academia de Jurisprudencia y Legislación de Cataluña, 1975, p. 127-152]
- «Autonomía patrimonial de la mujer casada en derecho español». *Anales de la Academia Matritense del Notariado*, tom XIX (1976), p. 77-120. [Conferèn-

- cia pronunciada a l'Academia Matritense del Notariado el dia 12 de maig de 1969]
- «Notas sobre relaciones económicas entre esposos en Cataluña». A: *Libro-Homenaje a Ramón M^a Roca Sastre*. Vol. III. Madrid: Junta de Decanos de los Colegios Notariales, 1976, p. 219-241.
 - «Notas sobre la autonomía patrimonial de la mujer casada en la Compilación catalana». *Revista Jurídica de Cataluña*, núm. extraordinari (1979), p. 253-332.
 - «Les relacions econòmiques entre esposos en la societat catalana d'avui». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 2 (abril-juny 1981), p. 379-441. [Discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya]
 - «Comentarios als articles 7 a 19 de la Compilació de Catalunya». A: *Comentarios al Código civil y Compilaciones forales*. Tom XXVII, vol. 1. Madrid: Edersa, 1981, art. 1 a 50, p. 270-342.
 - «La reforma de la Compilació en matèria de relacions econòmiques entre cònjuges». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 3 (1983), p. 541-584. [Treball presentat en les II Jornades de Dret Català a Tossa (set.-oct. 1982)]
 - «El règim econòmic matrimonial a l'actual societat catalana». A: *Temes de dret civil català*. Barcelona: Diputació de Barcelona. Institut de Ciències Socials, 1984, p. 55-76 (Quaderns de Ciències Socials; 6)
 - «Incidència del divorci en la reforma de 1984 de la Compilació». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 1 (1986), p. 7-55.
 - «El dret de família a Catalunya i la realitat social». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 4 (1990), p. 875-894.
 - «Els capítols matrimonials com a emblema del pactisme civil». Contestació de l'acadèmic de número Josep M. Puig Salellas. A: *La «resurrecció» dels capítols matrimonials. L'àmbit de l'autonomia de la voluntat en els contractes reguladors de la convivència*. Barcelona: Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, 1999, p. 55-64. [Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Juan-José López Burniol, 30 de novembre de 1999]

DRET DE SUCCESSIONS

- «Sobre el albaceazgo en la Compilación catalana y en el Código civil. Comentario a la Sentencia de 26 de febrero de 1971». A: *El derecho civil catalán en la jurisprudencia*. Tom IX. Barcelona: Universitat de Barcelona. Càtedra de Dret Civil Duran i Bas, 1971, p. 73-131.
- «Sobre preterición no errónea y desheredación injusta. [Comentario a la Sentencia de 30 de enero de 1973]». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 1 (gener-març 1975), p. 119 i 154.
- «Una delimitación de la figura del hereu». *La Notaría. Boletín Informativo*, núm. 2 (abril-maig-juny 1980), p. 5-22.

- «El sistema successori català i el canvi social». A: *IV Assemblea d'Estudis sobre el Comtat de Besalú*. Vol. I. Besalú: Amics del Comtat de Besalú, 1980, p. 107-115. [Comunicació]
- «Notes sobre l'eventual reforma de la llegítima». A: *III Jornades de Dret Català a Tossa. Materials. La reforma de la Compilació: el sistema successori* (Tossa de Mar, 26-29 setembre 1984). Tossa de Mar: Càtedra de Dret Civil Català Duran i Bas, 1985, p. 211-224.
- «La sucesión hereditaria». A: *Comentarios al Código de sucesiones de Cataluña: Ley 40/1991, de 30 de diciembre*. Tom I. Barcelona: Bosch, 1994, p. 11-34. [Comentaris als articles 1 al 8 del Codi de successions]

DRET MERCANTIL

- «Conflictos de leyes en sociedades civiles y mercantiles». A: *Ponencias presentadas por el Notariado español a los Congresos Internacionales del Notariado Latino*. Vol. III. Madrid: Junta de Decanos de los Colegios Notariales, 1975, p. 673-712. [Ponència escrita amb Enrique Gabarró Samsó per al VIII Congrés Internacional del Notariat Llatí, Mèxic, 1965]
- «Un aspecto de la compraventa de terrenos con destino urbano. La rescisión por lesión y la compraventa mercantil de inmuebles». *Revista Técnica de la Propiedad Urbana* [Cambra Oficial de la Propietat Urbana de la Província de Tarragona], núm. 16 (desembre 1967), p. 41 i s.
- «El ámbito representativo del órgano de administración de las S.A.». *Revista de Derecho Notarial*, any xxx, núm. cxx (abril-juny 1983), p. 183-231. [Conferència pronunciada amb motiu de l'ingrés en la Reial Acadèmia de Ciències Econòmiques i Financeres, 1 de febrer de 1983]

DRET PÚBLIC

- «La recuperació de l'autonomia legislativa a l'àmbit del dret privat». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 4 (octubre-desembre 1978), p. 1055-1058.
- «Aspectes jurídics de les competències d'abast econòmic (excloses les finances) de la Generalitat. Consideració general de la qüestió». *La Notaria. Boletín Informativo*, núm. 1 (gener-febrer-març 1980), p. 15-41.
- «El concepte de dret civil català a l'Estatut de Catalunya». A: *Jornades sobre l'Estatut d'Autonomia de Catalunya* (Barcelona, abril 1980). Barcelona: G. Casacuberta, 1980, p. 107-114.
- «L'ús del català davant l'Administració». A: *Jornades sobre l'Estatut d'Autonomia de Catalunya* (Barcelona, abril 1980). Barcelona: G. Casacuberta, 1980, p. 163-170.
- «Les competències de la Generalitat. Consideració especial de les de l'arti-

- cle 12». A: *Jornades sobre l'Estatut d'Autonomia de Catalunya* (Barcelona, abril 1980). Barcelona: G. Casacuberta, 1980, p. 327-334.
- «Contestació al discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Dr. Víctor Reina, “Iglesia y catalanismo político (1874-1912)”», a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 4 (1992), p. 998-1004.
- «El dret a l'autodeterminació i els darrers esdeveniments europeus». A: *Comunicacions dels membres de la Secció de Filosofia i Ciències Socials*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1997, p. 98 i s.
- «El desenvolupament de la competència legislativa en matèria civil». A: *L'exercici de les competències sobre dret civil de Catalunya. Materials de les Onzenes Jornades de Dret Català a Tossa*. València: Tirant lo Blanch, 2002, p. 15-53.
- «Rumania ante Europa, después de los referéndums». *Academia. Revista de Stiintà, Cultura si Arta*. [Bucarest. Editada de Academia Romana], núm. 40 (juliol 2005).
- «Sobre el sentit instrumental de la sobirania compartida». A: *Catalunya, Espanya, Europa*. Barcelona: Fundació Ramon Trias Fargas.

DRET NOTARIAL

- «El problema de la lectura a extranjeros. Notas a la Resolución de 8 de octubre de 1965». *La Notaría. Boletín Informativo*, núm. 6 (agost-desembre 1966), p. 27-33.
- «Lectura a extranjeros: el concepto “intérprete oficial” del artículo 150 del Reglamento notarial». *Revista de Derecho Notarial*, any XII, núm. XLIV, p. 163-178.

DRET FISCAL

- «Precio y beneficios fiscales en la primera enajenación (por compraventa) de viviendas de renta limitada». *Revista Técnica de la Propiedad Urbana* [Cambra Oficial de la Propietat Urbana de la Província de Tarragona], núm. 5 (juliol-agost 1963), p. 2 i s.
- «Exenciones por impuestos de derechos reales i de timbre en la nueva ley de viviendas de protección oficial». *Revista Técnica de la Propiedad Urbana* [Cambra Oficial de la Propietat Urbana de la Província de Tarragona], núm. 8 (desembre 1963), p. 11 i s.

ALTRES PUBLICACIONS NO PRÒPIAMENT JURÍDIQUES RELACIONADES AMB EL DRET

- «Nota necrològica de Raimon Noguera i de Guzmán». A: *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans: Curs 1989-90*, p. 71 i s.

- «Josep M. Vilaseca i Marcet (1919-1995)». A: *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans: Curs 1994-95*, p. 3 i s.
- «Lluís Figa Faura, 1918-1996, *In memoriam*». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 1 (1997), p. 71-76.
- «Roca Sastre y la Compilación de 1960». *Revista Jurídica del Notariado*, núm. 32 (octubre-desembre 1999), p. 103-124.
- «Memòria de les activitats de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya durant el curs 1983-84». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 3 (1985), p. 855-860.
- «Memòria de les activitats de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya durant el curs 1984-85». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 2 (1986), p. 539-545.
- «Memòria de les activitats de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya durant el curs 1985-86». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 3 (1987), p. 801-803.
- «Memòria de les activitats de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya durant el curs 1986-87». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 2 (1988), p. 529-534.

Homenatge al senyor Josep M. Puig Salellas,
organitzat per la Societat Catalana d'Estudis Jurídics,
filial de l'Institut d'Estudis Catalans,
el 19 de març de 2009

1. Intervencions

Obertura de l'acte

Salvador Giner de San Julián

President de l'Institut d'Estudis Catalans

É s un gran honor per a nosaltres, com a corporació acadèmica, aquest acte d'homenatge a Josep M. Puig Salellas, que fou membre d'aquesta casa, i també que els notaris de Barcelona i els juristes de Catalunya hagin volgut retre aquest homenatge a Josep M. Puig Salellas, organitzat per la Societat Catalana d'Estudis Jurídics.

Com que hi haurà moltes intervencions, no m'estendré sobre la seva personalitat ni tampoc en la relació personal que hi vaig mantenir; només faré referència al record inesborrable que em va deixar quan vaig treballar amb ell al Consell Social de la Universitat de Barcelona. Després va ser un membre molt actiu dins l'Institut i com a president de la Secció de Filosofia i Ciències Socials. En tenim un record extraordinari per les seves intervencions, i pel seu activisme com a membre d'aquesta acadèmia.

Sota la presidència de Josep Laporte, se li va demanar que redactés un document sobre l'Estatut d'autonomia de Catalunya; aquest fou un patracol gruixudíssim, però el resum era molt breu, i recordo amb emoció quan el va presentar davant els membres d'aquesta corporació. Com sempre, en les seves intervencions, era ben clar el seu compromís vers Catalunya i la seva actitud, ho diré ben clar, realment sobiranista.

La presentació del seu informe en aquesta mateixa mesa, com molts membres de l'Institut que són aquí presents ho recordaran, va ser la de qui avui se'n diria sobiranista. Aquesta fou la seva posició al llarg de la seva vida i clarament en els darrers moments i en aquesta mateixa casa.

Per això, en nom de l'Institut, vull expressar el deute que tenim amb ell i amb la seva memòria, i estic segur que la nostra acadèmia sabrà estar sempre a l'altura del que ell representa, per a nosaltres i naturalment per a Catalunya.

Compromís i rigor. A Josep M. Puig Salellas en reconeixement

Ricard Torrents

Vicepresident de la Secció de Filosofia i Ciències Socials

És un honor per a mi prendre la paraula en aquest acte. A les documentades i cenyides intervencions anteriors *in honorem* de la figura de J. M. Puig Salellas, deixeu-m'hi adjuntar la meva, més breu i més lliure, per a subratllar dos aspectes de la seva personalitat, que vaig tenir la sort de conèixer directament.

El primer és el compromís de Puig amb la universitat. Va ser el primer president del Consell Social de la Universitat de Barcelona (UB) i va ser aleshores que ens vam conèixer i tractar. Els primers estudis universitaris de Vic, adscrits a la UB, em varen donar la primera oportunitat de tractar-lo i de descobrir-ne el compromís universitari i social amb el país en transformació que vivíem a l'època.

Per això, pel seu compromís universitari, va merèixer la medalla d'Or de la Universitat de Barcelona amb menció especial com a president que fou del Consell Social de la institució, durant el període 1985-1999». Per això mateix, la Universitat de Barcelona té l'Espai Puig Salellas, un espai situat en una de les torres de l'Edifici Històric, singularitzat en record de qui fou el primer president del Consell Social.

No és el moment de reconstruir el naixement i l'evolució d'aquesta figura del consell social, creada com tantes altres figures amb la democràcia i l'autonomia. Recordaré només que els consells socials de les universitats varen néixer el 1983 amb la Llei orgànica 11/1983, del 25 d'agost, de reforma universitària, coneguda com a LRU, en què es defineix com l'òrgan de participació de la societat en la universitat. Recordaré també que la llei engegà a les universitats catalanes, les tres que hi havia, la UB, la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) i la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC), un procés d'expansió cap endins i cap enfora. Enfora portà a la creació de noves universitats, talment que abans d'acabar el segle xx el mapa universitari destruït pels decrets de Nova Planta del 1717 s'havia restablert a Girona, a Lleida, a Tarragona/Reus i a Vic, a més, es van crear universitats noves a Barcelona, la Universitat Pompeu Fabra (UPF) i la Universitat Ramon Llull (URL).

Justament el procés es va desplegar en els tres lustres, del 1985 al 1999, que Puig Salellas fou president del Consell Social de la UB. Des del seu càrrec

no sols liderà el Consell Social de la UB, la universitat de referència de Catalunya, successora de la de Cervera, sinó que també orientà la implantació dels consells socials a les altres universitats catalanes i fins a les de l'Estat. Una implantació que trobava dificultats intrauniversitàries i extrauniversitàries a causa de la separació atàvica entre universitat i societat.

Doncs bé, fou en aquest context que vaig tractar Puig Salellas. El projecte universitari que dirigia a Vic depenia acadèmicament de la UB, a la qual estaven adscrits els ensenyaments, i que culminés en universitat plena implicava no sols la voluntat política del govern, sinó també la voluntat acadèmica de la UB, manifestada per mitjà del Consell Social.

Un dia, a començaments dels anys noranta del segle passat, sense que jo ho sol·licités i sense que fos preceptiu, Puig Salellas m'oferí d'exposar el projecte de Vic en una reunió del ple del Consell Social. Era una oportunitat d'or. Vaig ser escoltat i vaig respondre a preguntes dels membres del consell amb el resultat que el seu dictamen, presentat al Consell Interuniversitari de Catalunya, tot i ser crític respecte de les previsions de cofinançament públic, va significar la superació d'un pas decisiu.

L'episodi voldria projectar-lo més enllà de l'àmbit personal i dels annals particulars de la Universitat de Vic (UVic) per a situar-lo com un dels aspectes rellevants de la personalitat polièdrica de Puig Salellas, el seu compromís universitari, la seva percepció que la universitat és una de les institucions clau de tot país, però encara més d'un país com el nostre mancat d'altres institucions. La universitat a Catalunya, en els moments que Puig hi entrà, continuava sent el que el gran rector Bosch i Gimpera havia definit en els anys trenta del segle passat com «el problema més greu i de resolució més urgent», a causa que «és també el que ha preocupat menys l'opinió culta i fins els mateixos polítics».

El segon aspecte que subratllaré en Puig Salellas és un altre compromís, el compromís amb l'IEC, un compromís actiu, de servei a la institució, que el portà, després d'ingressar el 1988 a la Secció de Filosofia i Ciències Socials, a assumir els càrrecs de secretari (1989-1990), vicepresident (1990-1992) i president (1992-1994) de la Secció. Quan hi vaig ingressar, el 1999, l'any que ell deixava el Consell Social de la UB, vàrem celebrar que teníem una nova institució on trobar-nos i continuar col·laborant, en especial quan vaig encarregar-me de la secretaria de la Secció i després de la vicepresidència.

Llavors vaig descobrir el Puig Salellas jurista, expert en les qüestions referents a la política lingüística, que sovint es debatién en les sessions de la Secció i del Ple. L'any que hi ingressà, el 1989, pronuncià la lliçó inaugural del curs sobre «La situació jurídica de la llengua catalana, avui», que constitueix encara un text de referència.

També vaig descobrir el Puig Salellas historiador del dret, apassionat des del dret en l'actualitat política, quan a Catalunya es va plantejar la necessitat d'un nou Estatut d'autonomia. A l'IEC el debat va girar entorn de Puig Salellas, que va deixar formulat el seu pensament en un altre text de referència, que porta el títol «El

nou Estatut. El reconeixement dels drets històrics», comunicació de Josep M. Puig Salellas a la Secció de Filosofia i Ciències Socials, llegida el dia 8 de maig de 2006.

Tanmateix, el Puig Salellas més complet com a escriptor, jurista, intel·lectual compromès amb el país des de la societat civil, el vaig descobrir en tota la força a partir del 2006. En efecte, el 2006, el de la celebració del centenari de l'IEC, vàrem tenir l'oportunitat de col·laborar organitzant des de la Secció un curs que es titulà «Deu testimonis del segle xx, deu lliçons per al segle XXI». El curs, en deu sessions dobles, de dos professors membres de l'IEC, es proposava establir un cànon d'autors catalans des del punt de vista de les ciències socials. La primera sessió estava dedicada a Prat de la Riba, a càrrec de Puig Salellas, i a Joan Maragall, a càrrec de Pere Lluís Font.

Val a dir que vaig tenir el privilegi de viure l'entusiasme intel·lectual de Puig Salellas davant el repte de la lliçó sobre *La nacionalitat catalana*, d'Enric Prat de la Riba, sobre el seu significat en el segle xx i sobre la seva projecció al segle XXI.

La preparació va durar mesos i el títol de la lliçó va constituir un motiu de debat fins que vam arribar al definitiu: «Enric Prat de la Riba. *La nacionalitat catalana*. El procés de recuperació institucional.» Un títol amb què volia expressar ja d'entrada la superació de la visió historicista amb un plantejament dinàmic de la causa catalana. En altres paraules, es tractava de revisar l'obra escrita i de govern de Prat de la Riba com a punt de partida de recuperació institucional.

El curs s'inaugurava el dia 2 de maig, però no hi va poder assistir. Una malaltia greu el tenia retingut, però fins a l'últim dia va mantenir les ganes i l'esperança de venir a pronunciar la seva lliçó. Quan el dia 27 de maig els serveis de Comunicació de l'IEC varen comunicar la seva mort, vaig escriure:

Benvolguts amics de Comunicació de l'IEC,

Gràcies per la informació sobre el traspàs de l'amic Josep M. Puig Salellas amb què m'heu sorprès en aquest diumenge electoral, [eleccions municipals del 27 de maig de 2007]

Us prego que, si us és avinent, feu arribar el meu condol a la família i a tothom de l'IEC per la part que ens toca, en especial als companys de la Secció de Filosofia i Ciències Socials i més en especial als participants, ponents i contraponents del curs d'«Alts estudis sobre cultura, política i societat (1907-2007). Deu testimonis del segle xx, deu lliçons per al segle XXI».

Tal com molt bé informeu, el seu precari estat de salut li va impedir de pronunciar la lliçó dedicada a la figura d'Enric Prat de la Riba i a la seva obra *La nacionalitat catalana*, que inaugurava el curs juntament amb la de Pere Lluís Font, dedicada a Joan Maragall i a l'escrit «La ciutat del perdó» i altres articles. Així, doncs, amb la lectura de la lliçó de Puig Salellas el dia 2 de maig vaig tenir l'honor d'obrir el curs a Barcelona, i Josep González Agàpito la llegia el dia 17 següent en el curs abreujat de quatre lliçons que es va fer a Girona.

Puig Salellas s'havia pres la lliçó amb un gran interès, diria que amb apassionament, perquè volia partir —em deia— del decret de creació de la Mancomunitat de Prat de la Riba i, passant pels estatuts d'autonomia successius, volia donar al procés de recuperació tot l'abast de testimoni del segle XX, però encara més de lliçó per al segle XXI fins al mateix Estatut del 2006.

Per això, després de discutir llargament —per telèfon i per carta— sobre el títol o emblema, acabà convencent-nos a Pere Lluís i a mi que havia de ser «El procés de recuperació institucional», perquè «d'això i precisament d'això i no d'una altra cosa» volia tractar. Llegir la lliçó en nom seu fou per a mi un honor especial, alhora que una íntima emoció, així com ho fou traslladar-li per telèfon els comentaris elogiosos del contraponent, Josep Serra Ramoneda, i dels altres assistents, no només dels d'aquell dia, sinó dels de les lliçons posteriors, quan la seva esdevenia una referència ineludible.

Ha estat, segurament, l'última contribució acadèmica de Josep M. Puig Salellas, de la qual no només els organitzadors del curs i la nostra Secció sinó tot l'IEC ens podrem fer un honor i un estímul. Jo, en particular, guardaré aquesta primera i última lliçó com un document del rigor i de la fidelitat d'un home representatiu d'allò que té de millor l'IEC i el país. Proposaré a la Secció que el volum on es publicaran les deu lliçons del curs en commemoració del centenari de l'IEC, encapçalat per la de l'eminent jurista, sigui en homenatge a ell.

Rebeu una cordial salutació.

La lliçó es pot llegir al web de l'Institut i es podrà llegir en paper el dia que a la fi aparegui el llibre a les publicacions de l'IEC.

Puig Salellas encara em reservava una última sorpresa. En efecte, el mateix dia del seu enterrament a la parròquia de Sant Vicenç de Sarrià em vaig posar a llegir *Història difícil de quatre dones* (Edicions 62, 2007) i vaig descobrir-hi l'escriptor d'assaig historicojurídic, o simplement l'escriptor que a partir de la història de l'estirp familiar dels Salellas construeix un relat de vida de fina penetració i d'ambició literària. Aquesta ambició literària extrema era l'última regió de tot un univers espiritual que m'era donat d'explorar amb la seva companyia.

En homenatge a Josep M. Puig Salellas

Josep Cruanyes i Tor

President de la Societat Catalana d'Estudis Jurídics

Per a la Societat Catalana d'Estudis Jurídics és un goig i també un deure fer aquest acte. És un deure com a acadèmic que era de l'IEC i com a representant de la nostra societat al capdavant de la Secció. Hem volgut que hi fossin presents tot d'entitats i institucions on ell havia participat i que ens defineixen ben bé la seva personalitat i el seu tarannà. A totes agraïm la resposta entusiasta i la participació en aquest acte.

Cadascuna ens mostra el notari, la projecció a la Cambra de Comerç, l'acadèmic de l'IEC i el membre de l'Acadèmia de Jurisprudència. La Fundació Noguera i l'Òmnium ens mostren el professional tremendament compromès amb el país i un veritable patriota compromès amb la defensa del nostre dret i la nostra llengua.

El recordo i el recordaré com un amic del pare advocat, que era gironí com ell. Vet aquí un altre tret per entendre la seva personalitat.

Ell, com el meu pare, era d'una generació que havia viscut la tragèdia de la guerra i sobretot de la nostra derrota, que definia aquella anècdota que deia el meu pare i que havia comentat moltes vegades amb en Puig d'un capellà en la primera missa el 1939 ara fa setanta anys: «Estamos aquí con la iglesia quemada y hablando en castellano.» Paraules que defineixen molt bé la situació i la tasca que es va plantejar aquella generació i que els ho hem d'agrair i, en concret, a Puig Salellas, ja que la va dur a terme al llarg de la seva vida, al servei del país: la defensa del nostre dret i la nostra llengua.

De tota manera, a mi em toca parlar com a membre de la Societat d'Estudis Jurídics i voldria destacar una aportació que ens va arribar pòstumament com un testament jurídic, el llibre *Història difícil de quatre dones*.

Aquest llibre ens descriu les circumstàncies difícils que van viure quatre dones i més enllà de l'aportació històrica és una gran aportació de doctrina jurídica.

És un goig llegir el llibre, d'estil planer. Ens introdueix de manera profunda per tots els racons de les grans institucions jurídiques familiars com són l'usdefruit vidual, els fideïcomissos, els censals o el dot, i ens en fa veure el sentit i la funció social de manera clara i precisa. El paper de la pubilla i el pubill, que

si bé administrava el patrimoni familiar acabava perdent el cognom i prenia el de la seva dona, cosa que es va mantenir fins al 1870 amb els criteris liberals de dret borbònic, tan encarcerat. Tot i que, per cert, ha tingut ben poca vida, ja que ara es permet altra volta posar els cognoms als fills en l'ordre que el pare i la mare decideixin.

Fa entendre de manera precisa aquestes institucions més que molts tractats universitaris pretesament científics que no passen de la pell d'aquestes institucions. Hauria de ser un llibre de lectura obligatòria per als estudiants de dret de les nostres facultats i dels jutges, notaris i registradors que han d'acreditar el coneixement del nostre dret. Res com aquest llibre fa conèixer de manera planera els principis de llibertat i del pacte que regeixen el nostre dret, sense cap mena de mitificació, i que n'han d'amarar la interpretació i aplicació.

També hauria de ser de lectura obligada per als nostres parlamentaris, que tenen a les seves mans la feina compromesa de la codificació del nostre dret. D'aquest llibre n'han de treure el coneixement del fet que les institucions no tenen sentit si no es plantegen resoldre problemes i guiar les relacions de les persones ara i avui.

En aquest llibre s'entén com la força del nostre dret no era tant en una legislació excessivament precisa i exhaustiva que no va tenir mai, sinó en l'aplicació d'un dret, tremendament lligat a les solucions dels problemes de la societat de cada moment, que era modelat de manera sàvia pel nostre notariat i la nostra gent, que anava construint noves formes i solucions de cada moment. Això va permetre al segle XIX que institucions tan antigues com són els censos servissin d'eina impulsora de primer ordre en la ingent obra urbanística de la construcció de l'Eixample de Barcelona. És aquesta vitalitat el que va permetre al dret català sobreviure amb bona salut durant dos-cents anys, sense poder disposar d'un poder i un òrgan legislatiu que el desenvolupés.

A Puig Salellas l'hem de considerar un membre il·lustre del nostre notariat lligat al nostre país i al seu dret.

A l'últim, i sobretot, aquest llibre també ens fa veure de manera clara el paper actiu de dret i de fet que té i ha tingut la dona catalana en la nostra societat. És realment lamentable que sentim encara en comentaris dels anys passats del franquisme que diuen que la dona, a casa nostra, sempre tenia la necessitat de la llicència marital per a fer qualsevol mena d'actuació econòmica, cosa que demostra un gran desconeixement del nostre país i la nostra història. Que els ho preguntin a les nostres mares i àvies. Desconeixen l'autonomia jurídica patrimonial de la dona casada respecte als béns propis, la dona catalana sempre ha tingut una autonomia que va ser recollida en la Llei del 19 de juliol de 1934 que reconeixia a la «dona la mateixa capacitat civil que l'home», i també en l'article 49 de la Compilació respecte als seus propis béns.

Aquest llibre és un veritable tractat sobre el paper de la dona en relació amb les institucions de la dot, l'usdefruit vidual o la tenuta. Crec que en aquest

llibre Puig complia un deure envers les dones de la seva família, de la qual en les darreres planes parla amb respecte, i de les dues darreres dones, Concepció, la seva mare, i Maria, en parla amb solemnitat. La seva vida havia estat voltada de dones: la seva muller i les seves dues filles, a qui devia aquest reconeixement, encara que no ho digui en el llibre.

A Josep Maria Puig Salellas

Francesc Torrent i Cufí
Notari

Josep Maria Puig Salellas va néixer a Girona el 12 de febrer de 1924, cinc mesos després d'haver començat la Dictadura de Primo de Rivera. Llevat d'aquests cinc mesos, li va tocar viure, senceres, les dues dictadures militars espanyoles del segle xx, l'intermedi de la Segona República i la Guerra Civil, i la restauració de la democràcia i el procés de recuperació d'una part dels drets de Catalunya.

Els aficionats a la cinematografia diríem que la vida de Josep Maria Puig ha estat un film que conté tots els ingredients d'una gran obra, en la qual es conjuguen present, passat i futur; gresca i diversió; guerra i pau; estudi; professió; amor; molt de seny i una mica de rauxa; treball, molt de treball i compromís; fidelitat al país, també en grau superlatiu, i la família, sempre l'estirp.

Repassem, doncs, la vida de Josep Maria Puig Salellas des d'un punt de vista més personal, com m'ha demanat l'organització d'aquest acte.

Ascendència

Josep Maria Puig Salellas era fill d'Ignasi Puig Bayer, catedràtic de geografia i història de l'Institut de Girona en una època en la qual els instituts eren institucions quasi uniprovincials, la qual cosa donava als catedràtics una posició social destacada, atès que el marc social en què es desenvolupava l'ensenyament mitjà era el de les classes benestants. Ignasi Puig havia nascut a Lleida el 1895 en el si d'una antiga família de propietaris d'arrels carlines, un avantpassat de la qual havia rebut del bisbe de Lleida, durant la Guerra del Francès, l'encàrrec de conservar el sudari de Crist, que a l'edat mitjana havia anat a raure a la seu lleidatana. Un cop passada la contesa, la família Puig el restituí i el bisbe, agraït, li'n lliurà un tros que des d'aleshores la família conserva en un relicari. L'anècdota és que, durant la Guerra Civil, resultà destruïda la peça del bisbat, per la qual cosa l'única que es conserva actualment és la de Can Salellas.

Ignasi Puig, home de dretes i catòlic practicant, en una època que això solia prefigurar les actituds polítiques, es va casar amb la pubilla de Can Salellas,

Concepció Salellas de Llobet, el 12 d'octubre de 1922, i es va integrar en el cercle gironí dels propietaris rurals, un grup social que veia amb preocupació creixent l'increment de l'agitació social. El seu sentit del deure el va fer acceptar el càrrec de tinent d'alcalde de l'Ajuntament de Girona i, posteriorment, fou candidat per la CEDA a les eleccions del 16 de febrer de 1936, que guanyà el Front Popular.

La Guerra Civil i l'exili

L'ampli cercle de relacions que havia donat a Puig Bayer el fet d'haver estat fundador i membre de diverses juntes del Girona FC, al costat del vell Encesa, salvà Puig pare d'una mort segura. Les notícies de l'assassinat en els revolts de Torrent d'un altre professor de l'institut que estiujava a Begur, i l'evidència que al mas tampoc no estaven segurs, per la inquietant activitat del comitè de Sant Sadurní, els feren tornar a Girona, on Ignasi Puig fou empresonat i només salvà la pell gràcies a un altre membre de la Junta futbolística. No hi havia solució: després d'una temporada amagat a Barcelona, passà la frontera per Olot, igual que el seu cunyat Joaquim Zuriaga, militar retirat per la Llei d'Azaña, i, com molts catalans, acabà a Sant Sebastià, on es va incorporar com a catedràtic a l'Institut Peñafloreda. El febrer del 1937, Concepció Salellas i la seva germana Maria, amb els respectius fills (el pare, Meliton Salellas, vidu, havia mort el 25 d'abril de 1935), obtingueren els passaports, agafaren prudentment el tren a Flaçà i creuaren la frontera amb l'ai al cor per Portbou i Cervera. S'estigueren uns dies a Perpinyà i feren cap al País Basc, on ambdues famílies visqueren juntes durant dos anys, fins que la progressió de les tropes franquistes sobre Catalunya els va permetre el retorn a Girona (4 de febrer de 1939), on la família recuperà la casa de la Pujada de Sant Feliu, Can Salellas de Cruïlles, i la resta del patrimoni, i es restablí la normalitat familiar. Josep Maria Puig tenia aleshores quinze anys.

Establiment a Barcelona. Els estudis

Josep Maria continuà el batxillerat fins que, havent d'accedir a la universitat, els seus pares prengueren la decisió insòlita d'anar a viure a Barcelona, per a estar al costat dels fills, però la raó inconfessada de sa mare era allunyar el seu marit de les proposicions insistents del governador civil José Antonio Correa perquè presidís la Diputació de Girona. En efecte, els fets de la guerra van produir en Concepció Salellas una al·lèrgia insuperable a tot allò que pogués significar un nou compromís polític per a Ignasi Puig i que, anys després, es manifestava, no sense un punt de dramatisme, en insistents trucades cada vegada que Josep Maria publicava un article a l'*Avui* o a *La Vanguardia*: «Sobretot, no et fiquis en política.»

A Barcelona, Ignasi Puig impartí la seva assignatura a l'Institut Verdaguer, on arribà a ser-ne director, i Josep Maria cursà història i dret a la universitat («el dret també et pot anar bé per als assumptes de la família», li aprovà el seu pare). El seu germà Ignasi cursà farmàcia i posteriorment exercí la professió a Girona. Tornaven a Girona per les Fires de Tots Sants i Sant Narcís, per Nadal, Setmana Santa i uns dies a començament de l'estiu, i hi conreaven les amistats de tota la vida, abans d'anar a Cruïlles, a Can Salellas. El pare, que es va jubilar el 29 de novembre de 1965, retornà definitivament a Girona amb Concepció Salellas. Havien passat vint-i-cinc anys a Barcelona.

Constatem la gran influència en Josep Maria del seu pare, Ignasi Puig Bayer. Puig Salellas ho reconeix en el pròleg de la *Història difícil de quatre dones*, quan refereix que el llibre *De remences a rendistes: els Salellas (1332-1935)* volia ser «la història de la meua gent. Perquè, des del més gran respecte pel meu pare, del qual —del seu mestratge— guardo un record inesborrable, jo sempre m'he considerat un més dels Salellas. I en aquesta expressió no hi ha el més petit rastre de color blau: simplement, parlem de pagesos que des del segle xv fins al xix van viure i treballar a l'Empordà [...] passant de simples pagesos que conreaven les terres que tenien en domini útil, fent la corresponent prestació al senyor —els Cruïlles i el monestir de Sant Miquel de Cruïlles fonamentalment— a ciutadans que, des de la capital, administraven el seu patrimoni».

Els anys d'universitat foren per a Josep Maria un temps d'estudi, però també una etapa d'eixamplament del cercle d'amistats, i d'ocupar-se dels quefers propis de l'edat: passar-ho bé, els partits del Barça, les festes, els balls de saló, en fi, els locals de revista del Paral·lel... Els estius va fer les milícies al campament de Santa Fe del Montseny. Aleshores era impetuós: un cap de setmana que havia previst anar a Palamós amb la seva família, li fou denegat el permís perquè havia acumulat un nombre excessiu d'arrestos, s'escapà muntanya avall amb altres companys tan inconscients com ell i, efectivament, passà uns dies magnífics, dels quals rememora una passejada en la barca de Josep Farreras, avi de Joaquim Nadal, des de la Fosca fins a Calella i Llafranc, per la costa de cap Roig i les illes Formigues. Només la intervenció puntual del seu oncle Joaquim Zuriaga evità un consell de guerra segur per deserció.

Les oposicions. La Notaria de Ponts i el casament

Un cop acabada la carrera, Josep Maria Puig començà a preparar les oposicions a notaries sota els consells del notari barceloní que també ho havia estat de Girona (per tant, amic de Puig pare) Frederic Trias de Bes, al despatx del qual anava un cop a la setmana a repassar escriptures. Tot el contrari de la seva conducta futura, Puig es va prendre l'oposició amb una certa calma, tot combi-

nant, en una barreja difícilment compatible, l'estudi en solitari dels temes i les antigues expansions del cas.

L'any 1951 entrà en contacte amb Don Gerónimo del Prado Marazuela, registrador que va preparar bona part dels notaris catalans de les generacions de Puig, Follia, i un llarg etcètera, fins al seu darrer alumne, Juan José López Burniol. Don Gerónimo, en escoltar el primer tema que recità Puig, li digué: «Usted será notario...», fet que succeí (havia limitat prudentment les sortides als dimecres) en les oposicions a notaries determinades (dit sigui de passada: el sistema que millor quadra amb les actuals competències de la Generalitat en matèria de notaries i registres) del Col·legi de Barcelona presidides per Ramon Faus el 1953, que també superà el menorquí Miquel Hernández Pons, malauradament traspasat fa poc, i el valencià Àngel Martínez Sarrión, que van exercir a Barcelona, i un altre homenet, madrileny i fill de militar, i que esdevení catalanista d'adopció: Francesc Xavier Rocha i Rocha. A Puig Salellas li va correspondre la notaria de Ponts. «Així que aneu a Ponts», li digué el mestre Ramon Maria Roca Sastre, amb la seva veu aponentada, «és terra de capítols: heu de llegir lo treball de Josep Faus [pare del president del Tribunal] sobre els capítols matrimonials a la comarca de Guissona. És lo mateix país. I, sobretot, estúdieu lo dret romà».

A Ponts succeí el notari Víctor Esquirol pare, «un home exquisit que també havia arribat al poble solter com jo —té escrit Puig— i havia situat el seu despatx i la seva residència a casa de la família Pinós, mentre dinava i sopava a la Fonda Manel». I aquest mateix règim el continuà Puig, amb l'afegitó de la tertúlia diària al cafè Ventureta, on en gaudia amb els parroquians de la població i la contrada i, menys, jugant al set i mig o a la botifarra.

Cada cap de setmana baixava a Barcelona, un règim d'anades i vingudes que es va interrompre quan conegué Maria Luz Aleu, de ca l'apotecari; aleshores, s'integrà plenament en la vida del poble també els diumenges: missa dominical, pel·lícules al Cinema Modern i ball. En paraules de Josep Maria Puig, «a Ponts vaig fer la fi justa del notari rural, que és casar-se amb una noia del poble», esdeveniment que tingué lloc a Montserrat el 18 de maig de 1957, amb viatge de noces —amb l'Opel Rekord dels pares— a París, una escapada a Londres per veure el Museu Britànic i poder contemplar el relleu de la Lleona ferida, una de les fites de l'art mesopotàmic, però sense sort, perquè la sala restava tancada, com també la trobaria una altra vegada que intentà veure-la, cosa que fins al 2006 no aconseguí. En fi, Estrasburg, Alemanya occidental, Suïssa, Costa Blava i la Provença.

Les oposicions entre notaris. Tarragona

El seu company de promoció i bon amic José Alberto Garcia Burgos el va convèncer perquè signés les oposicions entre notaris, i establí contacte amb un grup de Madrid per tal de preparar conjuntament el temari, que sempre és

diferent, i féu amb l'express de la nit cap a la capital, on Puig, incomprendiblement, encara no havia estat mai.

La preparació la portà a terme al pis dels seus pares del carrer Urgell, on es traslladà el matrimoni. Puig concentrava les signatures els dimecres, dia de mercat, i les urgències de la resta de la setmana les resolien els seus companys de la zona. Un cop examinat, quan féu la visita protocol·lària als set membres del tribunal, Santiago Pelayo Hore li digué: «Hemos supuesto que, por las dificultades que tenéis los catalanes para expresaros en castellano, sabías más de lo que nos decías, y te hemos puntuado alto», curiosa actitud de predisposició que a Puig, radiant, li resultà totalment plausible. I rebé el corresponent telegrama de Paniagua: «Correspondiele Tarragona».

A Tarragona Puig instal·là casa i despatx al tercer primera del número 3 de la Rambla Nova, a tocar del Balcó del Mediterrani, fins que al cap d'un temps traslladà la notaria al número 80 de la mateixa Rambla. Eren temps d'autarquia i, per tant, anys de progrés econòmic més aviat magre. Puig pensava estar-s'hi dos o tres anys, en espera d'una notaria de Girona, però els notaris de la seva estimada ciutat no es movien i, d'altra banda, de cop i volta, Tarragona va explotar. Al final, no es va moure. Succéi endemés que el cercle de les relacions personals, familiars i socials del matrimoni Puig Aleu s'eixamplà notablement. Puig va contribuir a crear el Club Nàutic de Salou, població on es traslladaven a passar l'estiu. Però, com que, malgrat tot, la ciutat imperial no era el seu territori, és evident que la fi de la seva carrera professional era Barcelona. Amb tot, va ser tarragoní dotze anys: des del 1958 al 1970. A Tarragona van ser engendrats tots els fills del matrimoni: Rosa Maria, Imma, Josep Maria, Llum i Helena, encara que nasqueren a la Clínica Corachan de Barcelona, per raó de l'assegurança que tenia amb el Col·legi de Notaris.

Barcelona

L'octubre del 1970 Puig pren possessió de la seva notaria de Barcelona, situada a la Diagonal, on restà fins a la jubilació, el 1994. Al cap i casal, Puig Salellas eixampla notablement els seus horitzons: a part de servir escrupolosament i rigorosa la notaria, es va integrar a la Càtedra Duran i Bas de la Facultat de Dret, va organitzar amb notable èxit el Congrés Internacional del Notariat Llatí a Barcelona. Des del punt de vista notarial, va ser nomenat censor primer de la Junta Directiva del Col·legi de Notaris i degà entre els anys 1976 i 1980, i vicepresident de la Junta de Degans del notariat espanyol. Durant els anys com a degà, va participar activament en la transició i en la redacció de l'Estatut d'autonomia del 1979, com també ho va fer en l'actual.

La cultura, el dret i la nació segons Puig Salellas

A casa dels Puig Salellas, pares i fills, en la guerra i la postguerra, sempre parlaren només en català. En els dos anys d'exili que la família passà a Sant Sebastià, observaren un canvi d'usos lingüístics fins i tot en algunes persones del seu entorn més proper. Un dia, passejant per La Concha, foren increpats amb allò de «hablen en español», provocació a la qual Puig pare plantà cara. Curiosament, és després de la Guerra Civil que Puig Bayer es mostrà més receptiu a la catalanitat i, el que és més important, compregué i fomentà el catalanisme del seu fill, per exemple, oferint-li l'adquisició de la biblioteca completa, fonamentalment en català, del director de l'Institut Verdaguer. I són aquests volums, juntament amb els del seu pare i àdhuc del seu avi Meliton Salellas, la base d'una àmplia i important biblioteca que actualment ocupa les dependències, convenientment remodelades, d'una antiga granja de Can Salellas.

Els anys que Puig Salellas serví les notaries de Ponts i Tarragona són temps de treball pausat i rigorós en l'exercici de la professió, de dedicació a la família i d'estudi constant de tot el que té a veure amb la catalanitat: llibres, diaris, revistes, publicacions, Puig ho estudià i devorà tot. Contribuí a la fundació de la Llibreria de la Rambla, focus de cultura i catalanitat a Tarragona durant aquells anys foscos.

Després del trasllat a Barcelona, Puig Salellas s'expandí, i posà al servei del país i de la cultura catalana tot el saber acumulat, amb molt de seny i la raixa necessària. Així, quan es funda el diari *Avui*, els promotors el cridaren per a participar-hi, ja que cercaven la seriositat d'un notari i el compromís d'un patriota, cosa que no els va faltar. Fou columnista assidu a l'*Avui* i a *La Vanguardia*.

Va ser el motor i l'ànima de la prestigiosa Fundació Noguera des del 1976 fins al 1996, quan en morí el segon president, Lluís Figa Faura, que rellevà en la presidència. La Fundació Noguera va ser instituïda pel notari Raimon Noguera i Guzman, que també havia estat degà i arxiver de protocols durant anys, amb la finalitat de promoure els protocols notariais com a font de recerca i editar estudis històrics, llibres de privilegis i cartorals medievals.

Contribuí a actualitzar i desenvolupar el dret civil català. Publicà nombrosos treballs jurídics sobre dret de família (matrimoni, règim econòmic matrimonial) i successions (preterició intencional, desheretament injust, marmessors, etc.), sobre veïnatge civil, societats anònimes i hipoteques unilaterals. Participà en el Segon Congrés Jurídic Català, del 1971. Formà part de les comissions tècniques per a la reforma de la Compilació del 1960 (1984), de les llegendes (1990), del Codi de successions (1991) i del règim matrimonial de béns (1993). Va presidir la Comissió de Normalització de l'Observatori de Dret Privat de Catalunya, d'ençà l'any 2000, i s'integrà en la Comissió Redactora de la Llei de contractes de conreu (2007).

Conreà el dret lingüístic, en què sobresurten els treballs sobre «La doble oficialitat lingüística en el Tribunal Constitucional», «La llengua i la dominació política», «Conceptes bàsics de la doble oficialitat», «Els grans conceptes de la doble oficialitat en la Llei 1/1998, de política lingüística» i «Un nou àmbit de desoficialització de la llengua catalana: el registre mercantil», els quals han contribuït a desenvolupar aquesta branca del dret a Catalunya: devem en bona part a Puig Salellas l'estudi, la construcció i la determinació dels conceptes de *llengua pròpia* (territorial i institucional) i *llengua oficial* (impossibilitat d'al·legar-se un desco-neixement), de la doble oficialitat lingüística (de la qual es deriven els principis d'igualtat, indivisibilitat i autonomia, i el dret d'elecció de la llengua del ciutadà i de disponibilitat lingüística del funcionari) i també la traslació del principi bàsic de llibertat civil de les persones a la noció de drets col·lectius, que entronquen amb els drets històrics dels pobles, i de normalització lingüística, que comporta la competència de la Generalitat en la regulació del fet i dels usos lingüístics.

Membre del Consell de Redacció de la *Revista de Llengua i Dret*, promotor del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1985-1986), agrupà un seguit de juristes a l'entorn del fet lingüístic (Antoni Mirambell, Antoni Font, Antoni Milian, Josep Maria Vilaseca, Lluís Jou). Formà part del Consell Social de la Llengua catalana i fou membre de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, de la Reial Acadèmia de Ciències Econòmiques i Financeres, de la Cambra de Comerç de Barcelona i del Tribunal Arbitral del Consolat de Mar des del 1996 fins a la seva mort. Participà en el relançament d'Edicions 62 i de la represa de la *Revista de Catalunya*, amb Max Canher. A l'Òmnium Cultural féu d'home bo, a instàncies del president Pujol, posà pau en la greu crisi que patí l'entitat fa uns anys, i dirigí la gestora que portà a terme una nova redacció dels estatuts.

Va ser el primer president del Consell Social de la Universitat de Barcelona en temps dels rectors Bricall i Caparrós, fins l'any 1999. La Universitat li va concedir la medalla d'or i li ha dedicat una sala a l'Edifici Central.

La mitificació de Can Salellas

Puig Salellas ha estat un jurista experimentat i compromès amb la professió, amb el seu país i les seves institucions, iniciador de la disciplina del dret lingüístic, una persona culta, intel·ligent, radicalment independent. Historiador rigorós. El 1983 la Generalitat li va atorgar la Creu de Sant Jordi. M'agrada assenyalar també un no-reconeixement que en certa manera honora el nacionalista del morro fort que ha estat Puig Salellas: que jo sàpigam, és l'únic exdegà que no ha rebut del Ministeri de Justícia de Madrid la creu de Sant Ramon de Panyafort.

En el record, sempre ens quedarà l'estampa física d'un senyor Puig Salellas d'edat indeterminada, enclavada a la seixantena, que de cap manera aparentava

la real, imatge a la qual contribuí indubtablement el seu aspecte físic, prim, cuidat, sempre vestit impecablement, la cabellera abundant, ja platejada, el posat ferm, enèrgic, resolutiu, optimista, radicalment vital, de bons costums i menja frugal, amant de la bona cuina esporàdica i extraordinàriament llaminer. La conversa aguda, ràpida, d'anar per feina; les reunions, a temps taxat: no havien de durar més d'una hora per a ser útils, la qual cosa obligava a tothom a preparar-les convenientment. Ha dignificat amb la seva presència, el treball, el convenciment i la resolució totes les institucions i comissions a les quals ha participat.

I com s'explica el mite de Can Salellas, per on ha passat bona part de la intel·lectualitat barcelonina i catalana dels darrers quaranta anys?

Deixem que ens ho expliqui el mateix Josep Maria: «Barcelona, una ciutat tan admirable per tantes raons i que tan bé m'ha tractat, però amb la qual mai no m'he sentit identificat del tot. I, com que, per a mi, la Girona d'ara no té res a veure amb la del meu temps i, llevat de comptades excepcions, molt poca de la seva gent em coneix, per no sentir-me un desarrelat en el meu estimat poble, en una espècie de retorn als orígens, he buscat les referències al costat dels meus ancestres, els Salellas, especialment després que, el 1996, vaig publicar la seva història, començant en el segle XIV. I, al final, on tinc la sensació plaent que sí, que sóc a casa, és a Cruïlles, a Can Salellas, precisament on, a més, puc repassar els vells papers de la meua gent i, des de la imaginació, acompanyar-la, a cents d'anys de distància, en els seus goigs i en les seves ombres».

Josep M. Puig Salellas, notari

Joan Carles Ollé i Favaró
Degà del Col·legi de Notaris de Catalunya

Poques figures de la societat catalana han generat, amb motiu del seu traspàs, uns elogis tan merescuts i unànimes com el notari i jurista Josep Maria Puig Salellas. De fet, en els dos anys escassos de la seva desaparició, s'han multiplicat els homenatges i els reconeixements a la seva personalitat, que no fa si no créixer a mesura que passa el temps. La raó en el fons és molt simple: no es va limitar a ser un excel·lent professional, que ja és molt, sinó que dins el camp del dret va conrear diverses parcel·les i en totes va excel·lir.

A partir del 1970, any en què va prendre possessió de la seva notaria de Barcelona, la seva presència es multiplica fins a fer-se indispensable en els àmbits més destacats del món del dret i de la societat civil barcelonina i catalana. Com saben vostès, Josep Maria Puig Salellas va ser degà del Col·legi de Notaris i president de la Fundació Noguera, a part d'exercir nombrosos càrrecs en moltes altres i distingides institucions, la major part de les quals estan representades avui i aquí en aquest acte solemne, raó per la qual evitaré cansar-los a repetir els títols del nostre homenatjat, que són a bastament coneguts per tothom.

No és possible de resumir aquí, ni fent una tria molt exigent, la gran quantitat d'articles jurídics, col·laboracions, conferències o ponències que va fer. És una tasca de recerca i publicació que anirem fent en el futur, si més no des del Col·legi Notarial. Si em permeten la llicència d'una simplificació, sempre reductora, entenc que podríem parlar a grans trets de quatre àmbits d'estudi en la seva obra: l'àrea del dret civil català, del qual va ser gairebé des de la Compilació un dels grans estudiosos i defensors, amb especial dedicació al dret de família i, a partir de l'Estatut del 1979, un impulsor de primer ordre i un col·laborador estret de la conselleria de Justícia en tot el procés codificador. Encara va poder participar activament en l'elaboració dels primers llibres del Codi civil.

També va fer aportacions molt interessants en el camp de la història del dret: no hem d'oblidar que Puig Salellas afegia a la seva gran formació jurídica la d'home de lletres. Era llicenciat en història. En aquesta àrea li va interessar especialment la sociologia històrica de la nostra societat estamental lligada a l'evolució del dret, amb una atenció especial al paper de la dona en el si d'aque-

lla societat i a la fenomenologia del que ell va qualificar de pactisme familiar, que, a parer seu, era el genuïnament català, i que calia distingir i diferenciar del pactisme polític, apartant-se en aquest sentit del mestre Jaume Vicens Vives.

Tercer gran apartat de l'obra de Puig Salellas: el dret públic, i aquí encara dues seccions, el dret constitucional genèricament considerat i una branca d'aquest dret que, pràcticament, crea ell mateix, l'anomenat *dret lingüístic*. No deixa de ser curiós que un dels grans publicistes catalans de les darreres dècades sigui un notari, bàsicament un civilista de formació. O potser no és tan rar: al capdavant el dret civil és el dret de tots els drets, del qual parteixen tots els altres.

Sigui com sigui, les aportacions del nostre autor als estatuts del 1979 i del 2006 van ser molt rellevants, sobretot com a assessor del govern i dels grups parlamentaris. La regulació dels drets històrics en el segon Estatut és en gran part obra seva, partint de teories d'altres autors com ara Herrero de Miñón i Ferret. Però la seva influència estatutària va molt més enllà; durant els vint-i-cinc anys llargs que van d'un text a l'altre, va ser el principal i incansable defensor de les tesis catalanistes enfront del que ell considerava un trencament del pacte constitucional del 1978 per part de l'Estat a partir de la jurisprudència constitucional i de la legislació del Govern de l'Estat. En tot aquest període, va teoritzar moltes de les matèries que finalment s'acabarien incorporant a l'Estatut del 2006.

Si passem al camp de l'anomenat *dret lingüístic* (com un subapartat, per bé que importantíssim a Catalunya, dins el dret estatutari o constitucional), i que pràcticament enceta ell a Europa, les seves aportacions han estat senzillament imprescindibles, per mitjà principalment de la col·laboració a la *Revista de Llengua i Dret*. Les seves teories han consagrat conceptes que s'han revelat clau i que han acabat sent dret positiu: llengua pròpia, llengua oficial, doble oficialitat, disponibilitat lingüística o normalització lingüística, entre d'altres. Resulta indiscutible que el talent jurídic de Puig Salellas va brillar amb molta força en aquesta matèria.

I també ha estat un bon escriptor, fonamentalment com a articulista o assagista polític, encara que també memorialista i historiador, sempre amb el vernís jurídic, amb nombrosos articles publicats a la premsa escrita, en especial als diaris *Avui* i *La Vanguardia*, en què defensà incansablement les seves idees nacionalistes. També publicà tres llibres, dels quals el més important és *Catalunya: la penúltima cruïlla*, que és el seu veritable testament ideològic. En fi, en aquestes obres com, en general, en totes les que publicà, sempre hi sobresurt el seu català sobri i pulcre, elegant, amb pinzellades de fina ironia.

La seva obra, que m'he pres la llicència de repassar en un parell de traços (i ja em disculparan), de ben segur que la majoria de vostès la coneixen molt millor que jo. Però a mi, que vaig tractar al meu antecessor sobretot ja a la recta final de la seva vida, també em va interessar, i molt, la seva persona. Del primer dia em va impressionar, no cal dir-ho, la seva preparació i el seu rigor, la qual

cosa feia que encara destaqués més la seva modèstia i manca d'afany de protagonisme. D'entrada podia semblar una mica eixut, com molts empordanesos, però de seguida veies que darrere s'hi amagava un grapat d'ironia i sornegueria. Puig va ser un treballador infatigable i un home compromès i generós amb el seu país, des de la més estricta independència personal. Mai no va ser un home de partit. Va ser un gran idealista, un catalanista de pedra picada. Però, per sobre de tot, fou un empirista, un pragmàtic, un cartesià.

Puig Salellas va confessar, en més d'una ocasió, sentir-se plenament identificat amb els orígens pagesos de la seva família, els Salellas, que durant moltes generacions varen viure a l'Empordà i que, com tants altres, en prosperar amb la transformació urbana i industrial del país, s'enriquiren i es traslladaren a viure a Barcelona, des d'on actualment administren el seu patrimoni. Aquesta expansió personal em feu recordar que Josep Pla, tot sostenint que l'ascendència pagesa està a la base genètica del país i la seva gent, feia les observacions següents a *El pagès i el seu món*, que trobo ben escaients al nostre personatge:

Quan en l'aristocràcia, en les professions liberals, en els medis de la indústria i el comerç apareix una personalitat important, equilibrada, grossa, causa sempre la impressió d'un pagès millorat, perfeccionat... és un millorament mental, en la dialèctica, en la decisió, en el caràcter, tot conservant la tenacitat i el gust del treball dels pagesos. Quan aquesta manera d'ésser és projectada sobre la duresa de la vida moderna, quan es desplaça a medis més complexos, es pot donar el miracle de veure cristal·litzar les formes flotants de l'esperit i aparèixer una personalitat molt més formada i completa.

Amb Puig Salellas fineix una de les millors fornades del notariat català: la generació que fa la Compilació del 1960, fortament empeltada en el país, la dels Roca Sastre, Porcioles, Faus, Noguera i Figa, tot i que estrictament ell ja forma part de la generació següent, en la mesura que el millor de la seva vida professional i científica es produeix a partir de la transició, quan té un paper fonamental en l'obra legislativa, civil i pública, de la nova Generalitat restaurada, en el període apassionant de gairebé trenta anys que va d'un Estatut a l'altre. La seva modèstia innata i la seva tendència a situar-se sempre un pas enrere potser no ens ha permès adonar-nos plenament que ha estat el jurista de referència en tot aquest període, una mena de conseller àulic dels presidents i el govern de la Generalitat, que acumulà, potser sense ser-ne plenament conscient, un poder considerable que li va permetre, per exemple, designar el seu amic Lluís Figa president de Caixa Catalunya, després de refusar ell mateix la proposta del president Tarradellas. Ens manca perspectiva històrica, però probablement ha estat el millor jurista català de les darreres dècades, el més complet, i qui més s'ha acostat a la preeminència que indiscutiblement ocupa Roca Sastre en el conjunt del segle xx.

En nom del Col·legi Notarial de Catalunya vull agrair a la Societat Catalana d'Estudis Jurídics i a l'Institut d'Estudis Catalans l'acte tan emotiu que avui han organitzat. Els volia avançar a tots vostès que nosaltres instituïrem anualment el Premi Puig Salellas, obert a tot el món jurídic català, a fi i efecte de reconèixer i distingir la trajectòria d'un jurista de casa nostra. Per als notaris és un motiu d'orgull i satisfacció que institucions tan representatives de la societat civil catalana, a les quals estava tan unit el nostre il·lustre company i exdegà, s'hagin aplegat avui en aquest marc tan solemne per retre-li homenatge.

Josep Maria Puig Salellas i la Comissió Jurídica Assessora

Tomàs Font i Llovet

President de la Comissió Jurídica Assessora

He de felicitar, en primer lloc, l'Institut d'Estudis Catalans per l'encert en l'organització d'aquest homenatge i expressar la satisfacció de poder contribuir amb aquesta intervenció a enfortir la relació entre les nostres dues institucions, relació de la qual Puig Salellas va ser, precisament, un exemple representatiu.

El 17 d'octubre de 1978, el president Josep Tarradellas restablia la Comissió Jurídica Assessora, com a òrgan d'assessorament del president de la Generalitat i del Consell Executiu; així, es recuperava la prestigiosa institució que durant la Generalitat republicana va preparar les lleis més importants que hauria d'aprovar el Parlament de Catalunya. Institució que avui, setanta-cinc anys després, l'Estatut d'autonomia declara com l'alt òrgan consultiu del Govern.

Entre els il·lustres juristes que ara fa trenta anys foren nomenats membres de la Comissió, sota la batuta indiscutible del senyor Ramon Faus, hi havia de figurar, naturalment, Josep Maria Puig Salellas, que n'ha estat membre, podríem dir, permanent, fins ara fa tres anys, el mes de juny del 2005. En cessar Puig en el càrrec, la seva generositat extrema i el seu profund sentit de la lleialtat institucional em varen deparar la fortuna, després de setze anys de relació diària a la Comissió, de continuar gaudint personalment del seu savi i prudent consell i del seu suport incondicional. Amb motiu de la seva mort, la Comissió Jurídica Assessora, en la sessió del 29 de maig de 2007, dedicà una sentida intervenció en el seu record, a càrrec de Josep-Enric Rebés i Solé, anterior president de la Comissió i membre d'aquest Institut, la qual figura publicada en la *Memòria* de la Comissió d'aquell any.

Escau, per tant, referir-se al vessant de Puig Salellas implicat amb aquesta funció consultiva i referida a l'activitat del Govern i de l'Administració pública. També en aquest aspecte es pot afirmar que Puig Salellas s'abocà, com en el conjunt de tota la seva obra, a la tasca de contribuir a la institucionalització del país.

Durant gairebé trenta anys, Puig tingué una actuació intensa i destacada en el si de la Comissió Jurídica Assessora, que exerceix a Catalunya les funcions de Consell d'Estat. Formà part i fou president de la secció de lleis de desenvolupament de l'Estatut, fou membre també de la secció de dret privat i, especialment, de la Comissió Permanent del nostre organisme.

La seva primera intervenció es produí arran, precisament, del primer dictamen que aprovà la Comissió Jurídica Assessora, el qual fou sol·licitat pel president Tarradellas sobre el projecte d'Estatut d'autonomia de Catalunya que estava en discussió a les Corts l'estiu del 1979. Puig Salellas, junt amb Josep M. Vilaseca, entre d'altres, hi tingué una participació activa. També intervindria en altres dictàmens rellevants d'aquella època inicial, com ara el relatiu al poder del president de la Generalitat per a convocar els presidents de les diputacions; o bé, un cop restablert el Parlament, els referits a l'avantprojecte de llei del que havia de ser l'Estatut interior, i a la proposició de llei sobre normalització lingüística de l'any 1981; així mateix, la consulta sobre la interpretació de la sentència del Tribunal Constitucional sobre l'anomenada LOAPA, el 1983, tot això a banda de les múltiples ponències en les matèries pròpies del dret privat, com ara el dictamen sobre l'avantprojecte de llei de successió intestada, el 1986. I així va seguir, amb una gran versatilitat de temes i de procediments. Arran de la seva jubilació com a notari, Puig Salellas incrementà la seva dedicació a la Comissió.

Per a donar-ne una idea, en els darrers deu anys de la seva actuació a la Comissió, del 1995 al 2005, assistí a més de tres-cents sessions, i fou ponent de quasi bé tres-cents vuitanta dictàmens, la majoria dels quals relatius a projectes de disposicions de caràcter general. El darrer dictamen de què fou ponent, sobre un projecte de decret en matèria educativa, fou aprovat per la Comissió en la sessió del 27 de maig de 2005.

Des del primer moment, Puig manifestà en el si de l'òrgan col·legiat el rigor jurídic, la capacitat dialèctica i la vocació de servei. Pel bon funcionament d'un òrgan col·legiat, que no és de representació d'interessos sinó d'estricta assessorament tècnic i jurídic, i que actua amb plena independència, la qualificació tècnica dels seus membres és un requisit necessari, àdhuc legal, però no suficient. Igual d'importants ho són les qualitats i les actituds personals dels seus membres, perquè les institucions també les fan les persones. En aquest sentit, durant les successives presidències de Faus, Vilaseca i Rebés, l'aportació de Puig a la configuració del que avui és la Comissió Jurídica Assessora ha estat de gran relleu.

El rigor jurídic a què al·ludeixo no es vol referir exactament a la competència i els coneixements en determinades branques del dret. Els coneixements de Puig Salellas estaven prou acreditats, i amb escreix, especialment en l'àmbit del dret privat. Més aviat em refereixo a l'escrúpol metodològic que sempre el va guiar d'anar fins al fons de les qüestions plantejades, sense esmerçar esforços a estudiar els aspectes menys coneguts per ell omesos i allunyats de la seva especialitat.

Era usual que comencés la seva argumentació amb una certa sornegueria: «Jo de dret administratiu no hi entenc ni un borrall, això vosaltres», per a continuar immediatament amb una aproximació documentada, una reflexió aguda, precisa, que posava de manifest la seva curiositat intel·lectual, que era fruit d'una

clara exigència moral: la de no frivolitzar amb res que afectés la cosa pública. «Poca broma!», espetegava, quan estava en joc l'equilibri dedicat entre la defensa de l'interès públic i la garantia dels ciutadans. Això el portà a adquirir i a projectar al seu voltant un coneixement ampli sobre l'organització i el funcionament de les institucions públiques que ha enriquit extraordinàriament la doctrina legal de la Comissió Jurídica.

Puig també destacava per la capacitat dialèctica, en un context on la competència dels seus companys de Comissió —alguns malauradament traspasats, altres sortosament actius i alguns avui aquí presents— estimulava precisament aquesta qualitat. En les àmplies deliberacions de la Comissió, Puig, abans que res, escoltava. Escoltava concentrat, amb la mirada fixa en el paper del seu davant. Gairebé abstret. Després, hi intervenia, com he dit, amb precisió, fins i tot amb contenció, però amb una força argumental que feia goig escoltar-lo. Contrapunt a la seva capacitat argumentativa, quan ho tenia clar, era la contundència i el fet de ser expeditiu: era una expressió molt seva despatxar en un dictamen, per exemple, que la competència de la Generalitat en tal matèria «és evident».

En qualsevol cas, la seva capacitat dialèctica no era, però, especulativa, sinó dirigida estrictament a la solució del cas plantejat. Per a un òrgan que ha de coadjuvar a resoldre controvèrsies jurídiques, el pragmatisme de Puig Salellas ha estat un gran valor, que no ha impedit, ans el contrari, ha afavorit poder inferir posteriorment en doctrines més generals.

En els debats, cal destacar que la seva exquisida correcció en el tracte —amb tendència, a cops, a una certa fredor— no li impedia, però, mantenir posicions fermes i a defensar, a vegades, fins i tot més conviccions que no només simples opinions.

Alguna vegada semblà que podia arribar a plantar-se en una posició inflexible, però molt poques vegades, que jo recordi, renunciava al capdavant a acceptar, o a oferir ell mateix, una sortida que pogués ser compartida més àmpliament. Això té a veure, també, amb la vocació de servei de Puig que he esmentat. Servei, en aquest cas, a la institució de la qual formava part. Perquè, en efecte, Puig tenia el veritable sentit de pertànyer a una institució, a la qual servia amb lleialtat. Com he dit, mostrava sempre una actitud cooperativa, dins una acusada personalitat individual: sovint renunciava a exhibir discursos brillants per tal de possibilitar el funcionament àgil de les sessions. Sabia reconduir cap al punt central el fil d'una discussió que havia anat derivant cap a aspectes allunyats. En Puig mostrà envers la Comissió una disponibilitat absoluta, sempre obert a assumir compromisos demanats amb urgència i segur de poder complir-los puntualment.

Totes aquestes aportacions de Puig Salellas a la Comissió Jurídica Assesora, al bon funcionament de la funció consultiva, es projectaven directament cap al millor funcionament de tota l'Administració. Home de la «societat civil»,

a la Comissió, i fora d'aquesta, feu patent sempre la seva profunda preocupació perquè l'Administració pública estigués a l'altura que requereix un país modern com és el nostre.

Així, des del primer moment de la recuperació de l'autonomia, insistí en la necessitat imperiosa de crear una funció pública d'alta qualitat, especialment en l'àmbit jurídic. El mateix Puig ha recordat la clarividència d'Enric Prat de la Riba, el fundador d'aquesta casa, per donar pes administratiu, solvència tècnica, a les incipients institucions pròpies. Ja el 1981 Puig fou ponent a la Comissió Jurídica Assessora sobre un projecte de programa d'oposicions a un cos de lletrats de la Generalitat, que, es lamentava ell mateix, no s'hauria de crear fins quinze anys després. Ens ha deixat escrit el neguit que sentia pel fet que la manca d'un dret públic català durant tants anys no havia facilitat l'especialització en aquest camp ni la sensibilitat per la seva necessitat. Per fortuna, i en bona part gràcies a ell, avui ja no podem dir el mateix.

Crec que la intervenció de Puig Salellas a la Comissió Jurídica Assessora li va permetre, també, conèixer més de prop el funcionament de l'Administració: les ponències que feia no deixaven d'assenyalar les mancances que calia corregir en els procediments administratius i proposar les solucions per a fer-los més eficaços per a la satisfacció de l'interès general.

En definitiva, el rigor, l'esperit crític, la independència de criteri i la vocació de servei que qualifiquen Josep Maria Puig Salellas, són el millor llegat que un membre de la Comissió Jurídica Assessora pot haver deixat a l'alt òrgan consultiu del Govern. Això és motiu de legítim orgull i de profund reconeixement.

Josep M. Puig Salellas, acadèmic

Josep Delfi Guàrdia i Canela

President de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya

Vull, en primer terme, felicitar l'IEC i els organitzadors d'aquest acte, i precisament el dia de la festa de Sant Josep, onomàstica de Josep Maria. I vull agrair que hagin pensat en l'Acadèmia per a participar-hi. Personalment, em considerava i em considero amic d'en Josep M. i vaig compartir-hi, a més de les tasques acadèmiques, altres que també avui es glossen. Podria parlar, doncs, de les seves excel·lències, en l'àmbit professional, en l'universitari, en el de la funció consultiva o en el més econòmic i cultural.

Però òbviament m'escau referir-me preferentment a la seva condició acadèmica indissolublement lligada a la de gran jurista de dret privat. Nogensmenys, per la relació d'amistat a què he fet esment, no seran poques les al·lusions i els records personals, que també inclouran altres àmbits.

Vaig conèixer Josep M. Puig Salellas a principis de la dècada dels setanta del segle passat quan va ocupar la notaria de Barcelona i s'atansà a la universitat on jo havia acabat la llicenciatura i continuava com a professor. Abans havia conegut la seva actuació professional a Tarragona, amb motiu d'un procés singular en el qual vaig intervenir professionalment d'una manera indirecta. I també tenia referències, evidentment molt positives, del seu pas per Ponts, discreta població de la Noguera, que és la meva comarca nativa i on va conèixer la seva esposa, companya de tants anys de vida en comú, l'entranyable Mari Luz, que mereix compartir també aquest homenatge. Al cap d'uns anys, el mateix Josep M. em va comentar que el seu sogre, el farmacèutic i l'autèntica força viva de la vila del mig Segre, sovint anava a Balaguer a consultar amb el meu avi, que era el seu advocat. No cal dir que aquest fet va refermar els llaços d'amistat. D'altra banda, tot i reconèixer que fonamentalment se sentia gironí, el fet que el seu pare fos lleidatà i el seu pas professional i que es casés a Ponts, el feien sentir-se arrelat a les terres de Ponent. Si hi afegim la seva estada a Tarragona i la posterior residència a Barcelona podem concloure que Puig Salellas estava vinculat a totes les terres catalanes.

El primer tracte personal es produí, doncs, a redós de la Càtedra Duran i Bas de Dret Civil Català, que van dirigir successivament dos mestres del saber jurídic, Josep M. Font i Rius i Francisco Fernández de Villavicencio. Aquest

darrer tenia cura d'un seminari en el qual estudiàvem fonamentalment el dret civil català en la jurisprudència, matèria que serví de títol a un seguit de publicacions, primer a la *Revista Jurídica de Catalunya* i posteriorment en forma de volums autònoms, d'una col·lecció que ha retut grans serveis a la cultura jurídica del país. El seminari de la Càtedra Duran i Bas constituí una experiència formidable i irrepetida. Allí ens trobàvem universitaris i professionals, advocats i notaris, joves i persones ja madures, tots amb l'afany d'estudiar el dret civil de Catalunya, i aprofundir en el seu conreu. Molts i molt importants juristes passaren per les seves sessions. Però si, a part del Dr. Villavicencio, algú va deixar una empremta entre els més joves fou Josep M. Puig Salellas. Ell, com pocs, ajuntava el rigor jurídic i la sòlida formació dogmàtica amb una visió pràctica i professional sempre enriquidora. I, a més, hi posava l'ànima. Una ànima que insistia a recordar-nos que el dret, junt amb la llengua, és un distintiu de Catalunya com a poble. I que tot allò que es faci en defensa de l'un o de l'altra sempre serà poc i constituirà una exigència de la nostra responsabilitat com a juristes i catalans.

D'aquella època cal evocar-ne les seves publicacions. Ja abans, concretament el 1962, havia publicat a la *Revista Jurídica de Catalunya* un article sobre «La hipoteca unilateral pendiente de aceptación y el impuesto de derechos reales». I en el número extraordinari del 1970 va publicar «Notas sobre la autonomía patrimonial de la mujer casada en la Compilación catalana». A la col·lecció «El Derecho civil catalán en la Jurisprudencia del Tribunal Supremo», publicà un comentari a la Sentència del 26 febrer de 1971 «Sobre el albaceazgo en la Compilación catalana y en el Código civil».

Va publicar un conjunt d'articles a *La Notaria* i en altres revistes, i amb motiu de conferències i actes en l'àmbit notarial. Robert Follia, en la necrològica llegida en la sessió acadèmica del 22 d'octubre de 2007 i que es pot consultar a la pàgina web de l'Acadèmia (confeccionada precisament, i de manera excel·lent, per la filla de l'homenatjat, Imma Puig i Aleu), aporta una bibliografia acurada.

Un altre moment en el qual em voldria aturar és el de la preparació i el desenvolupament del Segon Congrés Jurídic Català. Puig Salellas va ser designat (juntament amb Figa, Casals, Faus i Para Martín) ponent de la secció tercera Estatut Personal i Patrimonial dels Cònjuges i presentà un text molt important que inicià una preocupació continuada del nostre homenatjat per aquesta matèria. Defensà sense fissures el règim tradicional català de la separació de béns i remarquè (conclusió quarta) com a característiques essencials del règim de separació l'autonomia dels cònjuges i la simetria de la seva posició jurídica. Suggestí, a més, diferents reformes legislatives, la pràctica totalitat de les quals es varen convertir en dret positiu una vegada restablerta la competència del Parlament de Catalunya per a legislar sobre aquesta matèria. Un aspecte digne de ser ressaltat fou la intervenció que va fer en l'acceptació transaccional d'una esmena dels juristes tortosins (el degà Domènech i el notari Elías Campo), amb

la qual cosa donà una nova prova del seu caràcter pactista i conciliador. S'interessà també pel tema del veïnatge civil i presentà una esmena que fou acceptada en nom de la ponència pel professor Fernández de Villavicencio. La intensa i brillant activitat de Josep M. Puig Salellas en el si de la Càtedra Duran i Bas i amb motiu del Segon Congrés Jurídic Català, corroboraren, en l'àmbit teòric, l'alt predicament que tenia pel desenvolupament de la professió notarial.

Aquesta realitat fou reconeguda pels seus companys de professió i el 1976 resultà elegit degà de l'Il·lustre Col·legi de Notaris de Barcelona i de sempre se sentí vinculat a la corporació i a totes les seves manifestacions internes i externes.

No ha d'estranyar, per tant, que quan el 1978 el professor Àngel Latorre i Segura, membre de número de la nostra Acadèmia, es traslladà a Madrid, renuncià a la condició de numerari i fou nomenat acadèmic d'honor, el Plenari de la corporació elegís acadèmic Josep M. Puig Salellas. L'elecció fou absolutament pacífica i gairebé per aclamació. Com a secretari que jo era aleshores de la corporació, ho puc acreditar. Es va trencar la tradició que un professor universitari el succeeix un altre i que un notari ocupa la posició vacant d'un company de professió. El notari Puig Salellas va succeir el catedràtic Latorre i posteriorment el Notari Faus el va succeir la catedràtica Alegria Borràs, amb la qual cosa es va restablir el difícil equilibri interprofessional.

Pel fet d'ocupar un càrrec a la Junta de Govern no vaig poder proposar-lo personalment. Ho feren Ignasi de Gispert, Joan M. Xiol i Lluís Puig. Fou elegit el 13 de desembre de 1978 i prengué possessió a la sessió posterior, del 17 de gener de 1979. Les seves actuacions com a membre de l'Acadèmia foren magníficament sintetitzades per Robert Follia en l'estatutària necrològica abans esmentada. Voldria fer-ne un mínim resum i afegir-hi alguna experiència personal.

Llegí el discurs d'ingrés el dia 25 de gener de 1981 amb el títol «Relacions econòmiques entre esposos en la societat civil catalana». Fou contestat per Raimon Noguera i de Guzman, que sempre va mantenir una estreta relació d'amistat amb Puig Salellas i a la qual aquest correspongué amb una entregada i brillant dedicació a la Fundació Noguera. El discurs constitueix encara avui una monografia de referència en el tema dels efectes patrimonials del matrimoni a Catalunya.

Contestà els discursos d'ingrés de Victor Reina i de Juan José López Burniol. I redactà la necrològica de Lluís Figa Faura (12 de març de 1996), persona amb la qual estava molt vinculada i així ho acredita l'impuls i la participació activa en la «Miscel·lània Lluís Figa Faura», publicada per la Fundació Noguera el 2000.

En la contestació al discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Juan José López Burniol titulat «La resurrecció dels capítols matrimonials (L'àmbit de l'autonomia de la voluntat en els contractes reguladors de la convivència)», a més del

contingut habitual d'aquestes *laudationes*, Josep M. Puig Salellas fa interessants consideracions sobre el concepte de *família*, la utilitat dels capítols i, fins i tot, el pactisme tant en el vessant privat com en el polític.

El seu polifacetisme feia que no es limités als temes de dret privat. I així no és d'estranyar que, a proposta del recipiendari, l'Acadèmia el designés per a contestar el 14 de maig de 1991 el discurs de Victor Reina sobre «Iglesia y catalanismo político (1874-1912)», que conclogué amb la sornegueria que li era pròpia dient «estic segur que el nou acadèmic no ha volgut fer política amb el contingut del seu interessant discurs, però no és tan clar que jo no n'hagi fet amb la meva contestació».

D'altra banda, el 15 de desembre de 1992 inaugurà el curs acadèmic amb un discurs sobre «El dret de l'autodeterminació i els darrers esdeveniments europeus» i em consta l'interès amb el qual va investigar un tema pertanyent a una disciplina jurídica que fins aleshores no havia conreat. I ja amb anterioritat s'havia ocupat de temes de dret públic relacionats amb el Projecte de llei orgànica d'harmonització del procés autonòmic i de temes de dret lingüístic relacionats amb la constitucionalitat de la Llei de normalització lingüística (sessió del 15 de febrer de 1994) i el comentari a la Sentència del Tribunal Constitucional del 23 de desembre de 1994 sobre aquesta llei (sessió del 4 d'abril de 1995). Cal remarcar l'especial competència de Puig en aquesta matèria, sobre la qual no em puc detenir i que estic segur que serà glossada per altres persones que intervenen en aquest acte.

Participà en la major part de les actuacions corporatives de l'Acadèmia. I jo vaig tenir la sort de coincidir-hi en la majoria, sovint amb Josep M. Vilaseca i Marcet, amb el qual Puig compartí moltes inquietuds comunes. Així: en les Jornades d'Estudi de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, celebrades entre els dies 15 i 30 d'abril de 1980, en la ponència que per encàrrec del conseller Ignasi de Gispert elaborà l'anomenat «Document de síntesi» sobre el qual s'elaborà la Llei 13/1984, del 20 de març; (demà complirà, doncs, vint-i-cinc anys), que adaptà la Compilació catalana als principis constitucionals; als diversos treballs efectuats per l'Acadèmia per tal de col·laborar en l'obra legislativa de la Generalitat en matèria civil; i en la tasca de defensa del nostre dret quan fou atacat pel Govern de l'Estat en interposar diversos recursos d'inconstitucionalitat contra lleis del nostre Parlament.

Una anècdota, que m'explicà el mateix Josep M., contribueix a il·luminar la seva figura. El dia 16 de maig de 1985, la Junta de l'Acadèmia, que presidia Josep Joan Pintó (que m'ha manifestat expressament el seu pesar per no poder assistir a aquest acte), i de la qual Puig Salellas era el secretari, va ser rebuda en audiència pel rei Joan Carles I amb motiu de la seva estada a Barcelona. A l'acta, en la qual es dóna compte d'aquest fet, es diu que la Junta mostra la seva preocupació per la manera com es tractaven les competències del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya en l'aleshores projecte de llei orgànica del poder judicial.

En Josep M., no obstant això, em digué amb el seu somriure entremaliat, que l'èxit més gran de l'audiència fou quan ell explicà succintament les institucions cabdals del nostre dret civil i en referir-se al règim matrimonial de separació de béns, el rei l'interrompé i adreçant-se a la reina significà que aquell era el règim que tenien convingut per al seu matrimoni i que el valorava molt positivament.

Per a acabar aquest capítol de la vida acadèmica, recordaré que formà part també de la Reial Acadèmia de Ciències Econòmiques i Financeres, i l'entusiasme i afecte amb el qual desenvolupà, des del seu nomenament, la condició de membre de l'Institut d'Estudis Catalans.

Josep M. Puig Salellas era evidentment un home de sòlida formació jurídica privatista. Llicenciat en dret i història, un cop acabats els estudis, de seguida començà a preparar oposicions a notaries. Segons em va explicar una vegada un company en la preparació de les oposicions, aquest fet no el va tancar en ell mateix i procurava aprofitar la seva joventut. Els caps de setmana eren per a l'esbarjo i en arribar el dilluns —em contà el meu amic— deia als companys que se n'anava a Girona i en realitat es tancava a estudiar. I fins al cap de setmana següent.

Com a notari, conreà fonamentalment el dret privat i l'exercí amb aquell encert que ha estat típic del notariat català al llarg de la història. Nogensmenys, aviat es va interessar —com ho han fet altres juristes i n'assenyalava com a exemple el professor Fernández de Villavicencio— pels temes de dret públic. Ja n'he apuntat alguns aspectes en referir-me a la seva activitat acadèmica. Ara, i amb la vènia del president d'aquest organisme, voldria referir-me, breument, al seu pas per la Comissió Jurídica Assessora. Durant un bon seguit d'anys vàrem dedicar, conjuntament, els dijous a la tarda a les reunions de la Comissió Permanent d'aquest alt organisme consultiu de la Generalitat. Com que vivíem molt a prop, sovint ens hi desplaçàvem junts i encara més sovint tornàvem junts a casa. Possiblement en aquests desplaçaments fou quan vaig tenir l'oportunitat de conèixer-lo amb més profunditat.

Coincidíem en la gran conveniència i, fins i tot, necessitat d'una sòlida formació en dret privat per a abordar amb èxit les qüestions de dret públic. Normalment se'ns nomenava ponents, a l'un i l'altre, en matèria de responsabilitat patrimonial, interpretació de contractes administratius i delimitació de municipis. Sobre totes aquestes qüestions intercanviàvem punts de vista i criteris habitualment coincidents. A ell, li agradava més, però, l'informe sobre els projectes de disposicions de caràcter general. Totes les seves ponències que feia eren un model de llenguatge clar i precís, de gran agudeses analítica, de solidesa conceptual i d'un profund sentit comú. Estic segur que li agradava molt aquesta funció i que va lamentar que «per raons que a vostès no se'ls escaparan» (com diria ell, una frase que sovint repetia) restés apartat de la funció consultiva el 2005.

Tot i que excedeixi estrictament el marc acadèmic, no vull deixar de referir-me als interessants debats que, sobre la vida del país, en els diversos àmbits i sempre amb un alt nivell intel·lectual, tenien lloc molts dissabtes o diumenges

al Mas de Salellas (escenari dels seus excel·lents llibres d'història familiar que tant ajuden a conèixer la història real de Catalunya), sessions on, d'altra banda, els assistents teníem l'oportunitat de gaudir de l'excel·lent acolliment de la seva esposa.

La seva pertinença i participació en les tasques d'Òmnium Cultural s'inseueix, sens dubte, en aquesta preocupació pels temes culturals i pels temes de país.

I també em sembla de justícia ressaltar la il·lusió i l'èxit amb els quals els darrers temps exercí l'advocacia. Vaig tenir l'oportunitat de compartir amb ell i la seva filla Rosa M. un assumpte molt interessant de dret civil català i puc testimoniar que la seva capacitat d'anàlisi i els seus grans coneixements també van lluir en aquest àmbit, en el qual gaudí igualment de la col·laboració del seu fill Josep Maria.

Josep M. Puig Salellas no es dedicà formalment a la política activa. No ho sé amb certesa però tinc la convicció que li fou oferta la possibilitat més d'una vegada.

Col·laborà molt activament amb el Departament de Justícia de la Generalitat. En puc donar fe, tant en el període en el qual treballàvem tots dos, junt amb altres juristes, sota les indicacions dels consellers Bassols, Xicoy i Isaac, i la consellera De Gispert, com quan, ocupant jo la titularitat del Departament, vaig tenir en ell un dels més fidels col·laboradors en la tasca de posar al dia el nostre dret civil. Tenia uns grans coneixements teòrics i pràctics, derivats de la seva reeixida vida professional, molt arrelada a la realitat social catalana. Tanmateix, no sé si eren més grans els seus dots diplomàtics i de convicció. Permeteu-me una anècdota que a mi em va impressionar: amb motiu de l'elaboració de la Llei d'unions estables de parella, ens reunírem a la seu del Departament amb una representació de les associacions de persones homosexuals afectades. En Josep Maria de seguida prengué la direcció de la conversa, els exposà didàcticament els trets principals del projecte, escoltà amb interès totes les seves argumentacions i, sincerament, crec que a la sortida estaven, si no totalment convençuts, molt gratament impressionats per la manera en la qual havien estat atesos i escoltats.

Desenvolupà, però, nombrosos càrrecs públics i institucionals. Crec que un dels que més li va agradar fou la Presidència del Consell Social de la Universitat de Barcelona, en el qual desenvolupà una meritíssima tasca i marcà amb l'exemple pràctic l'autèntica virtualitat d'aquesta funció, que han seguit després la majoria dels presidents.

Josep Maria Puig Salellas fou, doncs, un home públic, un home dedicat a la cosa pública i, en aquest sentit, etimològic i romà, un autèntic republicà. Fou, a més, un gran patriota, una persona que sabia ser fidel a la que ha estat la terra dels seus pares però que encara volia millorar més el seu país per a deixar-lo als seus descendents i, en definitiva, a totes les generacions futures. Catalunya ha tingut en ell un magnífic fill.

Per això, podem concloure que l'acte d'homenatge que avui li reten totes les entitats i corporacions a les quals pertanyé és veritablement digne i just.

El cònsol Josep Maria Puig Salellas

Miquel Valls i Maseda
President de la Cambra de Comerç

En el decurs de la història de Catalunya, ha format part de la nostra cultura educativa aquella admonició severa de «t'has de guanyar la vida, res et serà donat».

En aquest acte tan encertat d'homenatge i record del nostre Josep Maria Puig Salellas, aquella prudent admonició en portava un altra d'implícita: allò guanyat amb feina i esforç no s'ha de malgastar ni malmetre, cal conservar-ho.

Doncs bé, el jurista Puig Salellas, que en el seu interessantíssim llibre sobre quatre dones de la seva família fa esment d'aquest fonament educatiu, que qualifica de «fet cultural configurat de generació en generació», diu que allò guanyat era, temps passat, el gran concepte, «la base de l'existència de la casa i el requisit ineludible per al seu progrés», el patrimoni, el resultat de l'esforç.

Permetin-me que, en aquesta suma de records que dediquem al notari Puig Salellas, parli de la relació que va tenir amb la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona.

En els anys noranta del segle passat i en els primers de l'actual, el nostre jurista i amic va col·laborar estretament amb la corporació que tinc l'honor de presidir. Les peticions que se li adreçaren tingueren sempre un fonament comú. Ell era un jurista savi, prudent i realista. Disposava d'una gran capacitat d'empatia, qualitat que, a més de distingir-lo com a notari de gran confiança, el feia ser apreciat com a conseller solvent, ben orientat, en els problemes i projectes que li eren presentats. A més, tenia una fina percepció d'uns quants fils culturals que donen sentit i tradició a la història d'un país.

Cada vegada que li vam demanar la seva col·laboració, el resultat va ser amb profit per a la Cambra, i en dues d'elles va deixar una petjada profunda, ben marcada.

En Puig Salellas, a mitjan anys noranta del segle passat, va rebre l'encàrrec —que acceptà sentint-se'n honorat—, de descriure el significat cultural, social, històric de les cambres de comerç en l'esdevenir econòmic del país.

El moment s'ho mereixia, ja que, després de més de cent anys d'existència, convenia aclarir la naturalesa de les cambres. I Josep Maria Puig Salellas va complir l'encàrrec que la Cambra de Barcelona li va confiar, inspirant-se justa-

ment en el tarannà cultural descrit. Una organització que s'ha fet centenària i ha servit la finalitat per a la qual va ser creada és un patrimoni de servei i de representació que interessa conservar.

Ell defensava que un país es va fent i consolidant a poc a poc i que mai no estarà acabat del tot. El que ja s'ha construït només és, amb visió històrica, la base, els fonaments del que caldrà construir o refer més tard.

El resultat de l'encàrrec confiat va ser immillorable. La seva contribució personal va donar fruit, va aportar el convenciment que la vida ha de ser guanyada i justificada amb esforç. Així com la consecució d'un patrimoni no ha de ser pidolat o tingut per atzar, sinó que s'ha d'obtenir amb esforç i constància. I en un pla social i col·lectiu valorava com a patrimoni comú l'existència d'organitzacions, com ara les cambres.

Tancava el seu treball amb les paraules següents:

A fi d'obtenir el convenient equilibri a l'hora de prendre les grans decisions, són les mateixes institucions públiques que han d'abonar l'existència de sistemes organitzatius que facin la síntesi responsable dels interessos, amb una finalitat que convé a tothom; és a dir, el millor govern de la cosa pública. Perquè, en general, quan l'aparell administratiu ha assolit la important dimensió actual, és positiva per a aquest bon govern l'existència de les corresponents instàncies intermèdies.

Vet aquí, doncs, de quina manera valorava amb sentit de patrimoni públic les organitzacions configuradores d'un país.

En el seu treball, va coordinar altres aportacions qualificades i cal dir que de tot el conjunt se'n va derivar un determinant argumentari per a la redefinició de la naturalesa corporativa de les cambres de comerç.

Dins la Cambra, Josep Maria Puig Salellas va exercir una altra funció en el Consolat del Mar. El Ple de la corporació va nomenar al notari Puig Salellas com a cònsol, membre del Consell de Vint del Consolat de Mar. Sóc testimoni de com d'honorat i feliç es va sentir amb aquest nomenament. Ell, un gran amant de la història del dret i de les seves institucions. Membre d'un establiment que la Cambra i molts mercaders barcelonins sempre han considerat un òrgan viu continuador del Consolat de Mar medieval, que representava i conciliava els interessos mercantils, una funció que encara practica entre alguns estaments de l'activitat comercial, com ara el mercat de cereals, que congrega setmanalment els operadors, des de temps immemorials, al mateix edifici de la Llotja.

El nostre estimat notari va treballar activament con a cònsol en el si del Consell de Vint i va endegar estudis sobre models de contractes i procediments de conciliació i arbitratge de la màxima utilitat.

La seva mort va ser molt sentida per tothom. La Cambra de Comerç va perdre un gran conseller, i tota la societat, un gran home i un gran ciutadà.

Per la meua part, els vull dir que vaig ser molt afortunat de poder compartir amb ell la il·lusió de treballar per una institució com és la Cambra de Barcelona i ser mereixedor de la seva amistat.

Josep Maria Puig Salelles va ser un exemple de solidesa, coherència i professionalitat. Malauradament ja no està entre nosaltres, tot i així ens queda el seu llegat. Un sòlid conjunt d'idees, principis i consells que, per la mateixa raó que ell tant va preconitzar, hem de conservar responsablement com a patrimoni de país.

Puig Salellas i Raimon Noguera

Lluís Jou i Mirabent
Secretari de la Fundació Noguera

El fet que el president de la Fundació Noguera, Juan José López Burniol, no pugui assistir a aquest acte com estava anunciat, em permet que sigui jo qui, com a secretari, els parli de Puig Salellas vist des de la fundació. Em fa il·lusió fer-ho perquè Puig Salellas em va fer confiança personal molt aviat, de manera que vam tenir ocasió de treballar junts amb projectes i en àmbits diversos durant més de vint anys, començant per l'àmbit de llengua i dret del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, que ell presidia i del qual jo era el secretari, passant pel Col·legi de Notaris, el Departament de Justícia i les comissions redactores de l'avantprojecte del Codi de successions i altres lleis civils, en la Comissió de Juristes en Defensa del Dret civil de Catalunya la tardor del 1991, la Comissió Jurídica Assessora, el Consell Social de la Llengua Catalana, sobretot els anys que vaig tenir la responsabilitat de la Direcció General (avui Secretaria General) de Política Lingüística, i a la Fundació Noguera. Sempre vam constatar una complicitat d'idees i una complementarietat de formes que ens permetia treballar ben avinguts i que a mi m'enriquí molt.

Així, doncs, amb cor d'amic, ulls de deixeble i cap de notari, els parlaré del que crec que Puig Salellas hauria volgut que els parlés en un acte com aquest: d'un fideïcomís molt especial. El fideïcomís és la institució romana que té per base la fidúcia, això és, la confiança entesa com a confiança entre generacions per passar de l'una a l'altra un patrimoni construït amb treball i amb il·lusió.

Per què els parlaré dels fideïcomissos? Doncs perquè Puig Salellas va rebre de Raimon Noguera un doble llegat espiritual i material i va saber-lo conservar, transformar, millorar i transmetre'ns. Així, si Puig Salellas va rebre una determinada visió del notariat, arrelat al país, compromès amb la societat, hàbil en l'aplicació de la llei a les necessitats de cada cas i cada moment, ens la va saber transmetre reelaborada amb saviesa i mitificada amb eficàcia. I si la fundació que duu el seu nom va rebre tot el patrimoni material d'en Noguera, en Puig el va conservar i i el va fer créixer, i en va aconseguir un rendiment social indiscutible.

Puig Salellas coneixia Raimon Noguera perquè aquest havia estat degà del Col·legi de Notaris el trienni 1966-1968 i, abans, n'havia estat secretari i arxiver. Fins fa poc —ara és molt diferent—, els notaris professaven un respec-

te absolut vers els membres de la Junta Directiva del Col·legi i una mena de submissió filial vers el degà. Puig devia de professar-les per Noguera quan era notari de Ponts i de Tarragona, i aquest el va correspondre amb escriure quan va arribar a Barcelona, el 1970. Sempre he sospitat que fou Noguera qui impulsà Puig Salellas a l'activitat pública: a integrar-se a la Junta i després ocupar el deganat del Col·legi de Notaris, precisament durant la transició, i a formar part de tantes institucions civils com les que avui estem representades aquí, l'Acadèmia de jurisprudència i legislació de Catalunya, l'Institut d'Estudis Catalans i d'altres en algunes de les quals coincidí o el precedí. Un parell d'exemples són ben significatius: quan Puig va llegir el discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya sobre «Les relacions econòmiques entre esposos en la societat catalana d'avui», fou Noguera qui llegí la contestació al discurs, en què qualificà Puig com «un dels notaris més distingits de Barcelona, un home d'extensa cultura i ardent curiositat, que l'ha impulsat a compartir el seu temps entre els treballs merament professionals i els estudis de caràcter jurídic i sociològic... Dotat d'un viu dinamisme, de gran capacitat de treball i de la rara virtut de predicar amb l'exemple, obté les col·laboracions que no li poden ser negades... Quan té una idea, aviat la converteix en un propòsit i poc després en realitat». I quan la Generalitat de Catalunya concedí a Noguera la seva més alta distinció, això és, la medalla d'or, va ser Puig Salellas qui, amb ironia i estimació gens dissimulada, va llegir el discurs d'elogi de l'homenatjat. Ho feu en un Saló Torres García ple de gom a gom que va resultar del tot insuficient per a acollir a tots els amics i admiradors de Noguera, i es van superar, com va reconèixer el president Pujol, les previsions dels organitzadors de l'acte. Aquest fet és significatiu de la manera de ser de Noguera, tan semblant a la de Puig Salellas: discret de formes, poc amic de les grans masses i enormement eficaç en la conversa i el discurs de la proximitat del directe i del tu a tu.

I és que entre Puig i Noguera, que compartien, entre moltes altres coses, una visió entre sorneguera i irònica de la vida, hi va haver una relació d'amistat i de familiaritat intensa i profunda que estic tan i tan segur que a Puig, avui, li agradaria que, recordant-lo a ell, recordéssim també la figura de Raimon Noguera.

Raimon Noguera de Guzmán, nascut el 1897, va ingressar al notariat el 1922 i fou notari de Barcelona des del 1935 fins a la seva jubilació, el 1972. És conegut per tothom que el juliol del 1936 un grup d'anarquistes es va presentar al Col·legi amb la intenció de cremar l'arxiu, segons ells el testimoni escrit de la propietat privada. Noguera s'hi enfrontà no pas amb armes, sinó amb arengues i discursos i els sabé convèncer que els arxius de protocols més que reflectir la propietat privada reflecteixen l'esforç, els neguits i la vida i la mort de trenta generacions de catalans.

Com a arxiver de protocols del Col·legi, Raimon Noguera va impulsar una catalogació dels fons molt moderna pel seu temps, va influir en la regulació dels arxius notariaus de tot l'Estat i va estudiar la història del notariat amb obres com

ara *Els notaris de Barcelona durant el segle XVIII*. Com a notari, el seu sentit pragmàtic li va permetre solucionar, per exemple, la problemàtica de la successió de Francesc Cambó, amb interessos a tres continents, o de la propietat de la muntanya de Montserrat, que es discutien l'abadia i el bisbat, fent ús de l'emfiteusi, una institució que coneixia molt bé, i, no en va, va tenir una intervenció decisiva en la redacció de la Llei de censos del 1945, precedent clar de la del 1990. Amic d'artistes i d'escriptors, com ara Segarra, Picasso, Miró, Casals i Pla, i, alhora, col·lega de Josep M. de Porcioles, alcalde de Barcelona durant setze anys, tingué un paper determinant en la creació i consolidació del Museu Picasso i en la configuració de les fundacions Miró i Pau Casals. També va ser, amb el seu bon i gran amic Josep M. Vilaseca, també gran i bon amic de Puig Salellas, l'impulsor de la Llei de fundacions del 1982. Una Llei pràctica, curta, senzilla, on va abocar l'experiència adquirida, entre d'altres, amb la configuració de les fundacions esmentades.

El 1976, en escriptura que va autoritzar Robert Follia, procedí a l'establiment de la Fundació Noguera, que té per objectiu la difusió del patrimoni documental de Catalunya generat per l'activitat notarial i la seva posada en valor com a font historiogràfica. Puig Salellas va ser secretari de la fundació entre el 1976 i el 1995, temps en què la van presidir primer el mateix Noguera i, després, en morir ell, Lluís Figa Faura. A la mort d'aquest darrer, en Puig n'assumí la presidència fins a la seva mort, el 2007. Però sempre, des del primer moment, i encara ho és ara que no el tenim entre nosaltres, n'ha estat l'ànima autèntica, de manera que puc afirmar sense cap mena de dubte que la Fundació Noguera és, en realitat, una obra personal de Puig Salellas en homenatge a Raimon Noguera. Fou Puig Salellas qui va animar Noguera a instituir-la i qui li va donar suport i se'n va fer càrrec.

Des que es va constituir la fundació, a la qual Noguera va instituir hereva universal quan va morir el 1993, ha editat més de dues-centes obres, la majoria de les quals elaborades amb el seu suport, començant per l'inventari de protocols de l'Arxiu de Sitges, a l'acte de presentació del qual, a la festa major de la vila del 1981, vaig conèixer Noguera i Puig Salellas. Les edicions de la fundació es distribueixen, principalment, en sis col·leccions que val la pena de ressenyar:

— Inventaris d'arxius notarians de Catalunya, amb més de trenta volums publicats, que inventarien de manera exhaustiva i completa tots els protocols notarians conservats a Catalunya. No cal dir que es tracta d'un material de base indispensable per a la localització de les fonts per a la investigació històrica i d'una eina indispensable per al control i la conservació d'aquests fons documentals tan rics.

— Textos i documents, amb textos diversos, en què es publiquen assaigs i fonts; entre d'altres, els Usatges, el Llibre del Consolat de Mar i els Costums de Tortosa, de manera que contribueix a la difusió del nostre dret històric.

— Estudis, en què es publiquen treballs d'història molt diversos que es fonamenten principalment en la documentació notarial, molts dels quals elabo-

rats amb l'ajut que representa per als autors la beca Notari Raimon Noguera que la fundació atorga cada anys a un treball d'història medieval i a un altre d'història moderna.

— *Acta Notariorum Cataloniae*, amb la transcripció i edició íntegra de protocols catalans significatius de llocs i d'èpoques diverses. Es tracta d'una col·lecció que, seguint els precedents italians, permet divulgar el contingut de protocols notariaus.

— Llibres de privilegis, on s'editen les ordinacions de municipis catalans com són, entre molts altres, Vilafranca, Girona, Terrassa, Figueres, Manresa i Cervera. Aquesta col·lecció esdevindrà, aviat, la referència indispensable per a l'estudi del dret local del nostre país, tan important en el sistema de fonts de l'Antic Règim.

— Diplomataris, que aplega la transcripció sistemàtica de documents com són els cartularis de la catedral de Barcelona del segle IX al segle XI; o els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Raimon Berenguer I, entre d'altres. Es tracta d'una obra en virtut de la qual la fundació du a terme una autèntica tasca de substitució de les institucions i posa a l'abast de tothom uns textos fonamentals per a l'estudi de la història institucional dels temps de la formació de Catalunya.

Puig Salellas s'abocà a la fundació amb el mateix entusiasme amb què assumí com una mena de deure moral construir tota una teoria sobre la doble oficialitat i la llengua pròpia o amb la dedicació que tingué en la seva tasca com a membre de la Comissió Jurídica Assessora, de la qual formà part durant un quart de segle. Tinc un record excel·lent de Puig Salellas al capdavant de la Fundació Noguera. Semblava fer-se el desmenjat, però s'interessava per tot i era un gestor magnífic, capaç de fer rendir el patrimoni fundacional d'una manera admirable i de destinar els recursos a l'activitat adequada. Ell, amb regularitat, sempre expeditiu, i el director de publicacions, Josep M. Sans Travé, sempre exultant i vital, es reunien per a ordenar el dia a dia de l'activitat i la tiraven endavant sense que els pesés la feina, perquè la feien amb alegria, i feien que els altres membres del patronat, gairebé sempre notaris, la compartíssim amb naturalitat.

I és que Puig Salellas, que com a notari creia en la força de la societat civil com a autèntica garant del progrés i de la salvaguarda de Catalunya, exercí sempre com a membre de la societat civil, des de tot arreu i també des de la fundació, com a ciutadà lliure, crític, responsable, eficaç...

Acabo amb unes paraules de López Burniol manllevades del pròleg del llibre *Doble oficialitat i llengua pròpia. Dues llengües i un territori*, que recull alguns articles de Puig Salellas sobre aquesta matèria. Diu López Burniol: «Puig Salellas és un dels catalans més il·lustres, i sobretot més eficients, de la seva generació. Va escriure més que va parlar, i va fer més que va escriure.»

Un cas ben singular, el de Puig Salellas, que avui ens suscita admiració, enyorança i agraïment.

Nota breu i personal sobre Josep Maria Puig Salellas

Jordi Porta i Ribalta
President d'Òmnium Cultural

Vaig conèixer Josep Maria Puig Salellas a través del també il·lustre jurista, Josep Maria Vilaseca i Marcet, creador junt amb la seva esposa, Teresa Roca i Formosa, de la Fundació Jaume Bofill, a la qual vaig dedicar bona part de la meua vida professional. Vilaseca tenia una gran admiració per Puig Salellas, més ben dit, tots dos es tenien una profunda admiració mútua. Però pròpiament vaig tenir l'ocasió de tractar Puig Salellas arran del Congrés de Cultura Catalana dels anys 1975-1977 i sempre em va impressionar per la precisió de les seves exposicions i pel rigor intel·lectual que mostrava en totes les seves intervencions. Tot i que no sóc expert en temes jurídics, vaig seguir interessat en alguns dels seus escrits i publicacions.

A part d'això, haig de citar particularment que arran de la meua presentació com a candidat a president d'Òmnium Cultural i de la necessitat d'establir un canvi en els estatuts per tal d'adaptar-los als temps actuals, vaig proposar-li que presidís la comissió que n'havia de fer la proposta convençut que, a part de la solidesa de les seves propostes, el seu nom seria indiscutit per qualsevol de les dues parts en possible conflicte. I així va ser, la seva proposta va ser aprovada per unanimitat. Posteriorment, i amb motiu del nou Estatut de Catalunya, vaig seguir amb molt interès les seves propostes sobre la interpretació juridicopolítica que es podia deduir del reconeixement dels drets històrics de Catalunya.

I ara, deixin-me ser una mica irreverent tenint en compte les prestigioses personalitats del món jurídic que ens acompanyen avui en aquest acte. Haig de confessar que moltes vegades penso amb la possible manca de serietat de les afirmacions que es recolzen en la norma jurídica. Ja sé que el dret és un dels pilars d'una societat democràtica, però també sé que no és una ciència exacta i massa sovint ha servit per a legitimar situacions de fet que prèviament s'havien aconseguit per la força i la violència de les armes. I quan veig els debats recents sobre la constitucionalitat de l'Estatut, per exemple, no puc fer sinó que pensar que la voluntat política està sempre per sobre de la justa aplicació de la norma jurídica.

En aquest sentit, haig de dir que Josep Maria Puig Salellas em va fer apreciar i em va restituir la confiança i la importància del dret. I és per això, a més, que li estic profundament agraït.

2. Conferència

Josep M. Puig Salellas, el dret i la llengua: aproximació a un jurista militant

Antoni Milian i Massana

Catedràtic de dret administratiu de la Universitat Autònoma de Barcelona

Director de la Revista de Llengua i Dret

Introducció

Distingides autoritats, familiars, amigues i amics, permetin-me, que, en primer lloc, agraeixi als organitzadors l'honor que m'han fet en convidar-me a participar en aquest acte d'homenatge al jurista il·lustre, i membre de l'Institut d'Estudis Catalans, Josep M. Puig Salellas, que ens va deixar definitivament el dia 26 de maig de 2007.

Després de les intervencions que m'han precedit, fruit de la coneixença i del tracte personals amb l'homenatjat, em correspon a mi parlar-los de l'obra acadèmica de Josep M. Puig Salellas en la disciplina del dret lingüístic.

Es tracta d'una obra molt extensa. Per aquest motiu, no escau, ara i aquí, fer-ne una exposició completa. He decidit, atesa la naturalesa d'aquest acte, dedicar la conferència a ressaltar-ne els aspectes més rellevants. En concret, em centraré en la construcció teòrica del concepte de la *dobla oficialitat*, en la conceptualització de l'expressió *llengua pròpia* i en la conceptualització de la noció *normalització*. Es tracta de les aportacions més incisives de l'autor i són, d'altra banda, les que han deixat més empremta.

La doble oficialitat

La *dobla oficialitat* és un concepte genuí de Josep M. Puig Salellas, que va començar a formular en el treball «La doble oficialitat lingüística com a problema jurídic», publicat en el número 1 de la *Revista de Llengua i Dret*, aparegut el 1983. Abans de prosseguir, permetin-me recordar que va ser precisament a través d'aquesta revista, creada pel senyor Carles Duarte i Montserrat sota l'aquiescència de l'aleshores director de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya —l'entitat editora—, el senyor Josep-Enric Rebés i Solé, que vaig conèixer personalment en Josep M. Puig Salellas.

En el treball esmentat, l'autor defensa l'ús del terme *dobla oficialitat* enfront del terme *cooficialitat*. Encara que en aquest primer treball també usa l'expressió

cooficialitat, opta per promoure el concepte de *doble oficialitat* per tal d'arraconar la interpretació esbiaixada, propugnada llavors per algunes persones, que concloïa que només era possible l'ús simultani de les dues llengües oficials; o, dit d'una altra manera, que l'ús del català havia d'anar acompanyat sempre de l'ús del castellà.

La preocupació de Josep M. Puig Salellas, que té l'origen en la concepció equivocada del sentit del terme *cooficialitat*, probablement també trobava fonament en la creença, molt estesa entre nosaltres, que durant el règim de la Segona República —únic precedent de reconeixement de l'oficialitat de la llengua catalana— no era possible a Catalunya un ús indistint de les llengües oficials (si més no del català), i, per tant, que no hi era possible un ús oficial de la llengua catalana sense l'ús simultani del castellà. Respecte a aquesta qüestió, cal dir, tanmateix, pel que he estudiat, que, durant el període republicà, el règim lingüístic de cooficialitat que regia a Catalunya admetia, en molts casos, l'ús indistint de les dues llengües oficials.

Les dues excepcions en què aquest ús no era possible estaven expressament recollides en l'article 2 de l'Estatut de Catalunya del 1932, i consistien en el fet que les notificacions havien de fer-se en les dues llengües oficials, si ho sol·licitava alguna part interessada, i en la circumstància que a l'Administració de justícia calia acompanyar els escrits o documents redactats en català amb la traducció corresponent en llengua castellana, si ho sol·licitava alguna de les parts.

Un altre element que segurament va influir en el fet que el nostre autor adoptés i defensés el terme *doble oficialitat* devia ser el contingut de l'article 228 del primer Projecte de llei orgànica del poder judicial, el qual va aparèixer publicat al *Butlletí Oficial de les Corts Generals*, número 129-I, del 16 d'abril de 1980.¹ En aquest article del Projecte de llei s'hi establia que «[e]n les actuacions judicials s'ha de fer servir el castellà, llengua oficial de l'Estat», regla general a la qual s'afegia, a continuació, que «es [p]oden formular escrits en la resta de llengües espanyoles, en les comunitats autònomes en què siguin oficials, però han d'anar acompanyades de la traducció castellana». Resulta evident que l'Estat interpretava esbiaixadament la cooficialitat.

La doble oficialitat la defineix de la manera següent: «El concepte de *doble oficialitat* comporta la col·locació de les dues llengües afectades en una situació d'igualtat, per a tot el que fa referència al seu ús oficial [...] es tracta d'una situació jurídica d'equiparació de dues llengües [...]».²

D'acord amb el concepte de *doble oficialitat*, cada llengua té, segons Puig Salellas, una oficialitat plena i completa. En conseqüència, per a cada llengua oficial, l'oficialitat és indivisible i autònoma: indivisible, perquè l'oficialitat afecta

1. *Butlletí Oficial de les Corts Generals. Congrés dels Diputats*, I Legislatura, sèrie A, número 129-I (16 d'abril de 1980).

2. Josep M. PUIG SALELLAS, «La doble oficialitat lingüística com a problema jurídic», *Revista de Llengua i Dret*, núm. 1 (1983), p. 59.

tots els àmbits materials i geogràfics; autònoma, perquè cada llengua satisfà totes les funcions oficials, de manera que no és possible imposar-ne l'ús simultani. En altres paraules, no és possible imposar en una activitat oficial que els escrits redactats en català hagin d'anar acompanyats necessàriament d'una versió en llengua castellana, com volien força projectes normatius estatals d'aquella època. D'aquesta manera, amb el concepte de *dobles oficialitat* Puig Salellas elimina qualsevol dubte que, en canvi, podria sorgir a partir del terme *cooficialitat*, possiblement més equívoc.

La doble oficialitat el porta —o tal vegada ja era un element intrínsec del concepte— a esbossar una mena de repartiment lingüístic entre les administracions radicades a Catalunya, que consisteix en l'adscripció prioritària d'una llengua determinada —o de les dues llengües oficials— a cada una d'elles. En aquest sentit, per a l'Administració de la Generalitat de Catalunya escriu que «és lògic que l'Administració autònoma, que, en definitiva, és la *pròpia* de la comunitat autònoma, empri com a regla general la llengua *pròpia* d'aquesta». Respecte de l'Administració perifèrica de l'Estat, assenyala que «la seva llibertat d'actuació lingüística em sembla lògica, sense cap inconvenient, per tant, per l'actuació només en castellà». Finalment, en relació amb les corporacions locals, fa les consideracions següents: «La conseqüència duu, crec, a l'elecció entre l'actuació en la llengua pròpia o l'actuació en textos dobles. També aquí, però, cal fer esment de l'eventualitat de l'ús únic del castellà, com a fet transitori».³

Segurament sorprèn que Josep M. Puig Salellas no atribueixi per a les corporacions locals el règim lingüístic de l'ús generalitzat del català que assigna a l'Administració de la Generalitat. És molt probable que hi influeixi l'element fàctic del migrat coneixement de català que existia llavors entre el personal al servei de les administracions locals.

Aquella especialització lingüística de les administracions l'extremà més endavant en conèixer el *dictum* contingut en el fonament jurídic (FJ) 5è de la Sentència del Tribunal Constitucional 32/1981, del 28 de juliol, on l'interpret suprem de la Constitució cita l'article 3.1 de la Constitució espanyola com a exemple de precepte en el qual el terme *Estado* estaria utilitzat en sentit estricte; o sigui, la noció *Estat* del precepte comprendria «[...] només el conjunt de les institucions generals o centrals i els seus òrgans perifèrics, i contraposaria aquestes institucions a les pròpies de les comunitats autònomes i altres ens territorials autònoms.»⁴

3. Josep M. PUIG SALELLAS, «La doble oficialitat lingüística com a problema jurídic», *Revista de Llengua i Dret*, núm. 1 (1983), p. 69.

4. STC 32/1981, del 28 de juliol, FJ 5è. Recordem que el primer incís de l'apartat primer de l'article 3 de la Constitució espanyola disposa que «El castellà és la llengua espanyola oficial de l'Estat». En la STC 32/1981, del 28 de juliol, no s'hi discuteix pròpiament cap qüestió relacionada amb la matèria lingüística, sinó la constitucionalitat de la Llei 6/1980, del 17 de desembre, del Parlament de Catalunya, la qual regulava la transferència urgent i plena de les diputacions catalanes a la Generalitat de Catalunya.

Si, d'acord amb aquest pronunciament, el castellà tan sols era oficial de les institucions generals o centrals de l'Estat i dels òrgans perifèrics, resultava fàcil inferir, com va fer el nostre homenaçat, que la llengua castellana no era necessàriament llengua oficial de l'Administració de la Generalitat i de les administracions locals.

Aquell *dictum* el portà a diferenciar encara més el règim lingüístic de les diverses administracions que hi ha a Catalunya. L'Administració de la Generalitat i les administracions locals han d'actuar en llengua catalana, llengua oficial a Catalunya i pròpia de Catalunya; l'Administració general de l'Estat a Catalunya, per contra, ho ha de fer en castellà, llengua oficial de l'Estat. En definitiva, la doble oficialitat comportaria dos règim simètrics, però amb llengües diferents. Dit altrament, consistiria en dues oficialitats separades, paral·leles, distribuïdes en funció del subjecte.

Gairebé simultàniament a la construcció de Josep M. Puig Salellas, el Tribunal Constitucional dicta la Sentència 82/1986, del 26 de juny, que contradiu de soca-rel aquell edifici, en afirmar que:

[...] la consegüent cooficialitat ho és respecte de tots els poders públics radicats en el territori autònic, sense exclusió dels òrgans dependents de l'Administració central i d'altres institucions estatals en sentit estricte, i és, per tant, el criteri delimitador de l'oficialitat del castellà i de la cooficialitat d'altres llengües espanyoles del territori, independentment del caràcter estatal (en sentit estricte), autònic o local dels diferents poders públics.» [Fonament jurídic 2n]⁵.

En vista del pronunciament del Tribunal Constitucional, Puig Salellas va haver de reelaborar la seva doctrina. De tota manera, en van quedar dos aspectes molt importants: l'oficialitat completa de cada llengua, que el deure de conèixer el castellà en cap cas pot interferir, i l'obligat tractament prioritari del català en les administracions públiques de Catalunya, en la mesura que el català hi és la llengua pròpia.

Llengua pròpia

L'aprofundiment del concepte de *llengua pròpia* constitueix una altra de les aportacions més sobresortints de Josep M. Puig Salellas.

En relació amb aquest concepte, teoritza les conseqüències jurídiques que se'n poden inferir, qüestió que ja esbossa en el treball publicat en el número 1 de la *Revista de Llengua i Dret*, i que completarà en treballs posteriors.

5. En la Sentència 82/1986, del 26 de juny, el Tribunal Constitucional resol el recurs d'inconstitucionalitat interposat contra determinats preceptes de la Llei 10/1982, del 24 de novembre, bàsica de normalització de l'ús de l'euscar, del Parlament Basc.

El treball cabdal i madur sobre el concepte esmentat, i que en constitueix la principal fita, és el que va presentar en l'àrea Llengua i Dret del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, àrea que ell va presidir i les sessions de les quals es van celebrar a Andorra el mes de maig del 1986. El títol del treball diu exactament: «La doble oficialitat lingüística a l'Estat espanyol».

Sobre l'expressió *llengua pròpia*, va escriure en aquest estudi, entre moltes altres coses, el següent:

1r. La introducció del concepte de *llengua pròpia* implica, des d'una perspectiva històrica, l'entrada en joc d'un *element diferenciador* en el marc de la doble oficialitat espanyola.

2n. Aquesta diferenciació es fa a favor de la *llengua territorial*, que és l'única que mereix aquell qualificatiu, i això és lògic, tant si ens atenim a la lletra de la llei, com a la seva adaptació en l'àmbit social al qual es destina.⁶

La idea de *propietat* el va portar a corregir el que havia dit sobre l'Administració perifèrica, la qual no seria aliena a la necessitat d'utilitzar normalment el català, com tampoc no en seria, d'aliena, l'Administració de justícia a Catalunya. Més endavant precisà que:

[...] aquesta idea de *propietat* també ofereix un aspecte doble:

a) D'una banda, l'aspecte positiu apuntat, per tal com l'actuació de les administracions afectades s'ha de dur a terme normalment en la llengua pròpia.

b) De l'altra, l'aspecte negatiu o delimitador, per tal com aquesta propietat no afecta gens el dret d'elecció del ciutadà, al qual fa referència el principi següent [es refereix al principi de lliure elecció].⁷

La teorització de Josep M. Puig Salellas sobre la significació jurídica del terme *llengua pròpia* passà a la Llei 1/1998, del 7 de gener, de política lingüística, del Parlament de Catalunya, on queda positivitzada, particularment en els articles 2, 9 i 10. Segurament valgui la pena recordar que la Llei de política lingüística va ser impulsada i aprovada dins el període en què un deixeble seu, el senyor Lluís Jou i Mirabent, era el director general de Política Lingüística.

6. Josep M. PUIG SALELLAS, «La doble oficialitat lingüística a l'Estat espanyol», a Autors Diversos, *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. VI. Àrea 5, Llengua i Dret*, Barcelona-Andorra, Fundació II Congrés Internacional de la Llengua Catalana / Institut d'Estudis Autònomic, 1987, p. 51. A més de l'edició oficial dels treballs del Congrés, que és la que acabo de citar, els textos corresponents a l'àrea Llengua i Dret van ser publicats per l'Institut d'Estudis Autònomic dins la col·lecció de llibres «Institut d'Estudis Autònomic». En aquest cas, la referència bibliogràfica és la següent: «La doble oficialitat lingüística a l'Estat espanyol», a Autors Diversos, *Llengua i dret. Treballs de l'àrea 5 del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana* Barcelona-Andorra, 1986, Barcelona, Institut d'Estudis Autònomic, 1987, p. 66.

7. Josep M. PUIG SALELLAS, «La doble oficialitat lingüística a l'Estat espanyol», a *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana...*, p. 57, i a *Llengua i dret...*, p. 74 i 75.

Més tard, aquella teorització s'incorporà en l'Estatut d'autonomia de Catalunya del 2006 (Llei orgànica 6/2006, del 19 de juliol, de reforma de l'Estatut d'autonomia de Catalunya), singularment en els articles 6.1 i 50.5.

Normalització

La tercera aportació que vull destacar de Josep M. Puig Salellas fa referència a la conceptualització del terme *normalització*. Es tracta d'una noció a la qual atorga un contingut força original per mitjà d'una construcció jurídica ambiciosa i extensa. De les moltes facetes que acompanyen el concepte, em limito a subratllar que Puig Salellas sosté que, mitjançant el terme *normalització*, hi ha una atribució competencial per regular la matèria lingüística. D'aquesta manera, vol sortir al pas de la jurisprudència del Tribunal Constitucional sobre el criteri de distribució competencial en la matèria. Recordem que el Tribunal Constitucional ha seguit un posicionament erràtic en aquesta qüestió, que va des de considerar que l'Administració competent per a regular l'ús de les llengües és l'Administració que té la competència per a regular la matèria o el sector que serveix de suport a aquell ús, fins a matisar aquesta opinió en el sentit que la Generalitat de Catalunya pot intervenir en matèries o sectors de la competència estatal en virtut del títol «normalització».

L'opinió de Puig Salellas en aquesta qüestió també ha quedat reflectida en la legislació, concretament en l'article 143 de l'Estatut d'autonomia de Catalunya del 2006.

Característiques de l'obra de Josep M. Puig Salellas en el camp del dret lingüístic

Una vegada comentades, ni que sigui de manera sintètica, les aportacions bàsiques de Josep M. Puig Salellas en la disciplina del dret lingüístic, m'agradaria subratllar, per acabar, les característiques de la seva obra. Al meu entendre, serien les següents:

L'adaptabilitat. Puig Salellas era un home de conviccions, però aquest tret no li impedia ser flexible quan les circumstàncies ho requerien. Un exemple de l'adaptabilitat el trobem en el seu pensament sobre la llengua de l'ensenyament no universitari, àmbit en el qual defensà, primer, l'aplicació del model lingüístic de separació lingüística; o sigui, el model que reconeix el dret d'escollir la llengua docent entre les dues llengües oficials i disciplina l'aprenentatge obligatori de l'altra llengua oficial. Aquest model comptava, a l'inici de la dècada dels anys vuitanta del segle passat, amb molts defensors. Afavoria aquest posicionament la falta de mestres i professors amb titulació de llengua catalana i el temor

al fet que la barreja dels alumnes catalanoparlants amb els castellanoparlants comportés l'assimilació dels primers. Tanmateix, uns anys més tard, defensà ardidament el model de conjunció lingüística. Vegeu, per exemple, el comentari «La llengua de l'ensenyament. (Comentari a la Sentència del Tribunal Constitucional 337/1994, del 23 de desembre)», que va publicar en el número 23 de la *Revista de Llengua i Dret*, que correspon al 1995.

La *personalitat*. Els treballs de Puig Salellas constitueixen una obra molt personal. Normalment no cita altres autors. En qualsevol cas, els coneix, ja que els seus treballs en recullen el contingut en la mesura que li serveix per a construir millor el seu bagatge conceptual. Podríem dir que la seva obra és una obra *lliure* —tret, el de la llibertat, molt apreciat i volgut per l'autor en tots els camps. La seva és, al capdavant, una obra de construcció personal, gairebé artesanal, en la qual les opinions d'altres autors només hi tenen cabuda si serveixen per a l'edifici que ell ja té pensat intel·ligentment.

La *conceptualització*. El nostre autor posa molt d'esforç en el propòsit de bastir un marc conceptual. Ho havia anunciat en el treball publicat en el número 1 de la *Revista de Llengua i Dret*, en què llegim que «És a partir d'aquí, ço és, a partir d'aquella necessitat d'establir una elaboració general teòrica de la qüestió, que inicio aquest treball [...]»⁸

La *utilitat*. Per bé que Josep M. Puig Salellas categoritza i conceptualitza, tota la seva obra està investida d'un sentit pràctic i pragmàtic dirigit a la defensa de la llengua catalana, que és la llengua que, com a pròpia, ha de prevaler a Catalunya, i que és, a més, una llengua que encara està amenaçada i en posició subordinada. En aquest sentit, les categories i els conceptes els posa al servei de la interpretació que resulti més favorable per a assolir aquella finalitat.

La *creativitat*, la *innovació* i la *naturalesa trencadora*. Aquests tres qualificatius corresponen a unes altres tres característiques predicables dels seus treballs, les quals, juntament amb la llibertat absoluta de criteri en què es mou l'autor, el duen a ser bel·ligerant. Fins i tot m'atreviria a dir *militant*. Del jurista militant en són paradigmàtics els treballs en els quals entra a debatre, cos a cos, amb la doctrina emesa pel Tribunal Constitucional. A banda de les crítiques fetes al canvi de criteri sobre el sentit del terme *Estat* de l'article 3.1 de la Constitució espanyola, ja esmentat, el millor exemple del que intento dir el constitueix la crítica que va fer a la Sentència del Tribunal Constitucional 87/1997, del 24 d'abril, relativa a la llengua dels assentaments en els registres mercantils territorials, pronunciant que imposava la llengua castellana com a única llengua vàlida per a aquesta funció. En l'extens comentari que en fa, Puig Salellas utilitza tot el seu utillatge teòric, tot el bagatge que havia construït fins aleshores, per

8. Ester FRANQUESA I BONET i Lluís JOU I MIRABENT (cur.), *Doble oficialitat i llengua pròpia. Dues llengües i un territori. Textos de Josep M. Puig Salellas*, Barcelona, Madrid i Buenos Aires, Fundació Noguera i Marcial Pons, 2009.

rebatre amb contundència l'opinió del Tribunal Constitucional. D'aquí que el treball em sembli especialment important i particularment reeixit. Publicat en la *Revista Jurídica de Catalunya* (número 1, vol. xcvi, 1998, p. 127-141), porta per títol: «Un nuevo ámbito de desoficialización de la lengua catalana: el registro mercantil».

Cloenda

Josep M. Puig Salellas es rebel·lava contra la situació de subordinació i falta de normalització de la llengua catalana, i va esmerçar molts esforços per remeiar-ho i redreçar-ne la situació. Afortunadament, avui disposem d'un instrument molt útil per a conèixer la seva obra, per a llegir-la i per a aprofundir-hi. Fa poques setmanes s'ha editat justament un llibre que recull els treballs més importants de Josep M. Puig Salellas. Es tracta del llibre *Doble oficialitat i llengua pròpia. Dues llengües i un territori. Textos de Josep M. Puig Salellas*, edició de la qual han tingut cura la senyora Ester Franquesa i Bonet i el senyor Lluís Jou i Mirabent; el llibre l'ha publicat l'editorial Marcial Pons. Els invito, doncs, a llegir-lo.

Val la pena que l'obra de Josep M. Puig Salellas sigui divulgada. Aquesta obra, però sobretot la persona que n'és autora, mereixen indiscutiblement actes de record i d'agraïment com el que celebrem avui.

Col·laboracions

1. Notes personals

Josep Maria Puig Salellas, president del Consell Social de la Universitat de Barcelona

Josep M. Bricall

Universitat de Barcelona

Agence d'Évaluation de la Recherche et de l'Enseignement Supérieur

No m'és fàcil de redactar escrits que recorden persones que ja no són entre nosaltres, perquè llavors tot sembla una mica condicionat per les circumstàncies. Si només són les circumstàncies les que imposen respecte i en condicionen el text, millor escapolar-se'n. Si, en canvi, és la persona qui mereix el respecte, ens fa nosa l'ocasió, i les circumstàncies ens condicionen fins a desviar-nos, potser, del que realment voldríem dir. I aquest és el cas de parlar de Josep Maria Puig Salellas.

He estat amic de Josep Maria Puig Salellas i, sortosament, a través seu ho continuo sent de la seva família. L'amistat és, probablement, un procés que neix de les més diverses situacions de la vida i d'aquestes situacions la que penso que és més singular és la que es produeix mentre es treballa conjuntament. I en especial quan es comparteixen les obligacions de dirigir. En el nostre cas, de dirigir la Universitat de Barcelona.

En l'estructura de les nostres universitats se sol comentar que no és gens fàcil la convivència entre el president del Consell Social i el rector. Les funcions que han d'exercir les persones que n'han estat nomenades, en principi, estan ben delimitades. En principi!, en la pràctica la demarcació no és tan òbvia. I menys quan hi ha problemes. Una institució com és la universitat, on el que és habitual —i això no és un inconvenient més gran— és la proliferació d'opinions en relació amb qualsevol qüestió, convé mantenir una direcció raonable i clara en les decisions dels òrgans responsables del conjunt i, per tant, assegurar la deguda coherència entre la política del Consell Social i la política del Rectorat. D'altra banda, com que va ser el primer president del Consell Social, la seva actuació havia de ser decisiva per a la futura marxa dels consells socials.

Mai no hi va haver el més lleuger conflicte entre el Consell Social i el Rectorat durant aquells anys, del 1986 al 1994.

Feia temps coneixia de nom el notari Puig Salellas, però el vaig saludar per primer cop a principis dels anys setanta del segle passat amb motiu del llançament del diari *Avui*, quan vaig visitar la seva notaria.

El vaig tractar una mica quan el president Tarradellas va restaurar la Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat de Catalunya. Quan es va pensar en quins

n'havien de ser els membres, el president em va insistir en dos punts: primer que li proposés noms de juristes prestigiosos i, segon, que tractés d'evitar que cap de les forces polítiques de Catalunya es pogués sentir molesta per la selecció dels primers noms. Naturalment, el nom del notari Puig Salellas era obvi quan amb Ramon Faus —que havia de ser el president de la nova institució— vàrem discutir el conjunt dels noms que s'havien de proposar al president, que els va aprovar sense cap objecció. Recordo d'aquestes converses amb el també notari Faus una observació que em va fer quan vàrem examinar el conjunt dels noms i li vaig comentar que cap grup polític havia de sentir-se incòmode: «Bricall, ha de dir al president que el món del dret sempre tira cap a conservador!»

Quan vaig prendre possessió del càrrec de rector, el tracte va esdevenir diari. Em penso que mai ni ell ni jo vàrem tenir cap mena de malentès ni de discrepància. Ell, si podia, no es perdia cap dels actes o de les reunions de la universitat, s'hi trobava molt bé i li agradava la feina. Pel que fa a mi, només vaig tenir un moment de preocupació quan per un curt període semblava retirar-se del que estava fent; vaig saber, però, poc després que aquesta actitud s'explicava per un problema de salut que aviat li resoldrien a Bellvitge. El parèntesi es tancà aviat i va tornar completament refet.

La seva tasca a la universitat es desplegà més enllà del que per llei estava obligat. La Universitat es va aprofitar d'aquesta implicació en el seu govern.

El Consell Social que presidia estava format —com tots els consells socials— per gent diversa, en gran part externa a la universitat i que havia de prendre decisions gens secundàries sobre la institució. Els debats no eren fàcils, sobretot en un primer temps, quan l'organisme estava en rodatge. La tendència a la inhibició d'uns estava més que compensada per la generositat en les explicacions d'altres, alguns cops no gaire fonamentades. Naturalment, es flairava una certa desconfiança sobre el funcionament tan particular de la universitat, sovint lent i incompreensible, i he de reconèixer que en alguns aspectes no hi mancava una certa raó. Puig Salellas hi havia d'imposar seny i serenor; el fet de ser una persona respectada i sabedora dels dossiers que prèviament discutia en comissions *ad hoc*, feia que els seus criteris s'imposessin sense dificultats amb gran alleujament meu.

En realitat, el problema dels consells socials, com he comentat més d'un cop, partia d'una desviació del que va ser el recordat Patronat de la Universitat Autònoma de Barcelona, nom que va rebre la universitat durant la segona Generalitat. Fou l'únic cas d'autonomia universitària durant la República i sembla que els redactors de la Llei universitària llavors vigent van prendre'l en consideració. Aquesta mala interpretació partia del supòsit que els consells socials havien de representar la societat civil, nom amb què es designa una realitat definida no tant pel que és com pel que no és. La idea de representar la societat civil és una de les inutilitats més freqüents dels nostres dies i forma part del món de la fantasia, perquè si alguna cosa caracteritza la societat civil és el

seu caràcter magmàtic. En canvi, el Patronat de la Universitat de Barcelona era nomenat per meitats pel govern de la República i pel govern de la Generalitat i les seves funcions anaven molt més enllà de les de supervisió que s'encomanen de bona fe als consells socials. La representativitat per sectors d'un organisme no sol fer bona companyia amb la presa serena de decisions que afecten l'interès general.

Puig Salellas —ajudat per Jordi Camós, el seu cap de gabinet— va aconseguir superar dificultats i convertir el Consell Social en una institució apreciable i útil. Quan va caldre, un cop identificats els problemes de funcionament en la fase de rodatge, va proposar unes normes simples i breus de funcionament per a fer-lo operatiu da cara al quòrum que era necessari i altres aspectes pràctics que podrien impedir-ne el funcionament.

Puig Salellas fou més que el coordinador del Consell Social. Ens va aconsellar en totes les decisions importants. Aquells anys aquestes decisions giraren entorn de la provisió a la universitat de mitjans adients per a la recerca; aviat ens vàrem adonar que hi mancava espai per a l'ensenyament i una certa coherència en la localització de facultats i departaments en els diferents campus que componien llavors la Universitat de Barcelona. També calia buscar lloc per a situar còmodament un campus científic i rebentar pertot arreu les costures de la universitat. Això implicava molts trasllats de facultats i, per tant, no solament un formidable problema econòmic sinó una operació de riscos més aviat inefables. Un responsable d'una universitat nord-americana em va dir una vegada que traslladar una facultat equivalia a la resurrecció d'un difunt.

Era fàcil sospitar que els suports per a assolir-ho no vindrien pas d'una administració de la Generalitat còmodament escèptica davant del *cafarnaiüm* que estàvem a punt d'armar i d'una respectable indiferència social. En aquesta situació, el paper que va tenir Puig Salellas va ser necessari i únic. Receptor crític, si calia, i entusiasta sempre dels projectes que teníem entre mans, va actuar com a únic intèrpret —ara sí— d'una societat civil (que no sabia que ho era) i com a intermediari i valedor davant l'Administració cançonera de la Generalitat. Ni més ni menys!

Voldria ara referir-me a una de les seves complicitats que palesen l'ambient de confiança que hi havia entre nosaltres. Es tracta d'explicar el que sovint ha estat objecte de comentari a la universitat aquests darrers anys. Pocs dies abans d'acabar el meu mandat vàrem dinar a un restaurant ara desaparegut del carrer de Consell de Cent, anomenat Orotava, Josep M. Puig Salellas, com a president del consell social; Josep Roig, llavors gerent de la universitat, i Miquel Espinosa, adjunt a la Gerència per a temes de finances i que al cap de pocs anys després va ser gerent de la universitat. Li havíem de comunicar una informació de la qual feia pocs dies es podia donar notícia segura un cop saldat tots els deutes i sense tocar per a res el patrimoni immobiliari que havíem rebut. Dels comptes resultava que hom disposava d'un romanent de

més de dos mil milions de pessetes. Aquells anys s'havia invertit molt i una colla d'inversions que estaven encara en procés (era el cas de les ampliacions en curs de Biologia, de Física i de Dret, el nou edifici per a Geografia i Història davant l'antiga Casa de Caritat) no s'havien d'interrompre per discussions pressupostàries. A poc a poc, en aquells vuit anys, s'havia dotat aquell fons amb la preocupació de no constrènyer les necessitats i els projectes que s'estaven desenvolupant. La satisfacció de Puig Salellas s'adreçava sobretot a la liquidació de tot l'endeutament que s'havia assumit aquells anys directament o a través de la Fundació Bosch Gimpera, en aquest darrer cas, mitjançant un procediment una mica complex.

Precisament, la Fundació Bosch Gimpera era una de les entitats que Puig Salellas cuidava amb atenció particular. De la mà de Francesc Santacana, aquesta fundació ja preexistent es va convertir en *arm's length* de la universitat pel que feia a la transferència del coneixement i de les seves aplicacions. Puig Salellas veïe molt clar aquest pas decisiu —que va comportar donar cabuda a representants del Consell Social i a introduir-hi la cooptació de persones externes. Més endavant, Puig Salellas va animar i estimular que la Fundació aixoplugués uns nous estudis, els de formació continuada, amb el suport de les administracions espanyola i catalana i amb el suport de les entitats econòmiques.

Crec que entre nosaltres hi va haver sempre un clima de perfecta confiança. El tracte amb ell em va ser molt fàcil. Un cop, al cap de poc de començar com a rector em va comentar: «Aquests dies he trobat gent que em pregunta com és que m'entenc amb tu tan bé.» Em vaig posar a riure, i li vaig respondre que precisament feia poc també m'ho havien preguntat a mi.

Es tractava d'un exemple de les famoses llegendes locals, gestades per notoris desvagats. Aquest és un país una mica particular. En la correspondència publicada entre Josep Maria Cruzet i Josep Pla, aquest es lamentava el 1952 d'estar «sotmès des de fa molts anys a una llegenda interessada a presentar-me com una persona informal i poc seriosa. Només les persones que em coneixen saben fins a quin punt aquesta llegenda és falsa. Vostè i jo ja ens comencem a conèixer i ja em dirà si per vostè té la llegenda fonament. Jo pretenc estar per sobre de totes les nimietats i petiteses —i si no hi estic més és perquè no en sé més». Això es deia —sembla— de qui la Selecta havia publicat més de deu llibres des de finals dels anys quaranta del segle passat! Tan particular és, per als altres, aquest país, que qui es proposà el que es proposà (segons reflecteixen les cartes esmentades) no va rebre premis ni distincions concedits a certes glorioses nimietats.

D'aquest tracte natural, de la confiança, en va néixer la nostra amistat. I aquesta li va aconsellar de donar-me ajut en moments difícils de la universitat, espontàniament, fent-me costat en algunes jornades dures. En qualsevol cas, la seva mirada des de fora ens permetia de calibrar millor l'oportunitat o la rectitud de determinades mesures.

Em va ser fàcil conèixer qui era Puig Salellas. A primera vista podia semblar distant. Però les raons d'aquesta impressió de distància podien ser molt diverses. Hi podia haver la tendència a prescindir d'excessos verbals, potser la timidesa, potser, fins i tot, la contemplació de les variades expressions humanes, amb consciència de la seva sovintejada estupidesa... podien ser tantes coses! Passava que temia embalar-se, no volia embalar-se i preferia refugiar-se en un escepticisme aparent que controlava els seus apassionaments, que hi eren! Passava que no suportava la comèdia i les inútils afectacions.

Teníem converses sobre política. N'era un apassionat fervorós, tot i estar-ne força al marge. Es culpava a ell —i també a mi— d'aquest allunyament i solíem explicar-nos-en les causes: la pressió dels mitjans de comunicació i els comunicadors, la improvisació, el nostre vici comú de preservar la independència de criteri, etc. Recordo un cop, en un restaurant del carrer Muntaner, que ens planyíem de la inexistència de polítics que projectessin una activitat de *longue haleïne*, que no es fixessin obsessivament a *remenar* en lloc de *manar*. A la conversa va sortir el nom de Prat de la Riba i hi va afegir: «Ara Prat de la Riba tindria un despatx al passeig de Gràcia.»

Era un catalanista convençut i radical. No goso qualificar-ho més perquè avui en dia una sèrie de mots —que no expliquen pas el que expressen, suposant que expressin res— ens impedeixen saber què es pretén sobre el futur d'aquest país. Coincidíem en la necessitat d'endegar l'Administració de la Generalitat sobre les bases d'una funció pública professional i seriosa, escèptics sobre la seva reducció als cànons del sector privat que tant entusiasma a alguns.

El dret, i en especial el dret civil, formaven part de la seva vida. Per a ell, el dret fonamentava la civilitat i, per tant, protegia de la barbàrie i l'arbitrarietat. Aquesta veneració pel dret la compartíem com a criteri per tal d'evitar improvisacions i seguir certes pautes inamovibles que garantissin la continuïtat.

Tan mesurat que era sobre l'abast del dret, tenia unes expectatives que em sorprenien sobre la virtualitat dels textos legals, per exemple el darrer Estatut, en el qual creia plenament.

Amic dels debats i del comerç de les idees, al seu mas de l'Empordà, a Can Salellas, hi convocava amics que en feien una pràctica amable i simpàtica. Durant aquelles sessions memorables, era constant la referència i la fidelitat al seu gran amic Raimon Noguera, que feia conèixer als qui no havíem tingut l'oportunitat de tractar-lo, tot explicant detalls i anècdotes de la seva vida.

Vàrem fer amistat, tot compartint una feina. I jo en conservo un gran record. Quan ens vàrem reunir uns amics en el meu setanta aniversari, el febrer del 2007, em va deixar escrits aquests mots: «En la nostàlgia de la nostra convivència a la UB durant vuit anys. Afectuosament.»

Josep M. Puig i l'autonomia de Catalunya

Marc Carrillo

Catedràtic de dret constitucional de la Universitat Pompeu Fabra

Conseller del Consell de Garanties Estatutàries

Vaig conèixer Josep M. Puig Salellas a l'inici de la dècada dels noranta del segle passat, en el si de la Comissió Jurídica Assessora, el màxim òrgan consultiu del Govern de la Generalitat de Catalunya. El recordo com un home de tracte elegant i sobri que des de la seva experiència com a notari en el dret privat, mostrà sempre una especial curiositat pel dret públic i un lúcid interès perquè la Catalunya que havia recuperat l'autonomia política amb la Constitució del 1978 i l'Estatut del 1979, es dotés de juristes especialistes en aquesta branca del dret, a fi de disposar d'eines pròpies per a la seva defensa jurídica. I així superar una mancança que històricament havia tingut com a conseqüència de la supressió de les seves institucions públiques a partir del Decret de Nova Planta del 1714.

Amb motiu de les deliberacions en el si de la Comissió Permanent de la Comissió Jurídica Assessora, vaig tenir oportunitat de debatre amb ell una de les qüestions que a ell i a molts altres professionals del dret ens suscitaven més inquietud sobre l'abast de l'autonomia política. Em refereixo a l'abast de la potestat legislativa del Parlament de Catalunya per a dotar de contingut l'auto-govern. És aquesta una qüestió que després de més trenta anys d'autonomia política i encara que estigui en vigor el nou Estatut del 2006, roman de plena actualitat, atesa la capacitat expansiva que l'òrgan legislador estatal ha mostrat per a limitar i restringir el marge de maniobra de l'òrgan legislador autonòmic en general i del català en particular. I, sobretot, la incertesa que plana sobre l'autonomia catalana en espera —en el moment d'escriure aquestes ratlles— de la sentència del Tribunal Constitucional, un tribunal marcat per un crisi institucional sense precedents, que en aquestes adverses circumstàncies ha de resoldre el recurs presentat contra l'Estatut pel Partit Popular ara fa quasi quatre anys.

Sobre aquest tema he tingut l'oportunitat d'escriure sovint en la meua activitat acadèmica més recent i, en aquest sentit, voldria reproduir aquí alguns arguments que en el seu moment ja havien estat objecte de debat i conversa amb Josep M. Puig Salellas i que, de segur, ara li hauria interessat molt seguir de prop.

La Llei autonòmica és l'expressió normativa de l'autonomia política. És una llei diferenciada de l'estatal solament en virtut del principi de competència

però mai per raons de jerarquia. En l'àmbit de les competències compartides entre l'Estat i la Generalitat, el binomi integrat per la llei bàsica estatal i la llei autonòmica de desenvolupament, és una conseqüència del sistema normatiu establert per la Constitució del 1978 per a regular les competències. Tanmateix, el balanç que ha ofert la seva aplicació ha posat de manifest una relació existent entre la llei bàsica i la llei autonòmica, en la qual aquesta ha esdevingut un producte normatiu de caràcter subordinat. De vegades, la relació entre ambdues s'ha assemblet més a la que existeix entre la llei i el reglament administratiu. Com si fos una relació merament executiva.

Com va dir el Consell Consultiu en el Dictamen número 269, referent al projecte de reforma de l'Estatut del 1979, «la *vis expansiva* experimentada en la determinació de les bases per l'Estat i la concreció formal d'aquestes per mitjà de reglaments administratius, ha estat sens dubte la causa d'aquesta posició jurídicament disminuïda de la Llei autonòmica. I l'efecte d'aquesta situació ha comportat una considerable parcel·lació de la competències de la Generalitat i de la resta de comunitats autònomes, fins al punt d'impedir en bona part la disponibilitat normativa sobre les pròpies competències legislatives».

Aquests arguments varen esperonar Josep M. Puig Salellas, els anys que el vaig conèixer, a reflexionar sobre les llums i ombres de l'autonomia catalana en escrits diversos a la premsa i col·laboracions acadèmiques. Segurament no li plauria la situació d'incertesa en què es troba, com tampoc la manca de cultura institucional predominant en el conjunt dels representants públics que han protagonitzat aquesta etapa de l'autonomia de Catalunya. No obstant això, serveixi aquest escrit com a record a la seva persona.

Josep Maria Puig Salellas en el record

Víctor Pou

IESE Business School, Universitat de Navarra

Conseller de la Comissió Europea

Josep Maria Puig Salellas ha estat una d'aquestes persones que he admirat durant anys al llarg de la meua vida, primerament com un personatge llunyà, gairebé mític, del qual sentia tan a parlar, sempre de manera molt elogiosa, i més tard com a personatge finalment conegut, tractat i entranable, gràcies a l'amistat que m'uneix amb les seves filles, principalment amb l'Imma. No oblidaré mai les converses que vaig tenir l'ocasió de mantenir-hi, els darrers anys de la seva vida, en el cor de les seves arrels —el Mas Salellas, tocant a Cruïlles, prop de Sant Sadurní de l'Heura, al Baix Empordà— sobre tants i tants assumptes gairebé sempre relacionats, d'una manera o d'una altra, amb Catalunya i Europa.

L'he admirat sempre en una diversitat de vessants, entre els quals destacaria els següents: com a empordanès i bon amic de la meua família també empordanesa, com a jurista excepcional, com a gran patriota català, com a escriptor de llibres i articulista, com a amfitrió des del Mas Salellas, com a gran conversador i com a persona sàvia, irònica i independent.

Arrels empordaneses comunes

Puig Salellas ha estat un d'aquests empordanesos que honoren la comarca. Ha estat un empordanès de soca-rel i, al mateix temps, un empordanès que ha volat molt alt. Ha estat fidel a les seves arrels i ha sabut desplegar les seves ales. Es pot dir que com més ha arrelat, més s'ha enlairat.

Les seves arrels les té al paratge de Sant Joan de Salelles, on es troba el Mas Salellas, situat, com he dit, entre Cruïlles i Sant Sadurní de l'Heura. El meu pare, l'advocat Josep Maria Pou i Sabater, encara que va néixer a Calonge, com jo mateix, era oriünd de Sant Sadurní de l'Heura, seu de la seva casa pairal. Els Pou eren propietaris rurals des de feia segles, com els Salellas.

Entre els meus records d'infantesa hi figuren de manera principal, i encara ben viva, els viatges en tartana amb el meu pare des de Calonge fins a Sant Sadurní de l'Heura. Primer agafàvem la carretera de la Ganga que uneix Calon-

ge amb la Bisbal d'Empordà i després, un cop havíem arribat al Mas Sabater, on hi havia (i encara hi ha) vaques, trencàvem cap a l'esquerra per un camí de carro que passava pel veïnat de Rabioses, ens feia travessar el riu Daró i, un cop passat el Mas Botó, ens duia cap al Mas Salellas i l'ermita de Sant Joan de Salelles, des d'on ja s'intuïa la proximitat de Sant Sadurní de l'Heura. Quan passàvem lentament amb la tartana pel davant del Mas Salellas, el meu pare sempre em feia alguna observació sobre el propietari, com per exemple: «aquest és el mas del notari Puig Salellas; els seus pares són bons amics; ell és més jove que jo; acaba de guanyar les oposicions a notaries; és un jurista que promet molt; hem estudiat el batxillerat al mateix institut del carrer de la Força de Girona; ha cursat les dues mateixes carreres que jo: dret i filosofia i lletres».

Puig Salellas va néixer a Girona, on els darrers Salellas es varen instal·lar com a rendistes, però el seu bressol va ser realment sempre el Mas Salellas. És un mas esplèndid, sobretot després de les darreres restauracions realitzades per en Josep Maria. És molt gran, amb una magnífica vista sobre les Gavarres. Ha estat el centre de gravetat, el punt de referència, de tota la vida d'un notari que primer ho va ser de Ponts —on va conèixer la que seria la seva esposa Mari-Luz Aleu— i més tard de Tarragona i de Barcelona. El *sancta sanctorum* del mas era el seu estudi, situat a dalt de tot, a les golfes, on acostumava a recloure's per a llegir, escriure, estudiar i reflexionar. Me'l va ensenyar alguna vegada i sempre que entrava en aquelles estances, tan plenes de llibres, de dibuixos i pintures famoses, i malgrat això tan ben ordenades, em sentia un ésser privilegiat.

En Josep Maria va dedicar un llibre ben gruixut a l'estudi històric de la seva família, els Salellas, que comprèn més de set-cents anys, des del segle XIV, quan eren remences, fins al segle XX, quan es converteixen en rendistes i, com he dit, es traslladen a viure a Girona. En aquest llibre explica, entre moltes altres coses, el que jo he escoltat dels seus propis llavis, car era un tema al qual atorgava una especial consideració: que els primers Salellas coneguts vivien al Mas Salellas, situat a la riba dreta d'un torrent, entre aquest i el riu Daró, amb la muntanya al fons, però que els esdeveniments els obligaren a canviar de residència i, passant aquell curs d'aigua, acabaren instal·lant-se a la riba esquerra, al mas anomenat aleshores Mas Barb i ara can Salellas. O sigui, que, cosa poc coneguda i força inversemblant, l'actual can Salellas és l'antic Mas Barb i l'antic Mas Salellas és el que es troba a l'altra riba del torrent.

És digne de consideració el fet que dos dels grans notaris recents de Catalunya procedeixin de dos pobles tan petits com són Cruïlles i Sant Sadurní de l'Heura. Efectivament, el notari Robert Follia i Camps, que també va arribar a ser degà del Col·legi de Notaris de Catalunya, és oriünd d'aquesta darrera població, mentre que les arrels d'en Josep Maria Puig Salellas es troben al Mas Salellas de Cruïlles.

Com a bon empordanès, en Josep Maria no tingué mai un *no* quan se'l convidava a participar en activitats culturals de la comarca, com fou el cas de

les Trobades Culturals de Calonge, en què col·laboro des que es van crear, com a membre de l'associació Colònico i des de la fidelitat a la meva condició de calongí de nissaga. També recordo diverses jornades culturals fetes al monestir de Sant Miquel de Cruïlles, en què ell participava de manera activa, com fou el cas recent de la presentació d'un estudi històric de la seva filla Imma, patrocinat per la Fundació Noguera.

Notari excepcional i gran patriota català

Josep Maria Puig Salellas fou un notari excepcional. Va ser el més jove de la darrera gran generació de notaris catalans (Faus, Noguera, Roca-Sastre, Figa...), caracteritzada per una formació molt sòlida, l'arrelament al país i el compromís amb la societat. Tal com escriu Lluís Foix en el prefaci del llibre que recull els articles publicats per Puig Salellas al diari *La Vanguardia*, al qual em referiré més endavant, «els homes de dret han fet sòlid el nostre vell país, Catalunya. Quan Josep Pla feia un gran elogi del notari de la Bisbal, es referia a l'ordre i a la precisió que havia dibuixat a la comarca empordanesa esquincada per petites propietats, per costums, drets de pas, serveis d'aigua i fites i partions ancestrals, camins antics i cases pairals que es remunten a èpoques pretèrites».

El reconeixement institucional li arribà de part dels seus col·legues notaris —fou nomenat degà del Col·legi de Notaris de Catalunya—, dels juristes en general —fou membre de l'Acadèmia de Jurisprudència de Catalunya i de l'Acadèmia de Ciències Econòmiques i Financeres— i del món acadèmic —fou membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans. Va dedicar temps i energies a tot un plegat d'activitats lligades a la seva professió de notari, com ara la Càtedra Duran i Bas o la Fundació Noguera.

En Josep Maria, al mateix temps que un professional d'excepció, va ser sempre un gran patriota català. No en va tenir prou de triomfar professionalment i arribar al màxim dins la seva activitat de notari (el 1975 va ser elegit degà del Col·legi de Notaris de Catalunya, càrrec que va ocupar fins al 1980), sinó que va voler servir al país i a la societat tant com va poder. El seu compromís amb Catalunya va ser sempre molt profund, i per això se'l pot considerar un vertader militant de Catalunya. Amb la restauració de la Generalitat, fou cridat, primer, pel president Tarradellas i, després, pel president Pujol, i sempre es va deixar trobar sense demanar res a canvi, va rebutjar alts càrrecs i la participació directa a la política catalana, va preferir ser útil i fidel al país des de posicions essencialment lligades amb la seva professió de notari, més que no pas de lluïment o d'aparador. Fou membre de la Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat de Catalunya. Participà en la redacció dels estatuts del 1979 i del 2006, així com en la fundació del diari *Avui*. També fou president del Consell Social de la Universitat de Barcelona entre el 1984 i el 1998.

Vaig coincidir amb ell a la Generalitat de Catalunya durant la dècada dels vuitanta del segle passat, des dels diferents càrrecs que vaig ocupar successivament fins que em vaig traslladar a Brussel·les per a incorporar-me a la Comissió Europea: director general de Programació Econòmica a la Conselleria d'Economia i Finances, que dirigia aleshores el malaguanyat Ramon Trias Fargas; director executiu del Patronat Català Pro Europa i director general d'Adequació a les Comunitats dins el Departament de Presidència. Les opinions i els dictàmens que m'arribaven de la Comissió Jurídica Assessora portaven molt sovint la marca del notari Puig Salellas, que gaudia d'una gran reputació en els àmbits de tots els departaments de la Generalitat.

Es comentava sovint que el president Pujol li havia ofert diverses vegades ser conseller de Justícia i que ell no ho havia acceptat mai, car considerava que podria servir millor al país des de la fidelitat a la seva professió de notari, compatible amb una orientació pública en forma de consell o d'assessorament. També es comentava que la relació entre el president Pujol i en Josep Maria era molt estreta, que el president feia molt de cas de totes les recomanacions que li arribaven d'aquell notari tan prestigiós. En Josep Maria va ser sempre un col·laborador lleial i un bon amic i admirador del president Pujol.

En el seu llibre *Catalunya: la penúltima cruïlla*, abans d'arribar a exposar el seu raonament final, diu que a Catalunya s'han produït alguns fets positius que, des de la recuperació de l'autonomia el 1979, han influït poderosament en el procés d'identificació de la nova societat catalana amb el concepte de *autogovern* i, per tant amb el fet autonòmic: un d'aquests fets positius —assenyala Puig Salellas— és la persona de Jordi Pujol. El presenta com «un nacionalista convençut, i això a partir d'un coneixement a fons de la història i de la realitat actual del país; però, a la vegada, com a polític nat, un home conscient de les limitacions en les quals, per raons numèriques òbvies, s'ha de moure, ara i aquí, el nacionalisme. Conscient també de la necessitat d'estructurar una força política en certa manera central, si volia ser estratègicament útil [...] Vaig poder confirmar com n'era de profunda la identificació d'aquell home amb el país, una identificació construïda a partir d'una responsable preparació per a la tasca, que és evident que venia de lluny... La seva permanència d'un quart de segle, sense solució de continuïtat, en la Presidència de la Generalitat ha contribuït de manera lenta, per tant, poderosa, dia a dia, a donar al nou fet institucional una idea general, indefinida, però que crec que existeix en la societat catalana, de normalitat; i, per tant, amb major o menor grau, també d'identificació».

Val a dir, però, que en alguna de les converses que vaig mantenir amb en Josep Maria poc abans del seu traspàs, em va confessar que el president Pujol, dins el gran respecte que li tenia com a polític i com a persona, a vegades no havia tingut gaire en compte algunes de les seves recomanacions en temes que ell considerava bàsics, com per exemple la implantació de nous cossos de fun-

cionaris especialitzats en el començament de les activitats de l'autogovern català amb l'Estatut del 1979. «Encara paguem les conseqüències d'aquella manca de decisions en matèries tan importants. El president Pujol volia fer moltes coses al mateix temps, la seva figura política i la seva obra són molt importants, és un dels grans personatges de la nostra història, però ambicionava tantes coses al mateix temps per a Catalunya, al començament de l'autogovern, que a vegades li costava de prioritzar.»

La Generalitat de Catalunya, en agraïment als serveis prestats per en Josep Maria a la institució, li va atorgar la Creu de Sant Jordi el 1983.

Escriptor

En Josep Maria va escriure uns quants llibres i va col·laborar habitualment en la premsa, especialment a l'*Avui* i a *La Vanguardia*. Només al diari *La Vanguardia* ha deixat publicats més de cent cinquanta articles, que li entregaren en forma de llibre com a regal nadalenc del 2001 la seva filla i el seu marit, Ricard Permanyer. La seva prosa era irònica i incisiva, fidel reflex de la seva personalitat.

Els tres llibres importants de Puig Salellas crec que són: *Catalunya: la penúltima cruïlla* (2003), *Història difícil de quatre dones* (2008) i *De remences a rendistes: els Salellas* (1996).

En aquest darrer llibre es fa la història dels Salellas des de l'edat mitjana fins als nostres dies. Són més de set-cents anys d'història, que aviat està dit, en què els Salellas han viscut tota mena d'esdeveniments, bons i dolents. Les situacions econòmiques difícils i els plets hi abunden. Els Salellas varen començar com a remences i varen acabar al segle XIX instal·lats a Girona com a rendistes. Les seves propietats rurals eren considerables. El primer Salellas fa un codicil l'any 1322, el mateix any que Elisenda de Montcada es va casar amb el rei Jaume II (el meu pare va escriure un llibre sobre la vida d'Elisenda de Montcada, el dia que el va regalar a Puig Salellas, tots dos varen comentar la coincidència de dates). El 7 d'octubre de 1388, el baró de Cruïlles i de Peratallada va atorgar a Pere Salellas —fill del primer Salellas— el dret a agafar aigua del torrent que passa pel davant «del vostre Mas Salellas». El darrer Salellas del qual es parla en el llibre, en Meliton, va morir a Girona abans de la Guerra Civil i el seu enterrament fou un vertader esdeveniment social a la capital. Naturalment, hi eren presents tots els masovers i, a més, els arrendataris. En Meliton era «un home alt, prim, ben plantat, amb una espessa cabellera blanca. Era elegant, tant si portava un tern de bona tela anglesa, com si vestia de pana per a anar al mercat de la Bisbal. Políticament conservador, afirmava que, per a ser-ho, només cal un requisit: tenir coses a conservar». Meliton Salellas va tenir dues filles: Concepció, la mare d'en Josep Maria, i Maria. La Concepció es casà amb Ignasi Puig Bayer, catedràtic de geografia i història a l'Institut de Girona. Foren els pares d'en

Josep Maria. El cognom Salellas, per ser el de la mare (així ho establí la llei), començava a desaparèixer.

A la *Història difícil de quatre dones* s'aprofundeix sobre la situació d'unes dones vinculades amb la història familiar. En primer lloc, Joana Ribot, turmentada per la seva incapacitat per a tenir fills. Després, Andreva Salellas, que visqué l'experiència dramàtica de la venda de la casa pairal als encants i que més tard s'ocupà de salvar la resta del patrimoni. Finalment, Maria Vilar i Concepció Boada, que s'hagueren d'enfrontar, l'una, a la penosa situació financera generada per la pèssima gestió econòmica del seu espòs, i l'altra, a un seguit de plets per a rescatar els béns de les mans de Josep Salellas, un cunyat capellà massa espavilat.

Catalunya: la penúltima cruïlla és un llibre escrit per un patriota català, lúcida i rigorós en les argumentacions. És un treball de síntesi de moltes notes disperses i reflexions que havia anat fent al llarg de la seva vida sobre Catalunya. Ens diu que es tracta d'una «expansió personal», distribuïda en tres parts. La primera part s'havia d'haver titulat «Les essències», però, segons en Josep Maria em digué personalment en una de les nostres converses mantingudes al Mas Salellas, l'editor li ho va desaconsellar i al final es va dir «Les referències». En definitiva, es tracta del passat del país. Les altres dues parts tracten del present («Les realitats») i del futur («Les perspectives»).

L'autor reconeix, de manera lúcida, «el drama existencial d'aquest país», que és que Catalunya ha patit la insuficiència del seu poder polític i, a partir del segle XIX; una demografia decadent. Puig Salellas està convençut que el país viu una època determinant i que «aquest país se la juga». Per tant, opina que «no es pot perdre més temps» i que cal avançar de manera decidida cap a un veritable autogovern. «D'allò que es tracta —escriu en Josep Maria— és d'assegurar una cosa elemental: el progrés d'aquest país i, per tant, el progrés del seu poble. Un progrés potent i, per tant, no subordinat.»

Segons Puig Salellas, l'objectiu ineludible ha de ser doble: a) immediatament, l'assoliment d'una autonomia que ell qualifica de «real», i b) a més llarg termini, la construcció per a Catalunya d'una relació de tipus confederal, que es podria comparar amb l'anterior al 1714, amb el dret d'autodeterminació inclòs. Es tracta d'un esperançat retorn a l'edat mitjana, que Puig Salellas també recomana per al nou marc europeu, marcat per l'hegemonia dels estats, molt lluny encara d'un veritable federalisme format per un mosaic de petites realitats nacionals (com Catalunya) i no pas estatals. L'alternativa a l'assoliment d'aquell objectiu ineludible és el descens ineluctable de la Generalitat cap a un nivell de superdiputació. En aquest camí que hem de recórrer, un camí sobiranista, segons en Josep Maria, encara ens trobem a la «penúltima cruïlla».

Excel·lent amfitrió, gran conversador i persona sàvia

No va ser fins a començaments del nou mil·lenni, poc després d'haver-lo conegut personalment, que vaig tenir l'honor de ser convidat a algun àpat organitzat per en Puig Salellas al seu mas, situat com ja he dit entre les poblacions empordaneses de Cruïlles i Sant Sadurn de l'Heura. Acostumaven a seure a la taula de convidats (sempre tan ben guarnida i abundosa, tot perfectament controlat per la seva elegant i simpàtica esposa, Mari Luz Aleu) persones de procedència professional i tarannà ben diversos: advocats, notaris, periodistes, polítics, científics, professors universitaris..., totes elles presidides per en Josep Maria, sempre magnífic en el seu paper de gran patriarca i amfitrió admirat i respectat. El seu col·lega i deixeble, el notari López Burniol, era un dels habituals d'aquelles trobades, així com el periodista Lluís Foix. Aquest darrer ha deixat escrit el següent: «He tingut el privilegi de mantenir llargues converses amb Josep Maria Puig Salellas. Home culte, home que escolta, home que diu el que pensa des de la independència i la llibertat. Un català optimista, positiu, que sap de les nostres mancances però també de les seves solucions.»

Li agradava conversar, enraonava molt bé. Aquest verb —*enraonar* o 'parlar conformement a la raó'— li anava literalment com anell al dit, car *enraonar* implica 'raonament', 'argumentació', i ell en sabia molt de raonar, d'argumentar, de manera que et podia convèncer fàcilment amb les seves explicacions, sempre exposades de manera lúcida i sòbria. Les seves reflexions contenien un punt d'ironia sovint demolidor que, a més, segons López Burniol, podia arribar a ser sarcàstic. Després de dinar, ens conduïa a una gran sala d'estar on hi havia penjades pintures d'artistes catalans de gran valor, i allí la fèiem petar fins al capvespre.

Era un conversador dels que saben escoltar els enraonaments dels altres. Un dia li vaig comentar que havia escrit un llibre sobre l'Estat centralista francès, però que no m'atrevia a publicar-lo perquè considerava que potser era massa dur, i a Catalunya, caracteritzada pel seu afrancesament, aquesta mena d'opinions signifiquen anar a contracorrent. El tema, en qualsevol cas, li va interessar molt. Em va demanar que li n'expliqués el contingut. Després em va dir que li portés el manuscrit perquè volia llegir el llibre tot sencer i donar-me després la seva opinió. Així ho vaig fer. Al cap de poques setmanes, em va telefonar i fixàrem una cita per veure'ns al Mas Salellas. S'havia llegit tot el text amb molta cura, les seves pàgines estaven plenes d'anotacions, comentaris i suggeriments. Em va comminar a publicar-lo al més aviat possible. Vaig fer naturalment molt de cas de totes les seves observacions, però el llibre encara no ha vist la llum pública, potser més endavant.

Li agradava de fer favors i de quedar bé amb els amics. Un dia li vàrem comentar amb Joaquim Llimona, antic secretari d'Afers Exteriors de la Generalitat de Catalunya, que estàvem pensant en la possibilitat de constituir una fundació cultural dedicada a l'Empordà, que portaria el nom d'Empordà-País.

L'assumpte li va interessar de seguida, ens va rebre diverses vegades al Mas Salellas per parlar-ne. En Joaquim Llimona i jo vàrem prendre moltes notes. El notari Puig Salellas realment en sabia molt de fundacions, era un veritable pou de ciència jurídica.

Tinc dins meu amb reverència tots aquests records del notari Puig Salellas i sempre li quedaré agraït per haver-me fet mereixedor de la seva amistat al mateix temps que m'obria les portes de l'indret empordanès que més s'estimava: el Mas Salellas.

2. Dret i institucions

El Tribunal de Cassació de la Generalitat republicana: la història d'una tradició prohibida¹

Encarna Roca Trias

Catedràtica de dret civil de la Universitat de Barcelona

Magistrada del Tribunal Suprem

Introducció: el problema recurrent de la competència sobre l'Administració de justícia

Enl'Estatut d'autonomia del 2006 Catalunya assumeix un conjunt molt ampli de competències en l'àmbit de l'Administració de justícia. L'article 95 de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya (EAC) encapçala el Títol III, titulat «Del poder judicial a Catalunya», i en el paràgraf tercer, en regular el Tribunal Superior de Justícia, li atribueix, «en exclusiva», «la unificació de la interpretació del dret de Catalunya», no solament del privat, perquè ara les competències legislatives de la Generalitat són molt més àmplies que les que la Constitució del 1931 va atribuir a la Generalitat republicana, la qual cosa repercutí sens dubte en el Tribunal de Cassació. La norma que acabo de transcriure és un efecte molt coherent amb el que disposen els articles 129 i 130 EAC; efectivament, l'article 129 estableix que «correspon a la Generalitat la competència exclusiva en matèria de dret civil, excepte en les matèries que l'article 149.1.8 de la Constitució espanyola (CE) atribueix en tot cas a l'Estat. Aquesta competència inclou «la determinació del sistema de fonts del dret civil de Catalunya» i l'article 130 de l'EAC li atribueix la competència per a dictar «les normes processals específiques que derivin de les particularitats del dret substantiu de Catalunya».

Aquest conjunt de regles ens porta a una primera conclusió: d'acord amb el que estableix l'article 70 de la Llei orgànica del poder judicial (LOPJ) i d'acord amb el que disposava l'article 19 de l'EAC del 1979, el Tribunal Superior de Justícia de Catalunya és ara per ara l'òrgan jurisdiccional que culmina l'organització judicial en l'àmbit territorial del dit Tribunal i davant del qual s'esgoten les instàncies de l'article 152 de la CE.

1. L'origen d'aquest treball es troba en la conferència que la Societat Catalana d'Estudis Jurídics va encarregar a l'autora amb motiu de la presentació de la base de dades creada per la Societat que conté totes les sentències del Tribunal de Cassació de la Generalitat. Aquesta conferència va ser dictada el dia 28 de setembre de 2009 a l'antiga seu del Tribunal de Cassació.

Sembla lògic, doncs, que una organització que distribueix els poders legislatius en dos àmbits, l'estatal i l'autonòmic, sobretot pel que fa al dret civil, també tingui un tribunal que resolgui com a darrera instància els litigis que es plantegin entorn a l'aplicació del dret autonòmic, que n'inclou la interpretació, com ja deia l'article primer de la Compilació.

Aquesta situació ens ha de portar a examinar la tasca d'un tribunal històric, que és el clar precedent de la situació actual: el Tribunal de Cassació de la Generalitat republicana.² Aquest Tribunal va constituir la recuperació del paper històric que havia tingut l'Audiència de Catalunya en el segle XVIII i, de fet, fins a la creació i el funcionament efectiu del Tribunal Suprem.³ L'antiga Audiència va ser *de facto* l'organisme suprem en matèria civil i penal, perquè les decisions eren inapel·lables i, a més, la mateixa Audiència era la competent per a efectuar revisions per via del recurs de suplicació. La Reial cèdula del 12 gener de 1740⁴ admeté el recurs de segona suplicació davant del Consell de Castella, però a l'hora de la veritat no va ser fins a la creació del Tribunal Suprem i la primera Llei d'enjudiciament civil, el 1851, que es va unificar l'Administració de justícia, en un sistema centralitzat en un únic Tribunal Suprem, que aparegué per primera vegada en l'article 259 de la Constitució de Cadis.

La creació del Tribunal de Cassació de la Generalitat: les raons i el procediment

L'estructura que es plantejava en la Constitució republicana del 1931 evidenciava la conclusió que la Generalitat, tenint competència legislativa en determinades matèries, entre les quals hi havia la relativa al dret civil, hauria de tenir l'instrument per a aplicar la legislació en la qual la Generalitat fos competent.

La progressió legislativa es descriu a continuació.

1. L'article 16 de la Constitució republicana establia que «en les matèries no compreses en els dos articles anteriors poden correspondre a la competèn-

2. La història d'aquest Tribunal en relació amb els problemes polítics del període ha estat estudiada recentment per F. VÁZQUEZ OSUNA, *La justícia durant la Guerra Civil. El Tribunal de Cassació de Catalunya (1934-1939)*, Barcelona, L'Avenç, 2009.

3. Sobre el tipus de procediment, vegeu S. ESPIAU i P. del POZO, *L'activitat judicial de l'Audiència de Catalunya en matèria civil (1716-1834). Estudi introductori*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1996, col·l. «Textos Jurídics Catalans, núm. 13», p. LII-LIII.

4. Novísima Recopilación, llei 20, tít. 22, llib. 11. Vegeu Lluís PUIG FERRIOL, Encarna ROCA TRIAS, *Fundamentos del derecho civil de Cataluña*, tom 1, vol. 1, Barcelona, Bosch, 1984, p. 119, i S. ESPIAU i P. del POZO, *L'activitat judicial de l'Audiència de Catalunya en matèria civil (1716-1834). Estudi introductori*, p. LIII.

cia de les regions autònomes la legislació exclusiva i l'execució directa d'acord amb el que disposen els respectius estatuts aprovats per les Corts». Pel que fa a la distribució del poder judicial, l'article 14.11 de la Constitució deia que l'Estat tenia competència exclusiva en les matèries següents: «11. Jurisdicció del Tribunal Suprem, excepte les atribucions que es reconeixin als poders regionals». Per tant, l'excepció permetia el que després va ser el Tribunal de Cassació.

2. L'Estatut d'autonomia de Catalunya del 1932 establí en l'article 11 que corresponia a la Generalitat la legislació exclusiva en matèria civil, així com també l'organització de l'Administració de justícia. Es referia també al Tribunal de Cassació, que «té jurisdicció pròpia sobre les matèries civils i administratives la legislació exclusiva de la qual està atribuïda a la Generalitat», així com als recursos sobre qualificació de documents privats referent al dret «privatiu» català i els conflictes de competència i jurisdicció entre autoritats judicials de Catalunya.

3. L'Estatut interior de Catalunya, aprovat el 1933, contenia molt poques referències al Tribunal de Cassació. L'article 65 es referia a la forma d'elecció del seu president i es remetia a una llei posterior per al procediment i les condicions d'elecció del president i la forma de nomenament dels altres magistrats, i l'article 66, a les competències i funcions del president.⁵

4. El text definitiu fou la Llei del 10 de març de 1934 per la qual es crea el Tribunal de Cassació de Catalunya.⁶ La llei constava de cinquanta articles, un article addicional i quatre disposicions transitòries. La finalitat que tenia era l'organització del tribunal, que estava descrit en l'article 1 de la manera següent: «El Tribunal de Cassació exerceix la seva jurisdicció en tot el territori de Catalunya. La residència del Tribunal de Cassació és la ciutat de Barcelona, però ell mateix pot acordar de traslladar-se i actuar temporalment en qualsevol altre lloc de Catalunya.»

El text de la Llei havia estat preparat per la Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat, que havia rebut l'encàrrec de preparar l'escrit de l'avantprojecte; va ser modificat dues vegades el mateix any de l'aprovació i publicació.⁷

El Tribunal de Cassació es va constituir en dues sales, la Civil i la Contenciosa Administrativa, però em referiré únicament a la Sala Civil.

5. PARLAMENT DE CATALUNYA, *L'obra legislativa 1932-1939*. Edició i estudi introductor i a cura d'Ismael E. Pitarch, Barcelona, Publicacions del Parlament de Catalunya, 1981, p. 58 i s.

6. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* del 13 de març de 1934. Els tràmits estan descrits a PARLAMENT DE CATALUNYA, *L'obra legislativa 1932-1939*, p. 237 i s.

7. Vegeu el resum del procediment en el pròleg de J. ANDREU i ABELLÓ a E. ROCA TRIAS, *El dret civil català en la jurisprudència*, vol. IV, anys 1934-1937, Barcelona, Càtedra Duran i Bas, 1977, p. XVII.

La Sala Civil del Tribunal de Cassació de la Generalitat republicana

Les competències

L'article 21 de la Llei creadora del Tribunal de Cassació establí el que es reproduïx a continuació.

La Sala Civil del Tribunal de Cassació ha de conèixer:

Primer. Dels conflictes de competència i jurisdicció entre les autoritats judicials de Catalunya.

Segon. Dels recursos de cassació per infracció de llei o doctrina legal i de les formes essencials del judici en matèria civil, la legislació exclusiva de la qual sigui atribuïda a la Generalitat, inclosos els recursos contra laudes d'amigables componedors, i els interposats pel Ministeri Fiscal a l'efecte d'establir o fixar jurisprudència.

Tercer. Dels recursos extraordinaris de revisió en les mateixes matèries.

Quart. Dels recursos en les altres matèries de la competència de la Generalitat, el coneixement dels quals li atribueixin les lleis d'aquesta.

A més l'article 23 establí que «a la Sala Civil hi ha de funcionar una secció de recursos governatius i ha de conèixer: Primer. De la darrera instància en recursos sobre qualificació de documents referents al dret privatiu català que puguin motivar inscripció en el Registre de la Propietat [...]»

D'aquesta manera quedaven fixades les competències del Tribunal.

No és aquest el moment ni el lloc d'estudiar les vicissituds històriques del Tribunal que, evidentment, va patir les conseqüències del període, per bé que va continuar funcionant amb normalitat relativa fins al 1938.⁸

Els magistrats

L'article 13 establí que podien ser magistrats del Tribunal: a) els consellers de Justícia i Dret; b) els magistrats de l'Audiència; c) el procurador o exprocurador general de Catalunya; d) els degans i exdegans dels col·legis d'advocats de Catalunya, en poblacions de més de 25.000 habitants; e) els professors de la Facultat de Dret i de Ciències Econòmiques i Socials; f) els advocats amb més de quinze anys d'exercici a Catalunya i que haguessin satisfet almenys per

8. Per conèixer aquesta problemàtica, vegeu F. VÁZQUEZ OSUNA, *La justícia durant la Guerra Civil. El Tribunal de Cassació de Catalunya (1934-1939)*, p. 75, en què diu que «des del començament de la Guerra Civil hi ha una animadversió cap al TCC i tot el que representava. Les forces obreres el titllaven de burgès i d'obstaculitzar les seves actuacions, motiu pel qual reclamaven una altra organització judicial que trenqués amb la inaugurada per la República». A més «era un òrgan jurisdiccional sense cap mena de rellevància per a les forces colpistes i reaccionàries» per haver alterat l'organització de l'Estat i per «als insurrectes, el TCC era el *Tribunal Supremo separatista*» (p. 74).

més de cinc anys la quota fixa;g) els notaris de més de quinze anys en exercici, cinc dels quals en places de Catalunya, i h) «els autors d'obres jurídiques de reconegut mèrit».

S'establia que per a la provisió de vacants hi hauria quatre torns: «tres que corresponen a proposta feta pel Tribunal de Cassació en ple i un quart torn que es proveeix per oposició directa entre llicenciats en dret de més de trenta anys», i la disposició transitòria segona determina la forma de proveir les primeres vacants.

En aplicació de totes les previsions legals, van arribar a ser magistrats de la Sala Civil els juristes següents:⁹

Víctor González d'Echávarri i Castanyeda (1867-1946), que exercia les funcions de president de l'Audiència territorial de les qual va cessar en ser nomenat membre del Tribunal de Cassació.

Pere Comes i Calvet (1892-1969, a Panamá). Va ser magistrat fins que de fet va deixar d'assistir a les reunions del Tribunal el setembre del 1936 i va ser destituït el mes de març del 1937, per abandonament injustificat del càrrec.¹⁰ Va morir exiliat.

Eduard Micó i Busquets (1877-1969). Era advocat, nomenat pel Tribunal el 24 d'abril de 1934.

Ricard de Rabassa i Prat (1887-1961). Advocat. Representava el sector de la Lliga al Tribunal de Cassació. Nomenat el 24 d'abril de 1934. El mes de maig del 1938 abandonà Espanya per anar a França, d'on no va tornar fins al setembre del 1939.¹¹

Joan Martí i Miralles (1866-1949). Advocat i un dels juristes més importants de Catalunya durant el segle xx anterior a la Compilació del 1960. President de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya. Va ser nomenat el 24 d'abril de 1934.

Ramon M. Roca i Sastre (1899-1979). L'únic jutge per oposició del Tribunal de Cassació. També un dels més importants juristes de dret català del segle xx, dedicat no solament al dret català, sinó també al dret hipotecari. Va ser un dels redactors de la Compilació del 1960.

Antoni M. Borrell i Soler (1864-1956), advocat, encara que se'l coneix per ser l'autor de la primera obra redactada amb sistemàtica moderna, sobre dret civil català, *Dret civil vigent a Catalunya*. President dels Estudis Universitaris

9. Pròleg d'Andreu Abelló, a Encarna Roca Trias, *El dret civil català en la jurisprudència*, p. xviii. Les biografies d'aquests juristes es poden consultar a F. Vázquez Osuna, *La justícia durant la Guerra Civil. El Tribunal de Cassació de Catalunya (1934-1939)*, p. 193-212. Em limito en el text a fer unes ràpides referències tretes de l'obra citada.

10. F. Vázquez Osuna. *La justícia durant la Guerra Civil. El Tribunal de Cassació de Catalunya (1934-1939)*, p. 103.

11. F. Vázquez Osuna, *La justícia durant la Guerra Civil. El Tribunal de Cassació de Catalunya (1934-1939)*, p. 103 i 207.

Catalans. Membre de la terna presentada pel Govern de la Generalitat per al primer Tribunal el 15 de juny de 1936.

Adolfo Fernández-Moreda i Fernández Chacón (1890-1936). Magistrat de carrera. Fou executat en la seva terra natal, La Rioja, on es trobava de vacances el juliol del 1936 i pel fet de ser membre del Tribunal de Cassació i haver ocupat càrrecs a l'Administració de justícia catalana.¹²

El primer president del Tribunal fou l'advocat Santiago Gubern i Fàbregas,¹³ però el 22 de juliol de 1936 va ser víctima d'un atemptat, per l'animadversió dels comitès anarquistes. La violència contra el mateix Tribunal, l'ocupació per part dels anarquistes del Palau de Justícia i alguns articles al diari *La Batalla*, del POUM, van produir que Gubern fugís de Catalunya el setembre del 1936, «per mitjà de l'ajuda del cònsol de Noruega».¹⁴ Va ser substituït per Josep Andreu i Abelló, que fou el president fins a l'abolició del Tribunal.¹⁵

L'activitat jurisdiccional

Resulta molt difícil dir exactament quina va ser l'activitat del Tribunal de Cassació. Les sentències es van publicar al *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, i es va complir així el mandat que establia l'article 283 de la LEC del 1881, però només es van publicar quaranta-una sentències sobre fonts en l'àmbit civil. No tenim una idea ni tan sols aproximada sobre els conflictes de jurisdicció ni competencials. Darrerament s'ha aconseguit trobar una nova sentència, fins ara desconeguda, gràcies a l'activitat de la Societat Catalana d'Estudis Jurídics;¹⁶ es tracta de la del 24 d'agost de 1938, dictada en un incident de pobresa i de la qual fou ponent Antoni M. Borrell i Soler. Les quaranta-una sentències fins ara conegudes han estat publicades en el volum iv de la col·lecció «El dret civil català a la jurisprudència», patrocinada per la Càtedra Duran i Bas, de la Universitat de Barcelona, i en la base de dades creada recentment per la Societat Catalana d'Estudis Jurídics.¹⁷

12. Les situacions contradictòries ocorregudes en la carrera d'aquest magistrat es posen en relleu en la breu biografia de F. VÁZQUEZ OSUNA, *La justícia durant la Guerra Civil. El Tribunal de Cassació de Catalunya (1934-1939)*, p. 199-200.

13. Andreu i Abelló (pròleg a Encarna ROCA TRIAS, *El dret civil català en la jurisprudència*, p. xviii) cita les paraules de Santiago Gubern en l'acte de presa de possessió, celebrat el dia 24 de maig de 1934, sota la presidència del president Companys: «Pot estar segura Catalunya que les seves lleis seran complertes fidelment per la nostra magistratura. Espero que arran del restabliment de la vida autònoma, la magistratura podrà assolir una major eficàcia, car es renovarà la tradició jurídica del poble català.»

14. Vegeu tot el procés a F. VÁZQUEZ OSUNA, *La justícia durant la Guerra Civil. El Tribunal de Cassació de Catalunya (1934-1939)*, p. 99-100.

15. F. VÁZQUEZ OSUNA, *La justícia durant la Guerra Civil. El Tribunal de Cassació de Catalunya (1934-1939)*, p. 104 i s.

16. Agraïixo la informació donada pel senyor Pere Cruanyes, president de la Societat.

17. L'adreça d'aquesta base de dades és <http://taller.iec.cat/jurisprudencia>.

De totes maneres, cal distingir dos àmbits de l'activitat civil del Tribunal, el de la jurisprudència civil i el de les sentències sobre la Llei del divorci. El primer constitueix una doctrina legal a l'efecte del recurs de cassació, ja a partir de la Llei que va reformar la Compilació el 1984. Em referiré a aquestes sentències en una altra part d'aquest treball. Per tant, l'activitat de la Sala Civil va tenir un primer aspecte molt clar, al qual es refereixen totes les disposicions que abans he citat i que buscaven una activitat jurisdiccional pròpia per a poder desenvolupar i aplicar el dret civil creat pels òrgans legislatius catalans i el vigent a Catalunya.

Pot resultar interessant fer un petit repàs a les sentències dictades en matèria matrimonial, arran dels decrets de la Generalitat que, a partir del 1936, van regular el divorci de manera diferent a les causes especificades en la Llei republicana del 2 de març de 1932.¹⁸ A partir del juliol del 1936, dos decrets de la Generalitat van regular de manera diferent les causes de divorci. Es tracta dels decrets del 18 de setembre de 1936,¹⁹ que introduí com a causes de divorci, a més de les que ja regulava la Llei del 1932, l'abandonament culpable, sense limitació de temps sempre que s'hagués produït després del 19 de juliol; l'absència amb voluntat de trencar la vida conjugal, produïda també amb posterioritat al 19 de juliol, i la separació de fet en domicili diferent lliurement consentida durant un any (art. 1). La Llei del 1932 admetia el divorci per dissentiment mutu, però solament es podia acudir a aquesta causa després d'haver transcorregut dos anys des de la celebració del matrimoni; l'article 2 del Decret del setembre de 1936 reduí el termini a sis mesos. El segon Decret es publicà el 23 de desembre de 1936;²⁰ en aquest decret es declarava no aplicable el capítol iv de la Llei espanyola del 1932, de manera que no s'admeté la separació com a instrument regulador de les crisis matrimonials i s'inclogué una causa de divorci basada en el fet que «[...] les relacions matrimonials hagin sofert una pertorbació profunda com a conseqüència de la diferència de costums o de mentalitat entre els cònjuges o d'una altra causa de naturalesa semblant que no signifiqui culpabilitat per cap d'ells».

En qualsevol cas, el que interessa a l'efecte d'aquest estudi és l'article 9 del Decret del setembre del 1936, en el qual s'establia que «la sentència dictada serà definitiva i no es donarà cap recurs en contra»; malgrat això, l'article 11 establia una excepció a aquesta regla general en el cas que la sentència fos denegatòria del divorci, ja que llavors es podia interposar recurs «[...] en el termini de quaranta-vuit hores, davant la Sala Civil del Tribunal de Cassació de Catalunya[...]», la sentència del qual era inapel·lable.

18. Un estudi aprofundit d'aquest tema a BAGET ROYO, «Notes introductòries» al volum IV, part II, *El dret civil català a la jurisprudència*, Barcelona, Càtedra Duran i Bas de la Universitat de Barcelona, 1980, p. xv-xliii.

19. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 263 (19 setembre 1936), p. 1507. Es pot consultar a *El dret civil català a la jurisprudència*, p. 105.

20. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (27 desembre 1936). Vegeu-lo en l'obra citada en la nota 9, p. 108.

Així, doncs, les sentències dictades en matèria de divorci, a més de no constituir doctrina legal a l'efecte del recurs de cassació, foren dictades en causes en què els tribunals competents havien denegat el divorci. Segurament, el petit nombre de sentències sigui degut, entre altres raons, a aquesta circumstància. Les que es van publicar aleshores n'eren trenta-sis, totes corresponen al 1937 i es refereixen a causes de divorci.

Les característiques del Tribunal de Cassació

Les característiques que d'acord amb la llei reguladora del 1934 va tenir el Tribunal de Cassació es poden identificar en tres:

1. Es va crear amb una finalitat exclusivament jurídica i tècnica. No va ser mai un tribunal polític com el de garanties constitucionals. Va actuar en matèries civils, generals i matrimonials a partir de la competència atribuïda pel Decret del setembre de 1936, i en matèries administratives de competència de la Generalitat. Aquestes finalitats apareixien clarament expressades en l'article 3 de la llei creadora, que establia que «el Tribunal de Cassació actua en ple com a Cambra de Govern i en dues sales de justícia: una de civil i una altra de contenciosa administrativa, les quals, per acord del ple, es poden distribuir en les seccions que convingui». Malgrat tot, l'article 38.2 de la Llei obria la porta a l'actuació en defensa de les competències del Tribunal, que no es va arribar a aplicar. Aquest paràgraf deia que «quan reiteradament la jurisprudència del Tribunal Suprem envaeixi de manera notòria la competència del Tribunal de Cassació de Catalunya, el Procurador de Catalunya, en interès de la llei, pot interposar davant del Tribunal de Garanties constitucionals el recurs corresponent».

2. El caràcter exclusivament jurídic del Tribunal de Cassació es posa en relleu en tot l'articulat de la Llei del 1934. Així, en l'article 21, en determinar les competències de la Sala Civil i també en l'article 22 en determinar les de la Sala Contenciosa Administrativa; en l'article 28, en determinar les competències del Ple i en els articles 39 i 40, on s'establien les competències del president.

3. La competència del Tribunal fou total i absoluta en les matèries en què la Generalitat tenia competència exclusiva des del punt de vista legislatiu: així en el dret civil català, anomenat *dret privatiu* en l'Estatut d'autonomia; en els recursos contra el laude d'àrbitres o amigables componedors, i en els recursos sobre la qualificació dels documents que havien de ser inscrits en el Registre de la Propietat, per a la qual cosa es va crear una secció de recursos governatius (article 23 de la Llei del 1934), que coneixia: «Primer. De la darrera instància en recursos sobre qualificació de documents referents al dret privatiu català que puguin motivar inscripció en el Registre de la Propietat.» D'acord amb les competències que tenia la Generalitat segons l'Estatut d'autonomia, no va existir una Sala Penal, perquè aquesta era matèria reservada en exclusiva a l'Estat.

4. El Tribunal de Cassació no va aplicar solament el dret civil català, sinó que quan el cas ho requeria havia d'aplicar la legislació general de l'Estat, com va passar amb l'aplicació freqüent del Codi civil espanyol (CC) com a supletori del dret civil català, les lleis de procediment i, molt especialment, la d'enjudiciament civil i la Llei de divorci del 1932, en els casos en què era possible el recurs d'apel·lació, tal com s'ha dit abans.

Els temes tractats en la jurisprudència cassacional

És cert que en un treball d'aquesta mena no sembla gaire adequat fer un estudi exhaustiu del contingut de les sentències del Tribunal de Cassació. Cal recordar, però, algunes sentències, per llur importància en el desenvolupament del dret civil català, així com per llur consideració com a doctrina jurisprudencial a l'efecte del recurs de cassació d'acord amb l'article 111-2.2 del Codi civil de Catalunya (CCat). Els temes fonamentals es troben en els àmbits de la llegítima catalana, les substitucions fideïcomissàries i la determinació de la llei aplicable en la successió intestada.

La llegítima

És coneguda la polèmica sobre la naturalesa jurídica de la llegítima catalana i la quantitat de discussions i diferents solucions que es van oferir durant els segles XIX i XX, ja que l'estructura jurídica que tenia no permetia l'aplicació de les normes de la Llei hipotecària ni de la d'enjudiciament civil en relació amb la protecció general dels drets dels legitimaris.²¹ La primera sentència del Tribunal de Cassació que es manifesta sobre la naturalesa jurídica de la llegítima catalana fou la del 10 novembre de 1934, ponent: Ricard de Rabassa i Prat, en una qüestió de competència en què la part actora exercitava accions declaratives demanant la llegítima que corresponia a un seguit de successors. La sentència esmentada diu que «totes les accions utilitzades per la part actora són de caràcter personal», per bé que reconeix que la doctrina i les resolucions de la Direcció General de Registres han discutit la naturalesa de les accions de reclamació de la llegítima. Com a suport a la conclusió ja esmentada, la sentència diu que el que caracteritza els hereus és llur qualitat de continuadors de la personalitat de la persona causant, però això no succeeix amb els legitimaris perquè:

[...] encara que després, en qualificar els legitimaris d'hereus forçosos (art. 806 i 807 CC) fa possible una confusió, és de tota evidència que el qualificatiu donat pel Codi

21. Per a una visió general del tema, abans de la reforma del 1991, vegeu Encarna ROCA TRIAS a *Comentarios al Código civil y Compilaciones forales*, t. XXVIII, vol. 2, Madrid, EDERSA, 1982, p. 5-19.

civil espanyol als legitimaris no els investeix de la qualitat de continuadors de la personalitat, drets i obligacions de la persona causant, qualitat que els assigna l'article 661, confirmat pel text dels articles 440, 657, 1003 i 1023, i per la jurisprudència del Tribunal Suprem, el qual té declarat que els legitimaris no responen dels deutes de la persona causant (sentències del 4 juliol de 1906 i del 25 de gener de 1911) i que són diferents els conceptes jurídics de *legitimari* i *hereu*, i no produeix el caràcter de legitimari, contràriament al que passa amb el d'hereu, la confusió de personalitat, drets i obligacions (Sentència del 14 de març de 1916).

Atès que faltant als legitimaris la condició de successors de la personalitat, drets i obligacions de la persona causant, qualsevol que siguin les garanties i preeminències del seu dret, pot utilitzar, per a fer-lo efectiu, accions de caràcter personal, com ho fa la part actora en la seva demanda [...].

Però la sentència que ja determinà quina havia de ser la naturalesa jurídica de la llegítima catalana fou la del 22 de març de 1937, ponent: Ramon M. Roca Sastre. Es tracta d'una reclamació dels fruits del suplement de la llegítima i entorn a aquest problema el ponent estudia, per una banda, la diferent naturalesa d'ambdues institucions i, per l'altra, assenyala l'evolució doctrinal experimentada per la llegítima. La sentència al·ludeix de manera constant al fet que la llegítima atribueix un «dret real de realització de valor hereditari», que «l'hereu està obligat, a l'efecte del suplement, a lliurar al legitimari un determinat valor de l'herència». D'aquesta manera, l'article 122 de la Compilació de dret civil de Catalunya (CDCC) consagraria la teoria sostinguda per Roca Sastre de la llegítima com a *pars valoris bonorum*, que tenia la naturalesa de dret real que gravava l'herència (art. 140 CDCC).²² És coneguda l'evolució posterior de la llegítima, que va acabar amb la reforma feta per la Llei 8/1990, del 9 d'abril, que finalment va determinar que la naturalesa de la llegítima catalana és un simple dret de crèdit, i així es regula avui en l'article 451-15 del CCCat, que pel que fa a la responsabilitat pel pagament de la llegítima, diu que «1. L'hereu respon personalment del pagament de la llegítima i, si escau, del suplement d'aquesta», conseqüència del que disposa l'article 451-1 del CCCat, quan diu que «La llegítima confereix a determinades persones el dret d'obtenir en la successió del causant un valor patrimonial que aquest els pot atribuir a títol d'institució hereditària, llegat, atribució particular o donació, o de qualsevol altra manera».

22. Les idees de Roca Sastre van ser recollides després en l'article «Naturaleza jurídica de la legítima (Teoría de la 'debita pars valoris bonorum')», RDP (1944), reproduït a *Estudios sobre sucesiones*, vol. 2, Madrid, Instituto de España, 1981, p. 35-71.

Els fideïcomissos

Aquest també és un element característic del dret successori català. Un dels principals problemes que es plantejaven era la investigació de la voluntat real de la persona causant, difícil de determinar en la utilització de les complexes fórmules notariales, la interpretació de les quals sempre ha provocat problemes. En aquest camp tenen lloc dues decisions que van significar un pas endavant en la interpretació de les clàusules fideïcomissàries en el que fa referència, per una banda, a la distinció entre substitució fideïcomissària i substitució vulgar i la fixació d'una doctrina definitiva en les clàusules de fills posats en condició. Una de les sentències més significatives en relació amb la distinció entre els dos tipus de substitucions fou la del 13 de juliol de 1936, ponent Joan Martí i Miralles. Deixant de banda la clàusula concreta de què es tractava, la teoria que aplicà la sentència fou la que es reproduïx tot seguit.

[...] La substitució vulgar, més que una substitució, és una veritable i segona institució, per virtut de la qual, el cridat a l'herència ocupa el mateix lloc que hauria ocupat el substituït, amb els mateixos drets i les mateixes obligacions, càrregues i condicions que l'haurien afectat, doctrina que sintetitza el nostre Càncer, en la part 1a, cap. 1, «De substitutionibus», núm. 7 de la seva obra *Varianum resolutionum*, [...] de la qual cosa es dedueix, aplicant-ho al cas en litigi, que per la voluntat del testador, s'establí una perfecta identitat de drets i obligacions, entre els que hauria tingut el substituït, i els que entrà a tenir el substituït com a subrogat en el lloc del seu pare premort.

D'acord amb la doctrina expressada, la sentència arribava a la conclusió que la sentència d'apel·lació havia aplicat de manera equivocada la doctrina anterior, perquè, a més d'infringir la llei del testament, infringí també l'article 780 del CC i els altres invocats, ja que

[...] la crida per la substitució vulgar [...] és determinant, com s'ha dit, d'una posició jurídica d'identitat entre substituït i substituït, entre el pare premort gravat de substitució fideïcomissària i el fill que, subrogant-lo, ocupà el seu lloc, amb els mateixos drets i les mateixes obligacions, sense exceptuar-ne la de restitució fideïcomissària, que hauria gravat el seu pare, Sr. Pere, si hagués estat hereu.

Les regles per a la interpretació dels drets i deures dels substituïts vulgars no es van reproduir en la Compilació catalana, de manera que s'havia d'aplicar el que disposava el Codi civil espanyol en relació amb l'efecte d'aquesta institució. Ara bé, l'article 170 del Codi de successions per causa de mort recollí la norma expressada en la sentència citada i d'aquesta manera aclarí que «el substituït succeeix el causant amb les mateixes limitacions i càrregues imposades a l'instituït que no ha arribat a ser hereu, llevat que el testador hagi disposat de manera diferent», norma que es recull en l'article 425-4.2 del CCCat, que

acclareix que els substituïts succeeixen els causants «amb els mateixos modes, condicions, llegats, substitucions, i altres càrregues[...]» i això amb independència que es tracti d'una vulgar en fideïcomís o d'una vulgar pura.²³

L'ordre successori intestat

Un dels problemes més complexos que provocà l'entrada en vigor del Codi civil espanyol va ser precisament la determinació de la normativa aplicable per a fixar l'ordre successori intestat. En l'etapa anterior a l'entrada en vigor del Codi civil espanyol, és a dir, fins al 1889, el Tribunal Suprem havia aplicat el dret romà contingut en les Novel·les 118 i 127, però a partir d'una sentència del 20 de març de 1893, es van començar a aplicar les disposicions del Codi civil que substituïen la Llei de Mostrencos, del 1835.²⁴

Els casos que es presentaren en el Tribunal de Cassació van ser tots anteriors a la Llei de successió intestada de la Generalitat, del 7 de juliol de 1936 i, per tant, s'havia d'aplicar la discutida normativa posterior a l'entrada en vigor del Codi civil espanyol. La primera sentència que s'enfrontà amb el tema va ser la del 26 de juliol de 1935, ponent: Eduard Micó i Busquets, la segona de les dictades pel Tribunal de Cassació. Es presentà el recurs de cassació per infracció del títol primer de la Novel·la 118 i el títol 10 de la Novel·la 127, «en tant que determinen l'ordre successori de la successió intestada, i estableixen la prelación dels col·laterals de tercer i quart grau sobre el cònjuge vidu», que havia estat declarat preferent sobre la tia i els nebots de la persona causant. El Tribunal, per mitjà d'un seguit de raonaments referents a la subsistència o no de la regulació romana malgrat la Llei de Mostrencos, va arribar a les conclusions següents:

— No és dubtós, «ans bé inqüestionable», que fins al Decret de Nova Planta, «el dret vigent a Catalunya per a regular la successió intestada, era el dret romà [...]».

— La Llei de Mostrencos s'havia d'aplicar a Catalunya pel seu caràcter general, però aquesta circumstància no anul·lava pas «la legislació successòria

23. Com a ampliació del que es diu en el text, vegeu PUIG FERRIOL a Lluís PUIG FERRIOL i Encarna ROCA TRIAS, *Instituciones del dret civil de Catalunya*, t. II, València, Tirant lo Blanch, 2009, p. 294-298 i 306.

24. Es resumeix en el text la molt complexa problemàtica que es va provocar. Per a més informació vegeu Lluís PUIG FERRIOL i Encarna ROCA TRIAS, *Fundamentos del derecho civil de Cataluña*, t. III, vol. 2, p. 224-230, i Salvador CODERCH, «Comentari al títol IV de la Compilació del dret civil de Catalunya», a *Comentarios al Código civil y Compilaciones forales*, t. XXIX, vol. 3, Madrid, EDERSA, 1983, p. 36-48. F. VÁZQUEZ OSUNA, *La justicia durante la Guerra Civil. El Tribunal de Cassació de Catalunya (1934-1939)*, p. 101, reproduïx un editorial del diari del POUM, *La Batalla*, del 27 de setembre de 1936, on per a criticar els magistrats per llur qualitat de burgesos, es deia: «[...] La categoria d'aquests magistrats està demostrada en la seva sentència sobre la successió intestada a Catalunya, co-rejada per la Lliga. Sentència típica de la seva mentalitat reaccionària, revificadora del més putrefacte dret romà. El proletariat odia aquesta justícia [...]».

del nostre país, ni la dels territoris de dret foral,²⁵ les quals legislacions subsistien, sense altra variació que la dimanant del text de la repetida Llei de Mostrencos, amb finalitat clarament circumscrita a establir determinada preferència, a favor de certes persones, per a succeir abans que l'Estat[...]».

— L'ordre establert en la Llei de Mostrencos en relació amb les vídues no calia ser aplicat a Catalunya, ja que «[...] li tenien assignats diferents drets de valor econòmic i de dignificació familiar, que la posaven a cobert de les conseqüències de l'exclusió hereditària, que afectava les vídues castellanès».

— «[...] donats els termes clars de l'article 2 de la Llei de Mostrencos i vistes les consideracions que han estat fetes en estudiar els seus antecedents i les normes hermenèutiques d'aplicació, que la llei repetida no abrogà, ans mantingué la vigència de les anomenades *legislacions forals*, en matèria de successió intestada, desapareixeria qualsevol vacil·lació dels termes de l'article 26 de la Llei de Mostrencos, on s'insereix la clàusula general derogatòria, amb les paraules següents: "Queden derogades totes les lleis, ordenances i instruccions sobre vagants"; la resta, tot el que no fos legislació sobre béns vagants, seguia, doncs, vigent, amb plenitud d'eficàcia jurídica».

— L'article 12 del CC va deixar subsistent íntegrament el dret català, de manera que en no haver-se derogat aquest per la tan citada Llei de Mostrencos i havent estat ratificada la vigència del sistema català pel mateix Codi civil, continua regint l'ordre successori romà.

Amb tots aquests raonaments s'arriba a la decisió que s'havien infringit les Novel·les esmentades i, per tant, es cassava la sentència, i es declarava l'ordre successori intestat romà. El mateix succeí en les sentències posteriors del 16 de maig de 1936, ponent: Joan Martí i Miralles, i del 28 de maig de 1936, ponent: Eduard Micó i Busquets.

Tota aquesta problemàtica havia donat peu a l'aprovació de la Llei de successió intestada, del 7 de juliol de 1936, per tant, lleugerament posterior a les sentències referenciades, que contenia importants novetats del dret successori català, com ara la desaparició de la regla *nemo pro parte*, que no ha estat reproduïda en les normes compilades ni en el Codi civil català. Aquesta llei va modernitzar també l'ordre successori intestat, i va col·locar el cònjuge després dels descendents i els ascendents, germans i nebots i al davant dels altres col·laterals de cinquè i sisè grau, en una norma semblant a la del Codi civil espanyol. Si el que es discutia era que la norma codificada era més moderna pel que feia a la posició del cònjuge supervivent, les solucions del Tribunal de Cassació es van prendre no per raons socials —la protecció del cònjuge—, sinó per raons estrictament jurídiques —la determinació del sistema de fonts del dret civil vigent a Catalunya.

25. La problemàtica té un paral·lel a Aragó. Vegeu el llibret de Joaquín GIL BERGES, *Los mostrencos en el Tribunal Supremo, o sea, Estudio sobre la vigencia de las instituciones forales españolas en materia de sucesiones intestadas*, Saragossa, Tip. La Académica, 1920, p. 47-60.

Derogació

La Llei del 8 de setembre de 1939 es va promulgar amb la finalitat exclusiva de deixar «sense efecte les lleis, disposicions i doctrines emanades del Parlament de Catalunya i del Tribunal de Cassació». La llei tenia com a base l'anterior del 5 d'abril de 1938, que va declarar sense validesa jurídica l'Estatut de Catalunya, des del 17 de juliol de 1936, per bé que fins acabada la Guerra Civil encara van continuar funcionant les institucions que s'hi creaven. L'abrogació de les lleis catalanes i de les doctrines del Tribunal de Cassació era necessària, segons la Llei, per dues raons: *a)* perquè no se n'havia fet esment en la part dispositiva de la Llei del 5 d'abril de 1938, «per la qual cosa es fa imprescindible completar les disposicions de la llei esmentada, i estendre els efectes del principi que s'hi estableix als problemes plantejats per la legislació i la jurisprudència regional derivats de l'invalidat Estatut de Catalunya», i *b)* per les característiques del contingut d'aquestes normes, que es justifiquen en el preàmbul de la Llei del 1939 com a «qüestions jurídiques d'assenyalada importància que la intervenció del Parlament català i del Tribunal de Cassació van provocar en l'ordre del dret civil amb les seves audàcies reformadores». L'article únic d'aquesta Llei, per tant, declarava «[...] sense efecte, i per tant es deixaran d'aplicar, des d'aquesta data, totes les lleis, disposicions i doctrines emanades del Parlament de Catalunya i del Tribunal de Cassació, i es restablirà íntegrament el dret existent quan es va promulgar l'Estatut», com si es tractés d'un segon Decret de Nova Planta.

A cap jurista se li poden escapar el cúmul d'efectes que aquesta derogació va significar; pensem solament que les persones que havien obtingut la majoria d'edat en aquest període, d'acord amb la llei del 8 de gener de 1934, van tornar a ser menors d'edat si no havien complert encara els vint-i-tres anys. Aquest és un exemple que es pot ampliar en l'àmbit de les declaracions d'hereus intestats, actes de la dona casada, etc.

Pel que fa a les sentències, en quedar sense efecte es van produir dues conseqüències: *a)* es van haver de repetir els plets davant el Tribunal Suprem, per exemple, la Sentència del Tribunal de Cassació del 17 de juliol de 1937, sobre una reclamació de filiació extramatrimonial, apareix en la Sentència del Tribunal Suprem del 5 de juliol de 1944, que es va pronunciar en un sentit molt semblant al Tribunal de Cassació, i *b)* no es va poder usar la doctrina del Tribunal de Cassació com a doctrina legal a l'efecte del recurs de cassació davant el Tribunal Suprem.²⁶ Sorgeix així la que, en frase afortunada de Salvador

26. Salvador CODERCH, «Comentari a l'article 1 de la CDCC», a *Comentarios...*, t. XXVII, vol. 1, p. 97, nota 227, en què cita la Sentència del Tribunal Suprem de l'1 de febrer de 1945, en relació amb l'al·legació de les sentències del Tribunal de Cassació. El Tribunal Suprem digué en aquell moment: «de manera precisa i inequívoca, amb manifesta significació retroactiva, va ordenar en l'article únic, amb restabliment en tota la seva integritat del dret existent en promulgar-se l'Estatut, que per a quedar sense efecte deixaran d'aplicar-se totes les lleis, disposicions, doctrines emanades del Parlament català i del Tribunal de Cassació, precepte d'obligada observança i que quedaria incomplert si es regulés l'ordre successori qüestionat en el plet per disposicions i doctrina l'aplicació de les quals prohibeix».

Coderch, s'anomena *la tradició prohibida*.²⁷ El que ha succeït després és objecte d'una altra part d'aquest treball.

El ressorgiment de la tradició prohibida

La jurisprudència del Tribunal de Cassació va quedar relegada al coneixement dels pocs juristes que la coneixien de primera mà i, com ja s'ha vist, va inspirar algunes de les solucions a problemes complicats que es presentaren als compiladors en el procés de redacció de la Compilació. Però fins i tot en aquest període obscur i, un cop publicades el 1977, es va començar a plantejar la qüestió teòrica de si aquesta doctrina quedava o no inclosa en l'antic article 1.2 de la CDCC, que deia que «per a interpretar els preceptes d'aquesta Compilació, s'ha de prendre en consideració la tradició jurídica catalana, encarnada en les antigues lleis, costums i doctrina que se'n deriven». Es va plantejar per dues vies la possibilitat d'incloure en l'expressió literal de l'article la tradició formada per la doctrina del Tribunal de Cassació. Una de les solucions l'oferí Salvador Coderch²⁸ en dir que la prohibició de la Llei del 1939 no arriba a excloure la utilització dels textos legislatius i les sentències «en tant que element d'*interpretació* (en el sentit particular que aquesta expressió té en l'article 1.2 de la CDCC) del dret català vigent», perquè, segons aquest autor, l'abast derogatori de la Llei del 1939 no arriba fins a la prohibició de la utilització de «*dades de fet* (les lleis no esborren els fets històrics) que altres textos jurídics poden ordenar tenir en consideració a l'hora d'interpretar un precepte o conjunt de preceptes concret», i acabava conclouent que «en aquest ordre d'idees res no impedeix utilitzar-les com a element interpretatiu a l'empara de textos com és l'article vigent 3.1 del CC». Una altra via va ser la sostinguda per Puig Ferriol i Roca Trias,²⁹ en dir que malgrat que en el moment de publicar-se l'obra es podien considerar com un element històric, servien per a interpretar el dret català vigent, perquè per mitjà de les sentències del Tribunal de Cassació es podien conèixer els antecedents més immediats del dret civil català, amb la qual cosa es complia la finalitat de l'article 1.2 de la CDCC.

Però tot el que he dit fins aquí és història, perquè el 1984, un cop recuperada l'autonomia, la Llei 13/1984, del 20 març, va introduir una nova disposició final a la Compilació que establia que «la doctrina jurisprudencial del Tribunal de Cassació de Catalunya, en matèria de dret civil català, no modificada per aquesta Compilació o d'altres lleis, forma part de la tradició jurídica catalana i pot ser invocada com a doctrina legal a l'efecte del recurs de cassació». Per tant,

27. Salvador CODERCH, «Comentari a l'article 1 de la CDCC», a *Comentarios...*, t. XXVII, vol. 1, p. 96.

28. Salvador CODERCH, «Comentari a l'article 1 de la CDCC», a *Comentarios...*, t. XXVII, vol. 1, p. 96.

29. Lluís PUIG FERRIOL i Encarna ROCA TRIAS, *Fundamentos del derecho civil de Cataluña*, p. 123.

a l'efecte del recurs de cassació davant el Tribunal Superior de Justícia, a partir de l'entrada en vigor de la Llei del 1984, es pot utilitzar la doctrina d'aquestes sentències, amb les limitacions que es veuran més endavant.

Aquesta solució es manté, per bé que modificada donades les característiques del recurs de cassació a partir de la reforma de la Llei d'enjudiciament civil el 1992, en l'article 111-2.2 del CCCat, que en establir els criteris per a la interpretació i integració del Codi civil català, diu que «de manera especial, en interpretar i aplicar el dret civil de Catalunya s'han de tenir en compte la jurisprudència civil del Tribunal de Cassació de Catalunya i la del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya no modificades per aquest Codi o altres lleis. L'una i l'altra poden ser invocades com a doctrina jurisprudencial a l'efecte del recurs de cassació».

Aquesta disposició posa sobre la taula dues qüestions. La primera es refereix a la tradició jurídica catalana: la jurisprudència del Tribunal de Cassació forma part de la tradició jurídica catalana? La resposta és evidentment positiva. Es resolen així els dubtes que es plantejaven abans de la reforma del 1984. Però aquest valor queda limitat a les matèries que no hagin estat modificades pel Codi civil català o per altres lleis, tal com estableix l'article 111-2.2 del CCCat. Per tant solament formen part d'aquesta tradició les sentències civils, no les de la Sala Contenciosa Administrativa ni les relatives a divorci. I també cal discriminar en les civils, perquè algunes institucions resoltes en la jurisprudència cassacional han estat objecte de reformes i canvis profunds, com ara les relatives a la successió intestada.

La segona pregunta es refereix a la qualificació d'aquesta jurisprudència a l'efecte del recurs de cassació. A més de la limitació que s'ha fet palesa abans, cal entendre que l'article 111-2.2 del CCCat queda inclòs en el paràgraf 3.2 de l'article 477 de la LEC, quan diu que pel que fa als recursos de cassació que s'han de presentar davant els tribunals superiors de Justícia, «[...] s'entendrà que també existeix un interès cassacional quan la sentència recorreguda s'oposi a la doctrina jurisprudencial[...]». S'ha d'entendre inclosa la doctrina de les sentències del Tribunal de Cassació perquè l'article 111-2.2 *in fine* atribueix el paper de «doctrina jurisprudencial» a la del Tribunal de Cassació. Sempre, però, amb els límits referits al fet que les institucions que s'hi regulin estiguin vigents.

Conclusió

Potser no s'ha donat al Tribunal de Cassació de la Generalitat republicana la importància que realment es mereix. La qualitat de les sentències resulta remarcable, però potser és cert que els seus magistrats estaven més preocupats per establir les bases d'un dret mancat de fons de producció des del 1715 que per atendre els problemes socials de tota mena que es presenten habitualment

en els tribunals. Això planteja els grans problemes teòrics sobre el valor de les decisions jurisprudencials que no escau tractar aquí. Si el Tribunal hagués pogut actuar en una època més tranquil·la, possiblement hauria replantejat la seva metodologia, que penso que era l'única possible en aquell moment des del punt de vista del dret civil català.

El dret civil català ha tingut la sort de gaudir de defensors d'una gran categoria. Els juristes catalans, acostumats a haver d'estudiar els problemes de la vida real a partir de punts de vista comparatius, han resultat molt bons jutges, molt bons registradors de la propietat o molt bons notaris. Aquest és el cas de l'amic Puig Salellas, a qui està dedicat aquest article.

El dret fonamental a l'honor: contingut, regulació i doctrina constitucional

Eugeni Gay Montalvo

Magistrat del Tribunal Constitucional

Els drets de protecció de la vida privada: dret a la intimitat i dret a l'honor

Els drets de protecció de la vida privada dels individus són un reflex clar de la idea de llibertat com a autonomia individual, és a dir, com una esfera en què la persona posseeix la facultat de dur a terme qualsevol acció sense que la controlï ningú o ningú li ho impedeixi, ja sigui l'Estat o altres individus.¹

L'article 18 de la Constitució espanyola (CE) garanteix aquests drets. L'objecte de protecció d'aquest article és l'actuació privada dels individus, i la Constitució la preserva, efectivament, no només en vista de tota intromissió dels poders públics, sinó també davant de tota intromissió dels subjectes privats. La finalitat de l'article 18 de la CE és que els ciutadans gaudeixin de plena llibertat en l'àmbit personal.

Aquesta idea està implícita en els primers pensadors liberals dels segles xvii i xviii i en els textos constitucionals americans i europeus. Així, la inviolabilitat del domicili és un dels primers drets fonamentals reconeguts constitucionalment. De tota manera, la formulació del dret a la vida privada com a tal i, en concret, del dret a la intimitat, com un dret autònom del principi de llibertat, no té lloc fins a finals del segle xix i, de manera no casual, en una societat moderna com és la dels Estats Units. En efecte, l'article *The right of privacy*, dels juristes Warren i Brandeis, publicat el 1890, es considera la primera formulació d'aquest dret, que es configura com un «dret a estar sol» i «a viure en pau».

La intimitat i els diversos aspectes de la vida privada com a béns jurídics que cal protegir són difícils de definir. Des de múltiples posicions doctrinals s'han intentat enumeracions dels possibles àmbits de la intimitat i totes han resultat insatisfactòries, ja que mai no s'ha pogut elaborar una llista completa

1. Seguim en aquest punt el Dictamen del Consell Consultiu sobre la Llei orgànica 5/1992, del 29 d'octubre, de regulació del tractament automatitzat de les dades de caràcter personal. *Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya*, núm. 69 (13 de gener de 1993), p. 4383 i s.

de fets, actes o aspectes múltiples que reflecteixin totes les situacions que cal protegir d'aquesta intimitat o vida privada. En tots els casos, aquestes enumeracions —que, tot i ser incompletes, són globalment orientadores— ens duen a concloure que la concreció del bé jurídic *intimitat* s'ha de fer casuísticament per la doctrina i, sobretot, per la jurisprudència, en aplicació de les normes legals existents.

Des d'aquest punt de vista, el concepte de *intimitat* o de *vida privada* o *personal* ens el subministren tant els diversos pactes i convenis internacionals de defensa dels drets humans com les diferents normes internes que els garanteixen.

L'article 12 de la Declaració Universal dels Drets Humans (DUDH) (París, 1948) disposa:

Ningú no pot ser objecte d'intromissions arbitràries en la seva vida privada, la seva família, el seu domicili o la seva correspondència, ni d'atacs al seu honor i la seva reputació. Tothom té dret a la protecció de la llei contra aquestes intromissions o contra aquests atacs.

L'article 8 de la Convenció Europea dels Drets Humans (CEDH) (Roma, 1950), estableix:

1. Tothom té dret que es respecti la seva vida privada i familiar, el seu domicili i la seva correspondència.

2. No pot haver-hi intromissió de l'autoritat pública en l'exercici d'aquest dret si aquesta intromissió no està prevista per la llei i constitueix una mesura que, en una societat democràtica, sigui necessària per a la seguretat nacional, la seguretat pública, el benestar econòmic del país, la defensa de l'ordre i la prevenció de les infraccions penals, la protecció de la salut o de la moral, o la protecció dels drets i les llibertats dels altres.

D'altra banda, l'article 17 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics (PIDCP) (Nova York, 1966) s'expressa en termes similars als de la DUDH:

1. Ningú no pot ser objecte d'ingerències arbitràries o il·legals en la seva vida privada, en la seva família, en el seu domicili o en la seva correspondència, ni d'atacs il·legals contra el seu honor o la seva reputació.

2. Tothom té dret a la protecció de la llei contra aquestes ingerències o aquests atacs.

Aquestes declaracions i aquests convenis ratificats per l'Estat espanyol, d'una banda, són normes amb validesa interna un cop publicades, tal com estableix l'article 96.1 de la CE i, d'altra banda, han de servir com a criteri d'interpretació dels drets reconeguts en la CE (art. 10.2).

Tenint en compte la importància normativa, tant directa com interpretativa, d'aquestes normes internacionals, hem de destacar en la legislació internacional una clara separació entre els drets inherents a la vida privada de les persones i, en concret, entre el dret a la intimitat mateix i el dret a l'honor, tots dos drets fonamentals propis de l'esfera privada.

En efecte, la DUDH i el PIDCP diferencien clarament entre un dret i l'altre. El dret a la intimitat, des del punt de vista d'aquestes normes internacionals, engloba diversos béns jurídics: vida privada, vida familiar, domicili i correspondència. D'acord amb aquests textos, el bé jurídic *intimitat* ('conjunt d'aquests béns jurídics') s'ha de protegir davant les intromissions arbitràries o il·legals. Això queda perfectament diferenciat, en les mateixes normes, de l'honor i la reputació, béns jurídics de naturalesa diferent i que no han de ser protegits de les intromissions sinó dels atacs.

S'observen encara més diferències entre el dret a la intimitat i el dret a l'honor en el CEDH del 1950, ja que, com s'ha vist, l'article 8 només regula els drets de l'esfera de la intimitat: vida privada, vida familiar, domicili i correspondència. I la manera de violar aquests drets també es denomina *intromissió*. El mateix text situa l'honor ('protecció de la reputació') com un dels límits a la llibertat d'expressió.

Aquesta normativa internacional, amb valor en el dret intern, posa de manifest els aspectes més significatius de la diferència entre *intimitat* i *honor*, que en la legislació espanyola descansen també sobre diferents valors i principis constitucionals.

En efecte, la intimitat constitueix l'esfera, física o immaterial, que cada persona o família determina lliurement per a si mateixa i en la qual, sense el seu consentiment, ningú no pot entrar. La garantia jurídica i constitucional d'aquesta esfera o aquest àmbit es basa en el valor de la llibertat (art. 1.1 CE) i en la llibertat de desenvolupament de la personalitat, un dels fonaments de l'ordre polític i de la pau social (art. 10.1 CE). D'altra banda, l'honor —o la fama, en llenguatge més popular— és l'opinió que els altres tenen d'una persona, i jurídicament està connectada a altres valors, com ara la dignitat de la persona i, en relació amb el dret a comunicar i a rebre lliurement informacions, al valor de veracitat (article 20.1.d CE).

Intimitat i honor són, per tant, dos béns jurídics diferents. La intimitat és un mur que un individu o una família interposa per protegir determinats aspectes de la vida privada que no tenen interès legítim per als qui estan situats fora d'aquest mur. És a dir, la intimitat és allò que l'individu o la família no vol mostrar a l'exterior o, dit d'una altra manera, allò que els titulars del dret no volen mostrar a la resta dels ciutadans o poders públics. El dret a la intimitat es viola quan un d'aquests ciutadans externs, sense permís, traspasa el mur de protecció i s'introdueix en el recinte tancat que constitueix aquest bé jurídic. Per tant, infringir aquest dret és, com diuen els textos internacionals, efectuar

una intromissió indeguda —atès que és il·legal i arbitrària— en aquest àmbit tancat.

En canvi, l'honor és la part externa, aparent, que es mostra del que, si és el cas, hom s'enorgulleix. Així com la intimitat és allò que no es coneix d'un individu i del seu entorn familiar —perquè no s'ha volgut mostrar—, l'honor és tot el contrari: és allò que se sap d'una persona determinada i de la seva vida familiar, però amb un límit: l'honor ha de coincidir amb la veritat, ja que l'honor no és la reputació, que pot ser verdadera o falsa. La llei no empara, com ha dit el Tribunal Constitucional (TC), qualsevol tipus de reputació, sinó només la reputació verdadera, l'honor. És a dir, el que s'aparenta no és sempre l'honor; l'honor és només la part de l'aparença que respon a la veritat. Per això no hi ha ingerència o intromissió en l'honor, sinó en la intimitat. I tampoc no hi ha atacs a la intimitat, sinó a l'honor. Amb paraules molt precises, com hem vist, això es posa de manifest en els textos internacionals examinats.

Aquesta distinció conceptual la recull d'una manera molt confusa la Llei orgànica (LO) 1/1982, del 5 de maig, de protecció civil del dret a l'honor, a la intimitat personal i familiar i a la pròpia imatge, ja que aquesta norma estableix una mateixa regulació per a tres drets fonamentals. Així, interessa destacar-ne l'article 2:

1. La protecció civil de l'honor, de la intimitat i de la pròpia imatge queda delimitada per les lleis i pels usos socials segons l'àmbit que, pels seus propis actes, mantingui cada persona reservat per a si mateixa o la seva família.
2. No s'aprecia l'existència d'intromissió il·legítima en l'àmbit protegit quan estigui expressament autoritzada per la llei o quan el titular del dret hi hagi atorgat a aquest efecte el seu consentiment exprés.
3. El consentiment a què es refereix el paràgraf anterior és revocable en qualsevol moment, però s'han d'indemnitzar, si escau, els danys i perjudicis causats, incloent-hi les expectatives justificades.

El dret a l'honor: concepte

El Codi civil espanyol (CC) no va recollir expressament el dret a l'honor, però aquest buit legal no va impedir que la jurisprudència anés elaborant un concepte del *dret a l'honor* alhora que condemnava al rescabament del dany moral que comportava la violació de l'honor, d'acord amb l'article 1902 del CC. En aquest sentit, és important destacar la Sentència del Tribunal Suprem (STS) del 7 de febrer de 1962, que perfila un concepte general del *dret a l'honor* en assenyalar que «la tutela de l'honor en la via civil és àmplia, ha d'abraçar totes les manifestacions del sentiment d'estimació de la persona i atorgar a la persona ofesa no només el poder d'actuar contra la persona ofensora per al rescabament dels

danys, sinó també la facultat de fer cessar, si és possible, l'acte injuriós, i de fer suprimir el mitjà amb el qual hagi estat dut a terme i pugui ser divulgat, i precisament es tracta de la tutela de la integritat moral, que és un dret de la personalitat, l'acció civil troba un bon fonament, encara que només s'adreci a l'obtenció del reconeixement de la il·licitud del comportament de la persona ofensora [...]».

Per tant, ja abans de la promulgació de la CE, el Tribunal Suprem (TS) va identificar l'honor amb la fama, la consideració, la dignitat, la reputació, el crèdit, el sentiment d'estimació i el prestigi, encara que no va arribar a formular-ne un concepte precís.²

Actualment, en l'ordenament jurídic espanyol no existeix una definició de l'honor, ja que es tracta d'un concepte variable, que depèn de les normes, els valors i les idees socials vigents en cada moment en una societat, grup social o professional. És un concepte jurídic indeterminat (Sentència del Tribunal Constitucional [STC] 223/1992), tal com ha establert el TC en la STC 180/1999, fonament jurídic (FJ) 4t, entre d'altres:

L'honor, com a objecte del dret consagrat en l'article 18.1 de la CE, és un concepte jurídic normatiu la precisió del qual depèn de les normes, els valors i les idees socials vigents en cada moment, raó per la qual els òrgans judicials disposen d'un cert marge d'apreciació a l'hora de concretar en cada cas què cal considerar lesiu del dret fonamental que el protegeix.

Això no obstant, el TC no ha renunciat a definir-ne el contingut constitucional abstracte i ha afirmat que:

Aquest dret empara la bona reputació d'una persona [...]. La reputació, igual que la fama i l'honra, consisteix en l'opinió que els altres tenen d'una persona, i és bona o positiva si no va acompanyada de cap adjectiu. Així com aquest anvers de la noció es dona per sabut a les normes, aquestes, en canvi, intenten aprehendre el revers, el deshonor, la deshonra o difamació, allò que difama. El denominador comú de tots els atacs i intromissions il·legítimes en l'àmbit de protecció d'aquest dret és el desmèrit en la consideració aliena (art. 7.7 LO 1/1982) com a conseqüència d'expressions proferides en descrèdit o menyspreu d'algué o que siguin enteses en el concepte públic com a afrontoses» (STC 223/1992 i, recentment, STC 76/1995).

El TC al·ludeix al dret a l'honor en dos aspectes diferents, tot i que íntimament relacionats: d'una banda, l'estimació que cada persona fa de si mateixa i, de l'altra, la transcendència o exteriorització que els altres fan de la nostra digni-

2. Sobre aquest aspecte, vegeu María Jesús BLANCO QUINTANA, «El derecho al honor y las libertades de expresión e información en la jurisprudencia del Tribunal Constitucional», *Revista de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense* (Madrid) núm. 93 (2000), p. 49-71.

tat: «El dret al respecte i el reconeixement de la dignitat personal necessari per al lliure desenvolupament de la personalitat en la convivència social, sense que pugui ser escarnit o humiliat davant d'un mateix o dels altres.» (STC 219/1992, del 3 de desembre, FJ 2n).

El dret a l'honor: titulars

El dret a l'honor té un significat personalista, i és indubtable que el ciutadà, en la seva qualitat de persona física, n'és el titular. Els personatges públics o dedicats a activitats que persegueixen notorietat pública accepten voluntàriament el risc que els seus drets subjectius de personalitat resultin afectats per crítiques, opinions o revelacions adverses (STC 173/1995, del 21 de novembre, FJ 3r), però no per això queden privats del dret a l'honor garantit en l'article 18.1 de la CE. Així ho ha dit el TC en relació amb els polítics: «pel simple fet de ser polític no es deixa de ser titular del dret a l'honor» (STC 190/1992, del 16 de novembre).

Per al TC el significat personalista que «el dret a l'honor té en la Constitució no imposa que els atacs o les lesions a aquest dret fonamental, perquè tinguin protecció constitucional, hagin d'estar perfectament i degudament individualitzats *ad personam*, ja que, si fos així, implicaria excloure radicalment la protecció de l'honor de la totalitat de les persones jurídiques, incloses les de substrat personalista, i admetre, en tots els casos, la legitimitat constitucional dels atacs o les intrusions en l'honor de les persones, considerades individualment, pel simple fet que aquests actes es duguin a terme de manera innominada, genèrica o imprecisa».

El TC va afirmar això en la STC 214/1991, de l'11 de novembre, FJ 6è, amb motiu del recurs d'empara interposat per Violeta Friedman arran de la publicació en la revista *Tiempo* d'un reportatge en què es recollien unes afirmacions de León Degrelle, antic cap de les Waffen SS, amb relació a l'actuació nazi amb els jueus i als camps de concentració, i que la demandant d'empara, que havia estat internada al camp d'extermini d'Auschwitz, va considerar que lesionaven el seu dret a l'honor. En el FJ 8è d'aquesta sentència, el TC va reconèixer el possible honor dels grups ètnics com a col·lectius, sempre que els membres o components d'aquest col·lectiu fossin identificables com a individus dins la col·lectivitat.

La dignitat com a rang o categoria de la persona com a tal, a partir dels quals deriva o es projecta el dret a l'honor (art. 18.1 CE), no admet cap mena de discriminació per raó de naixença, raça o sexe, opinions o creences. L'odi i el menyspreu a tot un poble o una ètnia (a qualsevol poble o a qualsevol ètnia) són incompatibles amb el respecte a la dignitat humana, que només es compleix si s'atribueix per igual a tots els homes, totes les ètnies, tots els pobles. Per això mateix, el dret a l'honor dels membres d'un poble o una ètnia, atès que protegeix i expressa el sentiment de la

pròpia dignitat, resulta sens dubte lesionat quan s'ofèn i es menysprea genèricament tot un poble o una raça, siguin quins siguin.

Des del 1995, el TC ha afirmat que el reconeixement del dret a l'honor a les persones jurídiques és «una interpretació constitucionalment adequada d'abast subjectiu del dret a l'honor que reconeix l'article 18.1 de la Constitució» (STC 183/1995, de l'11 de desembre, FJ 2n). El TC havia fet aquesta interpretació en una sentència del mateix any, la STC 139/1995, del 26 de setembre. En el FJ 5è d'aquesta sentència va raonar que:

Resulta evident, doncs, que a través dels fins per als quals cada persona jurídica privada ha estat creada pot establir-se un àmbit de protecció de la seva pròpia identitat i en dos sentits diferents: tant per protegir la seva identitat quan desenvolupa els seus fins com per protegir les condicions d'exercici de la seva identitat, sota les quals recauria el dret a l'honor. En la mesura que això és així, la persona jurídica també pot veure lesionat el seu dret a l'honor a través de la divulgació de fets relatius a la seva entitat quan la difami o la faci desmerèixer en la consideració aliena» (art. 7.7 LO 1/1982).³

En darrer lloc, el TC també ha reconegut que encara que resulti «inadequat parlar de l'honor de les institucions públiques o de classes determinades de l'Estat», no es pot negar que en alguns casos aquestes poden ser titulars del dret a l'honor. Així ho ha reconegut, amb cita de la Sentència del Tribunal Europeu dels Drets Humans (STEDH) del *cas Barford*, del 22 de febrer de 1989, respecte del poder judicial.

El dret a l'honor: objecte

Atès que el dret a l'honor té un objecte determinat (l'honor, que empara la bona reputació d'una persona i la protegeix davant d'expressions o missatges que la

3. D'aquesta manera abandonava la seva doctrina anterior, de les vacil·lacions de la qual dóna compte la STC 139/1995: «En la STC 107/1988 es va afirmar que “l'honor és un valor referible a persones individualment considerades, cosa que fa inadequat parlar de l'honor de les institucions públiques o de classes determinades de l'Estat, respecte de les quals és més correcte, des del punt de vista constitucional, emprar els termes de *dignitat*, *prestigi* i *autoritat moral*, que són valors que mereixen la protecció penal que els dispensi l'òrgan legislador, però que no són exactament identificables amb l'honor, consagrat en la Constitució com a dret fonamental, raó per la qual en la seva ponderació davant de la llibertat d'expressió se'ls ha d'assignar un nivell més feble de protecció del que correspon atribuir al dret a l'honor de les persones públiques o de rellevància pública” (fonament jurídic 2n). Posteriorment a aquesta STC 107/1988, en la qual es considera l'honor d'una persona jurídicopública, la STC 51/1989 tracta de l'honor d'una institució, i la STC 121/1989, d'una classe determinada de l'Estat, i manté unes tesis interpretatives que després van ser matisades per la STC 214/1991, en una orientació jurisprudencial que amb aquesta sentència volem reforçar i ampliar.»

facin desmerèixer en la consideració aliena per anar en descrèdit o menyspreu seu o que siguin enteses en el concepte públic com a afrontoses), no es lesiona pel simple fet que un tercer (ja sigui un particular o l'Estat) adopti determinats comportaments com ara divulgar informació o opinar sobre aquesta persona.

Aquesta conducta pot ser il·lícita (en cas de consistir en una publicitat comercial prohibida o una forma de competència deslleial) o no estar protegida per l'article 20.1 de la CE (per exemple, la divulgació de mers rumors o invencions) i, tanmateix, no lesionar el dret a l'honor aliè perquè simplement no han danyat el seu «honor» en els termes en els quals es defineix constitucionalment (STC 185/1989, 171/1990, 172/1990, 223/1992, 170/1994, 139/1995 i 3/1997, entre d'altres).

Les conductes que danyen el dret a l'honor són els «qualificatius formalment injuriosos o innecessaris per al missatge que es desitja transmetre, la crítica vexatòria, desqualificadora i afrontosa d'una persona» (STC 180/1999, de l'11 d'octubre, FJ 5è), perquè aquestes conductes tenen com a objectiu la desqualificació de la persona. Passa el mateix quan aquests qualificatius s'adrecen contra el comportament professional d'un individu, és a dir, contra el seu comportament en «l'àmbit en el qual desenvolupa la seva tasca o ocupació, que poden fer-lo desmerèixer davant l'opinió aliena amb igual intensitat i dany que si la desqualificació fos directament de la seva persona (STC 40/1992, 223/1992, 139/1995, 183/1995 i 46/1998, i Interlocutòria del Tribunal Constitucional [ITC] 208/1993). Això és així perquè l'activitat professional sol ser una de les formes més destacades de manifestació externa de la personalitat i de la relació de l'individu amb la resta de la col·lectivitat, de manera que la desqualificació injuriosa o innecessària d'aquest comportament té un efecte especial i intens sobre aquesta relació i sobre allò que els altres puguin pensar d'una persona, i repercuteix tant en els resultats patrimonials de la seva activitat com en la imatge personal que se'n tingui».⁴

El dret a l'honor personal prohibeix que ningú no es refereixi a una persona de manera insultant o injuriosa, o atemptant injustificadament contra la seva reputació fent-la desmerèixer davant l'opinió aliena. Així doncs, el que persegueix l'article 18.1 de la CE és la indemnitat de la imatge que puguin tenir els altres d'una persona, i potser no tant la que aquesta persona desitjaria tenir.

D'altra banda, el TC ha inclòs el denominat *prestigi professional* en l'article 18.1 de la CE, atès que es pot considerar una manifestació de l'honor personal, integrant el concepte més genèric de la *reputació aliena*, emprat per l'article 10.2 del Conveni Europeu de Drets Humans (des de la STEDH del cas *Lingens*, del 8 de juliol de 1986).

4. María Jesús BLANCO QUINTANA, «El derecho al honor y las libertades de expresión e información en la jurisprudencia del Tribunal Constitucional», *Revista de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense* (Madrid) núm. 93 (2000), p. 49-71.

El dret a l'honor com a límit a la llibertat d'expressió

Des d'aquest punt de vista, resulta que el dret a l'honor no és només un dret fonamental derivat de la dignitat de la persona, sinó també un límit exprés als drets reconeguts en l'article 20 de la CE. Cal recordar que el CEDH només fixa aquest dret des d'aquest últim punt de vista.

La col·lisió dels drets a l'honor i les llibertats de l'article 20.1 de la CE ha donat lloc a una abundant jurisprudència del TC, que ha anat evolucionant. Fernando Herrero Tejedor ha distingit tres fases en aquesta evolució:

1. En una primera fase, si es considerava vulnerat l'honor, aquest sempre prevalia sobre la llibertat d'expressió i informació.

2. En una segona fase, des de la STC 104/1986, del 17 de juliol, el TC considera que en cas de conflicte entre el dret a l'honor i les llibertats de l'article 20.1.a i 20.1.d de la CE, no ha de prevaler necessàriament l'honor sobre les llibertats, ni a la inversa, sinó que s'ha d'imposar una necessària i casuística ponderació entre ells.

3. En una tercera fase, s'afirma la posició preferencial o prevalent de les llibertats de l'article 20.1 de la CE. Això és així per a evitar que el nucli de les llibertats d'expressió i informació, pilars d'una societat lliure i democràtica, quedi desnaturalitzat.⁵

En qualsevol cas, perquè prevalgui el dret a la llibertat d'informació sobre el dret a l'honor (a la intimitat) cal que es compleixin les tres circumstàncies següents (STC 173/1995, del 21 de novembre, entre moltes altres): a) veracitat de la informació difosa; b) rellevància pública de la informació difosa, i c) exclusió d'expressions injurioses.

La STC 1/2005, del 17 de gener, FJ 2n, expressa amb claredat els dos elements que s'han indicat: d'una banda, la posició preferencial o prevalent de les llibertats de l'article 20.1 de la CE i, de l'altra, la indicació de les circumstàncies que s'han de complir perquè prevalgui el dret a la llibertat d'expressió:

2. Davant d'aquesta mena de conflictes, seguint la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans, aquest tribunal ha elaborat una doctrina que «parteix de la posició especial que en el nostre ordenament ocupa la llibertat d'informació, atès que mitjançant aquest dret no només es protegeix un interès individual, sinó que implica el reconeixement i la garantia de la possibilitat d'existència d'una opinió pública lliure, indissolublement unida al pluralisme polític propi de l'Estat democràtic (STC 21/2000, del 31 de gener, FJ 4t i les que s'hi esmenten). Tanmateix, el valor

5. Fernando HERRERO TEJEDOR, *Honor, intimidad y propia imagen*, Madrid, Colex, 1994. Vegeu també Patricia CILLERO DE CABO, «La protección jurisdiccional del derecho al honor, a la intimidad personal y familiar y a la propia imagen: desencuentros entre el Tribunal Constitucional y el Tribunal Supremo». *Aranzadi Civil*, núm. 15 (2002), p. 2535-2554.

preferent o prevalent d'aquest dret ha estat modulad en la jurisprudència espanyola, i se n'ha negat la jerarquia sobre altres drets fonamentals (STC 42/1995, del 13 de febrer, FJ 2n; 11/2000, del 17 de gener, FJ 7è). Per això hem condicionat la protecció constitucional de la llibertat d'informació, i la seva prevalença sobre el dret a l'honor garantit en l'article 18.1 de la CE, al fet que la informació es refereixi a fets amb rellevància pública, en el sentit que siguin noticiables, i al fet que la informació sigui veraç» (STC 159/2003, del 15 de setembre, FJ 3r).

Al marge del que s'ha dit, és fonamental assenyalar la importància que el TC atorga al fet que els tribunals que coneguin de l'afer facin un judici de ponderació correcte, en què, entre altres extrems, s'ha de considerar el grau de diligència observat per l'informador per tal de comprovar l'autenticitat dels fets amb anterioritat a llur publicació (STC 129/2009, del 4 de juny, FJ 4t).

Correspon al TC constatar, si escau, que la ponderació s'hagi fet adequadament, és a dir, que sigui constitucionalment correcta. I aquesta funció de constatar que la ponderació feta pels tribunals ordinaris és correcta implica que el mateix TC ha de fer aquesta ponderació, de manera que en aquests casos la seva actuació no es limita a una acció revisora, ans al contrari, el TC ha considerat que ha de valorar per si mateix les circumstàncies concurrents en l'afer.

Cal recordar que, en aquests casos, tal com hem declarat en nombroses ocasions, «la competència d'aquest tribunal no se circumscriu a examinar la suficiència i consistència de la motivació de les resolucions judicials sota el prisma de l'article 24 de la CE. Ans al contrari, en casos com el que ens ocupa, el Tribunal Constitucional, en la seva condició de garant màxim dels drets fonamentals, ha de resoldre el conflicte eventual entre el dret a comunicar informació veraç i el dret a l'honor, i determinar si efectivament s'han vulnerat aquests drets segons el contingut que constitucionalment correspongui a cadascun d'ells, encara que per a aquest fi calgui utilitzar criteris diferents als aplicats pels òrgans jurisdiccionals, ja que les seves raons no vinculen a aquest tribunal ni redueixen la seva jurisdicció a la simple revisió de la motivació de les resolucions judicials» (STC 136/2004, del 13 de juliol, FJ 1r, entre moltes altres). Per la resta, el nostre examen ha de respectar, això sí, els fets considerats provats en la instància (article 44.1.b Llei orgànica del Tribunal Constitucional [LOTIC])» (STC 1/2005, del 17 de gener, FJ 1r).

En el cas de l'adopció de mesures judicials per a la protecció especialment restrictives del dret a la llibertat d'expressió, com ara el cas de segrest judicial (art. 20.5 CE), el TC ha d'efectuar un examen encara més rigorós de l'observança «tant de les garanties formals com de les pautes pròpies del principi de proporcionalitat exigibles en tota l'aplicació de mesures restrictives dels drets fonamentals» (STC 187/1999, del 25 d'octubre, FJ 7è)

Dret comparat en matèria de parelles estables: Illes Balears, Alemanya i França

Thomas Gergen

Catedràtic de dret civil, història del dret, dret internacional privat

Universitat del Sarre, Saarbrücken

1. Introducció: Lebenspartnerschaften, PACS i parelles estables

Al voltant de l'any 2000, a Europa es va produir un seguit de grans reformes en matèria de dret de família, sobretot en relació amb la regulació jurídica de les parelles estables, que com a unió heterosexual, però també homosexual, es van incorporar juntament amb el matrimoni jurídicocivil convencional als codis ja existents o bé en lleis promulgades específicament en ampliació de les respectives normes vigents (BGB a Alemanya, Codi civil a Espanya, Code civil a França, etc.). Aquestes iniciatives legals van comportar tota una sèrie de noves tasques als registres civils, als jutjats i també a les notaries.¹

Estats europeus com ara Espanya (art. 44 del Codi civil), els Països Baixos (art. 1 p. 30 del Burgerlijk Wetboek), Bèlgica (art. 143 I del Code civil belge) o Noruega (§ 1 de l'Ekteskapsloven) fins i tot van equiparar les parelles homosexuals amb el matrimoni «clàssic» de dues persones de sexe diferent; tanmateix, nosaltres, aquí, ens volem limitar a les parelles de fet registrades, ja que ni a Alemanya ni a França no existeix el matrimoni homosexual. El Codi civil espanyol, en els articles 101 i 320, parla de «viure maritalment amb una altra persona». A Catalunya, hom fa referència a les «unions estables de parella», a l'Aragó a «parelles estables no casades» i a Madrid i València a «unions de fet».² A les Illes Balears, aquest tipus d'unions rep la denominació de «parelles estables». Com a territori més jove dels Països Catalans, la comunitat autònoma de les Illes Balears, amb la seva normativa jurídica, és d'un gran interès. Abans, però, oferiré una visió de la situació tal com es presenta a la República Francesa (PACS) i a la República Federal d'Alemanya (Lebenspartnerschaft).

1. El present estudi vol retre homenatge a Josep Maria Puig Salellas, notari i professional de la justícia, amb qui em va unir la col·laboració en la *Revista de Llengua i Dret*. També, i molt especialment, vull fer extensiu el meu agraïment al senyor Agustín Pou Mir, del Registre de Parelles Estables de la Direcció General de Menors i Família (Conselleria de Presidència i Esports del Govern de les Illes Balears), així com a l'Il·lustre Col·legi Notarial de les Illes Balears, ambdós amb seu a Palma, per les informacions exhaustives que m'han facilitat.

2. Eduardo MARTÍNEZ-PIÑEIRO, «El hecho de las parejas de hecho sin derecho», *Circular* (Palma, Il·lustre Col·legi Notarial de les Illes Balears), núm. 84 (16 setembre 2002), p. 3-4.

2. El PACS francès

Una de les primeres lleis en matèria de parelles estables registrades fou la llei francesa del Pacte Civil de Solidarité (PACS) del 15 de novembre de 1999.³

El PACS es configura com un contracte pel qual dues persones majors d'edat, ja siguin del mateix sexe o de sexe diferent, es comprometen a organitzar la seva vida en comú. Condició *sine qua non* d'un PACS és que cap de les parts no estigui casada ni vinculada a cap altre PACS. A banda de la minoria d'edat, també poden constituir un obstacle per al PACS el fet de trobar-se una de les dues persones sota tutela o curatela o d'existir entre elles un estret vincle de parentiu. Les dues parts contractants compareixen conjuntament davant el tribunal d'instància del districte on tenen el domicili comú, on declaren que volen subscriure un PACS. Fins al 30 de juny de 2008, les parts havien de presentar un certificat en què s'atestava que amb anterioritat no havien subscrit cap altre PACS. Posteriorment, aquest requisit va ser substituït per normes de publicitat, i des d'aleshores el PACS s'inscriu al certificat de naixement, circumstància que fa obsolet qualsevol altre certificat. L'1 de gener de 2008 es va establir com a data de referència per als PACS que existien fins a aquell moment. Tots ells van trobar-se automàticament subjectes a les normes de publicitat, de manera que també han estat inscrits als certificats de naixement. Per a les persones de nacionalitat estrangera o nascudes a l'estranger, la inscripció es fa de manera centralitzada al registre del Tribunal de Gran Instància de París. Per tant, cada cop que algú sol·licita una partida de naixement a l'Ajuntament del seu lloc de naixença, quedarà patent si té concertat o no un PACS. Aquesta regulació va ser molt ben rebuda, atesa la claredat en les relacions que implicava i la facilitat amb què es poden detectar eventuais obstacles legals.

El PACS francès estableix entre els dos convivents una relació obligacional d'assistència mútua en cas de malaltia o atur, així com el compromís d'aliments. Llevat dels casos en què el PACS prevegi una regulació concreta, la quantia d'aquests aliments es fixa en funció de la necessitat i les possibilitats de prestació de l'alimentant. Pel que fa a les activitats quotidianes que duu a terme un membre de la parella i per a les quals aquest subscriu alguna mena de contracte, la llei preveu una obligació mancomunada, de manera que es produeix una responsabilitat civil conjunta (*responsabilité in solidum*). D'ençà de l'1 de gener de 2007, les parelles poden triar entre la *séparation des patrimoines* i el *régime d'indivision*. El règim de béns desitjat es pot escollir tant a l'hora de formalitzar el PACS com *a posteriori*, mitjançant un contracte de modificació. Si les parts no defineixen cap règim econòmic propi, se'ls aplicarà el règim legal de separació de béns. Per tant, cada membre de la parella gaudeix de manera

3. Frédérique FERRAND, «Das französische Gesetz über den *pacte civil de solidarité*», *FamRZ (Zeitschrift für das gesamte Familienrecht)*, núm. 9 (2000), p. 517-525, especialment p. 520-521.

exclusiva de l'administració, l'usdefruit i la capacitat de disposar dels seus béns personals. Llevat dels deutes sorgits de les activitats quotidianes, cada convivent continua sent deutor de les obligacions que hagi contret abans o després de formalitzar el PACS. La primera tributació conjunta de la parella té lloc l'any en què es formalitza el PACS. La llei del PACS també preveu certs avantatges en l'àmbit del dret successori, com ara un import exempt d'impostos per a la part supervivent.⁴

El PACS s'extingeix quan una de les parts o totes dues ho expressen per mitjà d'una declaració presentada al tribunal d'instància del districte on el PACS s'ha formalitzat. En aquest cas, la dissolució del PACS s'inscriu al registre. Si només un membre de la parella vol posar fi al contracte, ha de notificar la seva decisió a la part contrària, tot trametent còpia d'aquesta notificació al tribunal d'instància del districte on s'hagi formalitzat el PACS, que deixa d'estar en vigor tres mesos després d'haver inscrit la dissolució al registre. De cara a tercers, la dissolució causa efecte el dia en què apareix en el certificat de naixement de les parts afectades o bé en el registre del Tribunal de Gran Instància de París per a persones de nacionalitat estrangera o nascudes a l'estranger. Un PACS també expira en cas de casament o mort d'una de les parts.⁵

Anteriorment al 31 de desembre de 2007, els PACS no s'inscrivien al certificat de naixement. Per tant, tothom que volia obtenir una prova de la seva unió de fet havia de demanar un certificat al registre del tribunal on el PACS havia quedat registrat. Actualment, i com ja s'ha dit més amunt, el PACS, com a conseqüència de les normes de publicitat, sempre està subjecte a la inscripció al certificat de naixement de cada membre de la parella. Un aspecte a tenir molt en compte és el fet que la llei que regula el PACS no preveu cap *pension alimentaire*, com en el cas de la pensió alimentària per al cònjuge o per a parents, sinó que simplement parla d'una *aide materielle*.⁶

El projecte de llei del Govern francès per a la modernització de les professions judicials i jurídiques del 17 de març de 2010 vol enfortir, de cara al futur, el paper que duen a terme els notaris a l'hora de formalitzar un PACS. Si el contracte que conclou la parella s'eleva a escriptura pública, el mateix notari que l'autoritza pot fer-se càrrec d'inscriure les declaracions de les parts al registre, sense que aquestes hagin de comparèixer en persona davant el Tribunal d'Instància.⁷

4. Thomas GERGEN, «Der französische PACS - Inhalt und Neuerungen bei der Registrierung», *FPR (Familie-Partnerschaft-Recht)*, núm. 5 (2010), p. 219-220.

5. «Le Pacte Civil de Solidarité (PACS)», a MINISTÈRE DE LA JUSTICE ET DES LIBERTÉS (ed.), *Les fiches de la Justice*, 2007, així com a www.justice.gouv.fr en la versió actualitzada.

6. Thomas GERGEN, «Erb- und steuerrechtliche Besonderheiten nach neuem französischem Scheidungsrecht», *ZErB (Zeitschrift für die Steuer- und Erbrechtspraxis)*, núm. 8 (2007), p. 289-292.

7. <http://www.gouvernement.fr/gouvernement/modernisation-des-professions-judiciaires-et-juridiques-reglementees> [versió 8.6.2010].

3. La llei alemanya sobre les parelles inscrites (Lebenspartnerschaftsgesetz)

La Llei per al cessament de la discriminació d'unions homosexuals o Llei sobre les parelles inscrites (Lebenspartnerschaftsgesetz, LPartG) del 16 de febrer de 2001,⁸ que va entrar en vigor l'1 d'agost de 2001, va introduir a Alemanya una institució jurídica similar al matrimoni per a persones del mateix sexe.⁹ Aquesta llei, en virtut de la qual es pot constituir una parella registrada, ja es diferencia del PACS francès pel sol fet d'introduir el requisit de l'homosexualitat. L'òrgan legislador alemany no regula les parelles de fet heterosexuals.

El compromís de constituir una *Lebenspartnerschaft* o relació de parella (§ 1, ap. III de la LPartG) s'assembla molt al del prometatge juridicocivil que estableixen els paràgrafs 1297 i següents del Codi civil alemany (BGB). En termes generals, i d'acord amb la Llei de reforma de l'estat civil del 19 de febrer de 2007, en vigor des de l'1 de gener de 2009, tant la constitució d'una *Lebenspartnerschaft* registrada com la documentació que genera són competència dels registres civils. En són una excepció Baviera, on també se'n poden fer càrrec els notaris, i Baden-Württemberg, on tan sols són competents els districtes.

Els dos membres de la parella han de ser majors d'edat, i no existeix la possibilitat d'una emancipació, que sí que es preveu per al cas d'una unió conjugal (§ 1303, 1304 del BGB). El § 2 de la LPartG estableix l'obligació de portar una vida en comú; en el dret matrimonial, aquest requisit equival a l'obligació a la convivència matrimonial, d'acord amb el § 1353, ap. 1, 2a frase, 1a part. La LPartG no coneix el concepte de *divorci* (§ 1564 i següents del BGB), sinó que parla de *dissolució*. Aquesta «dissolució», però, no tan sols correspon a allò que per a un matrimoni seria el divorci, sinó que alhora es refereix a l'anul·lació que es produiria com a conseqüència de possibles defectes de forma a l'hora de constituir la relació de parella, d'acord amb el § 15, ap. III, 2a frase de la LPartG. La LPartG estableix unes causes de divorci pròpies. En lloc del supòsit d'una ruptura conjugal irrefutable, estableix la possibilitat d'un divorci per mutu acord després d'una separació d'un any, així com un divorci unilateral després d'una separació de tres anys. Un aspecte a tenir en compte és la clàusula de rigor del § 15, ap. III de la LPartG, que exigeix que s'atenguin els interessos de la parella, però no els dels fills comuns (després de l'adopció dels fills de la parella). En aquest sentit, continua existint una notable diferència entre el dret matrimonial i el règim que introdueix la Llei sobre les parelles inscrites.

D'acord amb el que estableix el § 16 de la LPartG, també es fixa la pensió alimentària «postparella». El que no es determina és l'adopció conjunta; la llei tan sols permet l'adopció individual d'un nen d'altres pares biològics se-

8. *Bundesgesetzblatt* (BGBI), I, p. 266, modificat per la Llei de 21.12.2007, BGBI, I, p. 3189.

9. BGBI, I, p. 266, així com la Llei de reforma del 15.12.2004, BGBI, I, p. 3396.

gons el § 1741, ap. 2, 1a frase del BGB, o bé l'adopció dels nens de la parella segons el § 9, ap. VII de la LPartG.¹⁰

4. Les parelles estables segons el dret balear

4.1. Gènesi de la Llei i procés legislatiu concomitant

Amb la Llei 18/2001 del 19 de desembre de parelles estables,¹¹ les Illes Balears es van dotar d'una llei per proporcionar un marc legal a la unió de dues persones que conviuen de manera lliure, pública i notòria en una relació anàloga a la conjugal. Per *parella*, el Parlament de les Balears entén la unió de dues persones del mateix sexe o de sexe diferent, amb la qual cosa segueix més aviat l'exemple del PACS francès. El fullet que s'edita per a les parelles interessades subratlla en el seu prefaci els canvis que s'han produït en la societat del segle XXI i presenta la Llei com a resposta a aquestes noves situacions. A aquest efecte fa una interpretació força àmplia del concepte de *família*, tal com el recull l'article 39.1 de la Constitució espanyola. Pel que fa als motius de la Llei, la consellera competent explica:

La societat balear del segle XXI no és la mateixa que la societat de fa vint o trenta anys. Els canvis que s'han produït en tots els àmbits (socials, culturals, econòmics i d'altres) també han afectat el món del matrimoni i de la família. La societat demana a l'Administració respostes immediates a moltes d'aquestes noves situacions que ja són una realitat al carrer.

En aquest cas, els poders públics estem obligats, per mandat constitucional, a assegurar la protecció social, econòmica i jurídica de la família (article 39.1). Hem de legislar i regular en matèries de dret de família, però hem de conjugar i adaptar les noves demandes de la societat des de l'òptica de la competència del nostre dret civil. És per això que l'any 2001 el Govern de les Illes Balears va regular les parelles estables mitjançant una llei pròpia, que recollís aquesta realitat social i l'adaptés a la nostra singularitat.

Amb aquesta publicació, les parelles interessades a constar en el registre disposaran d'informació sobre la norma autonòmica, els requisits i tràmits per a la constitució com a parella estable, i els seus drets i obligacions, entre d'altres...¹²

10. No cal dir que es manté viva la discussió sobre el dret d'adopció de les parelles homosexuals; vegeu com a exemple: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) (24 juliol 2009), p. 4.

11. *Butlletí Oficial de les Illes Balears* (BOIB), núm. 156, del 29 de desembre de 2001.

12. La consellera de Presidència i Esports, M. Rosa Puig Oliver, conclou: «Esper que aquesta guia serveixi per aclarir tots els seus dubtes i es puguin constituir així en parella estable amb plenes garanties.» GOVERN DE LES ILLES BALEARS, CONSELLERIA D'AFERS SOCIALS, PROMOCIÓ I IMMIGRACIÓ, DIRECCIÓ GENERAL DE MENORS I FAMÍLIA (ed.), *Parelles estables = Parejas estables*, Palma, Mallorca, Direcció General de Menors i Família, 2005, p. 5.

La Llei de parelles estables aprovada pel Parlament balear es basa en l'article 27.2 de l'Estatut d'autonomia des les Illes Balears. L'òrgan legislador es remet a l'article 39 de la Constitució espanyola, que estableix la protecció social, econòmica i jurídica de la família com un dels pilars dels poders públics. Davant la realitat social, l'òrgan legislador tendeix a una interpretació força àmplia de la noció de família per tal de poder encabir-hi el concepte de les parelles estables. A l'exposició de motius de la Llei, s'hi enumeren els següents:

La protecció social, econòmica i jurídica de la família es configura, en l'article 39 de la Constitució espanyola, com un dels principis rectors que vinculen l'actuació dels poders públics. Aquest article no s'inclina per cap model preferent de família, la qual cosa fa necessària una interpretació àmplia d'aquest concepte, en consonància amb la realitat social, la resta de l'articulat i l'esperit de la Constitució.

Prenent com a base l'article 32 de la Constitució espanyola, que estipula el dret a contraure matrimoni, la Llei subratlla també el dret a no casar-se, així com la llibertat de fundar una família o bé al marge del matrimoni o bé sense vincle conjugal, per a la qual cosa es pot constituir una parella estable amb fills o sense. Calia trobar una solució també per a aquelles persones que independentment de la seva orientació sexual volguessin compartir una vida en comú. Tanmateix, no s'argumenta per què necessàriament s'ha de tractar de només dues persones. Segons sembla, l'òrgan legislador es deixa guiar per la realitat social. Afirmar que la manca de legislació en aquesta matèria ha provocat injustícies en el camp civil, administratiu, fiscal, social i penal, unes injustícies que cal superar de cara al futur. A més, es remet a la Resolució del Parlament Europeu del 8 de febrer de 1994 sobre la igualtat de drets dels homosexuals i de les lesbianes a Europa i conclou que tots els ciutadans han de tenir dret a un tracte idèntic, amb independència de la seva orientació sexual. Per tant, i com a Estat membre, se sent cridat a adoptar les mesures necessàries per tal d'evitar tractes discriminatoris en els àmbits jurídic i administratiu per raó de l'orientació sexual:

L'article 32 de la Constitució, en preveure el dret a contraure matrimoni, també preveu el dret a no contraure'l, cosa que no afecta el dret que tot home i tota dona tenen de constituir, mitjançant una unió efectiva i estable, una comunitat de vida que, amb fills o sense, suposi la creació d'una família.

Tradicionalment, la forma de manifestar aquesta unió estable ha estat el matrimoni, però actualment es presenten altres fórmules familiars, en constant augment i cada cop més acceptades per la societat. El fet que dues persones, amb independència de l'orientació sexual de la seva relació, comparteixin la seva vida en una relació afectiva anàloga a la conjugal, cosa que marca la diferència amb altres tipus de convivència, produeix una sèrie de drets i deures entre els seus components, en relació a tercers i cap a la societat en general, qüestions que també

mereixen una protecció per part dels poders públics i que no poden quedar al marge del dret positiu.

La manca de legislació en aquesta matèria ha provocat injustícies en el camp civil, administratiu, fiscal, social i penal, que han provocat situacions de desemparament que no troben resposta suficient en l'aplicació anàloga per part dels òrgans jurisdiccionals.

Els drets al lliure desenvolupament de la personalitat i a la igualtat davant la llei, pedres angulars del nostre ordenament jurídic, demanden als poders públics la promoció de les condicions perquè siguin reals i efectius per a tots els ciutadans i els grups en què s'integren.

La Resolució del Parlament Europeu del 8 de febrer de 1994, sobre la igualtat de drets dels homosexuals i de les lesbianes d'Europa, reitera la convicció que tots els ciutadans tenen dret a un tracte idèntic amb independència de la seva orientació sexual, i impel·leix els estats membres a prendre les mesures necessàries per a evitar tractes discriminatoris en àmbits jurídics i administratius per raó de l'orientació sexual.

En aquest sentit, diverses iniciatives legislatives, tant en l'àmbit nacional des d'algunes comunitats autònomes, com des de diversos països europeus, han regulat, amb més o menys amplitud, el règim jurídic de les parelles estables, amb independència de l'orientació sexual d'aquestes.

A més, l'òrgan legislador es remet a regulacions promogudes amb anterioritat en altres països europeus, sense citar-ne, però, les lleis concretes. Cal suposar que coneixia els exemples francès i alemany i que, en sintonia amb el dret civil espanyol i el dret foral balear, intenta crear una solució jurídica adequada. En l'exposició dels motius de la Llei es deixa ben clar que s'han fet les comprovacions necessàries per tal d'evitar qualsevol incompatibilitat amb altres normes:

La regulació dels diferents aspectes afectats pel model de parella elegit s'ha ajustat al marc de competències de les Illes Balears, raó que ha impedit el tractament de qüestions que pertanyen a l'esfera del dret penal, laboral i de seguretat social. Així mateix, s'ha considerat oportú fer-ne una regulació consonant amb la Compilació del dret civil de les Illes Balears.

Tot això, sobre la base d'un profund estudi jurídic que ha aprofitat les aportacions i l'experiència de la normativa comparada, com també el resultat de diversos estudis sociològics i de consultes realitzades a entitats representatives, ha conduït al reconeixement de determinats efectes de la relació de parella en l'esfera civil, patrimonial, fiscal i de funció pública que, sense suposar en cap moment una còpia adulterada de la figura tradicional del matrimoni, constitueix la creació d'un règim jurídic específic per a les parelles estables, en el qual s'ha eliminat qualsevol discriminació per raó de l'orientació sexual d'aquestes, i que descansa en un evident consens social.

4.2. Requisits i constitució d'una parella estable

L'apartat 1 de la Llei de parelles estables exposa el concepte i els efectes d'una parella estable. La inscripció en un registre especial de parelles¹³ té caràcter constitutiu, no tan sols declaratori (art. 1, ap. 2). En aquest sentit, el títol i corresponent a les disposicions generals diu:

Article 1

Objecte i àmbit d'aplicació

1. Constitueix l'objecte d'aquesta Llei la regulació del règim jurídic de les parelles estables a les Illes Balears, i s'entenen com a tals les unions de dues persones que convisquin de manera lliure, pública i notòria, en una relació d'afectivitat anàloga a la conjugal.

2. Perquè els sigui aplicable aquesta Llei, els membres de la parella han de complir els requisits i les formalitats que s'hi estableixen, no estar sota cap impediment que afecti algun d'ells o la seva relació, i inscriure's voluntàriament en el Registre de Parelles Estables de les Illes Balears. La inscripció en aquest Registre té caràcter constitutiu.

L'article 2 regula la capacitat de constituir parella estable i determina que les parts han de ser majors d'edat o bé menors emancipats (vegeu també els articles 314 al 320 del Codi civil espanyol). Així mateix, s'exclou una parella estable entre parents en línia recta, tant si és per consanguinitat com per adopció. Pel que fa als parents col·laterals, l'exclusió arriba fins al tercer grau (germans, oncle i tia, nebots). Evidentment, també es considera obstacle que impedeix la constitució d'una parella estable l'existència d'un vincle conjugal, així com d'una altra parella estable constituïda, inscrita i formalitzada amb anterioritat.¹⁴ Aquest

13. «Decret 112/2002, del 30 d'agost», BOIB, núm. 108 (7 setembre 2002), modificat pel «Decret 140/2002, del 13 de desembre», BOIB, núm. 151 (17 desembre 2002), i pel «Decret 184/2003, del 21 de novembre», BOIB, núm. 167 (2 desembre 2003), així com per la «Resolució del conseller de Presidència, del 30 d'octubre de 2002, d'aprovació del model de declaració de constitució de parella estable, previst en el Decret 112/2002», BOIB, núm. 133 (5 novembre 2002).

14. Article 2. Capacitat i requisits personals:

1. Poden constituir parella estable a l'efecte d'aquesta Llei els majors d'edat i els menors emancipats. Això no obstant, no poden constituir parella estable:
 - a) Els que estiguin lligats per vincles matrimonials.
 - b) Els parents en línia recta per consanguinitat o adopció.
 - c) Els col·laterals per consanguinitat o adopció fins al tercer grau.
 - d) Els que formin parella estable amb una altra persona inscrita i formalitzada degudament.
2. Per poder acollir-se a aquesta Llei, com a mínim un dels dos membres ha de tenir el veïnatge civil a les Illes Balears i s'exigeix la submissió expressa d'ambdós al règim que estableix.

També cal tenir en compte que la formació d'una parella estable no genera cap relació de parentiu entre cada un dels seus membres i els parents de l'altre:

Article 3. Inexistència de parentiu:

La formació d'una parella estable no genera cap relació de parentiu entre cada un dels seus membres i els parents de l'altre.

aspecte és molt important en la pràctica: tot i que altres comunitats autònomes espanyoles també han promulgat lleis sobre parelles estables, manca un registre central que reculli totes les unions de fet constituïdes arreu d'Espanya; la comprovació d'una parella estable existent o extingida resulta, doncs, força problemàtica. França, en aquest sentit, va trobar una solució molt més efectiva; amb la inscripció de la parella al certificat de naixement —tal com hem apuntat més amunt— la regulació esdevé força més transparent i més operativa.

Més difícil resulta encara comprovar l'existència de parelles estables constituïdes a l'estranger. Un altre requisit per a la constitució d'una parella estable és que un dels seus membres tingui el veïnatge civil de les Illes Balears. S'exigeix que els dos convivents se sotmetin de manera expressa al règim establert per la Llei, és a dir, a la constitució d'una parella estable.

El veïnatge civil balear s'adquireix per residència continuada durant dos anys a les Illes Balears, sempre que la persona interessada manifesti davant del Registre Civil la seva voluntat d'adquirir el veïnatge civil del lloc de residència. També és possible d'adquirir el veïnatge civil per residència continuada durant deu anys a les Illes Balears, si la persona interessada no declara la seva voluntat en contra davant el Registre Civil. Naturalment, aquesta norma s'aplica també als membres d'una parella de nacionalitat espanyola procedents d'altres comunitats autònomes. Se'ls exigeix igualment haver mantingut una residència fixa de dos anys a les Illes Balears i haver-s'hi empadronat o bé ser susceptibles d'aplicació de la norma dels deu anys. Si cap dels membres de la parella és espanyol, cal que almenys un dels dos adquireixi la nacionalitat espanyola i el veïnatge civil balear.

La documentació s'ha de presentar a la Direcció General de Menors i Família, amb seu a Palma.¹⁵ La parella estable es considera constituïda un cop s'ha produït l'acte declaratiu de la voluntat de formar parella estable segons la Llei balear, ja sigui davant del funcionari del registre, davant d'un notari o davant d'un alcalde. Ara bé, els efectes legals d'aquesta unió, sobretot de cara a tercers, tan sols comencen a existir amb la inscripció al Registre de Parelles Estables, un cop el conseller de Presidència i Esports n'ha emès un informe positiu.

4.3. Obligacions familiars i alimentàries

Una qüestió de gran interès és la manera com els dos membres d'una parella estable compleixen les seves obligacions recíproques. En aquest sentit —i atès que la parella es considera una família— es parla de «càrregues familiars», al sosteni-

15. GOVERN DE LES ILLES BALEARS, CONSELLERIA D'AFERS SOCIALS, PROMOCIÓ I IMMIGRACIÓ, DIRECCIÓ GENERAL DE MENORS I FAMÍLIA (ed.), *Parelles estables = Parejas estables*, Palma, Mallorca, Direcció General de Menors i Família, 2005, p. 11.

ment de les quals cada convivent pot contribuir en proporció als seus recursos econòmics o mitjançant el seu treball per a la família. Entre aquestes càrregues familiars —a Alemanya, en el llenguatge emprat pel Codi civil alemany, es parlaria d'«activitats per al sosteniment de les necessitats bàsiques»— figuren els aliments, l'habitatge i altres necessitats bàsiques comunes de la parella, així com les despeses per a l'atenció sanitària en el sentit més ampli. No tenen la consideració de càrregues familiars les despeses derivades de la gestió i la defensa dels béns propis de cada membre, ni les que corresponen a l'interès exclusiu d'un dels dos integrants de la parella. Un aspecte molt important és el fet que no s'estableix cap mena de copropietat en els béns dels convivents, ni tampoc cap usdefruit o administració comuna. A més, cada membre de la parella respon amb els seus béns per al compliment dels compromisos que hagi contret. L'altre membre només és subsidiàriament responsable en el cas de les obligacions causades per l'aixecament de les càrregues familiars, fins i tot quan la transacció corresponent només l'ha formalitzada un dels dos convivents. En aquest sentit, la Llei balear de les parelles estables coincideix amb el PACS francès i la LPartG alemanya.

Pel que fa a les obligacions alimentàries, la Llei balear de parelles estables presenta un abast molt ampli, ja que introdueix una obligació de prestar-se aliments els membres de la parella pel que fa a l'habitatge, la roba i l'atenció sanitària.¹⁶ De tota manera, considera prioritari el pagament legalment obligat d'aliments per a parents (pares, fills o germans).

4.4. Extinció i compensació econòmica

Un altre aspecte important són les causes d'extinció de la parella estable. En aquest sentit, la Llei balear estableix una extinció per mutu acord, per la voluntat d'un dels dos integrants de la parella, notificada de manera fefaent; pel cessament efectiu de la convivència durant un període superior a un any, així com pel matrimoni d'un dels dos membres. L'extinció de la parella estable també s'esdevé per la mort o la declaració de mort d'un dels integrants. L'extinció s'ha d'inscriure al Registre de Parelles Estables, com també la seva constitució o modificació.¹⁷

16. Article 6. Dret d'aliments:

Els membres de la parella estable tenen l'obligació de prestar-se aliments, i se'ls ha de reclamar amb prioritat sobre qualsevol altra persona obligada legalment a prestar aliments (pares, fills o germans).

17. Article 8. Extinció de la parella estable:

1. Les parelles estables s'extingeixen per les causes següents:

- a) Per mutu acord.
- b) Per voluntat d'un dels membres, notificada de manera fefaent a l'altre.
- c) Pel cessament efectiu de la convivència durant un període superior a un any.
- d) Pel matrimoni d'un dels membres.
- e) Per la mort o la declaració de mort d'un dels integrants.

2. Els dos membres de la parella estan obligats, encara que sigui de manera separada, a deixar sense efecte la declaració formal que s'hagin atorgat.

3. L'extinció de la parella estable implica la revocació dels poders que qualsevol dels membres hagués fet a favor de l'altre.

Quines conseqüències es deriven de l'extinció d'una parella estable?¹⁸ En aquest sentit, cal preguntar-se pels eventuais drets a pensió o a una compensació econòmica. La Llei, efectivament, determina el pagament, limitat en el temps, d'una pensió regular, així com una compensació econòmica, sempre que el sol·licitant la necessiti per tal d'atendre adequadament el seu manteniment i sempre que la convivència hagi disminuït la capacitat del sol·licitant d'obtenir ingressos propis, o que com a conseqüència de la vida en parella es vegi confrontat amb dificultats en el mercat laboral, molt especialment si ha tingut cura de fills comuns i això l'ha privat de dur a terme una activitat laboral.

També es fixa el pagament d'una compensació econòmica per al cas d'una desigualtat entre els patrimonis dels dos convivents. Sempre que un membre de la parella hagi contribuït amb el seu treball a l'adquisició, la conservació o la millora de qualsevol dels béns comuns o privatis de l'altre, o bé s'hagi dedicat exclusivament a treballar per a la família, pot reclamar una compensació econòmica. Resulta interessant constatar que l'òrgan legislador limita el termini per presentar la reclamació d'una pensió o d'una compensació econòmica —que es poden reclamar i satisfer alhora i conjuntament— a un any comptador des de la inscripció de l'extinció de la parella.

Pel que fa al pagament de la pensió, s'estableixen determinats terminis que depenen de la finalitat de la prestació. Si la pensió obeeix al fet d'una disminució de la capacitat per obtenir ingressos del creditor, es pot reclamar per a un període total de fins a tres anys, a comptar a partir del pagament de la primera pensió. El dret a percebre una pensió s'extingeix com qualsevol altre dret d'aliments, ço és, amb la mort del deutor o del creditor, així com en el cas d'una pèrdua patrimonial per part del deutor que faci que ell mateix es trobi en una situació de necessitat. El dret a percebre una pensió s'extingeix igualment per raó d'una millora en la posició econòmica del creditor o bé pel cessament de la seva necessitat, molt especialment quan troba feina; o per raó d'una falta comesa pel creditor, falta que rebria la mateixa valoració que les faltes que justifiquen un desheretament, i finalment per raó del fet que el creditor es casi, constitueixi

18. Article 9. Efectes de l'extinció en vida:

1. Quan la convivència cessi, qualsevol dels membres pot reclamar a l'altre el pagament d'una pensió periòdica, sempre que la necessiti per atendre adequadament el seu manteniment i es trobi en un dels casos següents:
 - a) Que la convivència hagi disminuït la capacitat del sol·licitant per obtenir ingressos.
 - b) Que la cura de fills comuns al seu càrrec impedeixi o dificulti seriosament la realització d'activitats laborals.
2. El convivent perjudicat pot reclamar una compensació econòmica quan la convivència hagi suposat una situació de desigualtat patrimonial entre ambdós membres de la parella que impliqui un enriquiment injust i s'hagi donat un dels casos següents:
 - a) Que el convivent hagi contribuït econòmicament o amb el seu treball a l'adquisició, la conservació o millora de qualsevol dels béns comuns o privatis de l'altre membre de la parella.
 - b) Que el convivent s'hagi dedicat amb exclusivitat o de manera principal a la realització de treball per a la família.

una nova parella estable o convisqui amb una altra persona (no necessàriament en règim de parella estable, segons la Llei 18/2001).

El dret a percebre pensió s'extingeix, també, un cop finalitza l'educació i l'atenció als fills, ja sigui perquè han arribat a la majoria d'edat o per la raó que sigui, sense que hagi de transcórrer el termini de tres anys més amunt esmentat.

4.5. Conseqüències de l'extinció de la parella estable per la mort d'un dels convivents

La Llei de parelles estables reconeix que el supervivent té dret a la propietat de les robes, el mobiliari i els estris que constitueixen l'aixovar de l'habitatge comú, però no dels objectes de valor artístic o històric, els béns de procedència familiar i els de valor extraordinari atès el nivell de vida de la parella. El supervivent també té dret a subrogar-se en el contracte d'arrendament concertat pel convivent difunt, d'acord amb el que disposa la legislació sobre arrendaments urbans.

El convivent supervivent, de la mateixa manera que el cònjuge enviduat, està sotmès al dret successori en els termes que estableix la Compilació del dret civil balear (CDCB), el dret foral de les Illes. A Mallorca i Menorca, el procediment que se segueix en el cas d'una successió intestada (successió legal no regulada per testament) és el següent: es reconeix el dret a la llegítima vidual, que varia si el supervivent concorre amb altres hereus (articles 45 i 84 de la CDCB). Si el membre de la parella estable que sobreviu no concorre a l'herència amb pares o fills del membre difunt (és a dir, amb hereus que no siguin ni els pares ni els fills del premort), la llegítima correspon a l'usdefruit universal (dret d'ús i gaudi) de tots els béns del causant. Si concorre a l'herència amb els descendents del difunt, la llegítima consisteix en l'usdefruit de la meitat de l'herència. Si concorre a l'herència amb els pares del difunt, la llegítima és l'usdefruit de dos terços de l'herència. La llegítima vidual es pot ampliar mitjançant testament, però sempre ha de respectar les altres llegítimes de fills o de pares que hi puguin concórrer.

A Eivissa i Formentera, en canvi, on les normes són més restrictives, el cònjuge supervivent no pot reclamar cap llegítima vidual (d'acord amb l'article 79 de la CDCB), per tant, ni el cònjuge ni el convivent supervivent poden gaudir de l'usdefruit dels béns del difunt, tret que el causant ho hagi disposat així a l'hora d'atorgar testament.

4.6. Interpretació de la Llei

Per tal de poder interpretar la Llei de parelles estables, convé tenir en consideració els dictàmens i informes presentats al llarg del procés legislatiu.

4.6.1. *Dret constitucional*

Pel que fa al dret constitucional, la Llei pressuposa una interpretació àmplia de l'article 39.1 de la Constitució espanyola. Es va haver de deixar de banda el concepte de *família* a què fa referència aquest article, que fins aleshores tan sols s'aplicava a la família basada en el matrimoni i que la protegia com a tal. Ara, el concepte de *família* com a institució que els poders públics han de protegir també es fa extensiu a les unions i parelles que no es basen en el matrimoni. Fins llavors, les unions no conjugals de persones de sexe diferent rebien el tracte de *more uxorio*; és a dir, la parella heterosexual de fet convivia «com si fos» un matrimoni, de manera que per analogia se li podien aplicar les mateixes normes que regeixen el matrimoni. Ara bé, atès que la Llei de parelles estables també incloïa les unions homosexuals, fou necessària una nova ampliació de la interpretació.¹⁹

4.6.2. *Reclamació de prestacions aportades*

La base del dret a la reclamació de prestacions aportades al marc d'una unió no matrimonial (*more uxorio*) ha estat i continua sent un tema de disputa, i no tan sols a les Illes Balears. D'acord amb el que disposa l'article 1255 del Codi civil, és a dir, segons el principi de l'autonomia privada, qualsevol prestació aportada en excés pot ser objecte d'una acció reivindicatòria. Llevat del cas en què expressament es pactin contraprestacions de tipus sexual, fet que anul·laria la causa del contracte per ser contrària a la moral i els bons costums, aquests contractes són perfectament vàlids. La causa del contracte es basa en el compliment de certes obligacions de caràcter moral i en el desig d'organitzar la convivència de la parella. Si aquest és el cas, l'autonomia privada és plenament efectiva. Però també es podien donar els casos d'una societat interna implícita en el sentit de l'article 1667 i següents del Codi civil, com també l'enriquiment indegut (art. 1901 del Codi civil) i el dret a indemnització per danys i perjudicis extracontractuals no justificats segons l'article 1902 del Codi civil. Amb totes aquestes «sagetes legals», un membre de la parella podia atacar l'altre per tal de fer valer els seus drets un cop acabada la convivència de parella, i aquestes possibilitats es consideraven suficients.²⁰ En aquest sentit, és a dir, de cara a la compensació de prestacions aportades, la Llei de parelles estables no hauria estat necessària en absolut.

19. JOSÉ TORRES LANA, «Las parejas no casadas en la comunidad autónoma de las Illes Balears», *Circular* (Palma, Mallorca, Il·lustre Col·legi Notarial de les Illes Balears), núm. 60 (2002), p. 1-19, especialment p. 2.

20. Torres Lana, p. 5-6.

4.6.3. *Dret civil foral*

També ha estat objecte de crítica una suposada interpretació massa àmplia de l'article 149.8 de la Constitució espanyola, que atorga a les comunitats autònomes la possibilitat de conservar, modificar i desenvolupar el seu dret civil foral. S'argumenta que aquesta competència constitucionalment garantida no es pot utilitzar com un xec en blanc per part de les comunitats autònomes, les competències de les quals sempre s'han d'interpretar en vista de la Constitució i ser-hi compatibles. El primer requisit és, naturalment, que una institució o una matèria jurídica susceptible de ser regulada ja formi part de les fonts històriques o estigui arrelada en el dret foral de la comunitat autònoma respectiva. Si una comunitat autònoma vol regular el vincle de parentiu dins o fora d'una Llei de parelles estables, cal verificar si aquesta matèria legal ja formava part del seu dret foral; només si aquest és el cas es pot parlar d'una conservació, una modificació o un desenvolupament del dret foral.

4.6.4. *Adopció*

Si l'òrgan legislador balear vol garantir a una parella estable la possibilitat d'adoptar un infant, s'ha de cenyir a l'àmbit normatiu de la filiació, que és regulada únicament i exclusiva per l'article 108 del Codi civil espanyol, que basa el parentiu en la descendència natural o l'adopció. *Sedes materiae* de l'adopció és el parentiu, que es regula de manera centralitzada per a totes les comunitats autònomes a través del Codi civil espanyol. Per tant, en aquest cas no és pertinent parlar de conservació, modificació o desenvolupament del dret civil balear. Un règim pròpiament balear contravindria l'article 149.1.8 de la Constitució espanyola.

En vista d'aquesta situació tan complicada, l'òrgan legislador balear finalment va optar per deixar de banda el tema de l'adopció, concepte que no apareix ni una sola vegada en tot l'articulat de la Llei. De tota manera, estableix determinats drets a aliments, tot i que aquest aspecte tampoc no es pot considerar una conservació, una modificació o un desenvolupament del dret civil balear. També pot ser objecte de crítica la constitució d'un registre per a la inscripció de la parella, inscripció que té caràcter obligatori i alhora constituïu.²¹

4.7. Aspectes conflictius de la interpretació

Pel que fa als diversos articles de la Llei, es poden formular les crítiques següents:

21. Torres Lana, p. 8.

4.7.1. *Definició de la parella estable*

En l'article 1 la Llei es defineix com a reguladora de les parelles estables existents a les Illes Balears, les quals s'entenen com a unions de dues persones que conviuen de manera lliure, pública i notòria. Tot i afirmar que aquesta unió està basada en una relació d'afectivitat anàloga a la conjugal, sorgeix la qüestió: què és la unió conjugal i com s'ha de definir. Es critica que la Llei tan sols parli —com a *leitmotiv*— de parella estable, tot marginant la institució del matrimoni. Naturalment, aquest aspecte ja ha esdevingut obsolet amb la introducció del matrimoni homosexual en el Codi civil.

L'article 2 parla de la «constitució» d'una parella estable. Com que aquest concepte es veia amb preocupació, hauria semblat preferible emprar el verb *contraure*, per tal d'establir la parella no com a institució, sinó com una relació obligacional permanent. Finalment, però, es va mantenir la versió de «poden constituir parella».

4.7.2. *Aliments*

L'article 6 estableix que els membres de la parella estable tenen l'obligació de prestar-se aliments i que se'ls ha de reclamar amb prioritat sobre qualsevol altra obligada legalment. S'ha criticat i es continua criticant la incompatibilitat d'aquesta regulació del tema de l'obligació d'aliments, ja que s'hi veu una contravenció a la competència constitucionalment garantida de la comunitat autònoma en el dret civil d'acord amb l'article 149.1.8 de la Constitució espanyola. Tenint en compte que es creen nous drets d'aliments, no es pot parlar de conservació, modificació o desenvolupament del dret civil foral. Els crítics opinen que en aquesta matèria únicament són d'aplicació els articles 142 i 143 del Codi civil espanyol. Un altre aspecte molt criticat és l'absoluta preferència del convivent davant qualsevol altra persona amb drets d'aliments respecte de l'altre membre de la parella. En aquest sentit, el convivent fins i tot rep un tracte més favorable que un anterior cònjuge i/o possibles fills. Al meu entendre, aquesta regulació s'extralimita; en el futur desenvolupament legislatiu caldrà iniciar —tal com es va fer a Alemanya amb l'última reforma del dret d'aliments, en vigor des de l'1 de gener de 2008— una reforma que almenys atorgui als fills el primer lloc en l'escalafó de les persones a càrrec.²²

4.7.3. *Guarda i custòdia dels fills*

Pel que fa a la guarda i custòdia dels fills (art. 11), també en aquesta matèria l'òrgan legislador de la comunitat autònoma està mancat de competència, ja que

22. Torres Lana, p. 11.

aquest aspecte clarament s'hauria de regular de manera centralitzada a través del Codi civil:

Article 11. Guarda i règim de visita dels fills

1. En el cas de ruptura de la convivència en vida d'ambdós membres de la parella, aquests poden acordar el que considerin oportú quant a la guarda i custòdia dels fills comuns, el règim de visites, de comunicació i d'estades. No obstant això, el jutge pot moderar equitativament el que s'acordi, quan ho consideri lesiu per a un dels membres de la parella o per als fills.

2. Si no hi ha pacte, el jutge o la jutgessa ha d'acordar el que consideri procedent respecte dels fills, en benefici seu i amb l'audiència prèvia d'aquests si tenen suficient judici i, en tot cas, dels majors de dotze anys.

4.7.4. Article 12: Declaració de mort i dret de subrogar-se en el contracte d'arrendament

La primera crítica que va rebre l'article 12 era de caràcter lingüístic, puix que el concepte català de la declaració de mort es va traduir al castellà com a «declaración de muerte», tot i que la traducció correcta hauria d'haver estat «declaración de fallecimiento».²³ Des del punt de vista jurídicotècnic, a l'òrgan legislador balear se li pot criticar que lesiona la competència de Madrid. També és objecte de crítica l'equiparació amb els drets del cònjuge supervivent segons l'article 1321 del Codi civil. El dret del convivent supervivent a subrogar-se en el contracte d'arrendament existent, establert en l'article 12.b de la Llei de parcelles estables, és totalment innecessari, atès que es tracta d'un dret que ja està fixat en la legislació sobre arrendaments urbans. En aquest sentit només es pot interpretar com una repetició de caràcter simbòlic:

Article 12. Efectes de l'extinció per mort o declaració de mort

Quan l'extinció de la parella estable sigui per mort d'un dels convivents, el supervivent té els drets següents:

a) Dret a la propietat de les robes, el mobiliari i els estris que constitueixen l'aixovar de l'habitatge comú, sense que computin en l'haver hereditari. Se n'entenen exclosos els objectes artístics o històrics, els béns de procedència familiar i els de valor extraordinari atès el nivell de vida de la parella.

b) Si el causant era arrendatari de l'habitatge, el convivent té dret a subrogar-se en els termes que estableix la legislació sobre arrendaments urbans.

23. Torres Lana, p. 12-13.

4.7.5. Diferències del dret foral segons les illes

En vista de l'article 149.1.8 de la Constitució espanyola, l'article 13 de la Llei efectivament constitueix un desenvolupament del dret civil balear, atès que atorga al membre supervivent de la parella els mateixos drets que al cònjuge.²⁴ En la Compilació del dret civil balear existeixen dues regulacions diferents en matèria del dret de successió per al cònjuge supervivent: una, aplicada a les illes de Mallorca i Menorca, on el cònjuge supervivent té dret a successió, i una altra, aplicada a Eivissa i Formentera, on no s'estableix aquest dret a successió. Evidentment, l'òrgan legislador no es va adonar dels inconvenients que implica aquesta última regulació corresponent a Eivissa i Formentera, que perjudica tant el cònjuge enviduat com el membre supervivent de la parella estable. Cal suposar que l'òrgan legislador no va saber trobar-hi una solució millor i que no va encarregar les recerques tècniques i històriques oportunes. Una altra interpretació podria ser que l'òrgan legislador balear —amant del principi de l'equiparació— volgués atorgar a la parella estable absolutament els mateixos drets que a la parella conjugal. Però és clar: els drets també impliquen els inconvenients que un cònjuge supervivent ha d'acceptar a les dues illes.

Per tal d'evitar aquests perjudicis, almenys als supervivents, d'una parella estable amb domicili a Eivissa o Formentera, es va proposar de concedir-los els mateixos drets que tindria un supervivent a Mallorca o Menorca.²⁵ La proposta, però, no es va prendre en consideració, de manera que l'article 13 continua tenint la versió següent:

Article 13. Règim successori

Tant en els casos de successió testada, com en els d'intestada, el convivent que sobrevisqui el membre de la parella premorta té els mateixos drets que la Compilació del dret civil balear determina al cònjuge vidu.

Així, la Llei de parelles estables conserva el tracte discriminatori vers els cònjuges supervivents que segons la Compilació del dret civil balear es dóna a les diverses Illes Balears. Sembla que en la regulació aplicable als convivents supervivents (encara), l'òrgan legislador no va gosar eliminar aquesta desigualtat i va perdre així l'ocasió de crear una regulació igual per a tothom.

24. Des del punt de vista lingüístic es va criticar la preposició *a* en la versió castellana de «prevé al cónyuge viudo» i es proposava la substitució per *para*, o sigui: «prevé para el cónyuge viudo». Compareu la crítica en Torres Lana, p. 16, que es manifesta com segueix sobre la totalitat de l'article 13: «Tanto en el supuesto de sucesión testada como intestada el conviviente que sobreviviera al miembro de la pareja premuerto, tiene los mismos derechos que la Compilación del Derecho Civil Balear, prevé al cónyuge viudo.»

25. Torres Lana, p. 16.

Col·lació de donacions i successió en dret català

Albert Lamarca i Marquès
Universitat Pompeu Fabra

Introducció

El llibre IV del Codi civil de Catalunya (CCCat) regula en els articles 464-17 al 464-20, junt amb la partició de l'herència, l'institut de la col·lació entre descendents que són hereus de la persona causant, en el títol VI dedicat a l'adquisició de l'herència.¹ Els quatre nous preceptes del CCCat que tracten de la col·lació han introduït millores tècniques substancials en relació amb els articles 43 i 44 del Codi de successions (CS) que se n'ocupaven.² En efecte, si bé el contingut dels preceptes esmentats no ha comportat cap modificació de fons en relació amb el que establia el dret precedent, la divisió de les disposicions legals en diversos articles, així com una redacció molt més acurada en facilita la comprensió, en un àmbit normatiu complex de mena.

En el nou llibre IV del CCCat, en matèria de col·lació, es mantenen inalterades les regles que fins que va entrar en vigor havien regit a Catalunya, d'acord amb la normativa del CS. Aquestes regles eren les relatives a col·lació de les donacions

1. Llei 10/2008, del 10 de juliol, del llibre quart del Codi civil de Catalunya, relatiu a les successions (DOGC, núm. 5175, del 17 juliol de 2008). Per a una exposició de conjunt sobre el llibre IV del CCCat, Josep FERRER RIBA, «Tradicció heretada i innovació en el nou llibre quart del Codi civil de Catalunya», a UNIVERSITAT DE GIRONA, ÀREA DE DRET CIVIL (coord.), *El nou dret successori del Codi civil de Catalunya: Materials de les Quinzenes Jornades de Dret Català a Tossa* (Tossa de Mar, 25 i 26 de setembre de 2008), Girona, Documenta Universitària, 2009, p. 15 i s.; Albert LAMARCA I MARQUÈS, «El llibre IV del Codi civil de Catalunya, relatiu a les successions», *Activitat Parlamentària*, núm. 16 (2008), p. 54 i s.; vegeu també sobre el conjunt del llibre IV, Joan EGEA FERNÁNDEZ, Josep FERRER RIBA (dir.) i Laura ALASCIO CARRASCO (coord.), *Comentaris al llibre quart del Codi civil de Catalunya, relatiu a les successions*, vol. II, Barcelona, Atelier, 2009; Pedro del POZO CARRASCO, Antoni VAQUER ALOY i Esteve BOSCH CAPDEVILA, *Derecho civil de Cataluña. Derecho de sucesiones*, Madrid, Barcelona i Buenos Aires, Marcial Pons, 2009; Lluís PUIG I FERRIOL i Encarna ROCA I TRIAS, *Institucions del dret civil de Catalunya*, vol. III, *Dret de successions*, 7a ed., València, Tirant lo Blanch, 2009.

2. Llei 40/1991, del 30 de desembre, Codi de successions per causa de mort en el dret civil de Catalunya (DOGC, núm. 1544, del 21 de gener de 1992). En relació amb el CS, el llibre IV del CCCat ha procedit a una reordenació sistemàtica de la matèria regulada, de manera que la col·lació ha passat a ubicar-se en el títol VI del nou text, el darrer de tot el llibre, en comptes del títol I, en què s'integrava el CS, i de manera subsegüent a la partició, mentre que en el CS la precedia. Segons el preàmbul de la Llei 10/2008, «aquesta reordenació sistemàtica, que té un precedent en el Projecte de compilació del 1955, s'ajusta a l'ordre temporal de les fases en què es desenvolupa el fenomen successori».

imputables a llegítima o amb atribució expressa del caràcter de col·lacionables, la col·lació per part dels néts de la persona causant o en lloc d'ascendents, la restricció dels efectes de la col·lació als cohereus que són descendents de la persona causant, així com el moment de valoració dels béns col·lacionables a l'obertura de la successió. La nova legislació, però, hi afegeix expressament una regla sobre dispensa de la col·lació, un esment a la possibilitat de renúncia i explícita la regla de la col·lació per imputació, amb el destí de l'escreix. Amb tot, aquestes regles ja es podien considerar vigents i d'aplicació amb la vigència del CS.

A Catalunya, el règim jurídic de la col·lació es presenta en concordança amb el de la imputació legitimària. Es refereix, però, a les quotes hereditàries, en allò que excedeix la llegítima, i s'insereix en la partició que posa fi a la comunitat hereditària, sorgida entre els cohereus a l'obertura de la successió. Per bé que aparentment només s'han produït millores tècniques, de redacció i de sistematització de la matèria, en relació amb el dret anterior, i que com a tal la col·lació no ha estat objecte de reforma, en el nou llibre IV del CCCat, atès que sí que hi ha hagut importants canvis en matèria d'imputació de donacions a la llegítima (art. 451-8.2.a), aquests canvis també afecten el règim jurídic de la col·lació.³

En aquesta contribució s'analitzarà el règim jurídic de la col·lació de donacions en el dret de successions català, tenint en compte la relació que té amb la imputació legitimària. De manera crítica, i amb recurs a la tradició jurídica catalana, es posaran en relleu els importants equívocs existents sobre el sentit de l'institut de la col·lació, que de retruc inclou la mateixa naturalesa de les donacions en dret privat. Aquests equívocs han donat lloc a greus contradiccions i a una manca de coherència en la normativa vigent, que resulta dels canvis introduïts pel llibre IV del CCCat, tot allunyant-la del principi de llibertat civil que secularment ha informat el dret civil català en matèria de relacions de família i de successions.⁴

Col·lació hereditària i imputació legitimària

Col·lació hereditària i imputació legitimària són dos àmbits estretament relacionats i, juntament amb la computació, fan referència a l'impacte que

3. Així es reconeix en el preàmbul de la Llei 10/2008: «La naturalesa de l'operació de col·lació, com també la definició dels casos en què escau i dels seus efectes, es manté inalterada respecte al dret anterior, si bé, lògicament, es veu afectada per les modificacions introduïdes en el règim d'imputació legitimària».

4. La matèria relativa a la imputació de donacions a la llegítima, cabdal per a l'estudi de la col·lació, va ser tractada magistralment pel nostre homenatjat en un treball publicat el 1975, Josep M. PUIG SALELLAS, «Sobre preterición no errónea y desheredación injusta (Sentencia del 30 de enero de 1973)», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona) (1975), p. 119 i s.

poden tenir en la successió per causa de mort les donacions atorgades en vida per la persona causant. En funció de si aquests instituts se superposen amb coincidència en l'àmbit de les donacions a les quals s'apliquen, hi haurà més tendència a la confusió, per la irrellevància pràctica de la distinció. Els seus respectius àmbits d'aplicació es presenten, però, normativament ben diferenciats en els articles 451-5, 451-8 i 464-17 del CCCat, sense perill de confusió. Ara bé, malgrat que aquesta distinció conceptual és indubtable, en la translació a la pràctica estarà en funció del règim jurídic concret que tinguin aquests instituts en cada ordenament. Si en termes generals en un determinat ordenament és poc rellevant escatir el caràcter de les donacions, perquè totes són alhora computables, imputables i col·lacionables, sense distinció, el perill de confusió conceptual serà més gran.⁵ Per contra, si l'àmbit de les donacions computables és diferent al de les imputables i, en darrer terme, al de les col·lacionables, com succeeix per al dret civil de Catalunya, la distinció conceptual es trasllada també a la pràctica i té gran utilitat per als operadors jurídics.

En la computació es tracta d'afegir idealment el valor de les donacions atorgades pels causants a l'efecte de calcular la quantia de la llegítima, i obtenir la quarta, que consisteix en la suma dels anomenats *relictum* i *donatum*, és a dir, el cabal relict o l'herència més les donacions fetes en vida (art. 451-5).⁶ Pel que fa a la imputació, les donacions atorgades es prenen en consideració per a disminuir allò a què té dret cada persona legitimària en la successió, en termes de reclamació als hereus. En funció de si la persona legitimària ha rebut en vida donacions que són imputables a la llegítima, el seu valor es restarà del que li correspon percebre en l'herència per aquest concepte (art. 451-8). Segons els ordenaments, pot succeir que totes les donacions siguin computables (amb límits temporals o sense), mentre que només algunes siguin imputables, com regeix a Catalunya, en altres ordenaments succeeix que totes les donacions computables són alhora imputables, llevat d'excepcions, o bé que només les donacions imputables siguin les computables, com regia tradicionalment a

5. Cf. Lluís ROCA-SASTRE MUNCUNILL, *Derecho de sucesiones*, tom II, Barcelona, Bosch, 1991, p. 45.

6. Sobre la computació en dret català, continua sent de referència el treball de Lluís PUIG i FERRIOL, «Cómputo de la legítima», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona) (1971), p. 475 i s.; més recentment, Lluís PUIG i FERRIOL, «Cuestiones sobre computación legitimaria en el Código de sucesiones por causa de muerte en el derecho civil de Catalunya», a J. M. GONZÁLEZ PORRAS i F. P. MÉNDEZ GONZÁLEZ (coord.), *Libro homenaje al profesor Manuel Albaladejo García*, tom II, Madrid i Múrcia, Colegio de Registradores de la Propiedad y Mercantiles de España i Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, 2004, p. 3987 i s.; també, Lluís ROCA-SASTRE MUNCUNILL, *Derecho de sucesiones*, tom II, p. 43 i s.; Albert LAMARCA i MARQUÈS, «Relacions familiars i atribucions successòries legals. Llegítima i quarta vidual al llibre IV del Codi civil de Catalunya», a UNIVERSITAT DE GIRONA, ÀREA DE DRET CIVIL (coord.), *El nou dret successori del Codi civil de Catalunya: Materials de les Quinzenes Jornades de Dret Català a Tossa* (Tossa de Mar, 25 i 26 de setembre de 2008), Girona, Documenta Universitària, 2009, p. 263 i s., p. 273; Encarna ROCA i TRIAS, «Comentari als articles 451-1 a 451-6», a Joan EGEA FERNÁNDEZ i Josep FERRER RIBA, *Comentaris al llibre quart del Codi civil de Catalunya*, vol. II, p. 1315 i s.

Catalunya abans de la Compilació de dret civil de Catalunya (CDCC).⁷ Tocant a la col·lació, significa tenir en compte les donacions rebudes pels cohereus descendents de la persona causant per tal de considerar si s'han d'agregar idealment a la massa hereditària sotmesa a partició, a l'efecte de la formació dels lots que corresponen a les respectives quotes.⁸ Segons els ordenaments, podrà haver-hi coincidència entre col·lació i imputació i, per tant, també amb la computació, d'acord amb els models esmentats.

A banda d'aquestes possibles confusions conceptuals, motivades per la superfluitat pràctica de la distinció en alguns ordenaments, cal dir d'antuvi que la col·lació és una institució força estranya en la pràctica jurídica catalana més tradicional i que no s'adiu gaire amb la manera com s'han entès les relacions familiars i successòries, com a mínim fins a temps recents, d'acord amb el principi de llibertat imperant, amb prevalença al d'igualtat. En primer lloc, per raó de la vigència majoritària de la institució d'hereu únic, contractual o testamentari, amb la inexistència consegüent de comunitat hereditària sotmesa a partició i, per tant, de col·lació possible. En segon lloc, i principalment, perquè en dret català la imputació de donacions a la llegítima era l'excepció, cosa que feia que també ho fossin les donacions col·lacionables, restringides al dot i a les donacions per raó de matrimoni, conegudes com a donacions *ob causam* per contraposició a les altres, qualificades de donacions *simplices*. Aquesta absència de pràctica viscuda

7. Cf. Encarna ROCA TRIAS, *Natura i contingut de la llegítima en el dret civil Català*, Barcelona, Càtedra Duran i Bas, 1975, p. 174 i s.; Encarna ROCA TRIAS, «Comentari als articles 122 a 146», a Manuel ALBALADEJO, *Comentarios al Código civil y Compilaciones forales*, tom XXVIII, vol. 2, *Artículos 122 a 161. Compilación de Cataluña*, Madrid, Edersa, 1982, p. 1 a 275, p. 120; vegeu també sobre imputació legitimària, Josep M. PUIG SALELLAS, *Sobre preterición no errónea y desheredación injusta*, p. 138 i s.; Lluís PUIG I FERRIOL, *Cómputo de la legítima*, p. 528; Joan Manuel ABRIL CAMPOY, «Determinación de la legítima. La protección del título de legitimario y de su contenido económico», a *La Llei de Catalunya i Balears*, 1991/2, p. 742 i s.; Lluís JOU I MIRABENT, «Comentari als articles 350 a 378», a Lluís JOU I MIRABENT (coord.), *Comentarios al Código de sucesiones de Cataluña. Ley 40/1991, de 30 de diciembre*, tom II, p. 1190 i s., p. 1216; Albert LAMARCA I MARQUÈS, «Relacions familiars i atribucions successòries legals. Llegítima i quarta vidual al llibre IV del Codi civil de Catalunya», a UNIVERSITAT DE GIRONA, ÀREA DE DRET CIVIL (coord.), *El nou dret successori del Codi civil de Catalunya*, p. 286, i «Comentari als articles 451-7 a 451-16», a Joan EGEA FERNÁNDEZ i Josep FERRER RIBA, *Comentaris al llibre quart del Codi civil de Catalunya*, vol. II, p. 1335 i s.

8. En matèria de col·lació en el nostre dret, Carlos J. MALUQUER DE MOTES, «Comentari als articles 273 i 274», a Manuel ALBALADEJO, *Comentarios al Código civil y Compilaciones forales*, tom XXIX, vol. 3, *Artículos 248 a 276. Compilación de Cataluña*, Madrid, Edersa, 1986, p. 498 i s.; José Luis MEZQUITA DEL CACHO, «Comentari als articles 43 i 44», a Lluís JOU I MIRABENT (coord.), *Comentarios al Código de Sucesiones de Cataluña. Ley 40/1991, de 30 de diciembre*, tom I, p. 154 i s.; Agustí M. BASSOLS I PARÈS, *La col·lació en el dret civil de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1997; Martín GARRIDO MELERO, *Derecho de sucesiones. Un estudio de los problemas sucesorios a través del Código civil y del Código de sucesiones por causa de muerte en Cataluña*, tom II. *La ejecución sucesoria*, 2a ed., Barcelona i Madrid, Marcial Pons, 2009, p. 821 i s.; Lluís PUIG I FERRIOL, Encarna ROCA I TRIAS, *Instituciones del dret civil de Catalunya*, volum III. *Dret de successions*, 7a ed., València, Tirant lo Blanch, 2009, p. 659; Isabel VIOLA DEMESTRE, «La col·lació al llibre quart del Codi civil de Catalunya (breus notes i aproximació crítica als articles 464-17 a 464-20)», a UNIVERSITAT DE GIRONA, ÀREA DE DRET CIVIL (coord.), *El nou dret successori del Codi civil de Catalunya: Materials de les Quinzenes Jornades de Dret Català a Tossa* (Tossa de Mar, 25 i 26 de setembre de 2008), p. 601 i s.; Albert LAMARCA I MARQUÈS, «Comentari als articles 464-17 al 464-20», a Joan EGEA FERNÁNDEZ i Josep FERRER RIBA, *Comentaris al llibre quart del Codi civil de Catalunya*, vol. II, p. 1655 i s.; Pedro del POZO CARRASCOSA, Antoni VAQUER ALOY i Esteve BOSCH CAPDEVILA, *Derecho civil de Cataluña. Derecho de sucesiones*, p. 591 i s.

—que poden acreditar els notaris que han exercit a Catalunya i es reflecteix en la minsa jurisprudència existent— junt amb la influència teòrica de la regulació singular del Codi civil espanyol, han fet que la col·lació es presenti com una institució amb uns contorns no prou ben definits. Amb el llibre IV del CCCat se n'ha ampliat clarament l'àmbit d'aplicació, per efecte de la remissió a la normativa sobre imputació de donacions a la llegítima (art. 451-8.2.a), d'una manera que cal criticar obertament en termes de benestar social i familiar, atès que pot generar conflictivitat i incertesa en l'aplicació de les normes jurídiques, i es basa en assumpcions antropològiques errònies, com tot seguit es podrà comprovar.

La col·lació entre descendents

La col·lació regulada en els articles 464-17 al 164-20 del CCCat és l'anomenada *col·lació de descendents del causant*, que són alhora cohereus. Aquest és el primer pressupòsit o requisit per a l'aplicació de l'institut en la regulació que en fa el nostre dret de successions codificat. Només si la persona causant ha instituït hereus dos o més dels seus fills o nets hi haurà possibilitat de col·lació, la qual es produeix únicament entre ells i deixa de banda la resta de cohereus i de beneficiaris en la successió (art. 464-19). Entre els cohereus descendents, la col·lació es dóna tant en la successió intestada com en la testada, i amb independència de si les quotes establertes per la persona causant són desiguals, en la primera, i si s'han ordenat prelegats en favor dels cohereus. Pel que fa a la successió contractual, tradicionalment la col·lació se'n considerava exclosa, atès que aquesta pressuposava l'hereu únic. Amb la nova regulació, però, es pot plantejar si també li és aplicable, i entenc que no hi ha res que s'hi oposi, si pensem en la vigència comuna del règim d'imputació de donacions a la llegítima en aquesta successió (art. 451-8).⁹

En la col·lació, doncs, es tracta d'un institut que té en compte els vincles familiars de la persona causant amb els cohereus instituïts, la qual cosa resulta de l'aplicació que s'hi fa de la regla d'imputació de donacions a la llegítima. Atès que la llegítima només es dóna a favor de parents en línia directa, la col·lació també està restringida a aquests, però només pel que fa als descendents i no inclou els ascendents de la persona causant. En dret català, i d'acord amb l'article 464-17.1, la col·lació estén a la comunitat hereditària i, per tant, a les quotes que serveixen de base a la partició, la regla de la imputació de donacions a la llegítima. En aquesta darrera, la imputació reverteix en benefici de la llibertat de testar de la persona causant, que s'incrementa, mentre que en la col·lació l'efecte es produeix sobre les quotes dels altres cohereus descendents de la persona causant, que resulten incrementades en la partició dels béns que integren el

9. Cf. José Luis MEZQUITA DEL CACHO, «Comentari als articles 43 i 44», a *Comentarios al Código de Sucesiones de Cataluña*, p. 162.

cabal relict. A la pràctica, en la col·lació es tracta de tenir en compte, a l'efecte només de la partició, les atribucions atorgades per la persona causant als descendents amb la voluntat d'anticipar l'herència, i són considerades com a tals.¹⁰

Tradició romanista i fonament de la col·lació

Els orígens històrics de la institució en el dret romà estan vinculats al règim jurídic diferenciat d'adquisició de béns per part dels fills de la persona causant durant la vida d'aquest, en funció de si estaven o no emancipats. Aquesta situació va donar lloc a la *collatio emancipati*, per posar-hi remei en la successió, en el dret romà clàssic. En canviar aquest estat de les coses, i com a final d'una llarga evolució i successió de normatives diferents, la col·lació es va adreçar a considerar en la successió l'impacte del dot, les donacions per raó de matrimoni i les donacions *ad emendam militiam* rebudes en vida pels descendents cohereus, coneguda de manera conjunta com a *collatio descendantium*.¹¹

El dret romà justinianeu era el que la doctrina considerava que regia com a rebut a Catalunya, amb anterioritat a la Compilació del 1960, d'acord amb la cabdal Constitució de la Cort de Montsó del 1547 (Constitucions i altres drets de Catalunya [CIADC] 1,6,5,1),¹² que estengué per al dret general de Catalunya la Pragmàtica concedida per Pere III el 1343 a instàncies dels consellers de Barcelona (CIADC 2,6,3,2),¹³ la qual constitueix el precedent de la regla que recull

10. Així en el cas resolt per la Sentència de l'Audiència Provincial (AP) de Barcelona del 27.11.2006 (JUR 2007\194672), en què es distingeix clarament entre *computació*, *imputació* i *col·lació*, igualment en la Sentència de l'AP de Girona del 12.7.2004 (AC 1614) i les de l'AP de Barcelona del 26.11.2009 (JUR 2010\43635) i del 29.10.2009 (JUR 2010\45809).

11. Sobre la diacronia de l'institut, per tots, Pasquale VOCI, *Diritto ereditario romano. I. Introduzione. Parte generale*, Milà, Giuffrè, 1967, p. 756; també, Felipe CLEMENTE DE DIEGO i José M. NAVARRO DE PALENCIA, «Fuentes legales de la colación en derecho catalán común», *Revista de Derecho Privado* (Mèxic) (1914), p. 283 i s., p. 286; Agustí M. BASSOLS i PARÉS, *La col·lació en el dret civil de Catalunya*, p. 21.

12. El text de la Constitució del 1547 és el següent: «Així mateix, per quant lo Rey en Pere, en lo Any M.CCC.XXXXIII. a supplicatio dels Consellers de Barcelona atorgà una Pragmàtica, que los Néts prengan en compte de Legítima de lurs Avis, lo que hauran dat a lurs Pares, o Mares: e perquè convé que dita Pragmàtica sie observada en lo Principat de Cathalunya, y Comtats de Rosselló, y Cerdanya, però statuim, e ordenam, que la dita Pragmàtica sie haguda per Constitutió, y sie de ací avant Generalment observada en lo Principat de Cathalunya, y Comtats de Rosselló, y Cerdanya, sense perjudici dels plets pendents.»

13. El text en llatí de la Pragmàtica del 1343 és: «Considerantes qualiter pro parte Consiliariorum, & Proborum Hominum Universitatis Civitatis Barchinonae fuit noviter propositum coram nobis, quod in Civitate ipsa a modico tempore citra accidit, quod quidam Nepotes, sive Nets, mortuo eorum Patre, vel Matre, & subsequenter mortuo Avo, seu Avia eorundem, petunt legitimam, aut supplementum ejus in bonis dicti Avii, seu Aviae, allegando quod donationes propter nuptias datas patri, vel dotem Matri donatam in computum Legittimae, admittere, seu recipere non tenentur, propter quod fuit nobis humiliter supplicatum, ut cum hoc valde durum, & inconveniens sensetur, dignaremur super eo decens remedium adhibere, nos igitur supplicatione admissa provideamus, statuimus ac etiam Ordinamus perpetuo, quod talis allegatio nullatenus admittatur, quin potius ipsa non obstante, jam dicti Nepotes, donationem Patri propter nuptias, seu dotem Matri donatam, in computum Legittimae admittere teneantur. Mandantes cum praesenti, & c.».

actualment l'article 464-18 com a col·lació en lloc d'ascendents.¹⁴ Aquest dret romà rebut es combinà amb la pràctica catalana esmentada de l'hereu únic, molt sovint contractual, i la del pacte d'acontentament, de manera que la col·lació és una institució pràcticament no tractada per la doctrina clàssica de la tradició jurídica catalana,¹⁵ com tampoc no és objecte de gaire atenció l'estudi de la participació de l'herència en l'operativa de la qual la col·lació s'insereix.¹⁶

Per a entendre el sentit originari de la col·lació que ha regit a Catalunya, cal tenir ben present que per efecte de la codificació moderna la fesomia d'aquest institut ha quedat profundament trastocada, fet que ha provocat una pressió uniformitzadora en favor del nou model a què el dret català va resistir —paradoxalment— fins al canvi de criteri en matèria d'imputació en el nou llibre IV del CCCat. En efecte, el Codi civil francès del 1804, d'acord amb l'esperit igualitari que l'informa pel que fa als fills en la successió, va generalitzar la col·lació a totes les donacions atorgades en vida per la persona causant, i aquesta regulació, reactiva envers l'anterior de l'Antic Règim, i el component de llibertat i discriminació subjacent en les donacions, es va rebre i reproduir en els codis civils decimonònics que el prengueren de model.¹⁷ Això fa que la regulació de la col·lació que es recull en els codis civils d'influència francesa tingui poc a veure amb la que regia amb anterioritat i que ha pervingut en ordenaments com ara el català.¹⁸

Com a fonament de la col·lació entre descendents, i d'acord amb el trastocament de l'institut produït pel model francès, s'apunta a la idea d'igualtat que s'ha d'aconseguir, per voluntat presumpta, en l'herència de la persona causant que n'és ascendent comuna. Si la part rebuda en vida s'ha de tenir en compte a l'hora de

14. Antoni M. BORRELL I SOLER, *Derecho civil vigente en Cataluña. V. Sucesiones por causa de muerte*, 2a ed., Barcelona, Bosch, 1944, p. 496; Josep PELLA FORGAS, *Código civil de Cataluña. IV*, Barcelona, Bosch, 1916, p. 113; Agustí M. BASSOLS I PARÉS, *La col·lació en el dret civil de Catalunya*, p. 40.

15. Amb l'excepció assenyalada, com veurem en les pàgines que segueixen, de Joan Pere Fontanella, que sí que s'hi refereix expressament, mentre que en Jaume Càncer i Lluís de Peguera es dedueix pel tractament que fan de l'institut de la imputació en la llegítima.

16. Llevat del tractament que fa de l'*actio familiae erciscundae* Antoni OLIBA, *Comentaris sobre 'De actionibus'*, vol. II, Barcelona, 1606 (edició facsímil, amb estudi introductori de Carlos J. Maluquer de Motes i Bernet i Antoni Vaquer Aloy, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1998, p. 413 i s.), i també en els heretaments Joan Pere FONTANELLA, *De pactis nuptialibus sive de capitulis matrimonialibus tractatus*, vol. I, Ginebra, 1752, clàusula IV, glossa IX, part 2. És simptomàtic d'aquesta realitat el fet que en la primera edició del *Formulario de notaría*, Barcelona, Imprenta de José Rubió, 1836, el notari Fèlix M. Falguera no inclogués cap formulari de participació de l'herència.

17. Richard HYLAND, *Gifts. A Study in Comparative Law*, Nova York, Oxford University Press, 2009, explica detalladament aquest canvi de paradigma, que va arribar fins al punt, en els primers temps revolucionaris, d'establir la prohibició de les donacions de pares a fills, tal era l'odi cap a la pràctica de la primogenitura, i l'efecte discriminatori que les donacions produïen entre els fills dins una mateixa família, que va provocar aquesta reacció antagònica cap al que les donacions havien significat fins llavors. El canvi radical operat es pot copsar amb les pràctiques familiars de transmissió de la riquesa al Rosselló abans de la Revolució, Joan PEYTAVÍ DEIXONA, *La família nord-catalana: matrimonis i patrimonis (s. XVI-XVIII)*, Perpinyà, Trabucaire, 1996. Sobre les pràctiques jurídiques familiars tradicionals catalanes, són d'interès els treballs de Josep M. PUIG SALELLAS, *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1996, i *Història difícil de quatre dones*, Barcelona, Edicions 62, 2008.

18. Agustí M. BASSOLS I PARÉS, *La col·lació en el dret civil de Catalunya*, p. 151.

repartir el cabal relict, és que la llei pressuposa en els causants la voluntat que tots els fills siguin tractats igual, en el conjunt que formen la vida i la mort representades per donacions i herència. Aquesta idea, però, és estranya al sentit tradicional i al fonament històric de l'institut de la col·lació, clarament en dret català, i pressuposa, d'una banda, una llegítima llarga i que els legitimaris siguin hereus o tinguin dret a una quota de l'herència, a més que *totes* les donacions per defecte siguin col·lacionables i, per tant, imputables a la llegítima. En dret català, per contra, i com tot seguit es veurà, la llei, reflectint la voluntat dels particulars, no ha volgut la igualtat dels fills en la successió, i les donacions no s'han considerat com una anticipació de l'herència.¹⁹ Pròpiament, en dret català, les donacions s'han vist sempre com una forma de tractar els fills de manera desigual, d'acord amb el que lliurement els pares consideren que correspon fer amb cadascun d'ells, i, per descomptat, els pares no han estat mai vinculats per una obligació de donar en els mateixos termes a tots els fills o de compensar aquestes donacions per via hereditària.

La idea de la igualtat en la successió i en la partició és estranya als principis successoris catalans, en què preval la llibertat de la persona causant, així com a la manera com hi ha operat tradicionalment la col·lació, que hauria de reflectir en la partició l'escreix que s'hauria pogut donar en la imputació a la llegítima del dot i les donacions per raó de matrimoni, res més. Per contra, les donacions no eren per regla general una part anticipada de l'herència, a compensar en un futur en la successió. Aquesta idea falsament estesa té molt a veure amb la recepció doctrinal de la regulació que de la col·lació en fa el Codi civil espanyol (CC) d'acord amb el model del Codi civil francès, i poc amb la concepció tradicional a Catalunya, on no complia aquesta funció, en haver quedat al marge de la influència de les primeres codificacions.²⁰

El principi de la igualtat dels fills parteix de l'apriorisme del punt de vista dels descendents, en funció de si poden resultar-ne afectats negativament, però no del punt de vista de la persona causant ascendent, que no s'hi ha pronunciat. La successió de normes en el dret romà, amb regulacions clarament divergents a què de manera anacrònica i descontextualitzada s'ha pogut recórrer, també ha contribuït en l'assumpció d'aquestes falses premisses i equívocs. Les relacions familiars a Catalunya, entre pares i fills, han estat presidides pel principi de la llibertat, i hi és aliè i bandejat el d'igualtat o uniformitat, llevat d'allò mínim que la llei estableix en vida en forma d'aliments i el que resulta de la potestat, així com de la llegítima amb motiu de la mort. Altres posicions són defensables, i regeixen per a altres ordenaments, fins a punts d'uniformitat asfixiant, però

19. Lluís PUIG I FERRIOL, *Institucions del dret civil de Catalunya*, p. 663; Encarna ROCA I TRIAS, *Natura i contingut de la llegítima en el dret civil català*, p. 174.

20. Cf. Lluís PUIG I FERRIOL en les notes a l'obra de Theodor KIPP, *Derecho de sucesiones*, vol. II, *Estudios de comparación y adaptación a la legislación y jurisprudencia españolas de Ramón María Roca Sastre. Segunda edición a cargo de Luis Puig Ferriol y Fernando Badosa Coll*, Barcelona, Bosch, 1976, p. 307.

no hi ha res que ens porti a afirmar per a Catalunya l'existència d'una voluntat presumpta dels pares de tractar tots els fills igual, de manera que s'hagin de dissenyar les institucions jurídiques per tal que s'acompleixi aquest principi d'igualtat en les relacions familiars.²¹

En efecte, a l'obertura de la successió, cal pensar que la persona causant ha disposat en testament la seva lliure voluntat, tenint en compte totes les circumstàncies necessàries per a formar la seva decisió, i el mateix cal dir de les donacions atorgades en vida, en què no s'ha fet cap referència al fet que constitueixin una anticipació de l'herència. De manera que la igualtat que resultaria d'aplicar a la successió d'aquesta persona testadora una concepció errònia de la col·lació, com a instrument per a aconseguir una presumpta igualtat desitjada, seria contradictori amb el que es té com a assumit en la pràctica catalana, i només s'hauria de procedir a col·lacionar donacions si la persona causant així ho ha volgut i manifestat expressament.

De la institució dels fills de la persona causant per parts iguals no se n'hauria de deduir que el testament serveix per a compensar les donacions fetes en vida, mitjançant l'artificiosa col·lació *ex lege*, ans tot el contrari. Seria de la institució en quotes desiguals dels fills o de l'ordenació de prelllegats, o bé l'apartament de l'herència d'algun d'ells, restringint-ne la participació a la llegítima, i l'ordenació de llegats a favor d'algun dels fills o descendents, i caldria deduir la voluntat de la persona causant de compensar mitjançant la successió el que va disposar en vida, si és que així ho vol. Si el testament per llei es restringeix a ordenar la successió, la institució de fills cohereus en parts iguals no hauria de portar a cap altra conclusió que aquesta. El dret de successions ofereix a la persona causant multitud d'instruments per tal d'aconseguir la participació igual o desigual en el seu patrimoni dels descendents, tècnicament superiors a la complexa col·lació de donacions. En ser el testament la llei de la successió, per imperatiu legal no se n'hauria de permetre la correcció amb una col·lació de les donacions fetes lliurement en vida per la persona causant, sobre les quals aquesta no es va manifestar en termes d'anticipació de l'herència ni d'igualtat amb els altres descendents. Una altra cosa succeeix quan això darrer ha estat expressament volgut i declarat per la persona causant. Amb tot, i com en molts altres ordres, aquesta concepció tradicional viscuda entre nosaltres es va difuminant per la concurrència de circumstàncies i influències diverses dels temps presents.

21. Amb tot, la visió contrària està força estesa, per les raons apuntades, cf. Enric BRANCÓS NÚÑEZ, «Estructura i contingut del futur Codi civil de Catalunya. Successions», a UNIVERSITAT DE GIRONA, ÀREA DE DRET CIVIL (coord.), *El dret civil català en el context europeu: Materials de les Dotzenes Jornades de Dret Català a Tossa* (Tossa de Mar, 26 i 27 de setembre de 2002), p. 195 i s.

Les donacions col·lacionables

La col·lació implica que determinades atribucions fetes en vida a favor dels cohereus es consideren com si idealment formessin part de l'herència, hi tornen a l'efecte de la partició, i s'imputen a la part que correspon adjudicar a la persona beneficiària, amb l'increment corresponent de participació efectiva dels altres cohereus. Hom parla a la pràctica de donacions col·lacionables, si bé l'apartat 1 de l'article 464-17, i per a comprendre tots els casos possibles, es refereix de manera més oberta a atribucions fetes per la persona causant per actes entre vius a favor dels descendents.²² La noció d'aquestes atribucions col·lacionables la dóna l'article 451-8, en cas d'imputació de donacions i atribucions a la llegítima, per la remissió que hi fa l'article 464-17, però només per a les atorgades per actes entre vius. Això ens emmena a considerar únicament les donacions a les quals la persona causant ha atribuït expressament el caràcter d'imputables, així com les que ho són per defecte o *ex lege*, d'acord amb la lletra a de l'apartat 2 de l'article 451-8.

En dret català hi ha una simetria entre col·lació i imputació legitimària d'actes atorgats entre vius, de manera que, a reserva de disposició en un altre sentit de la persona causant, tot el que és col·lacionable en la quota hereditària ho és perquè també és imputable a la llegítima individual. Per contra, no tot el que és imputable a la llegítima en sentit ampli, com resulta de l'article 451-7.1, és col·lacionable. Els prelegats ordenats a favor dels cohereus no estan sotmesos a col·lació, tampoc no ho estan les donacions per causa de mort, les atribucions particulars en pacte successori, ni les assignacions de béns al pagament de llegítimes si no s'han fet efectives en vida de la persona causant.²³ D'acord amb l'article 464-17 la col·lació es restringeix estrictament a les donacions o atribucions gratuïtes imputables atorgades entre vius.

Com ja s'ha apuntat, en el dret tradicional la col·lació ha estat una institució poc viscuda a la pràctica, com també ho ha estat la partició de l'herència fins a temps recents. En la nostra tradició jurídica es tractava de la imputació de donacions a la llegítima, amb l'estricta limitació a les conegudes com a donacions *ob causam*, les quals eren també les úniques que podien estar subjectes a col·lació. En el dret romà justiniàneu *dos*, *donatio propter nuptias* i *donatio ad emendam militiam* eren les atribucions col·lacionables, i aquest fou el dret rebut a Catalunya, amb el mateix fonament material que en el dret romà. Així es reflecteix en la Pragmàtica del 1343, de vigència general a Catalunya des del

22. Així, Pedro del POZO CARRASCOSA, Antoni VAQUER ALOY i Esteve BOSCH CAPDEVILA, *Derecho civil de Cataluña*. *Derecho de sucesiones*, p. 593, hi entenen també compresos supòsits com els de la condonació d'un deute.

23. Pel que fa a les donacions *mortis causa* així s'afirma a la sentència de l'AP de Barcelona de 28.7.2000 (JUR 306780). Contràriament s'hi pronuncien, PUIG I FERRIOL, *Institucions del Dret Civil de Catalunya*, p. 663; BASSOLS I PARÉS, *La col·lació en el dret civil de Catalunya*, p. 150.

1547, que fa referència només al dot i a les donacions per raó de matrimoni: «*donationem Patri propter nuptias, seu dotem Matri donatam*», que eren les úniques a imputar a la llegítima o col·lacionar en la partició.²⁴

En la col·lació es tractava d'afegir a la massa hereditària els béns que havien sortit del patrimoni de la persona causant en vida en compliment d'un deure, i per a anticipar la llegítima. Atès que amb el dot o les donacions per raó de matrimoni es considerava que la persona causant estava complint una obligació familiar o natural, pel cas en què aquesta obligació no s'hagués complert en vida a favor dels altres descendents legítims s'hauria d'igualar en la successió mitjançant la col·lació.²⁵ No hi ha en la col·lació, doncs, tal com s'ha entès de sempre a Catalunya, un fonament d'igualtat dels descendents pel que fa a les donacions o liberalitats atorgades per la persona causant, ans tot el contrari. En la col·lació només s'igualava o es compensa el mínim a què tots els descendents tenen dret en concepte de llegítima, que si s'ha anticipat per mitjà de dot o donació per raó de matrimoni s'haurà de compensar en la successió, pel cas que els altres descendents no l'hagin rebut en vida. Tornen idealment al patrimoni de la persona causant convertit en herència els béns que igualment haurien sortit d'aquesta per a pagar la llegítima, però no les altres donacions que porten causa de la llibertat de disposició que té la persona causant en vida.

Significa una greu preterició del sentit mateix de les donacions en dret català pensar que l'institut de la col·lació persegueix la igualtat dels fills de la persona causant sobre la totalitat d'aquestes. En la nostra tradició es distingia entre donacions *ob causam* i donacions *simplices*. Les primeres eren les úniques imputables a la llegítima i, per tant, col·lacionables si excepcionalment es donava la situació de comunitat hereditària. En les donacions *ob causam* es considerava que s'atorgaven per necessitat o obligació i que n'estava exclòs l'ànim liberal propi de les donacions, de manera que, com afirmava Fontanella, «*ob causam necessariam, liberalitatem excludentem, nec a liberalitate procedit, nec non jure cogente*»,²⁶ i per això implicaven una anticipació de la llegítima com apuntava Càncer, «*donatum filio ob causam matrimonii contrahendi censeatur pro legitima datum*».²⁷ Aquestes donacions, que eren el dot i la donació per raó de matrimoni, s'atorgaven per compliment del que es considerava un deure natural amb els fills (en el dot amb les filles i en les donacions *propter nuptias* amb els fills), i no es podien considerar participant de l'ànim liberal, perquè es feien

24. Així es pot llegir també en la Sentència del Tribunal de Cassació del 23.9.1936, que qualifica de no col·lacionables les donacions *simplices*, mentre que sí que ho són les dotals i les antenuptials, d'acord amb el dret romà rebut. Sobre la Pragmàtica, Encarna ROCA I TRIAS, *Natura i contingut de la llegítima en el dret civil català*, p. 190.

25. Amb suport en la doctrina dels autors de la tradició jurídica catalana, Encarna ROCA I TRIAS, «La extinció de la llegítima», a CÀTEDRA DURAN I BAS, *Estudios sobre la legítima catalana*, Barcelona, 1973, p. 361 i s., p. 392.

26. Joan Pere FONTANELLA, *De pactis nuptialibus I*, clàusula IV, glossa I.

27. Jaume CÀNCER, *Variarum resolutionum iuris universalis caesarei, pontificii et municipalis Principatus Cathalauniae*, Venècia, 1760, part I, cap. II, núm. 7 i 8.

per necessitat o obligació.²⁸ En efecte, en paraules de Lluís de Peguera, «quia donatio ob causam non est proprie donatio nec liberalitas», més aviat s'entenia com una «permutatio».²⁹ Es consideraven, aleshores, com una bestreta del deure legitimari i com a tals havien de ser imputades i col·locionades, amb la simetria esmentada entre tots dos instituts.³⁰ La doctrina catalana les restringia a aquestes dues atribucions, i així s'establia en la Pragmàtica del 1343, generalitzada per tot Catalunya amb la Constitució del 1547.

En els termes tradicionals esmentats, es va recollir l'institut de la col·loció en la CDCC del 1960, en l'article 273, amb una lleugera ampliació de casos per la influència doctrinal de la romanística, en traslladar pel dret civil vigent a Catalunya el dret romà justinianeu, en el qual eren col·locionables les donacions dels pares per a facilitar l'establiment dels fills (l'anomenada *donatio ad emendam militiam*)³¹ i que va provocar en el text compilat una asimetria amb el règim de la imputació a la llegítima en l'article 132 CDCC, corregida ja en el CS.

En la pràctica catalana, doncs, s'entenia que només en les donacions fetes en vida en compliment d'una obligació dels ascendents amb els descendents hi havia deure de col·locionar, perquè s'afirmava que aquests béns havien sortit forçosament del patrimoni de la persona causant i s'hi havien de considerar inclosos en el moment de l'obertura de la successió. Es tractava de casos clarament tipificats i sobre els quals a la pràctica no hi havia dubte del caràcter d'anticipació de la llegítima, amb renúncia sovint al suplement. És il·lustratiu d'aquesta pràctica que Falguera inclogui, junt amb els formularis del dot, la clàusula de renúncia a la llegítima, d'acord amb el tradicional pacte d'acontentament,³² i que Brocà també s'hi refereixi en tractar de les donacions per raó de matrimoni, que incorporaven la renúncia a la llegítima futura i al suplement.³³

28. Cf. Joan EGEEA FERNÁNDEZ, «Comentari als art. 340 i 341», a Manuel ALBALADEJO, *Comentarios al Código civil y Compilaciones forales*, tom XXX, *Artículos 277 al final. Compilación de Cataluña*, p. 775 i s., p. 791.

29. Lluís DE PEGUERA, *Decisionum aurearum ex variis Sacri Cathaloniae Senatus conclusionibus collectarum, discursuq. theorico & practico compactarum*, Barcelona, 1611, vol. II, cap. 15.

30. Tocant a aquesta simetria amb la col·loció, afirmava FONTANELLA, *De pactis nuptialibus I*, clàusula IV, glossa I, sobre la qüestió, «ad imputationem in legitimam eodem modo respondemus».

31. Cf. Josep PELLA FORGAS, *Código civil de Cataluña*, p. 113; Antoni M. BORRELL I SOLER, *Derecho civil vigente en Cataluña*, p. 500; també Felipe CLEMENTE DE DIEGO i JOSÉ M. NAVARRO DE PALENCIA, *Fuentes legales de la colación en derecho catalán común*, p. 295.

32. FÈLIX M. FALGUERA, *Formulario de notaría*, p. 126.

33. Guillem M. de BROCÀ I MONTAGUT, *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*, Barcelona, Herederos de Juan Gili, 1918 (reproducció anastàtica de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1985, p. 743); en els mateixos termes Pere Nolasc VIVES I CEBRIÀ, *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña que no están derogados o no son notoriamente inútiles, con indicación del contenido de éstos y de las disposiciones por las que han venido a serlo, ilustrada con notas sacadas de los más clásicos autores del Principado*, vol. II, 2a ed., Barcelona, 1862 (edició anastàtica amb estudi introductor de Joan Egea Fernández, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1989, p. 263).

La regla general en matèria d'imputació

La remissió que l'article 464-17 CCCat fa a la imputació de les donacions a la llegítima, com a cas en què opera la col·lació de béns en la quota hereditària, porta a examinar el règim de la matèria en dret català, atès que la col·lacionabilitat resultarà en la majoria de casos de la imputació a la llegítima de la donació. Com ja s'ha apuntat, el règim de col·lació i imputació és coincident pel que fa a les atribucions per actes entre vius i ambdues participen de les consideracions que suara s'han fet.

La imputació legitimària està regulada en l'article 451-8, com a forma extrahereditària amb què la llegítima es pot percebre, complementant l'article 451-7, que regula les formes hereditàries d'atribució de la llegítima. L'article 451-8.1 formula amb nitidesa la regla general tradicional pel que fa a les donacions, i que només la desafortunada redacció de l'article 359 CS impedí que fos assumida sense dubtes a la pràctica de manera generalitzada. Partint del fet que el dret a la llegítima s'adquireix amb la mort de la persona causant, que la llegítima és de reduïda extensió i que les relacions patrimonials familiars estan presidides pel principi de la llibertat civil, a Catalunya les donacions fetes per la persona causant en vida a favor dels legitimaris no són un acompte o una anticipació de la llegítima futura i, com a tals, no s'imputen per defecte a la llegítima en la successió de la persona donant. Consegüentment, el mateix cal dir en matèria de col·lació de donacions en les quotes hereditàries. Aquesta ha estat la regla immemorial en dret català, viscuda pels particulars, assumida així per generacions dels nostres pràctics i afirmada reiteradament pels autors de la millor doctrina.³⁴

A l'anterior argument legal se n'hi afegeix un altre de caràcter negocial que també és clàssic en dret català: per tal que una donació pugui ser considerada una bestreta o un acompte de la llegítima, cal que la persona donatària conegui expressament el caràcter anticipatori de la llegítima que implica la donació i l'aprovi en acceptar aquesta. Sense l'aprovació de la persona donatària a la voluntat revelada per la persona causant, no hi haurà imputació possible. Així resulta de l'article 451-8.1, que es refereix al «pacte exprés d'imputació».

34. Cf. Encarna ROCA i TRIAS, *Natura i contingut de la llegítima en el dret civil català*, p. 165; Encarna ROCA i TRIAS, «Comentari als articles 122 a 146», a *Comentarios al Código civil y Compilaciones forales*, p. 112; Josep M. PUIG SALELLAS, *Sobre preterición no errónea y desheredación injusta*, p. 141. En la jurisprudència de cassació, s'ha afirmat així, entre d'altres, en la Sentència del TSJC del 4.4.2005 (*Repertorio de jurisprudencia [RJ]* 2007\1812): «Per tal que les donacions atorgades entre vius pel testador puguin ser imputables a la llegítima, és necessari que la donació s'hagi fet amb l'expressa prevenció que l'acte de liberalitat sigui imputat al pagament de la llegítima o que serveixi de pagament o bestreta d'aquesta, prevenció que s'ha de fer en el moment d'atorgar la donació, i no per declaració efectuada amb posterioritat en testament o en una altra declaració fefaent de voluntat del *de cuius*, ja que en resultar afectada la persona donatària en un dret de caire forçós i irrenunciable (almenys a priori) és clar que ha de conèixer les circumstàncies referents a la imputació, per a decidir si accepta allò donat amb l'expressa atribució legitimària.»

La persona causant podrà dispensar posteriorment aquest caràcter de manera lliure, en cas d'haver-lo acceptat la persona donatària, però no podrà afegir-lo després sense el consentiment de la persona donatària.

La llei exigeix la constància expressa del caràcter imputable en el moment d'atorgar la donació, és a dir, que la persona causant digui de manera tècnica que és imputable o bé col·locionable, o de manera més oberta que es fa en pagament o a compte de la llegítima.³⁵ Aquesta regla planteja problemes amb les donacions verbals, en les quals la constància per escrit no es dona. La validesa d'aquestes donacions (art. 531-12.2) no hauria de ser incompatible amb la possibilitat d'atribuir el caràcter d'imputable, que s'haurà de provar posteriorment. En la jurisprudència s'ha considerat que és possible la imputació «de manera expressa, encara que no escrita» que de vegades es «reitera» amb posterioritat en testament o en document notarial.³⁶ Per descomptat que la manifestació feta per la persona testadora en el sentit que els legitimaris ja han rebut en vida el que els corresponia, fins i tot amb escriure, no té cap efecte en termes d'imputació legitimària i la prova de l'existència de la donació i el caràcter d'imputable correspondrà a l'hereu.³⁷

Les excepcions a la regla general sobre imputació

El dret de la Compilació i del Codi de successions recollia els casos tipificats socialment i jurídicament en què es produïa una imputació d'atribucions a la llegítima per defecte, que eren els del dot, l'aixovar, les donacions matrimonials i les capitulars, a més de les quantitats assenyalades o assignades per la persona causant en capítols en concepte de llegítima (art. 132 i 134 CDCC i art. 359.1r i 2n CS). En aquests casos, hi havia la consciència social de complir amb un deure i, per tant, d'estar satisfent ja en vida a favor de tots els fills el que la llei reservava com a llegítima als descendents en l'herència futura. A vegades, les anteriors atribucions anaven acompanyades d'un pacte d'acomentament en què el descendent renunciava al suplement sobre la llegítima futura, i que ara recull l'article 451-26.2.c.³⁸

35. José Luis MEZQUITA DEL CACHO, «Comentari als articles 43 i 44», a Lluís JOU i MIRABENT (coord.), *Comentarios al Código de sucesiones de Cataluña*, p. 159.

36. Cf. Sentència del TSJC del 4.4.2005 (RJ 2007\1812).

37. Així en les sentències del TSJC del 24.4.2003 (RJ 5394), del 31.3.1999 (RJ 2000\4122), del 23.11.1998 (RJ 1999\1340), del 21.3.1991 (RJ 1992\3902) i de l'AP de Barcelona del 23.11.2006 (JUR 2007\194814).

38. Sobre aquest pacte en el nou llibre IV, Paloma de BARRÓN ARNICHES, «Comentari als articles 451-25 a 451-27», a Joan EGEA FERNÁNDEZ i Josep FERRER RIBA, *Comentarios al libro cuarto del Código civil de Catalunya*, vol. II, p. 1432 i s.; al Codi de successions, Lluís JOU i MIRABENT, «Comentari als articles 350 a 378», a Lluís JOU i MIRABENT (coord.), *Comentarios al Código de sucesiones de Cataluña*, p. 1268; Paloma de BARRÓN ARNICHES, «El pacto de renuncia a la legítima futura en el derecho civil de Cataluña», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona) (1993),

El llibre IV, però, amb un gran desencert en la meua opinió, ha introduït de manera radicalment nova en dret català uns casos d'imputació per defecte o *ex lege* de determinades donacions, qualificades per llur finalitat. La mesura és criticable per diversos motius. En primer lloc, perquè la regla és contrària als fonaments seculars del dret català de successions, que es basa en la llibertat de testar i no pressuposa la igualtat dels fills. En segon lloc, i com es veurà, perquè els supòsits de fet són clarament indeterminats i no hi ha una tipificació clara de les donacions que s'hi han d'entendre compreses. En cada cas caldrà procedir a qualificar *ex post* la donació feta per veure si recau en les que la llei estableix com a imputables. En tercer lloc, perquè no té cap sentit distingir entre tipus de donacions per la finalitat a què responen, atès el context actual de llibertat en les relacions familiars, d'inexistència d'una obligació de dotar els fills i d'atipicitat negocial en dret patrimonial. Les donacions es caracteritzen per ser una disposició a títol gratuït de la persona donant, i no per la finalitat a què responen.³⁹ La categoria de les donacions *ob causam* no té aquí cap sentit, a l'efecte de desigualar successòriament els fills en la llegítima i, de retruc, en les quotes hereditàries per efecte de la col·lació. Com és obvi, la riquesa adquirida per la persona donatària es pot transformar i esmerçar de maneres molt diverses al llarg del temps, sense respectar la finalitat inicial de la donació. El que en un moment va constituir el primer habitatge pot ser venut i amb posterioritat la persona donatària pot adquirir amb el seu producte qualsevol bé. En darrer terme, la mesura és criticable d'acord amb els fonaments negocials de la imputació de donacions en dret català, perquè pressuposen que en cada cas hi haurà una informació cabdal per a la persona donatària sobre el caràcter de la donació, perquè s'hi pronunciï amb fonament, cosa que la llei no exigeix.

Aquests casos els estableix la lletra *a* de l'article 451-8.2 i, d'una manera que es pot considerar capriciosa, estableixen una excepció a la regla general de no-imputació de donacions quan aquestes estiguin destinades a una determinada finalitat, que consisteix en l'adquisició del primer habitatge de la persona donatària o emprendre aquest una activitat professional, industrial o mercantil que li proporcioni independència personal o econòmica. Els casos legals són d'interpretació estricta. És a dir, no s'hauria d'admetre fer-ne una interpretació extensiva, de manera que totes les donacions destinades a habitatge fossin imputables. Sí que ho serien tant la mateixa donació de l'habitatge com dels diners per a adquirir-

p. 325 i s.; en el marc del dret tradicional i sota la Compilació, Ferran BADOSA COLL, «Comentari als art. 26 a 37», a Manuel ALBALADEJO, *Comentarios al Código civil y Compilaciones forales*, tom XXVII, vol. 1, *Artículos 1 a 51. Compilación de Cataluña*, Madrid, Edersa, 1981, p. 484 i s., p. 495; Encarna ROCA i TRIAS, «Comentari als articles 122 a 146», a *Comentarios al Código civil y Compilaciones forales*, p. 247; Pablo SALVADOR CODERCH, «Comentari al títol IV. De la successió intestada», a Manuel ALBALADEJO, *Comentarios al Código civil y Compilaciones forales*, tom XXIX, vol. 3, *Artículos 248 a 276. Compilación de Cataluña*, Madrid, Edersa, 1986, p. 1 i s., p. 16.

39. Sobre la qüestió, amb els antecedents de la tradició jurídica, Encarna ROCA i TRIAS, «Comentari als articles 122 a 146», a *Comentarios al Código civil y Compilaciones forales*, p. 112 i s.

lo,⁴⁰ però no ho són la donació per a adquirir una segona residència ni tampoc la destinada a adquirir un segon o ulterior habitatge, i menys ho és la destinada a la rehabilitació d'habitatge i tampoc no hi encaixa la cessió gratuïta de l'ús d'un habitatge. No s'inclouen tampoc dins el segon cas les molt freqüents donacions d'accions o participacions de l'empresa familiar quan la persona donatària ja té independència personal o econòmica, que són la majoria de casos, i que solen produir-se quan la persona donant es jubila, atesos els beneficis fiscals que té. Per descomptat que la inclusió o exclusió d'aquests casos, en termes de qualificació *ex post*, donarà lloc a conflictivitat judicial a la pràctica i a resolucions *ad hoc*,⁴¹ a més d'una incomprendible sensació d'injustícia entre els afectats, tot el contrari del que la llei hauria de perseguir. Més encara si tenim en compte que la persona donant pot haver fet donacions de quantitat igual o similar a tots els fills, amb finalitats o objecte ben diferents, on l'únic que compta és el valor que tenen, i en aquests casos, a reserva de previsió expressa, la llei procedirà sense solta a desigualar els fills quan han rebut donacions d'import igual. Al desgavell creat cal afegir-hi el problema del dret transitori sobre aquesta mena de donacions pel que fa a les anteriors a l'1 de gener de 2009, atorgades quan eren vigents els articles 43, 44 i 359 del CS, a més del conflicte mòbil en el dret aplicable que es pugui donar.⁴²

L'excepció introduïda es restringeix a aquests casos concrets, i es manté la regla general per a la resta de donacions, tot i que la distorsió en el sistema, prou important, pot portar a un desequilibri que en el futur emmeni el dret català a cedir inevitablement en el seu criteri i a incorporar la regla d'imputació i col·lació general vigent al CC. En el fons, la nova regla pressuposa un cert paternalisme social i una voluntat dirigista sobre les relacions econòmiques dels pares amb els fills. A Catalunya ha regit la llibertat en aquest àmbit i els pares tenen dret a decidir si fan donacions als fills i si volen compensar-les en vida o bé en llur successió. No és tasca de l'òrgan legislador pressuposar una conducta igualitària dels progenitors amb els fills en funció de la finalitat de les donacions que els fan.⁴³ En aquesta matèria calia haver mantingut la regla tradicional o bé

40. Malgrat els problemes de computació a què això pot donar lloc en la pràctica, cf. Sentència del TSJC del 6.3.2008 (JUR 284859).

41. Així ho reconeix, malgrat la valoració favorable de la norma, Josep FERRER RIBA, *Tradicció heretada i innovació en el nou llibre quart del Codi civil de Catalunya*, p. 25.

42. Sobre les qüestions de dret transitori en el dret de successions català, Ferran BADOSA COLL, «Comentari a les disposicions transitòries», a Joan EGEA FERNÁNDEZ i Josep FERRER RIBA, *Comentaris al llibre quart del Codi civil de Catalunya*, vol. II, p. 1684 i s.

43. Cal tenir en compte, a més, que a aquest estat de coses s'hi ha afegit la Llei 19/2010, del 7 de juny, de regulació de l'impost sobre successions i donacions, amb la introducció, als articles 47 i s., d'una «Reducció per la donació de diners per a constituir o adquirir una empresa individual o un negoci professional o per a adquirir participacions en entitats» en favor de descendents que no tinguin més de 40 anys, així com als articles 54 i s., d'una «reducció per la donació d'un habitatge que ha de constituir el primer habitatge habitual o per la donació de diners destinats a l'adquisició d'aquest primer habitatge habitual» en favor de descendents que no tinguin més de 36 anys. En tots dos casos sembla que hi hagi un cert paral·lelisme amb els nous supòsits de donacions imputables i, per tant, col·locacionables de la lletra a de l'article 451-8.2.

canviar-la radicalment i acceptar resignadament el canvi de mentalitat amb la victòria de la influència del CC, que representa la concepció contrària i que pressuposa una llegítima llarga, que iguala els fills, i que dóna lloc a conflictivitat sobre la prova de les donacions.⁴⁴

Les donacions no col·lacionables

No seran col·lacionables les donacions que no siguin imputables, per tant, les conegudes tradicionalment com a simples, aquelles en què la persona donant no ha advertit la persona donatària d'aquest caràcter ni la llei el pressuposa com a supòsit que és excepció de la regla general. D'antuvi cal afirmar que no hi ha res més allunyat i contrari al principi d'igualtat o uniformitat entre els fills que l'atorgament de donacions en favor seu. Com s'ha insistit prou, el dret català no ha perseguit la igualtat entre els fills, mentre que aquest principi sovint informa d'altres ordenaments en què la llegítima és igual o superior a la meitat de l'herència. Per als juristes catalans de la tradició clàssica, les donacions servien pròpiament per a desigualar els fills, per a mostrar les preferències del progenitor donant envers ells, per a fer el que es creia que calia amb cadascun, fins i tot per a atreure'n el favor i l'atenció durant la vellesa, i en cap cas es consideraven sotmeses a col·lació. Així, Càncer afirmava que només hi havia d'haver igualtat i, per tant, col·lació, en les donacions que es fessin per necessitat o obligació —les *ob causam*—, mentre que per a les donacions simples, que es fan per a distingir els fills, imposar-ne la col·lació en desnaturalitzaria el sentit.⁴⁵ Segles a venir es pronunciaria en termes semblants de continuïtat catalana Pella i Forgas, en considerar que si determinats béns han sortit lliurement del patrimoni de la persona causant en vida en forma de donacions no hi han de tornar idealment a la mort per afegir-los a l'herència, atès que les donacions simples es fan per a mostrar la preferència envers un fill.⁴⁶

Aquest és el sentit que s'ha anat donant a Catalunya a les donacions entre pares i fills i que el llibre IV ha trastocat amb la inclusió d'uns casos en l'article 451-8.2.a que si bé poden reflectir el que antigament eren les donacions *ob causam*, com a dotació o per a l'establiment dels fills, actualment no tenen cap mena de sentit i s'allunyen de la realitat social a què s'han d'aplicar. Deixant

44. Es pronuncia favorable al canvi de criteri, Martín GARRIDO MELERO, *Derecho de sucesiones*, p. 826.

45. Jaume CÀNCER, *Variae resolutiones*, part I, cap. II, núm. 7 i 8. En aquests termes, i per bé que hom pugui entendre que la imputació per defecte eixampla indirectament l'àmbit de llibertat de testar, tal com ho apunta Josep FERRER RIBA, *Tradició heretada i innovació en el nou llibre quart del Codi civil de Catalunya*, p. 24, això significa incidir en contra de la naturalesa i el sentit de les donacions, que queden distorsionades i afaiçonades com a mera anticipació de l'herència i no com a acte lliure de liberalitat entre vius que són les donacions.

46. Josep PELLA FORGAS, *Código civil de Cataluña*, p. 113, que explica que les «simplices donaciones» consisteixen en «un mer acte de liberalitat del pare només per la preferència o l'afecte pel fill».

de banda la indeterminació dels supòsits de fet en l'article 451-8.2, qüestió ja apuntada, i com de desgraciat pot arribar a ser que a la mort dels pares els fills es puguin retreure o fer-se qüestió de les donacions de les quals els pares els van fer lliurement en vida, en aquests nous casos falla el requisit tradicional que es donava en el dot i la donació *ob causam matrimonii*, que era el sentit d'obligatorietat i d'igualtat en la relació entre els fills, com a bestreta de la llegítima. Actualment, no hi ha res que obligui un progenitor a donar a un fill per establir-se, sigui en forma d'habitatge o per emprendre una activitat professional o empresarial.

La dotació dels progenitors a favor dels fills no forma part dels deures que resulten de la relació de filiació. Això vol dir que un progenitor podrà perfectament atorgar una donació de les esmentades en la lletra *a* de l'article 451-8.2 a favor d'un descendent i no voler-ho fer per a un altre, o bé atorgar una donació *simple* a favor d'aquest, en igualació voluntària de l'altra donació, d'una quantitat de diners perquè en faci el que vulgui. A dia d'avui, no té cap sentit parlar de donacions finalistes a favor dels fills —*ob causam*— i menys encara sostenir que la llei ha de procurar la igualtat entre els fills pel que fa a les donacions. En el dret tradicional, el que qualificava una donació d'*ob causam* era el context o la raó per la qual s'atorgaven, el matrimoni, i no el destí material que es donés als béns rebuts. No té cap base real, doncs, establir com a presumpció *ex lege*, i invertir la vigència general del principi de llibertat, que *tots* els catalans tenen la intenció de tractar *igual* patrimonialment *tots* els fills, ni tan sols per a determinats tipus de donacions com serien les de l'article 451-8.2.a. Afirmar que l'herència serveix per a compensar per causa de mort el lliure capteniment dels pares amb els fills en vida pel que fa a donacions, implica allunyar-se de la pràctica real catalana i dels principis que informen el nostre dret de successions. Per a confirmar-ho n'hi hauria prou amb la consulta als notaris de Catalunya sobre les col·lacions en què han intervingut en el seu exercici professional, àdhuc per a les herències no sotmeses al dret català. A tot això s'hi ha d'afegir que és una institució sobre la qual no hi ha cap previsió fiscal específica per a les conseqüències que té un cop feta la partició.

La manca de sentit de la regla introduïda amb el llibre IV es pot percebre fàcilment de les disfuncions que a la pràctica pot portar, assumint que la persona donatària testadora no té una informació perfecta sobre el règim jurídic vigent, com en la gran majoria de casos sol passar, a banda del dret transitori i de la llei aplicable. En primer lloc, perquè, a manca d'informació sobre el caràcter de col·lacionable d'una donació ja atorgada, el fet d'atorgar-ne una de posterior no col·lacionable a favor d'un altre fill implicarà clarament una desigualtat no volguda per ell, amb efectes perplexos atès que precisament la persona causant podia perseguir la igualtat. En segon lloc, perquè l'atorgament de prelegats o l'establiment de quotes desiguals en la successió per a compensar les donacions fetes en vida, pot portar igualment a resultats no desitjats, si s'ignora el caràcter

ex lege de la donació feta. En tercer lloc, perquè la persona donant ha pogut voler atorgar donacions, que la llei considera col·lacionables, amb la voluntat clara de desigualar els fills donataris dels fills que no han rebut cap donació. En tots els casos, la disfunció que introdueix la llei a la pràctica és notable, per efecte d'una falsa presumpció de voluntat d'igualtat només per un tipus de donacions. Amb la nova regulació s'imposa, doncs, el consell jurídic detallat als donataris testadors catalans sobre el règim jurídic de la imputació legitimària i la col·lació hereditària, cosa que no sempre succeeix a la pràctica, i s'hi afegeix la imprecisió per qualificar els supòsits de fet de l'article 451-8.2.a. Amb tot, encara que la informació dels donants testadors fos perfecta sobre el règim jurídic de la imputació i la col·lació de les donacions atorgades, la complicació que la regla legal de defecte imposa en el sistema és criticable, perquè és molt més senzill permetre als donants ordenar la col·lació voluntària en tots els casos, que no alterar la presumpció de llibertat que hauria de resultar de la llei.

En la meua opinió, a Catalunya totes les donacions haurien de ser tingudes per defecte com a lliures, per tant, ni col·lacionables ni imputables. Aquest efecte anticipatori de la successió només hauria de resultar d'una declaració expressa dels donants en el moment de fer la donació. Les donacions en vida, com les disposicions per causa de mort, han de reflectir la lliure voluntat dels causants, de manera que si no hi ha hagut pronunciament d'aquest sobre la col·lació, la llei no l'ha d'imposar. Tal com recollia la màxima de la Novel·la 18 de Justinià: «si testamento facto nihil de illis dixerint *collationibus locus non esset*». Només si la persona causant ho vol hi ha d'haver col·lació, altrament la voluntat expressada lliurement en el testament, i en atorgar la donació, és la que ha de regir la successió sense que tingui sentit parlar d'una presumpta voluntat igualitària envers els descendents que no hi apareix.⁴⁷ Aquesta idea es reflecteix en el dret alemany, fins al punt que la col·lació només es dona en cas de successió legal o intestada, és a dir, en els casos en què la persona causant no ha exercit el dret de repartir lliurement l'herència en testament (§ 2050 Bürgerliches Gesetzbuch [BGB]), o excepcionalment en cas de successió testada si del testament en resulten les mateixes quotes que de la successió legal (§ 2052 BGB).

La dispensa de col·lació

De manera concordant amb el règim de la imputació de donacions de l'article 451-8.5, en matèria de col·lació l'article 464-17.2 estableix que el caràcter de col·lacionable de la donació no es pot afegir després de l'atorgament, però sí que es pot dispensar amb posterioritat. Igual que per a la imputació, la perso-

47. Felipe CLEMENTE DE DIEGO i José NAVARRO DE PALENCIA, *Fuentes legales de la colación en derecho catalán común*, p. 296.

na donant podrà invertir la regla de la col·lació *ex lege* per a determinats casos (art. 451-8.2.a) i declarar expressament que la donació no és col·lacionable. També podrà atribuir caràcter d'imputable o col·lacionable a la donació que la llei considera com a lliure, i en qualsevol cas manifestar que la donació no és col·lacionable o sí que ho és, a desgrat del que es pugui deduir del dret vigent en el moment d'atorgar-la. Aquestes decisions s'hauran de manifestar expressament en l'atorgament de la donació i hauran de ser acceptades per la persona donatària, encara que no cal fer servir el terme tècnic de *col·lació* i podrà resultar d'una altra manera.⁴⁸

Amb posterioritat, l'únic que s'admet és la dispensa de la col·lació, que podrà ser feta de manera singular per a una o diverses donacions, fins i tot parcialment, o bé de manera general per a totes les atorgades en vida a favor dels descendents, entesa com a dispensa general, prohibició o exclusió de la col·lació en la successió de la persona causant. Aquesta dispensa posterior es podrà fer en acte de darrera voluntat, revocable fins a la mort de la persona causant, o bé per acte entre vius, que ja no es podrà revocar, sigui en pacte successori, amb les limitacions de l'article 451-8.5 *in fine* o en escriptura pública a l'efecte.⁴⁹ L'apartat 2 de l'article 464-17 en cas de col·lació no ho estableix així expressament, de manera que per a aquests darrers casos s'aplica el que de manera més detallada determina l'article 451-8.5.⁵⁰

Pel que fa a la dispensa, però també per a la imposició de la col·lació, i atesa la comunicació d'efectes, a la pràctica es planteja el sentit que cal donar a l'ús indistint dels termes *imputació* i *col·lació* per part dels donants testadors, en atorgar una donació o un bé en testament. Per efecte dels clausulats de formularis de donacions i de testaments, i per influència forastera, en la pràctica catalana sovint s'utilitza de manera imprecisa el terme genèric de *col·lació* —imposant-la o dispensant-la— per a comprendre tant la imputació a la llegítima com la mateixa col·lació hereditària. Cal pensar que no hi ha dubte que quan hom es refereix a la imputació de la donació també ho fa a la col·lació, i que no hi ha més remei que admetre que quan ho fa a la segona també s'entén compresa la primera. Ara bé, la qüestió a plantejar és si la persona causant pot discriminar ambdós efectes i considerar que una donació no és imputable però sí col·lacionable i viceversa. Entenc que no hi ha cap obstacle a aquest règim jurídic diferenciat de les donacions en la successió, que resultarà de la voluntat dels donants testadors, i ha de constar expressament tant en l'atorgament de la

48. Cf. sentències del TSJC del 30.5.2007 (RJ 4857), de l'AP de Barcelona del 31.10.2006 (JUR 2007\227564), encara que si no consta de cap manera no podrà ser col·lacionable, Sentència de l'AP de Barcelona del 15.3.2005 (JUR 115759) i de l'AP de Girona del 12.7.2004 (AC 1614).

49. Martín GARRIDO MELERO, *Derecho de sucesiones*, p. 878.

50. Així també, Isabel VIOLA DEMESTRE, «La col·lació al llibre quart del Codi civil de Catalunya (breus notes i aproximació crítica als articles 464-17 a 464-20)», a UNIVERSITAT DE GIRONA, ÀREA DE DRET CIVIL (coord.), *El nou dret successori del Codi civil de Catalunya*, p. 610.

donació com amb posterioritat en forma de dispensa. Si no hi ha distinció feta, a la pràctica cal assumir els efectes indistints de l'ús d'ambdós termes.

La renúncia a la col·lació

A diferència de la imputació legitimària, que reverteix en ampliació de l'àmbit de llibertat de testar de la persona causant i, de retruc, pot fer-ho en la quota disponible pels hereus, la col·lació produeix un increment de la quota hereditària dels cohereus beneficiaris. La imputació de donacions a la llegítima individual no incrementa la quota legitimària a percebre pels altres descendents de la persona causant, com tampoc no ho fan la renúncia o el desheretament (art. 451-6), mentre que la col·lació sí que resulta en increment de la quota atribuïda als cohereus beneficiaris. Per aquesta raó, la llei fixa la renúncia a l'efecte positiu que resulta de la col·lació per part dels cohereus, que no tindria cap sentit en la imputació, a la qual els altres legitimaris són aliens.

Atès que l'efecte de la col·lació es manifesta en cas de partició, aquesta renúncia no es pot considerar com a renúncia parcial al títol hereditari i no entra en contradicció amb els articles 461-1 i 461-2, sobre l'exercici de la delació. La possibilitat de renúncia a la col·lació és individual de cada cohereu,⁵¹ que sí que podrà ser feta parcialment, és a dir, només en relació amb determinades donacions o per a determinats cohereus, i no reverteix en benefici dels no-renunciant ans només dels cohereus obligats a col·lacionar. El sentit de la renúncia a la col·lació resulta també del fonament de la norma, que descansa en una presumpció d'anticipació de l'herència per a determinades donacions, que els mateixos cohereus poden declarar contraris a la realitat. Entenc que aquesta renúncia es produeix per manifestació expressa, però també resulta un cop els cohereus han acceptat la partició (art. 464-10), i aquesta també s'hauria de produir en el cas freqüent a la pràctica de conversió de la comunitat hereditària en comunitat ordinària sobre cadascun dels béns de l'herència.⁵²

Diferent de la renúncia a la col·lació és l'efecte que la repudiació de l'herència té sobre la col·lació, que la impedeixen i l'eviten els cohereus repudiants, atès que només estan subjectes a col·lació els cohereus que han acceptat l'herència i no els qui l'han repudiada.⁵³ Per descomptat que la repudiació a l'herència d'un o algun dels cohereus beneficiaris de la col·lació no obsta el deure de col·lacionar de tots els cohereus obligats en benefici de la resta de cohereus o dels que arribin a ser-ho, sigui com a substituïts vulgars o per dret d'acréixer.

51. Lluís PUIG I FERRIOL, *Institucions del dret civil de Catalunya*, p. 668.

52. La renúncia a la col·lació del cohereu planteja la possibilitat del seu exercici en via subrogatòria pels creditors afectats, PUIG I FERRIOL, *Institucions del dret civil de Catalunya*, p. 662.

53. MALUQUER DE MOTES, *Comentari als art. 273 i 274*, p. 502.

La col·lació en lloc d'ascendents

La regla tradicional de la Constitució de la Cort de Montsó del 1547, que va estendre a tot Catalunya la Pragmàtica de Pere III del 1343 referida a Barcelona, constitueix el precedent de l'article 464-18 en matèria de col·lació en lloc d'ascendents.⁵⁴ En la Pragmàtica es declarava l'obligació dels néts de sotmetre a imputació legitimària, en l'herència dels avis, les atribucions rebudes pels progenitors, és a dir, el dot i les donacions per raó de matrimoni. La Pragmàtica del 1343 es va dictar com a reacció a les al·legacions contràries a la imputació per part dels néts que arribaven a ser legitimaris per dret de representació, amb l'argument que l'atribució no havia estat feta directament a ells, i es va considerar que havia de regir igualment a tot Catalunya en forma de Constitució el 1547. Aquesta regla es recull en termes semblants a l'article 451-8.3 per a la llegítima, però l'article 464-18 l'adapta a la col·lació, atès que en la llegítima els néts ho són per dret de representació en una atribució legal que és forçosa per la persona causant i, per tant, és indiferent que s'hagi beneficiat o no directament dels béns donats als fills represenats, mentre que en la col·lació els néts són cohereus per institució voluntària o crida intestada, i sí que és rellevant aquí el benefici directe de les atribucions fetes als progenitors perquè l'efecte de la col·lació és a favor dels cohereus.

En la col·lació en lloc d'ascendents, que és el supòsit de fet que estableix l'article 464-18, es tracta de l'obligació de col·lacionar les atribucions rebudes pels progenitors que tenen els néts que arriben a ser cohereus en la successió dels avis, junt amb altres descendents. No és una col·lació d'atribucions rebudes directament, sinó de les adquirides de manera indirecta mitjançant la successió dels progenitors. A diferència del que succeeix per a la llegítima, en què els néts han d'imputar les donacions rebudes pels progenitors, amb independència de si han arribat d'alguna manera al seu poder o no, en la col·lació en lloc d'ascendents només es dóna l'obligació si efectivament els néts s'han beneficiat de les donacions fetes pels avis als progenitors. En la llegítima la imputació afecta la pretensió del legitimari sobre l'atribució legal, cosa que no succeeix en la col·lació que beneficia els hereus.

Els requisits són estrictament els que s'estableixen en l'article 464-18 i els altres supòsits de fet en queden exclosos. Així, si el progenitor ha premort l'avi causant sense instituir hereu el nét que és cridat en la successió d'aquest, directament o per substitució vulgar, no hi ha col·lació en lloc d'ascendent. En canvi, si el nét ha rebut donacions per part de l'avi directament, i sempre que tinguin aquest caràcter, segons l'article 464-17.1, sí que les haurà de col·lacionar en concurrència a l'herència amb altres descendents, encara que siguin de diferent

54. Cfr. PUIG SALELLAS, *Sobre preterición no errónea y desheredación injusta*, p. 140.

grau. Igualment, si el progenitor del nét sobreviu a l'avi, no hi ha obligació de col·lacionar de cap mena per al nét que hagi estat instituït hereu. En termes semblants, si l'hereu del descendent obligat a col·lacionar —posem per cas el cònjuge— arriba a ser hereu també del causant sense ser-ne descendent, tampoc no hi ha obligació de col·lacionar.

Per tant, l'obligació del nét hereu de col·lacionar donacions en l'herència de l'avi ho serà tant per les rebudes directament d'aquest com les que ha rebut indirectament en l'herència del pare o de la mare. Cal que el nét sigui hereu del progenitor premort, si és el cas que ha estat instituït legatari en aquesta successió, i ha rebut el bé donat per l'avi o l'àvia, i hereu en la successió d'aquest darrer, l'obligació de col·lacionar teòricament no concorre. Per contra, si el nét és hereu en la successió del pare o de la mare, i en la de l'avi o àvia, però el bé donat al primer ha estat objecte de donació en vida a una altra persona o de llegat en l'herència o d'atribució a un altre cohereu, tampoc no hi concorre estrictament l'obligació de col·lacionar. En cas que operi el dret de transmissió (art. 461-13), no hi ha dubte quant a l'obligació de col·lacionar, que és la que corresponia a l'hereu cridat, encara que el transmissari no sigui el nét, atès que aquí ocupa el lloc del transmissari en la successió del causant, i com a tal estarà obligat a col·lacionar.⁵⁵ Pel que fa a la crida en la successió intestada per dret de representació (art. 442-1), caldrà, a més, que concorri en el nét la condició d'hereu del representat, perquè regeixi la col·lació en lloc d'ascendent, cosa que no sempre succeirà.⁵⁶ En aquests termes, i atès el principi de subrogació real o d'enriquiment que resulta de la donació, pot plantejar problemes de difícil solució a la pràctica l'apreciació del compliment del requisit d'identitat que el bé donat hagi arribat a poder del nét cohereu.⁵⁷

Els beneficiaris de la col·lació

La col·lació es produeix només entre els cohereus que són descendents dels causants. Té el mateix efecte que si es produís un acreixement entre els instituïts dins una mateixa quota o porció d'herència (art. 462-1.2). Cal que hi concorrin alhora els dos requisits: descendent dels causants i hereu en la successió. Si concorre en la successió un altre descendent dels causants però ho fa amb un títol que no és el de cohereu no tindrà dret a beneficiar-se de la col·lació, però tampoc no hi estarà obligat. Això succeirà clarament en cas de ser afavorit amb un

55. José Luis VALLE MUÑOZ, «Comunidad hereditaria y partición», a UNIVERSITAT DE GIRONA, ÀREA DE DRET CIVIL (coord.), *El nou dret successori del Codi civil de Catalunya: Materials de les Quinzenes Jornades de Dret Català a Tossa* (Tossa de Mar, 25 i 26 de setembre de 2008), p. 325 i s., p. 341.

56. Lluís PUIG i FERRIOL, *Institucions del dret civil de Catalunya*, p. 660.

57. Lluís PUIG i FERRIOL, *Institucions del dret civil de Catalunya*, p. 661; José GASSIOT MAGRET, *Comentarios a la Compilación del derecho civil especial de Cataluña*, Barcelona, Bosch, 1962, p. 307.

llegat. No cal que els cohereus ho siguin en una mateixa quota o part d'herència perquè els aprofiti la col·lació, que ho és en proporció a la seva participació individual en la successió com a hereu, que pot ser desigual, amb independència del que pugui percebre per altres títols. Tampoc no cal que els descendents ho siguin en el mateix grau i hi podran concórrer a l'ensem germans, cosins, oncles i nebots. La col·lació, doncs, no es produirà amb preferència dins un mateix grup de descendents o pel que fa a una quota o porció d'herència, sinó en relació amb la participació global a l'herència dels descendents.⁵⁸

Els cohereus que no són descendents del causant no participen dels efectes de la col·lació, tot i que de manera reflexa els pugui afectar, per l'increment de participació que pot representar per als cridats, en portar a terme la partició i formar els lots que han de ser adjudicats o per a la divisió o adjudicació de béns concrets, encara que sembla que l'increment de quota no els hauria d'afectar pel que fa a la regla de l'article 464-8.2 (que remet a l'article 552-11). La quota que correspon a cada cohereu es manté teòricament inalterada, per molt que, a l'efecte només de la col·lació, les d'alguns cohereus descendents de la persona causant es puguin concretar en la partició en lots superiors als que per efecte del testament els correspondrien.

Pel que fa als creditors de l'herència, l'efecte que pogués tenir la col·lació s'hauria de concretar un cop es portés a terme la partició, fins llavors el règim de divisió dels deutes hereditaris entre els cohereus, en proporció a llurs quotes, s'haurà produït a l'obertura de la successió tal com estableix l'article 463.1, sense solidaritat entre ells. Però la col·lació no altera aquest règim de responsabilitat envers els creditors, que mantenen llurs pretensions envers cadascun dels cohereus en proporció a les quotes hereditàries, com tampoc no en modifica la partició (art. 464-16). L'increment dels béns adjudicats en la partició en proporció a la quota hereditària resultant del testament i la incrementada amb la col·lació no té cap reflex en el vessant passiu de la successió, que es manté en l'estricta proporció del testament.⁵⁹ L'absència de benefici per als creditors derivat de la col·lació, que prescriu l'article 464-19, com a efecte extern de la mateixa, no es tradueix tampoc en una modificació de les relacions internes entre els cohereus afectats per la col·lació. És a dir, si bé la proporció de deute atribuïda inicialment es manté a l'efecte de responsabilitat, la variació en la partició que implica la col·lació no provoca un increment o una disminució del deute assumit a l'efecte intern entre els cohereus, sense que doni lloc a cap acció de repetició entre ells per l'escreix, del tipus de la que fixa en l'arti-

58. Si es tracta d'hereus en cosa certa o d'hereus en usdefruit, la col·lació només els beneficiarà o obligarà en cas que arribin a ser considerats hereus i no mers legataris (art. 426-3 i 5), cf. Lluís PUIG I FERRIOL, *Institucions del dret civil de Catalunya*, p. 662.

59. Pedro del POZO CARRASCOSA, Antoni VAQUER ALOY i Esteve BOSCH CAPDEVILA, *Derecho civil de Cataluña. Derecho de sucesiones*, p. 596.

de 464-16.2. Dels creditors de l'herència cal distingir els creditors de l'hereu, que sí que es poden beneficiar de la col·lació en cas de repudiació de l'herència en perjudici seu (art. 461-7).

En relació amb els legataris, la llei també prohibeix qualsevol canvi de règim jurídic de les pretensions que puguin tenir contra els cohereus per efecte de la col·lació. En la mesura en què el llegat pot gravar diversos cohereus alhora (art. 427-8), la col·lació, en afectar les quotes hereditàries a l'efecte d'incrementar-les o disminuir-les per a l'adjudicació de béns en la partició, es podria estendre aquest efecte a la responsabilitat pel compliment dels llegats, que ho és en proporció a la respectiva quota hereditària. La llei considera, un altre cop, que l'efecte de la col·lació es restringeix només al de l'adjudicació de béns en la partició, sense incidir en els altres aspectes de l'execució de la successió, com serien el del compliment dels llegats. En els mateixos termes, l'adjudicació de béns resultant de la col·lació no pot tenir tampoc cap conseqüència pel que fa a les pretensions dels cohereus envers els legataris relatives a la reducció dels llegats per quarta falcídia, que s'ha de considerar al marge dels efectes de la col·lació. En aquests termes es percep clarament el sentit d'incardinar la col·lació en cas de partició hereditària.⁶⁰

La valoració de les atribucions col·lacionables

La regla del segon incís de l'article 44 del CS, tocant a la valoració de les atribucions col·lacionables, ha estat recollida en el darrer precepte en cas de col·lació, l'article 464-20, i s'hi ha afegit una nova disposició relativa a la pràctica de la col·lació. Sobre el valor de les donacions o atribucions a col·lacionar, el criteri vigent és el mateix que resulta de la computació de donacions de les lletres *c* i *d* de l'article 451-5, al qual també fa remissió l'article 451-8.4 en cas d'imputació. Per tant, ni de manera teòrica ni a la pràctica hi ha diferències entre la valoració de les atribucions computables, les imputables i les col·lacionables, que participen d'uns mateixos criteris atesa la interrelació que hi ha entre aquests instituts.⁶¹

60. D'incident en la partició la qualifica la sentència del TSJC del 10.7.2000 (RJ 2001\8166): «la col·lació hereditària, segons l'article 273 del text compilat català, no és altra cosa que un incident que es pot presentar en el procés de partició de l'herència, en el cas que concorrin una pluralitat de descendents cohereus en la successió».

61. Sobre el tema, Joan Manuel ABRIL CAMPOY, «La valoración de los bienes y derechos del *relictum* y la aplicación del principio nominalista al pago en dinero de la legítima», a *La Llei de Catalunya i Balears*, 1995/1, p. 825 i s. La valoració dels béns es farà d'acord amb el principi de valor real o de mercat, sobre el qual hi ha una jurisprudència consolidada en matèria de legítima, pel que fa la de cassació, entre d'altres, les sentències del TSJC del 6.3.2008 (JUR 284859) i del 16.12.1993 (RJ 10200), per a una relació més extensa de jurisprudència sobre la qüestió, Albert LAMARCA i MARQUÈS, «Relacions familiars i atribucions successòries legals. Llegítima i quarta vidual al llibre IV del Codi civil de Catalunya», a UNIVERSITAT DE GIRONA, ÀREA DE DRET CIVIL (coord.), *El nou dret successori del Codi civil de Catalunya*, p. 275 nota 25.

El criteri de la valoració de les atribucions col·lacionables en el moment de l'obertura de la successió ja es va establir en l'article 273.5 de la CDCC. L'article 518 del Projecte de CDCC del 1955, que remetia a diversos articles del CC en la matèria (art. 1045, i art. 1047 al 1050), especialment establia una excepció a aquesta regla per ser la pròpia del dret romà rebut a Catalunya (C. 6,20,6), diferent al d'altres codificacions i disposava que «no obstant, el valor dels béns col·lacionables és el que tenien en morir el causant».⁶² Pel que fa al moment de valoració en la imputació de donacions, és coherent amb el càlcul de la llegítima, que es fa a l'obertura de la successió, i amb la meritació d'interessos que les atribucions imputables es valorin també en aquell moment. Per contra, els béns de l'herència objecte de la partició es valoren en el moment en què aquesta es porta a terme en correspondència amb les quotes hereditàries. Cap precepte del capítol IV, títol VI del llibre IV ho disposa expressament, però de la regla de l'article 464-8 és el que cal entendre, així com també de l'article 464-13, que relaciona el valor dels béns en el moment en què s'adjudiquen amb la quota hereditària.

El valor de les atribucions a col·lacionar es calcula, doncs, en un moment diferent al dels béns objecte de partició, com també succeeix en la llegítima per als béns amb què se'n fa el pagament (art. 451-13). Aquest valor s'afegirà idealment al valor dels béns a partir i formarà la participació efectiva dels cohereus descendents de la persona causant en la part de l'herència que els correspon. Les diferències de valor, en positiu o en negatiu, incidiran en el resultat a què per a cada cohereu porta la col·lació, en més o en menys. La regla és coherent amb la de la imputació a la llegítima, i difícilment se'n podia establir una de diferent que fos operativa, atesa la interrelació que hi ha entre ambdues institucions.

La col·lació per imputació

La manera en què la col·lació s'ha de portar a terme a la pràctica és objecte de regulació en l'apartat 2 de l'article 464-20. A Catalunya regeix l'anomenada *col·lació per imputació*, per contraposició a la col·lació *in natura*.⁶³ En la col·lació es tracta només d'aportar o agregar idealment al conjunt de béns que s'ha de partir entre els cohereus descendents de la persona causant el valor de les atribucions col·lacionables, però no els mateixos béns. L'efecte de la col·lació per imputació

62. Cf. Ramon FAUS ESTEVE i Francisco de A. CONDOMINES VALLS, *Derecho civil especial de Catalunya. Ley de 21 de julio de 1960 anotada*, Barcelona, Librería Bosch, 1960, p. 314; José GASSIOT MAGRET, *Comentarios a la Compilación del derecho civil especial de Cataluña*, p. 308.

63. Cf. Carles E. FLORENSA TOMÀS, «El régimen sucesorio de la Comunidad Autónoma de Cataluña», a Juan Luis GIMENO Y GÓMEZ-LAFUENTE i Enrique RAJOY BREY (coord.), *Regímenes económico-matrimoniales y sucesiones. Derecho común, foral y especial*, tom II, Madrid, Civitas, 2008, p. 1025 i s., p. 1168; Pedro del POZO CARRASCOSA, Antoni VAQUER ALOY i Esteve BOSCH CAPDEVILA, *Derecho civil de Cataluña. Derecho de sucesiones*, p. 591.

és que la massa hereditària que s'ha de partir entre els cohereus s'haurà incrementat amb aquest valor que s'imputarà a la part corresponent als cohereus beneficiaris de les atribucions, que no rebran béns corresponents atès que ja han rebut els col·lacionats. Es tracta, doncs, d'una operació merament comptable.⁶⁴ De la mateixa manera que succeeix per a la imputació legitimària (art. 451-10.1), la col·lació mai no es concretarà en una obligació de restitució de l'escreix pel cohereu afectat en relació amb les quotes que resulten de l'herència.⁶⁵ Aquesta regla, per descomptat, no exclou les possibles conseqüències en termes de reducció o de supressió de les donacions per inoficiositat legitimària (art. 451-22 i s.).

En termes pràctics, l'operativa de la col·lació seria com en l'exemple següent. En un cas en què la persona causant ha instituït per parts iguals en la seva successió el cònjuge, en una meitat, i els seus quatre fills, en l'altra, la col·lació només operaria en aquesta segona. Posant que l'herència tingui un valor de dos mil i hi hagi donacions col·lacionables per import de sis-cents, la quota que s'ha de partir entre els fills cohereus s'hauria incrementat fins a un valor de mil sis-cents, de manera que les quotes iguals dels quatre fills tindrien un valor de quatre-cents. En funció de si han rebut donacions col·lacionables, llur quota de quatre-cents s'haurà de concretar en béns de l'herència pel valor corresponent o no. Si un dels fills ha rebut una donació de cinc-cents, no tindrà dret que li sigui adjudicat cap bé de l'herència, però tampoc no haurà de restituir l'excés de cent, que hauria percebut via donació en vida. Si un altre dels cohereus hagués rebut una donació de cent, la seva quota hereditària es concretaria en l'adjudicació de béns per valor de tres-cents, mentre que els dos restants tindrien dret a un lot cadascun de quatre-cents, en relació als dos-cents a què originàriament en virtut del testament tenien dret. Com que és clar que aquests valors superen en cent el total dels béns a partir (mil – mil cent), caldrà reduir aquesta quantitat. La llei no fixa res per a aquest cas i hom podria reduir aquest escreix en proporció a les respectives quotes, o bé, d'acord amb el model del § 2056 BGB, prescindir alhora de la col·lació i de la quota que correspon als cohereus donataris.

Com a qüestió que ha plantejat algun dubte en el dret tradicional hi ha la dels fruits dels béns que són objecte de col·lació. En la mesura en què pot transcórrer un període de temps llarg entre l'obertura de la successió i la pràctica de la partició, es planteja si cal col·lacionar també els fruits dels béns donats, atès que la llei fixa la partició proporcional entre els cohereus dels fruits i els

64. Així, Anna CASANOVAS MUSSONS, «La comunitat hereditària. La partició i la col·lació», a Ferran BADOSA COLL (dir.), *Manual de dret civil català*, Barcelona - Madrid, Marcial Pons, 2003, p. 648, i de manera semblant a Lluís PUIG I FERRIOL, *Cuestiones sobre computación legitimaria en el Código de sucesiones*, p. 3989, que afirma per a la computació, entesa com «una agregació ideal o comptable de determinades liberalitats fetes en vida pel causant de la successió als béns i drets que integren el seu patrimoni en el moment de la mort».

65. Guillem M. de BROCÀ I MONTAGUT, *Historia del derecho de Cataluña*, p. 691.

rendiments percebuts dels béns que componen l'herència (art. 464-9). El dret vigent no hi fa referència, i es limita a imposar la col·lació pel valor dels béns a l'obertura de la successió. La conclusió que hom pot extreure d'aquest silenci és que les quotes resultants de la col·lació són les que regeixen també per a fruits i rendiments entre els cohereus afectats, de manera que els fruits dels béns que s'han de col·lacionar queden en benefici exclusiu del titular.⁶⁶

Donacions dissimulades i col·lació

Sense donacions del causant en vida en favor dels seus descendents no hi ha col·lació possible. Per aquesta raó, cal fer referència als casos freqüents a la pràctica en què la donació ha estat dissimulada mitjançant un contracte de compravenda. Per motivacions diverses pot succeir que el causant celebri en aparença una compravenda amb un dels seus fills, en què no hi ha lliurament de preu en contraprestació, com a mitjà per aconseguir encobrir o dissimular una donació. La compravenda no és volguda, no hi ha preu, i el que realment es vol és atorgar una donació però sense que aparegui externament i se'n conegui l'existència. Es tractaria d'un cas qualificat de simulació relativa, en què se simula o es fingeix la formalització d'un determinat negoci —la compravenda— quan se'n vol un altre —la donació— que és el que es formalitza realment. Si s'admet la validesa d'aquesta simulació, aleshores caldrà declarar que no existeix la compravenda i sí la donació a tots els efectes, entre ells la computació per al càlcul de la llegítima i, eventualment, la seva imputació i col·lació. Per contra, si la simulació no s'admet, aleshores caldrà declarar nuls ambdós negocis, tant la compravenda com la donació, i reintegrar els béns donats al patrimoni del causant.⁶⁷

Els supòsits de simulació que es poden donar a la pràctica són molt variats i poden respondre a motivacions diverses, que inclouen la simulació absoluta adreçada al frau de creditors però també les donacions remuneratòries. A l'efecte específic del tema que ens ocupa, el cas recurrent ha estat el del progenitor que simula la compravenda d'un immoble amb un fill encobrint una donació, com també en favor del cònjuge, del convivent o d'altres persones del seu cercle més proper. En principi, la simulació relativa porta a la qualificació correcta i real del negoci i a declarar la inexistència de la compravenda simulada i l'exis-

66. Lluís PUIG i FERRIOL, *Institucions del dret civil de Catalunya*, p. 666; Agustí M. BASSOLS i PARÉS, *La col·lació en el dret civil de Catalunya*, p. 269.

67. S'ocupà de la simulació en dret català, Antoni M. BORRELL i SOLER, *Derecho civil vigente en Cataluña. I. Preliminares*, 2a ed., Barcelona, Bosch, 1944, p. 141 i s.; sobre la simulació negocial ha tingut una gran influència l'exposició de Federico de CASTRO Y BRAVO, *El negocio jurídico*, Madrid, Instituto Nacional de Estudios Jurídicos, 1971, p. 334 i s., per a una exposició crítica recent, Pablo SALVADOR CODERCH, «Simulación negocial, deberes de veracidad y autonomía privada», a Pablo SALVADOR CODERCH i Jesús María SILVA SÁNCHEZ, *Simulación y deberes de veracidad. Derecho civil y derecho penal: dos estudios de dogmática jurídica*, Madrid, Civitas, 1999, p. 14 i s.

tència de la donació dissimulada, però pressuposant el compliment dels requisits legals per a la validesa d'aquesta darrera.⁶⁸ Res a dir, doncs, per a la donació de béns mobles, però es planteja certament el compliment del requisit de forma en escriptura pública per a l'atorgament d'una donació dissimulada d'un immoble, tal com estableix expressament l'article 531-12.⁶⁹ En funció de la decisió que es prengui sobre la validesa d'aquesta simulació negocial, el resultat pot arribar a ser molt diferent en la successió per causa de mort del donant, tant pel que fa a la planificació i distribució de béns que aquest hagi pogut fer, assumint l'existència de la donació, com pel respecte a la seva autèntica voluntat.

Pel que fa a la pràctica catalana específica en aquesta qüestió, d'antuvi cal tenir en compte l'abast reduït de la llegítima, la seva naturalesa de dret de crèdit i l'absència de participació o de drets del legitimari sobre els béns de l'herència. A més, tant la computació, la imputació com la col·lació es consideren operacions merament comptables, en què no hi ha aportació en natura dels béns que es valoren a l'obertura de la successió, i la regla tradicional de defecte ha estat la de no imputació ni col·lació de les donacions fetes pel causant. D'aquesta manera, i a l'efecte que ens ocupa aquí, és poc rellevant que els béns es considerin donats o bé propietat del causant en el moment de la mort, a resultes d'una declaració de nul·litat de la donació dissimulada.⁷⁰ La computació dels béns es produirà de la mateixa manera,⁷¹ no hi haurà cap impacte en matèria d'impu-

68. És paradigmàtic d'aquesta doctrina l'article 1414 del Codi civil italià: «Art. 1414. *Efectes de la simulació entre les parts*. El contracte simulat no produeix efectes entre les parts. Si les parts han volgut concloure un contracte diferent d'aquell aparent, té efecte en aquest el contracte dissimulat, perquè en susciten els requisits de substància i de forma. Les disposicions precedents també apliquen actes unilaterals destinats a una persona determinada, que siguin simulats per acord entre el declarant i el destinatari.»

69. Cf. Antoni VAQUER ALOY, «Comentari als art. 531-7 a 531-15», a Antonio GINER GARGALLO (dir.), *Derechos reales. Comentarios al libro V del Código civil de Cataluña*, tom I, Art. 511-1 a 552-12, Barcelona, Bosch, Deganat Autòmic dels Registradors de Catalunya, 2008, p. 275 i s., p. 302.

70. Així en la SAP de Barcelona de l'1 d'abril de 2004 (JUR 154268): «Bona mostra, en definitiva, de la contundència dels arguments que serveixen per a proclamar la simulació absoluta d'aquella venda és que l'apel·lant diu ara que en realitat es tractaria d'una donació i que, per tant, només ens trobaríem davant d'una simulació relativa. Admetent a títol estrictament hipotètic aquesta nova tesi, el cert és que no produeix cap conseqüència favorable a l'hereva demandada, tota vegada que els béns donats pel causant també cal incloure'ls en la determinació del càlcul de la llegítima (art. 355.2 CS)»; i en la SAP de Barcelona del 12 d'abril de 2005 (JUR 123530): «Arribats a aquest punt, la disjuntiva que es planteja és si mantenir el negoci real de donació que s'amaga sota el mantell simulatori de la compravenda o destruir tota aparença contractual, i deixar la situació a l'estat anterior al negoci, de manera que el bé torni a reintegrar l'haver hereditari de la causant, com es fa en la sentència de primera instància. Un cop obtinguda la protecció de l'actora legitimària per la qualificació del negoci com a donació, ens inclinem per la primera solució. Com vam dir en la Sentència del 5 de març de 2004, recaiguda en un cas similar, la protecció dels legitimaris ja l'estableix la llei quan diu que es portaran al còmput de la llegítima dels béns que el causant hagi donat, amb el valor que tenien a la data de la mort del causant —article 355.2 CS—, i es dóna acció als legitimaris per percebre el que els correspongui —article 373».

71. Ara bé, per al cas en què la donació sigui anterior als deu anys de la mort del causant (art. 451-5.b) llavors sí que pot tenir molta importància, perquè si és vàlida no s'hauria de computar com a donació, mentre que si es declara nul·la el bé s'hauria de reintegrar a la massa hereditària, cf. Miriam ANDERSON, «Conseqüències successòries de la nul·litat de donacions dissimulades sota escriptura de compravenda», *InDret*, núm. 4 (2009), p. 13.

tació o col·lació,⁷² atès que res no s'haurà dit en l'escriptura de compravenda, i el legitimari —en la gran majoria de casos— no tindrà cap garantia addicional per al propi dret. El principi favorable a la llibertat civil en dret català proclamat en l'article 111-6 també s'ha de prendre en consideració, i més encara el de vinculació de l'hereu als actes propis del causant.⁷³

De la jurisprudència dels tribunals catalans es palesa que si l'herència ha donat lloc a litigi entre hereus i legitimaris, sovint germans, i hi ha hagut simulació negocial en cas de donacions, majoritàriament els tribunals han procedit a declarar l'existència i validesa de la donació i a computar-ne el valor per a calcular la quantia de la llegítima.⁷⁴ El sistema successori català no exigeix res més per a mitigar els efectes que la simulació negocial —amb una donació que podria escapar de la computació— hagi pogut tenir sobre els drets dels legitimaris.⁷⁵ De ben segur, els principis que informen el dret català i la dinàmica pròpia del sistema successori aconsellen optar per aquesta solució. Si el progenitor en vida voluntàriament ha decidit donar un immoble a un fill, malgrat la simulació, aquesta donació feta en escriptura pública de compravenda davant notari s'hauria de respectar i mantenir, ja que poca cosa afegiria la nul·litat de la donació en relació amb els altres fills legitimaris, sempre que es consideri que era certa la voluntat del donant i que aquesta ha de prevaldre.

La nul·litat de la donació dissimulada, contràriament, s'hauria de produir per entendre que no s'ha complert el requisit específic de forma en escriptura pública que prescriu l'article 531-12, i que amb anterioritat resultava per al dret català de l'aplicació de l'article 633 del CC espanyol. Tots dos preceptes exigeixen l'escriptura pública per a la validesa d'una donació d'immobles, com a forma

72. Llevat dels nous casos d'imputació —i col·lació— per manca de l'article 451-8.2.a.

73. Sobre qüestions de forma i actes propis, per bé que referides a accions de filiació, són d'interès les sentències del TSJC del 22 de desembre de 2008 (JUR 2009\295671) i 27 de setembre de 2007 (RJ 2007\8520), en la primera de les quals s'afirmà que «En dret civil de Catalunya, que ha de ser interpretat d'acord amb la pròpia tradició jurídica (art. 111-2.1 de la Llei primera del CCCat) encara és més accentuat el criteri espiritualista per la doble influència del dret romà i canònic que estaven inspirats en la llibertat de forma dels actes o negocis jurídics».

74. Cf. STSJC del 3 d'abril de 2000 (RJ 2000\7441), 18 de juny de 1998 (RJ 1998\10057), 29 de setembre de 1997 (RJ 1997\6763), 29 de juliol de 1996 (6814), 10 d'abril de 1995 (RJ 1995\7988), 3 de setembre de 1994 (RJ 1994\1977), 21 de març de 1994 (RJ 1994\10648), 16 de desembre de 1993 (RJ 1993\10200), 30 de desembre de 1992 (RJ 1993\2245), 21 de març de 1991 (RJ 1992\3902); sentències de l'AP de Barcelona del 2 de març de 2010 (JUR 2010\166024), 1 d'octubre de 2009 (JUR 2009\491072), 3 d'abril de 2009 (JUR 2009\394850), 30 de juliol de 2007 (JUR 2008\34874), 3 de febrer de 2006 (JUR 2006\113612), 26 d'octubre de 2005 (JUR 2006\32748), 10 de juny de 2005 (JUR 2005\181391), 12 d'abril de 2005 (JUR 2005\123530), 1 d'abril de 2004 (JUR 2004\154268), de l'AP de Girona del 31 de juliol de 2009 (JUR 2009\463851), 14 de juliol de 2008 (JUR 2009\43376), 8 de setembre de 2005 (JUR 2006\51662), 17 de febrer de 2003 (AC 2003\329), 20 de gener de 2003 (AC 2003\17), de l'AP de Lleida del 14 de juliol de 2008 (JUR 2008\321200), 13 de febrer de 2008 (JUR 2008\136810) i de l'AP de Tarragona del 3 de juny de 2004 (JUR 2004\209010), per a més referències jurisprudencials, LAMARCA I MARQUÈS, *Relacions familiars i atribucions successòries legals*, p. 277.

75. Cf. STSJC del 3.9.1994 (RJ 1977): «No es tracta de fer cap declaració de rescissió o nul·litat per simulació, ni menys encara amb abast de cosa jutjada per a tercers, sinó simplement de determinar quins cabals, béns i drets integren realment l'herència per tal de ser computats per a la determinació de la llegítima i amb efectes exclusius per al procés de que es tracta.»

ad solemnitatem, si bé el darrer fa referència al seu segon apartat a una «escriptura de donació», mentre que l'article 531-12 només disposa que la donació s'ha d'atorgar en «una escriptura pública» i àdhuc a la possibilitat d'acceptació de la donació mitjançant una diligència d'adhesió. Deixant de banda l'argument literal que afegeix el dret català a l'exegesi de la norma,⁷⁶ hom pot interpretar estrictament aquest requisit, exigint que l'escriptura pública sigui específica de donació, fet que implica l'exclusió radical de la simulació relativa per a les donacions d'immobles, o bé entendre que l'important no és tant la qualificació autònoma del document com que la transmissió de l'immoble s'hagi instrumentat en una escriptura pública.⁷⁷ La qüestió ha donat lloc a un llarg debat doctrinal, amb opcions contraposades, sovint radicals o maximalistes de principi en què neguen la validesa de la donació, amb motivacions diverses, i a una jurisprudència oscil·lant del Tribunal Suprem, però que sembla haver pres un tombant rígid excoent de la validesa de la simulació relativa a partir de la sentència del Ple de la Sala Primera de l'11 de gener de 2007 (RJ 1502), i que, malgrat el vots particulars formulats, s'ha mantingut i confirmat en sentències posteriors del mateix TS.⁷⁸

76. Al que recorre expressament el TS en la Sentència de l'11 de gener de 2007 (RJ 1502): «L'article 633 CC, quan fa forma substancial de la donació d'immobles, l'escriptura pública no es refereix a qualsevol escriptura, sinó a una d'específica en la qual han d'expressar els consentiments, i això és totalment diferent del fet que s'extreguin de les restes d'una nul·litat de l'escriptura de compravenda com a resultat d'una valoració de la prova efectuada per l'òrgan judicial. En conseqüència, una escriptura pública de compravenda totalment simulada no compleix els requisits de l'article 633, ja que el negoci dissimulat de donació que es descobreixi no els reuneix per a la seva validesa i eficàcia.»

77. Així, de manera prou raonable, Juan VALLET DE GOYTISOLO, «Las donaciones de bienes inmuebles disimuladas según la Jurisprudencia del Tribunal Supremo», *Anuario de Derecho Civil* (1972), p. 669 i s., p. 713, argumentava en favor de la validesa de les donacions dissimulades en el sentit que «la forma de la donació no és, doncs, la forma d'un contracte típic, sinó la forma *traditoria* que hi és necessària formalment per consumir l'acte de liberalitat, i sense la qual no passa de ser un simple projecte. El requisit formal no es refereix a l'*animus donandi* i a l'*accipiendi* ni a la causa liberal, sinó a la realitat de la transmissió.»

78. Cf., tot i que resolen casos prou diferents, STS 18 de gener de 2010 (RJ 2010\1274), 27 de maig de 2009 (RJ 2009\3045), 4 de maig de 2009 (RJ 2009\2905), 5 de maig de 2008 (RJ 2008\4130), 18 de març de 2008 (RJ 2008\3054), 20 de novembre de 2007 (RJ 2007\8118), 10 d'octubre de 2007 (RJ 2007\4980), 20 de juny de 2007 (RJ 2007\5574) i 26 de febrer de 2007 (RJ 2007\1769).

Sobre la qüestió, ha tingut gran influència la posició negadora de la validesa de la donació simulada de Federico de CASTRO, «La simulación y el requisito de la donación de cosa inmueble», *Anuario de Derecho Civil* (1953), p. 1003 i s.; Federico de CASTRO, *El negocio jurídico*, p. 353; arran d'aquesta jurisprudència recent del TS, entre d'altres, i amb crònica jurisprudencial i referències a la doctrina precedent, María Àngeles PARRA LUCÁN, «Comentari a la sentència del Tribunal Suprem de l'11 de gener de 2007 (RJ 2007\1502)», *Cuadernos Civitas de Jurisprudencia Civil*, núm. 75 (2007), p. 1293 i s.; María José SANTOS MORÓN, «De nuevo sobre la Jurisprudencia en materia de donaciones disimuladas. El retorno a la "tesis clásica" en la STS de 11 de enero de 2007 (JUR 2007\73800)», *Revista de Derecho Patrimonial* núm. 19 (2007), p. 173 i s.; Miriam ANDERSON, «Comentari a la Sentència del Tribunal Suprem del 26 de febrer de 2007 (RJ 2007\1769)», *Cuadernos Civitas de Jurisprudencia Civil* 76 (2008), p. 65 i s.; Àngel CARRASCO PERERA, «El retorno del problema de la forma de la donación disimulada», *Actualidad Jurídica Aranzadi*, núm. 755 (2008); Carlos J. MALUQUER DE MOTES BERNET, «Comentari a la Sentència del Tribunal Suprem de 11 de enero de 2007. Exigencias formales en la donación disimulada», a Mariano YZQUIERDO TOLSADA, *Comentarios a las sentencias de unificación de doctrina (Civil y Mercantil)*, vol. 1 (2005-2007), Madrid, Dykinson, 2008, p. 223 i s.; Ramón DURÁN RIVACOBRA, *Donaciones encubiertas*, Barcelona, Col·legi de Notaris de Catalunya, Bosch, 2009; vegeu també, Manuel ALBALADEJO GARCÍA i Silvia DÍAZ ALABART, *La donación*, Madrid, Centro de Estudios Registrales, 2006, p. 237 i s.

El Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, com a tribunal de cassació per al dret civil català, s'havia pronunciat per l'opció d'admetre la validesa de la simulació negocial en la donació d'immobles en escriptura pública de compravenda, assumint que «aquest Tribunal Superior s'inclina per la solució més flexible i menys formalista».⁷⁹ La nova jurisprudència del TS, amb voluntat excloent de la simulació, basada en el dret del CC i que no admet excepcions, planteja la seva aplicació per al dret català, en modificació de la pròpia doctrina cassacional prou reiterada del TSJC i de l'aplicació i observança en apel·lació que n'havien fet les audiències catalanes. Així ha succeït per primer cop en la Sentència del TSJC del 19 de maig de 2008 (RJ 2010\1615), en què tot recollint expressament la darrera doctrina del TS, entengué que calia privar l'hereu del dret a la quarta falcídia per no haver inclòs en l'inventari realitzat a l'efecte tots els béns del causant, en concret els que havien estat objecte d'una donació al mateix hereu mitjançant una compravenda simulada. Per aquest motiu, la transmissió s'havia de considerar nul·la per defecte de forma i entendre que els béns havien estat omesos per formar part del cabal relicte, però tot això sorprenentment sense que en el moment de fer l'inventari se n'hagués declarat judicialment la nul·litat.⁸⁰

Com s'ha apuntat, i llevat de casos excepcionals, res no afegeix en interès d'un legitimari català la declaració de nul·litat d'una donació i la reintegració del bé a la massa hereditària. Per contra, l'actual doctrina rigorosa del TS pot portar a actuacions clarament oportunistes en el si del procés successori i que poden contribuir a una revisió d'allò fet lliurement i conscientment pels progenitors en vida. El cas paradigmàtic seria el del progenitor amb dos fills que en vida ha fet donació d'un immoble a un d'ells mitjançant una compravenda simulada. Per aquest motiu, l'ha exclòs de l'herència i ha instituït hereu l'altre fill que no ha rebut res en vida. Seria clarament contrari a la voluntat del causant permetre que el fill hereu instés la declaració de nul·litat de l'esmentada donació per defecte de forma, amb la reintegració consegüent de l'immoble donat a la massa hereditària en benefici exclusiu seu llevat de la participació que com a llegítima correspondria al seu germà.

79. Cf. STSJC del 6 de febrer de 1995 (RJ 1995\4463) i les sentències del 28 d'octubre de 2004 (RJ 2004\7462), 22 de maig de 2003 (RJ 2003\5396), 6 de març de 1997 (RJ 1997\2129), 15 de desembre de 1994 (RJ 1995\489) i 16 de juliol de 1992 (RJ 1992\10278), a més de les esmentades en la nota 75. En aquest àmbit, el dret català planteja problemàtiques específiques derivades de la vigència del règim de separació de béns com a règim legal, fet que pot donar lloc a transmissions de béns entre els cònjuges que en altres règims són menys habituals o necessàries.

80. El TSJC reconeix que «la Sala Primera del Tribunal Suprem en ple —competent per a fixar la doctrina relativa a l'art. 1276 del CC— ha establert últimament doctrina legal en relació amb aquest punt, tan llargament discutit tant per la doctrina com per la jurisprudència mateixa», i el TSJC admet, en modificació sense més fonament de la seva pròpia doctrina, que «una compravenda simulada no es podria convertir en una donació vàlida perquè faltarien els requisits legals exigits en l'article 633 del Codi civil»; sobre aquest cas i les conseqüències d'ordre successori de la doctrina esmentada, ANDERSON, *Conseqüències successòries de la nul·litat de donacions dissimulades sota escriptura de compravenda*, p. 12.

Cal tenir en compte que el nou criteri jurisprudencial del TS sobre nul·litat de donacions dissimulades per defecte de forma es pot aplicar a tots els casos que hagin de resoldre en el futur els tribunals, amb independència de quan s'hagin atorgat els negocis simulats, per tant, no només als esdeveniments ans tot el contrari.⁸¹ Amb la reforma de la tributació de les donacions a Catalunya a partir de l'any 2008, és probable que la problemàtica sobre aquestes donacions dissimulades disminueixi en el futur, però no pel que fa als casos que es plantegin davant els tribunals en relació amb donacions anteriors per a successions obertes en els anys que han de venir.⁸² La problemàtica, en el que ens ocupa, es restringeix a les donacions d'immobles, però també se'n pot plantejar l'extensió —amb efectes socialment devastadors— a la transmissió de participacions socials en les societats de responsabilitat limitada, que han de constar en document públic segons l'article 106 del Reial decret legislatiu 1/2010, del 2 de juliol, pel qual s'aprova el text refós de la Llei de societats de capital.⁸³ En la meua opinió, el TSJC, i pel que fa als plets successoris, assenyaladament quan del que es tracta és de la computació d'una donació per a obtenir la quantia de

81. Així ho posava en relleu de manera crítica el magistrat Jesús Corbal Fernández —ponent de les cabdals STSJC esmentades del 6 de febrer de 1995 (RJ 1995\4463) i 3 de setembre de 1994 (RJ 1994\1977)— al seu vot particular a la STS de l'11 de gener de 2007 (RJ 2007\1502), tot assenyalant que «el canvi produirà una important afectació social, perquè pot donar lloc a la inestabilitat de situacions jurídiques creades a l'empara de la nostra jurisprudència»; sobre aquesta qüestió, ANDERSON, *Comentari a la sentència del Tribunal Suprem de 26 de febrer de 2007*, p. 81.

82. A Catalunya els tipus impositius per a donacions entre pares i fills anaven del 7,42 % al 32,98 %, en funció del valor del bé donat, amb possibilitat de revisió a l'alça, per uns coeficients multiplicadors, en funció del patrimoni preexistent del donatari. A partir de l'1 de gener de 2008, amb la Llei 17/2007, del 21 de desembre, de mesures fiscals i financeres, els tipus van passar a ser del 5 %, 7 % i 9 %, en funció del valor del bé donat, però sempre que la donació es formalitzés en escriptura pública. Aquests tipus s'han mantingut —amb importants reduccions en casos singulars— per la Llei 19/2010, del 7 de juny, de regulació de l'impost sobre successions i donacions. Cal tenir en compte, a més, les obligacions formals derivades de la normativa sobre frau fiscal, com ara la Llei 36/2006, del 29 de novembre, de mesures per a la prevenció del frau fiscal, que limiten les possibilitats de la simulació relativa en cas de la transmissió d'immobles.

83. Així ho ha afirmat ja el TS en sentència del 3 de febrer de 2010 (RJ 2010\421) d'una manera prou discutible, atès que no semblen predicables de la simulació relativa en les transmissions de participacions socials els mateixos fonaments jurídics que en justifiquen la nul·litat en cas de donació d'immobles; amb tot, el TS és categòric i afirma: «L'article 26.1 de la Llei reguladora de les societats de responsabilitat limitada del 23 març de 1995 exigeix que la transmissió de les participacions socials consti en document públic, formalitat que s'ha complert en aquest cas si bé mitjançant l'expressió d'una causa falsa del contracte aparentant la celebració d'un negoci de compravenda, sense que consti en aquest document l'acceptació del donatari com exigeix l'article 632 del Codi civil. En aquest cas, resulta d'aplicació la doctrina establerta pel ple d'aquesta Sala en sentència de l'11 de gener de 2007, seguida per les posteriors del 20 de juny, del 10 de setembre, del 18 de març, del 5 de maig, del 4 de maig i del 27 de maig. Es diu en aquesta sentència [...]. Tot i que aquesta sentència, com les posteriors que s'han esmentat, es refereixen a casos de donació encoberta de béns immobles —els requisits de forma es contenen en l'article 633 del Codi civil— la doctrina ha de ser estesa necessàriament a casos com aquest en què s'exigeix l'atorgament d'un document públic en què ha de constar també per escrit l'acceptació del donatari —article 632 del Codi civil— sense que aquesta acceptació pugui ser suplerta per la subscripció d'un contracte de compravenda simulat». Les actuacions oportunistes que tendeixen a declarar la nul·litat de les donacions dissimulades de participacions socials, a l'efecte de reintegració dels béns en la massa hereditària en interès propi com s'han exposat, es poden multiplicar en els propers temps també en aquest àmbit.

la llegítima, s'hauria de mantenir en la seva reiterada doctrina jurisprudencial referida al dret català, i que ha estat aplicada de manera majoritària, que admet la simulació relativa pel que fa a les donacions d'immobles dissimulades mitjançant contractes de compravenda.⁸⁴

84. Han tractat la qüestió, Lluís PUIG i FERRIOL i Encarna ROCA i TRIAS, *Institucions del dret civil de Catalunya*, vol. iv, *Drets reals*, València, Tirant lo Blanch, 2007, p. 188; VAQUER ALOY, *Comentari als art. 531-7 a 531-15*, p. 304; Pedro del POZO CARRASCOSA, Antoni VAQUER ALOY i Esteve BOSCH CAPDEVILA, *Derecho Civil de Cataluña. Derechos reales*, Madrid, Barcelona i Buenos Aires, Marcial Pons, 2008, p. 84.

Algunes reflexions sobre l'elaboració de la Compilació¹

Jordi Figa López-Palop
Notari

Quan l'amic Eladi Crehuet em va demanar que participés en una taula rodona sobre la Compilació del 1960, al·legant que, ja que per desgràcia els *parets* d'aquest text havien mort, seria bonic que algun dels fills dels redactors en diguéssim alguna cosa, em vaig sentir alhora alabat i sorprès, ja que, quant a la Història, amb majúscules, dels antecedents i la redacció és sobradament coneguda, mitjançant treballs dels mateixos compiladors, posteriorment en obres com ara els *Fonaments de dret civil català*, de Lluís Puig i Ferriol i Encarna Roca i Trias, i més modernament d'altres autors com ara el mateix Pablo Salvador. Quant al que podríem anomenar la *petita història*, no només està pendent de ser escrita en gran part, sinó que difícilment s'escriurà ja. Que jo sàpiga, Josep M. de Porcioles és l'únic dels redactors que ha deixat unes memòries, on dedica només un parell de pàgines a l'elaboració de la Compilació, i es remet a una obra sobre la història del text que, segons declara, té acabada i a punt de donar a la impremta, de la qual no tinc notícies que s'hagi publicat. El senyor Roca-Sastre, en uns estudis sobre la Compilació, fa referència a una obra de Camps i Arboix sobre aquesta matèria, que, suposo, es deu tractar de la *Història del dret civil català modern*. També tracta alguna cosa sobre aquesta matèria l'*Homenot* de Pla a Roca-Sastre i poca cosa més.

D'altra banda, i quant a aquesta petita història, poca cosa hi puc afegir. Comentaris sentits a casa sobre les jornades d'Andorra i, en concret, comentaris de profunda admiració vers els coneixements jurídics d'en Ramon M. Roca-Sastre, i vers la subtileza jurídica d'en Ramon Faus (un cap privilegiat, segons el meu pare). Elogis vers l'energia política d'en Porcioles per tirar endavant el projecte, i comentaris a les resistències de la Comissió de Codificació en relació amb «aquells catalans que volen fer un Codi civil paral·lel».

I és que la Comissió estava molt disposada a acollir les *especialitats forals* d'alguns territoris espanyols, en forma d'apèndix i, fins i tot, de compilacions

1. Ponència de l'autor llegida en el col·loqui mantingut a la Universitat de Cervera l'octubre del 2008. Puig Salellas va animar l'autor a participar-hi i va ser present a l'acte; per això, valgui aquest petit treball com a modest homenatge a la seva memòria.

separades, sempre que fossin només un afegit, com més folklòric i breu millor, al tronc central del Codi civil espanyol. La cosa va funcionar relativament bé amb la compilació de Biscaia del 1959, amb 63 articles. Però quan va arribar a les Corts el projecte de compilació català, amb 524 articles, i amb la pretensió d'alterar, a més a més, el sistema de fonts del Codi civil espanyol, es va trobar amb una oposició frontal. En una primera redacció, es van suprimir tant els articles que van considerar semblants als del Codi civil espanyol, per considerar-los superflus (segons el meu pare, en una activitat francament insecticida), com els excessivament contraris al seu esperit (en aquest sentit, cal recordar que Castan, que presidia la comissió, va tenir autèntics problemes per tal de fer veure als seus membres que el dret successori català es regia per principis del dret romà, completament diferents dels aplicables al Codi civil espanyol, i que això tenia conseqüències en l'articulat). En resum, en paraules de Porcioles, després de retallar gairebé 150 articles, el projecte va quedar «desossat», i només per mitjà d'esmenes es va poder restituir en part el projecte primitiu, que ja de per si era prou tímid.

Entrant en matèria, em fixaré en tres punts de reflexió que es posen especialment de manifest quan s'estudia el dret de família en la Compilació:

— La necessitat constant que hi havia, en l'aplicació del dret de família de recórrer al Codi civil espanyol com a dret supletori.

— La regulació extensa d'institucions gairebé moribundes.

— El desfasament que hi havia amb el que ja començava a ser una realitat social el 1960.

Per acabar, em faré dues preguntes:

— Què queda de la Compilació originària en l'actual Codi de família?

— I, fins a quin punt es pot parlar avui dia de tradició jurídica catalana en vista del nou Codi de família?

Aplicació constant del Codi civil espanyol com a dret supletori

Potser seria interessant començar per diferenciar entre el que és una memòria, un apèndix i una compilació.

Castan defineix la memòria com un conjunt de disposicions de dret foral, que permeten la subsistència d'aquelles institucions que no sigui possible suprimir ni elevar a la llei general. Els apèndixs constitueixen un conjunt de disposicions de dret foral, que permeten la subsistència de les institucions que convé conservar com a excepció al Codi civil espanyol. Les compilacions, si bé representen la possibilitat de codificació del dret foral, tenen per objecte, segons aquest autor, l'elaboració d'un futur i mai intentat Codi general. De tota manera, totes tres tenen dos elements comuns: el sistema de fonts del Codi civil espanyol no havia de ser alterat, i tota Compilació havia de derogar els drets supletoris no reconeguts per ella. En la pràctica, com ha posat en relleu Pablo Salvador, en un sistema sense

potestat legislativa pròpia, tota codificació representava l'anquilosament del dret propi i la seva lenta eliminació, ja sigui pel desús, ja sigui per la substitució pel dret civil comú. D'aquí l'afany dels autors catalans, des de la Memòria de Duran i Bas en endavant, per a aconseguir un sistema de fonts propi (encara que fos per la via obliqua de la interpretació) i aconseguir la consideració de la Compilació com a *continuació* del dret propi anterior que no en comportés la desaparició per derogació expressa.

Gran part de les lluites que hi va haver en la Comissió de Codificació van tenir per objecte aquesta qüestió, i en aquest sentit s'ha de reconèixer que el resultat final no va ser precisament satisfactori, ja que només es va aconseguir que la tradició jurídica catalana «es prengué en consideració» per tal d'interpretar (no per completar o integrar) els preceptes de la Compilació. L'exposició de motius deixava les coses prou clares. Literalment deia: «D'ara endavant coneixerem quin és el dret especial de Catalunya examinant només la Compilació; i totes les matèries i qüestions que hi manquin de precepte aplicable s'haurà de regir pel Codi civil», sens perjudici d'una remissió, més aviat genèrica, a la vella llei, doctrina i jurisprudència que en matèria interpretativa «s'hauria de consultar». D'altra banda, les dues primeres disposicions finals deixaven poc marge a la imaginació: «1. Les normes de dret civil especial de Catalunya, escrit o consuetudinari, principal o supletori, vigents en la promulgació d'aquesta Compilació, queden substituïdes per les que hi són contingudes. 2. En allò que no estableix aquesta Compilació regiran els preceptes del Codi civil que no s'hi oposin i les fonts de dret d'aplicació general.»

I això va tenir una importància aclaparadora en matèria de dret de família. Figa Faura, en els seus comentaris a la Compilació, ja deia amb caràcter general que després de l'entrada en vigor d'aquesta, 1.543 articles del Codi civil espanyol eren vigents a Catalunya, i només 398 no ho eren. I en el seu Manual estudiava aquesta qüestió.

Per tal de parlar només del dret de família, les esposalles les regulava íntegrament el Codi civil espanyol (art. 43 i 44); les normes generals del matrimoni: classes, prohibicions, llicències i autoritzacions, també estaven regulades íntegrament pel Codi civil espanyol (art. 42 a 49); les corresponents al matrimoni civil: requisits, impediments i la dispensa, efectes i solemnitats, també (art. 86 i s.). En aquesta matèria només el matrimoni canònic deixava de ser regit pel Codi civil espanyol, per passar a ser-ho pel dret canònic. Els efectes personals del matrimoni i la suspensió, el cessament, la nul·litat i l'extinció de la relació matrimonial estaven també regulats amb caràcter exclusiu pel Codi civil espanyol o pel dret canònic, amb algunes excepcions en matèria de dret de família (restitució del dot, joia mitjana, any de plor, etc.), i en les segones noces, amb la reserva binupcial i la Llei *Haec edictali*.

En matèria de filiació, la filiació legítima era regulada plenament pel Codi civil espanyol; l'adoptiva també, amb petites excepcions relatives a la capacitat

d'adoptar (art. 6) i al fet de no reconèixer cap dret als pares adoptants en la successió dels adoptats; i quant a la filiació legítima, també se segueix aquesta regla si exceptuem el punt, en certa manera significatiu, de la investigació de la paternitat, i el de la impugnació de la filiació il·legítima (art. 4 i 5 de la Compilació) .

A l'últim, i per no fer-me pesat, la pàtria potestat i la tutela queden sota la regulació exclusiva del Codi civil espanyol.

En resum, només en matèria d'efectes patrimonials del matrimoni, amb la regulació ja més extensa d'institucions com ara les capitulacions matrimonials, el dot i, sobretot, els heretaments, es pot deixar de banda el dret supletori a què tant he fet referència.

Regulació extensa d'institucions gairebé moribundes

En un article de la *Revista Jurídica de Catalunya*, publicat amb motiu de la presentació a les Corts del Projecte de Compilació, Ramon Faus distingia quatre tipus d'institucions: les caigudes en desús i les regulades amb més perfecció en el Codi civil espanyol, que no van ser recollides en la Compilació; les incloses amb algunes rectificacions, encara que s'haurien pogut suprimir sense que per això patís la vida jurídica de Catalunya; i les que han de ser «tractades i recollides amb cura amorosa, perquè són vitals per al país».

De tota manera, cal entendre que el criteri d'admissió va ser molt ampli. La mateixa exposició de motius de la Compilació deia que «El criteri general que inspira la meritíssima labor d'aquesta Comissió ha estat francament conservador, car entengué que no havia de prosperar una supressió prematura d'institucions d'antic rang, la compatibilitat o la incompatibilitat de les quals amb la conjuntura jurídica del moment, la pràctica mateixa s'encarregarà de manifestar».

Concretament, en dret de família, sembla que són dos, principalment, els àmbits que es van considerar dignes de ser regulats en la Compilació, i que es poden atribuir a la divisió tradicional entre allò rural i allò urbà: d'una banda, les capitulacions matrimonials, amb el dot i els heretaments, que junt amb l'usdefruit universal de viduïtat constitueix, en paraules de Roca-Sastre, «el nucli central de l'estatut jurídic de la família pairal o rural catalana». A més a més, regula, per a un àmbit territorial concret, un seguit de règims matrimonials especials, com ara l'associació de compres i millores de Tarragona, l'agermanament de Tortosa i la mitja guanyeria de la Vall d'Aran, i institucions tan mortes com ara el *tantumdem* de Girona; i, d'altra banda, en un àmbit d'aplicació ja més ampli i urbà, el règim econòmic matrimonial de separació de béns, la contractació entre cònjuges i la investigació de la paternitat.

Doncs bé, és evident que la «família rural» a la qual s'havia d'aplicar aquest dret familiar en el primer dels àmbits abans esmentats estava canviant en els anys cinquanta del segle passat, i aquest canvi no ha deixat d'accelerar-se en aquests

darrers anys. D'aquest procés en parlarem a la part final de la intervenció. En tot cas, aquest canvi es reflecteix en l'atorgament dels capítols, i en l'aplicació pràctica del dot i els heretaments. A principi de segle xx, la pràctica capitular s'estenia a totes les comarques de Catalunya. En la dècada dels anys vint es van atorgar a Catalunya 21.700 capítols; en la dècada dels anys cinquanta, se'n van atorgar 11.642 (gairebé la meitat), i en la dècada dels anys setanta, 4.738 (menys d'una quarta part). En el darrer decenni no s'ha arribat al miler. Per a parlar d'una notaria en certa manera representativa en aquesta matèria, la de Solsona, en l'últim decenni s'han atorgat disset escriptures de capítols matrimonials.

Certament, es pot parlar, i alguns autors ho han fet, que, des d'un punt de vista tècnic, les institucions regulades no estan en decadència, sinó que el que està en decadència és la família rural o els camperols en general. Crec que aquest criteri no és seriós.

En tot cas, sembla que són diverses les raons per les quals es van recollir institucions de dret de família que els mateixos compiladors consideraven, en llur fur intern, ja caduques:

— En primer lloc podem col·locar el fet de que l'*iter* compilador va durar més de vuitanta anys. En fi, la Compilació és l'últim fruit d'un procés que es va iniciar amb la promulgació del Codi civil espanyol, mitjançant un seguit de memòries i projectes, de sobres coneguts, i que recollien un dret català i unes institucions que en el moment concret de la redacció estaven plenament vives. Naturalment, els compiladors van tenir en compte, i molt, les memòries esmentades i els projectes.

— El fet que alguna de les institucions recollides tenien una base fonamentalment consuetudinària, sobretot en matèria de contingut de capitulacions matrimonials, i només amb remots antecedents del dret romà. Els compiladors van pretendre fixar i donar una regulació clara i correcta a aquestes institucions.

— La por que les institucions no recollides en la Compilació fossin derogades. Segons la interpretació més acceptada (i deixant de banda criteris voluntaristes, dignes de tot elogi, i ja posteriors en el temps, com ara els defensats en el Segon Congrés Jurídic Català), després de la promulgació de la Compilació, i a manca d'aquesta, entrava com a dret supletori el Codi civil espanyol, cosa que es va intentar evitar tant com va ser possible. En aquest sentit, es poden entendre, per exemple, les reticències d'autors com ara Borrell vers aquesta.

— A l'últim, es pot apuntar la conveniència de regular institucions que, si bé momentàniament havien caigut en desús, podia ser convenient mantenir-les per si s'aconseguia donar-los una nova utilitat en un futur. I aquí sí que entenc que podia haver-hi una part de raó, almenys quant al manteniment d'un document marc com poden ser els capítols matrimonials, que han trobat una nova utilitat com a mitjà per al canvi de règim matrimonial de béns dins el matrimoni, i que podrien tenir, en un futur, un paper destacat en l'establiment d'unes regles clares de comportament d'ambdós cònjuges dins el matrimoni,

amb determinació de drets i deures d'aquests, en l'àmbit de la llar, i amb una àmplia regulació privada de les conseqüències patrimonials i personals de la dissolució del vincle, com veiem que ja es fa en el dret anglosaxó. En aquest sentit, no deixa de ser un precedent la *moda* que hi va haver a Barcelona, els anys setanta del segle passat, d'atorgar capitulacions matrimonials a parelles joves urbanes, en una època immediatament anterior a la promulgació de la Llei del divorci, fent declaracions ideològiques sobre el concepte de la *institució matrimonial*, i pactant condicions relatives al futur matrimoni, de vegades completament al marge de la legalitat vigent en aquesta matèria.

El desfasament amb el que començava a ser ja una realitat social el 1960

Tal com ha posat en relleu Encarna Roca i Trias, a *Fonaments de dret civil de Catalunya*, la Compilació s'inspira en el principi de conservació dels tradicionals ordenaments regionals i, per tant, sense cap designació innovadora. El Decret del 1947 parla de «sistematització adequada de les institucions històriques», que, recordem-ho, estaven congelades des de feia un segle i mig. Pablo Salvador parla del fet que «el dret civil català va quedar presoner de la Compilació». El mateix Pablo Salvador diu: «No sembla discutible emmarcar la Compilació i els seus precedents en una tradició conservadora: a) en un sentit polític, la Memòria de Duran i Bas va ser redactada pel màxim dirigent del partit canovista a Catalunya; b) la Memòria del 1930 elaborada apressadament poc abans de la instauració de la República, va ser durant aquesta defensada per la Lliga de Catalunya com a alternativa a la política legislativa reformista en dret privat, preconitzada i portada a la pràctica des del Parlament de Catalunya per Esquerra Republicana.» En aquest sentit, tal com posa de manifest l'autor abans esmentat, existeix al nostre país mes d'una tradició juridicopolítica, i això es va posar en relleu especialment en època republicana, en què la Lliga, dirigida en aquesta matèria per Abadal, va pretendre alternativament «lo menys» (Projecte immediat d'apèndix basat en la conservadora Memòria de Duran i Bas), i «lo més» (Projecte de Codi civil català a molt llarg termini), però es va oposar frontalment a les lleis especials que representaven una reforma immediata del dret vigent sobre la majoria d'edat, la capacitat jurídica de la dona i la successió intestada. De l'oposició a la Llei de contractes de conreu no en cal parlar, per ser sobradament coneguda, però potser sí que convindria recordar que en l'àmbit del dret de família pel que fa a l'aspecte patrimonial, la promulgació de la segona de les lleis esmentades derogava institucions com ara l'«autentica *si qua mulier*» i el «Senatconsult Vel·lejà», i establia una igualtat jurídica efectiva entre l'home i la dona. Després de la Guerra Civil, el decret de derogació va qualificar d'«audàcies reformadores» les provocades en el dret civil català per la legislació derogada, i amb la benedicció de la drete catalana, es va tornar a la «sana» tradició jurídica.

En tot cas, la comissió compiladora va passar per alt la legislació republicana en l'àmbit de la família, ja sigui per convenciment i estimació a les antigues institucions, ja sigui per prudència davant la possible reacció de la Comissió de Codificació, i va centrar els estudis i les propostes en el dret més tradicional, sense intentar introduir unes reformes *de fons* en l'àmbit familiar, reformes que ja se sentien com a necessàries. L'absència d'un control parlamentari propi, impossible en l'època, va ocasionar una compilació que, de vegades, en paraules que el senyor Pablo Salvador aplica als apèndixs, es relaciona més amb la societat estamental de l'Antic Règim que no pas amb la Catalunya industrial del segle xx. En tot cas, el que és evident és que la Compilació va representar, en matèria de dret de família, un esforç formidable, fet pels millors juristes catalans del nostre segle, per a fixar i aclarir unes institucions que s'anaven perdent. En certa manera és la fotografia d'un món que s'esvaïa.

Què en queda, de la Compilació, després de la promulgació del nou Codi de família?

El quart punt a desenvolupar és l'anàlisi del que queda de la Compilació després de la promulgació del nou Codi de família. Examinem alguns punts per separat:

1. Estatut personal del cònjuges:

— Tal com posava de manifest Puig Salellas en l'aportació que va fer al Segon Congrés Jurídic Català, l'estatut personal del cònjuges amb la Compilació era bàsicament el mateix que el regulat pel Codi civil espanyol: el matrimoni produïa l'emancipació; estenia a la dona la condició personal del marit en matèries com ara la nacionalitat i la regionalitat; establia deures de convivència, fidelitat, mutu auxili i aliments; imposava l'autoritat marital (el marit havia de protegir la dona i aquesta havia d'obeir el marit), i a l'últim atribuïa al marit la facultat de fixar la residència de la família.

— En el nou Codi de família desapareix l'autoritat marital —el marit i la muller s'han de respectar i ajudar mútuament i actuar en interès de la família— i s'estableix un principi d'absoluta igualtat jurídica entre marit i muller —marit i muller tenen en el matrimoni els mateixos drets i deures—; la direcció de la família correspon als dos cònjuges de comú acord. També el domicili familiar s'estableix de comú acord, i si de cas hi manca, ho fa l'autoritat judicial.

2. Règim econòmic conjugal:

— La Compilació establia una autonomia patrimonial gairebé total entre esposos en el cas de separació de béns (i es discutia en alguns casos la necessitat de llicència); i molt més relativa en el cas de règim de comunitat, en què sí que semblava necessària la llicència. Establia la regla general de possibilitat de con-

tractació entre cònjuges, si bé se'n limitava en gran part l'aplicació pràctica mitjançant la presumpció de gratuïtat de l'article 11, la presumpció muciana de l'article 23, l'autèntica *si qua mulier* de l'article 322, la nul·litat general de la donació entre cònjuges de l'article 20, i les limitacions especials de l'article 22 en el cas de segones noces. Regulava molt extensament el dot (art. 26 al 37), (recordem que el règim de separació de béns només era substitutiu del règim dotal, i gairebé no estava regulat per la Compilació) i la tenuta, el *tantundem*, l'aixovar, el cabalatge, etc.

— El nou Codi de família manté el principi de llibertat de contractació entre marit i muller en l'article 11, si bé en cas d'impugnació judicial recau en ells la càrrega de la prova del caràcter oneros de la transmissió. S'ha eliminat l'autèntica *si qua mulier*, s'ha matisat la presumpció muciana en l'article 12, i s'ha admès la donació feta fora de capítols, i se n'ha regulat la revocació. En canvi, s'han introduït en l'article 9 importants limitacions als actes de disposició sobre l'habitatge familiar. S'ha suprimit tota la regulació del dot, la tenuta, l'aixovar, el cabalatge, etc., i s'ha regulat molt més extensament el règim de separació de béns, que és el més estès; tot això dins el principi general de llibertat de l'article 10. Destaca dins la regulació esmentada la compensació econòmica per raó de treball en els casos de separació, divorci i nul·litat dels articles 41 i 42.

— Ara bé, és en matèries com són la filiació (que en la Compilació apareixia regulada per dos articles), l'adopció (que en la Compilació estava regulada per un article), la tutela (que no apareixia regulada) i aliments entre parents, on trobem el que actualment es pot considerar el nou nucli del Codi de família (art. 87 al 272), un dret de família que, amb algunes excepcions com ara la investigació de la paternitat, la regulació de la qual es modernitza, és nou en el sentit que regula matèries que no havien estat tractades per la Compilació i, moltes vegades, tampoc pel nostre dret històric, i en el que es recull i adapta el que s'ha considerat millor del dret comparat, però que, evidentment, no pot ser considerat com a dret *propri* en el sentit tradicional de la paraula.

Fins a quin punt es pot parlar d'una tradició jurídica catalana en matèria de dret de família?

I amb això arribem al darrer punt del qual volia parlar: veient el nou Codi, fins a quin punt es pot parlar d'una tradició jurídica catalana en matèria de dret de família? o, plantejat d'una altra manera: en el cas hipotètic d'una unificació del dret de família europeu, es podria parlar avui dia d'un apèndix d'especialitats de dret català?

En l'aportació que Figa Faura va fer al Segon Congrés Jurídic Català, parlava del fet que el dret català històric era rabiosament consuetudinari amb un costum que era interpretat i aplicat pels notaris i els jutges del país. Les dues recepcions del dret romà representaren una primera revolució contra la qual el dret català es va defensar mitjançant excepcions, renúncies i juraments. (En

aquest sentit, destacava que el dret romà o dret comú no solament no era dret català, sinó al contrari, l'element contra el qual el dret consuetudinari català, el dret sentit per la gent, va reaccionar i es va posar de manifest, es va afirmar acceptant-ne una part, però rebutjant-ne la resta). El Decret de Nova Planta, tot i que va «derogar» els costums jurídics existents, no va afectar el dret privat durant el segle XVIII, però sí que ho va fer, indirectament, durant el segle XIX, amb la introducció en la vida jurídica catalana de notaris i jutges que desconeixien el dret del país. La Memòria de Duran i Bas, redactada com a reacció defensiva davant la publicació del Codi civil, va representar un nou cop a un dret que, tal com hem dit, va quedar *empresonat*, encara que salvat momentàniament, però en tot cas, dislocat quant al sistema de fonts, fent prevaler la llei sobre el costum.

Ara bé, és en aquest segle quan s'ha produït el canvi fonamental: la família catalana ha passat de ser rural a ser majoritàriament urbana i, sobretot, la família rural ha adoptat el sistema de valors urbans. I és aquí on potser val la pena aturar-nos una mica. El preàmbul del nou Codi de família diu: «El dret català ha considerat sempre la família la institució social bàsica i la primera cèl·lula de la societat. Però el vigor que el nostre dret ha conferit a la institució familiar i el sentit proteccionista que hi impera han estat tothora compatibles amb el reconeixement de la personalitat individual i de la màxima llibertat de les persones que en formen part.» Crec que això només es pot acceptar amb molts matisos. En el dret català familiar tradicional, el subjecte de l'oració, sorprenentment, no és la família, sinó la casa. Això ho han posat en relleu els autors romàntics, des de Torres i Bages en el camp religiós, passant per Bosch de la Trinxeria en el literari, Rovira i Virgili en l'històric, i el mateix Duran i Bas o més modernament Camps i Arboix en el camp jurídic per esmentar-ne només uns quants.

La majoria de les institucions del dret de família català i moltes de les del dret successori van dirigides al manteniment de la casa, a fer que aquesta no es desmembri ni es divideixi (ni, sobretot, passi a una altra família). Per a aconseguir aquesta finalitat, se sacrifica tot i, per descomptat, la llibertat individual el primer. (De fet, el respecte als drets individuals com a tals neix amb la Revolució Francesa). La institució de l'hereu (consuetudinària) com a cap de família, amb uns drets i deures reglats pels capítols i el costum, que ha portat alguns autors a parlar de «funcions» més que drets i obligacions en termes similars a la pàtria potestat en relació amb els fills, les llegendes curtes i consuetudinàriament no reclamades, les reticències davant les donacions del marit a la muller en segones noces, el pànic davant el segon matrimoni de la vídua, etc. Tot això no té res a veure amb la llibertat de l'individu. I és precisament aquesta tendència moderna a fer prevaler els drets individuals sobre la conservació de la casa el que ha posat fi a totes les institucions de les quals els nostres compiladors estaven profundament enamorats. No deixa de ser simptomàtic que una institució tan característica del dret de família com és l'heretament, orfe de tot el que constituïa la seva raó de ser en aquest àmbit, hagi estat traslladada a l'àmbit del dret de successions en el nou Codi.

Avui dia comença a ser considerat normal el fet que l'hereu es negui a mantenir a casa els seus germans, que aquests li demanin la llegítima, que la jove treballi fora de la casa i es negui a entregar el sou per a mantenir-la, per no parlar del desig, universalment sentit pels joves, de mantenir una vida independent dels pares, encara que sigui dins la mateixa masia. S'han substituït els vells capítols, excessivament rígids, pels testaments, sempre revocables. Tal com han posat en relleu historiadors com ara Tarrades i antropòlegs com ara Barrera, aquest últim a *Casa, herencia y familia en el campo catalán* (per cert, no traduïda al català), cada vegada es posa més en dubte en la casa pairal l'autoritat del pare que es troba perdut entre dos mons, i no serveix de consol a la seva desorientació la pensió de la seguretat social a què ara té dret. En fi, la moderna historiografia fins i tot està revisant la visió romàntica de la institució de l'hereu, que si en l'àmbit de les masies principals va servir per a mantenir la integritat i va crear, amb els fadrísters, una burgesia en gran part professional, en l'àmbit de les petites masies, en canvi, moltes vegades l'únic que va produir va ser una força de treball barata i bastant miserable, que va facilitar, això sí, la industrialització del segle XIX a casa nostra, com ja va posar en relleu Vicens Vives.

Acabo apuntant el fet, posat de manifest cada dia al meu despatx, que el nucli de l'actual dret de família català és molt desconegut per la gent. Hem passat d'un sistema en què, com deia Porcioles, el notari aprenia molt de dret parlant amb els pagesos, a un sistema en què al notari li comporta molta feina explicar el dret vigent a la gent que va a la notaria. Institucions com ara la compensació econòmica per raó de treball, i, sobretot, les limitacions a actes dispositius sobre l'habitatge familiar, provoquen la sorpresa de molts clients, i, de vegades, reaccions airades (com em deia l'altre dia un client: «que es pensa que som a Madrid, vostè?»).

I és que és important constatar l'evolució d'un règim matrimonial que inicialment era dotal, de manera que la separació de béns només actuava d'una manera complementària, que, posteriorment, després de la caiguda en desús del dot, es va configurar com un sistema pur de separació de béns, al qual la gent semblava acostumada; i que, en vista dels desequilibris que això representava vers la dona que es quedava a casa, ha estat corregit pels legisladors, i ho han aprofitat en certa manera al règim de guanys, cosa que no sempre ha estat ben rebuda per la gent. En canvi, no es dona una solució a la demanda creixent de contractes freqüentment molt vinculats als problemes de la família moderna, com ara la transmissió de l'habitatge de la gent gran a canvi d'una renda vitalícia i un dret d'habitació, que actualment continua sent prohibitiu per raons fiscals. Acabo fent la reflexió que passarà molt de temps abans que la gent no interioritzi aquest dret. No deixa de ser curiós el trànsit des d'un sistema en què la llei recollia el costum a un altre en què la gent s'ha d'acostumar a la llei.

Història

Els testimonis aliens a l'orde en el procés contra els templers a la península Ibèrica (1309-1310)

Josep M. Sans Travé

Acadèmic i director de l'Arxiu Nacional de Catalunya

El procés que es dugué a terme a les diverses províncies eclesiàstiques d'arreu de la cristiandat preveïa, d'acord amb les disposicions de la Santa Seu, que les comissions apostòliques o diocesanes poguessin prendre declaració a persones alienes a l'orde. Gairebé a la major part de les províncies i dels regnes europeus es donaren efectivament declaracions de testimonis de persones no pertanyents a l'orde del Temple, les quals, en general, tot i que algunes foren crítiques vers els frares, no aportaren elements prou substantius dels quals poguéssim derivar la veracitat de les acusacions i, per consegüent, la culpabilitat dels religiosos.¹

Dels diversos interrogatoris duts a terme a la península Ibèrica, dels conservats o coneguts actualment, només enregistren aquesta mena de testimonis el de Castella i Lleó, que es va fer el 27 d'abril de 1310 a Medina del Campo, el de Saragossa, que es va portar a terme a aquesta ciutat el 17 de novembre i el 10 de desembre de 1309, el de Lleida, que es va esdevenir en aquesta ciutat el dies 11, 12 i 17 de març de 1310; el de Cervera, el 27 de maig de 1310, i el de Tarragona, el 16 de setembre de 1310.² A tots aquests s'hi han d'afegir les declaracions de quatre testimonis que testificaren davant el bisbe de Lisboa a la vila de Medina del Campo, probablement el dia següent o al cap de pocs dies després del 27 d'abril de 1310. Finalment, ni que sigui parcialment, es coneixen també les declaracions de tres testimonis que declararen per aquesta època davant el prelat

1. El tema dels testimonis aliens a l'orde ha estat tractat, entre d'altres, pel que fa a Anglaterra per Anne GILMOUR-BRYSSON, «The London Templar Trial Testimony: Truth, Myth or Fable», a *A World Explored. Essays in Honour of Laurie Gardiner*, Melbourne, Melbourne Department of History, 1993, «Monograph Series», p. 44-61, especialment p. 55-56. Ha incidit darrerament sobre aquest aspecte Helen J. NICHOLSON, *The Knights Templar on Trial. The Trial of the templars in the British Isles. 1308-1311*, Gloucestershire, Stroud, 2009, p. 115-120, pel que fa als d'Anglaterra, i p. 158-163, per als d'Irlanda; i respecte a Xipre per la ja esmentada primera autora, Anne GILMOUR-BRYSSON, «Testimony of Non-Templar Witnesses in Cyprus», a Malcolm BARBER (ed.), *The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, Aldershot, Variorum, 1994, p. 205-211.

2. Una anàlisi dels diversos interrogatoris fets als templers als regnes de la península Ibèrica es troba a Josep M. SANS I TRAVÉ, «Les inquisicions contra els templers dels diversos regnes de la península Ibèrica (1307-1311)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 80 (2007), p. 33-76.

esmentat a Ourense.³ La resta d'interrogatoris només recullen les declaracions de frares del Temple.⁴

Els testimonis

Entre aquests testimonis hom troba dos tipus de persones, en primer lloc, eclesiàstiques, siguin religiosos —franciscans i predicadors— o bé seculars, i en segon lloc, laïques. Es tracta de persones que sembla que actuen no pressionades per ningú sinó que ho fan per voluntat pròpia. Alguns dels declarants, a més, ho fan per donar una visió favorable a l'honorabilitat religiosa i catòlica dels templers, mentre que d'altres ho feren amb la pretensió d'aportar el seu testimoni acusador de l'orde i els seus membres.

Els testimonis que declararen foren els següents:

1. A Medina del Campo, tres eclesiàstics, tots ells capellans seculars:⁵
 - Domingo Pérez, prevere de Reicela, de la diòcesi d'Oviedo.⁶
 - Martín Rodríguez, prevere de l'església de Santa María de Zofraga, de la diòcesi de Salamanca.
 - Juan Ibáñez, prevere i capellà de fra Rodrigo Yáñez, preceptor major dels regnes de Castella i Lleó.
2. També van testificar davant el bisbe de Lisboa els testimonis següents, dos eclesiàstics i dos laics:⁷

3. Recull les seves declaracions de manera parcial i amb alguns errors de transcripció l'obra de Murr, publicada el 1803 (Cristoph Gottlieb von MURR, *Über den Wahren Ursprung der Rosenkreuzer und des Freymaurerordens. Nebst einem Anhang zur Geschichte der Tempelherren*, Zulpach, 1803, p. 140-147).

4. Tenim ja a la impremta la transcripció dels diversos interrogatoris dels templers de la Península, que publicarà ben aviat la Fundació Noguera.

5. Les declaracions d'aquests tres primers testimonis es troben publicades, procedents del rotlle de pergami conservat a l'Archivum Secretum Vaticanum, a Josep M. SANS I TRAVÉ, «L'inedito processo dei Templari in Castiglia (Medina del Campo, 27 aprile 1310)», a Francesco TOMMASI (cur.), *Acri 1291. La fine della presenza degli ordini militari in Terra Santa e i nuovi orientamenti nel XIV secolo*, 1996, p. 261-264; també es troba informació sobre aquests testimonis a Antonio BENAVIDES, *Memorias de Don Fernando IV de Castilla*, tom 1, p. 629-630. Dóna també informació sobre aquest aspecte François Juste Maria RAYNOUARD, *Monumens historiques relatifs a la condamnation des chevaliers du Temple et a l'abolition de leur ordre*, París, 1813, p. 264-265 i Josep M. SANS I TRAVÉ, «Les inquisicions contra els templers dels diversos regnes de la península Ibèrica (1307-1311)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 80 (2007), p. 61.

6. El pare Gonzalo Martínez el fa prevere de Foncastín i no especifica el cognom Pérez (vegeu Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ, *Los templarios de la Corona de Castilla*, Burgos, Trea, 1993, p. 227).

7. Les declaracions d'aquests quatre testimonis es troben publicades, procedents de la Reial Acadèmia de la Història de Madrd en l'obra d'Antonio BENAVIDES, *Memorias de Don Fernando IV de Castilla*, tom 1, p. 635-637. Les va editar també el pare Fidel FITA I COLOMÉ, *Actas inéditas de siete concilios españoles celebrados desde el año 1282 hasta el de 1314*, Madrid, Imprenta de Maroto, 1882, p. 90-99. La declaració del darrer testimoni Rodrigo Rodríguez ha estat publicada, procedent de la documentació conservada a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid per Àurea L. JAVIERRE I MUR, «Aportación al estudio del proceso contra el Temple en Castilla», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, tom LXIX, núm. 1 (1961), p. 98-100, doc. XII.

- Juan Fernández, prevere, capellà de l'església templera de San Facundo.
 - Domingo Román, porcioner de l'església de San Andrés de la vila de Medina del Campo.
 - Juan Guillermo, que havia estat domèstic del que fou mestre de l'orde als regnes de Castella i Lleó, fra Rodrigo Ibáñez.
 - Rodrigo Rodríguez, domèstic de la casa del rei de Castella.
3. A Ourense prestaren declaració els tres testimonis següents, tots tres eclesiàstics:⁸
- Alfonso Martín, canonge d'Ourense.
 - Pedro Lorenzo, prevere d'Ourense.
 - Vicente Lorenzo, prevere d'Ourense.
4. A Saragossa, sis persones, dos eclesiàstics i quatre laics, dels quals un oficial reial i tres ciutadans:⁹
- Bartolomé Tarín, *sobrejuntero* de Saragossa.
 - Domingo Ibáñez de Azcón, prevere de l'Aljafería o palau reial de Saragossa.
 - Sancho Pérez de Chiviente Gay, ciutadà de Saragossa.
 - Pedro de Moriello, ciutadà de Saragossa.
 - Bartolomé de Rada, prevere i vicari de l'església de Crivillén.
 - Pedro de Pontons, ciutadà de Saragossa.
5. A Lleida foren nou els testimonis de persones alienes a l'orde que presentaren la seva declaració, totes elles eclesiàstiques, tres frares predicadors, tres més de franciscans i tres sacerdots seculars:¹⁰
- Fra Pere Olivó, prior del convent de predicadors de Lleida.
 - Fra Bernat de Ripoll, conventual del convent de predicadors de Lleida.
 - Fra Guillem d'Armentera, lector del convent de predicadors de Lleida.
 - Fra Pere de Puig, guardià del convent de framenors de Lleida.
 - Fra Pere Mir, conventual del convent de framenors de Lleida.
 - Fra Guillem de Xesa, lector de convent de framenors de Lleida.
 - Ramon de Carcassona, rector de l'església d'Aitona.
 - Joan de Ripoll, rector de l'església de Santa Licinia.
 - Domènec Çalena, sagristà de Santa Maria de Montsó.

8. Cristoph Gottlieb von MURR, *Über den Wahren Ursprung der Rosenkreuzer und des Freymaurerordens. Nebst einem Anhang zur Geschichte der Tempelherren*, Zúlbach, Iohann Esaias Seidel, 1803, p. 142-144. En fa esment François Juste Maria RAYNOUARD, *Monumens historiques relatifs à la condamnation des chevaliers du Temple et à l'abolition de leur ordre*, París, Imprimerie d'Adrien Égroun, 1813, p. 265-266.

9. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 149, f. 57v-59v. Hom troba referències a les declaracions dels testimonis aliens a l'orde a la província catalana a A. J. FOREY, *The Fall of the Templars in the Crown of Aragon*, Aldershot, Ashgate, 2001, p. 81-83, i a Josep M. SANS I TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, Lleida, Pagès editors, 2008, p. 261-268.

10. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 124 A, f. 37r-38v. La transcripció d'aquestes declarants es troba a H. FINKE, *Papsttum und Untergang des Templersordens*, 2, Münster, Druck und Verlag der Aschendorffschen Buchhandlung, 1907, p. 372-377, doc. 157.

6. A Cervera declararen dos testimonis més aliens a l'orde, l'un eclesiàstic i l'altre seglar.¹¹

— Pere Bonet, prevere, que celebrava la missa a la capella del castell de Granyena.

— Berenguer Claris, habitant de Cervera.

7. A Tarragona fou interrogat un monjo de Santes Creus, que anteriorment havia estat templer.¹²

— Fra Guillem de Llobera.

La base de l'interrogatori

Els testimonis aliens a l'orde foren interrogats d'acord amb el mateix qüestionari que s'utilitzà amb els frares. Les preguntes foren trameses per la Santa Seu acompanyant la butlla *Faciens misericordiam*, del 12 d'agost de 1308.¹³ Foren dirigides als prelats i als membres de les diverses comissions apostòliques que havien d'interrogar els frares. S'elaboraren tres tipus de qüestionaris que contenien, respectivament, cent vint-i-set, cent vint-i-tres i vuitanta-vuit articles.¹⁴ Fou aquest darrer el més utilitzat i fou també el que usaren els inquisidors de les diverses províncies eclesiàstiques i regnes de la península Ibèrica.¹⁵ Les vuitanta-vuit preguntes es distribuïen en divuit blocs.¹⁶

Les declaracions dels testimonis castellans de Medina del Campo expressen que foren interrogats sobre les mateixes preguntes que els frares: «interrogatus super primo articulo ... et super omnibus aliis articulis»; «interrogatus super omnibus articulis sub bulla contentis»¹⁷; els que declararen a Saragossa ho feren també d'acord amb els punts del qüestionari esmentat. El jurament previ els exigia: «iuro quod dicam veritatem puram ... et plenam super omnibus et singulis de quibus me interrogabitis iuxta comissionem de inquirendo».¹⁸ Del

11. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 149, part II, f. 6r.

12. Arxiu capitular de Barcelona, ms. 149, f. 66v-68r.

13. *Regestum Clementis papae V*, núm. 3402. A. Mercati ressenya 483 còpies d'aquesta butlla, enviada a tots els responsables eclesiàstics de la cristiandat on hi havia cases templeres (A. MERCATI, *Interrogatorio*, p. 240). Es pot veure també el text d'aquesta butlla a J. MICHELET, *Le Procès des Templiers*, vol. 1, París, Imprimerie Royale, 1841 (París, Anastàtica, Editions du CTHS, 1987), p. 2-7.

14. A. MERCATI, «Interrogatorio di Templari a Barcellona (1311)», *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft: Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, núm. 6 (1937), p. 244-245.

15. La relació de les preguntes estan enregistrades a l'inici de les actes del procés seguit a la ciutat de Lleida (Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 124 A, f. 1r-3r).

16. Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, p. 196-201.

17. Josep Maria SANS I TRAVÉ, «L'inedito processo dei Templari in Castiglia (Medina del Campo, 27 aprile 1310)», a Francesco TOMMSI (cur.), *Acti 1291. La fine della presenza degli ordini militari in Terra Santa e i nuovi orientamenti nel XIV secolo*, p. 261-263.

18. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 149, f. 57v.

testimoni de Bartolomé Tarín, el primer laic que declarà a Saragossa, les actes recullen que fou «interrogat per jurament sobre tots i cadascun dels articles». ¹⁹ De Rodrigo Rodríguez, un dels laics interrogats a Medina del Campo, es diu expressament que «li foren llegits i exposats tots els articles». ²⁰

Per contra, pel que fa als testimonis que van declarar a Lleida, sembla que l'interrogatori se cenyí a si sabien alguna cosa contrària a la fe per part dels templers o més concretament «de l'abnegació de Crist, d'escopir, trencar o orinar damunt la creu». ²¹ Així mateix, pel que fa als dos testimonis que van declarar a Cervera, les actes del procés no indiquen que «fessin interrogats», sinó que de cadascú diu simplement que «havent jurat, ha dit». ²² Per contra, però, Domènec Çalena va declarar a Lleida sobre els articles 83 i 84, cosa que suggeriria que ho feren sobre el qüestionari sencer. ²³ A fra Guillem de Llobera, extempler i monjo de Santes Creus, se l'interrogà seguint el mateix qüestionari que la resta de frares templers. ²⁴

D'altra banda, de la mateixa manera que els frares, també aquests testimonis aliens a l'orde van prestar jurament de dir la veritat de tot el que sabien sobre els templers. L'interrogatori fet als testimonis aliens a l'orde diu clarament que van jurar d'acord amb la fórmula que recullen les actes. ²⁵ De fet, el jurament era semblant al que feren els templers, llevat que no s'hi recollien les referències personals ni tampoc les relatives al mestre provincial. ²⁶

19. Arxiu Diocesà de Barcelona, ms. 149, f. 57v.

20. Fidel FITA I COLOMÉ, *Actas inéditas de siete concilios españoles celebrados desde el año 1282 hasta el de 1314*, p. 97.

21. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 124 A, f. 37v: «[...] et potissime de abnegatione Christi, de spuitione, conculcatione et minctione super crucem».

22. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 149, part II, f. 6r.

23. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 124 A, f. 38v.

24. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 149, f. 66v-68r.

25. La fórmula del jurament dels testimonis no templers es troba enregistrada a l'Arxiu Diocesà de Barcelona, ms. 149, f. 57v. Diu així: «Ego ... iuro ad sancta quatuor Dei evangelia, manibus meis corporaliter tacta, quod de omnibus et singulis fratribus ordinis Militie Templi qui nunc sunt in Terraconensi provincia dicam de hiis que scio vel audivi dici aut credo veritatem puram, ita quod nichil falsitatis adiungam, et plenam, ita quod de veritate aliquid non omittam, super omnibus et singulis de quibus me interrogabit iuxta commissionem de inquirendo contra singulares personas et fratres dicti ordinis a Sede Apostolica vobis factam, et si forte in aliquo fratre predictorum aliqua esse scio vel audivi dici aut credo que sint contra fidem catholicam, etiam non interrogatus, illa dicam neminique dictum seu depositionem meam revelabo sine licentia vestra donec ipsa sit inquisitio publicata. Sic me Deus adiuvet et hec sancta quatuor eius evangelia.»

26. La fórmula del jurament dels frares està enregistrada a l'Arxiu Diocesà de Barcelona, ms. 149, f. 3v. Diu així: «Ego frater ... iuro ad sancta quatuor Dei evangelia manibus meis corporaliter tacta quod tam de me quam de omnibus et singulis personis et fratribus dicti ordinis qui nunc sunt in Terraconensi provincia, excepta persona magistri Aragonie et Cathalonie, dicam de hiis que scio vel audivi dici aut credo veritatem puram, ita quod nichil falsitatis adiungam, et plenam, ita quod de veritate aliquid non omittam super omnibus et singulis de quibus me interrogabit iuxta commissionem de inquirendo contra singulares personas et fratres dicti ordinis a Sede apostolica vobis factam et si forte in me vel in aliquo fratre predictorum aliqua esse scio vel audivi dici aut credo que sint contra fidem catholicam etiam non interrogatus illa dicam nullique fratri dicti ordinis seu alio cuicumque sine licentia vestra dictum seu depositionem meam revelabo donec ipsa sit inquisitio publicata. Sic me Deus adiuvet et hec sancta quatuor eius evangelia.»

Les respostes dels testimonis

1. Els tres castellans que van declarar a Medina del Campo el 27 d'abril de 1310:

— Domingo Pérez, prevere de Reicela, de la diòcesi d'Oviedo, va declarar que sobre l'acusació de la negació de Crist i els altres articles del qüestionari, no sabia ni creia que els templers dels regnes de Castella i Lleó haguessin comès aquests crims ni que hi tinguessin res a veure;²⁷ que, així mateix, el testimoni havia viscut durant setze anys amb els templers als seus convents i cases i que mai no havia vist res del que se'ls acusava, sinó que moltes vegades havia presenciat com adoraven amb gran reverència la creu, de dia i de nit, i escoltaven la recitació de les hores canòniques com a veritables cristians. Així mateix, confessava que els frares esmentats ajudaven els pobres i feien obres de bons cristians.

Sobre els articles relatius a l'omissió de les paraules de la consagració per part dels sacerdots templers, el testimoni declarà que creia que els preveres de l'orde recitaven les paraules del cànon de la missa de la mateixa manera que ho feien els altres sacerdots. I respecte d'això aportà la seva pròpia experiència ja que declarà que havia assistit a dues misses de capellans templers, concretament, de fra Juan, capellà de Jerez, i de fra Juan Barraco, els quals van recitar el *Tè igitur* a l'inici del cànon i a l'elavació de l'hòstia el verset *Hoc est corpus meum*. I confirmava la resposta adduint que ell, el testimoni, havia ajudat moltes vegades els sacerdots templers quan celebraven la missa.

Sobre l'honestat de vida dels templers aportà una altra experiència personal: declarà que havia confessat dos religiosos, fra Juan de Bordel, cavaller, i fra Rodrigo, sergent. Dels pecats que van manifestar, el declarant estava convençut que ambdós i els altres frares del Temple «eren veritables cristians».

La declaració d'aquest testimoni s'estenia també a manifestar el seu criteri sobre l'orde del Temple i el mestre provincial de Castella i Lleó. Sobre el primer punt declarà que «l'orde era honest i bo i immune dels crims de què l'acusaven». Quant a Rodrigo Yáñez, el mestre provincial, confessà que «era veritable cristià», i que el tenia en tan bon concepte i estava tan convençut de la seva vida virtuosa que «estava disposat a sofrir la prova del ferro calent ja que mai va ser ni culpats ni difamat dels crims de què se l'acusava».

— El testimoni següent, Martín Rodríguez, era prevere de l'església de Santa María de Sinfraga, de la diòcesi de Salamanca.²⁸ Es tractava d'un testimoni prou idoni atès que havia viscut durant trenta-cinc anys amb fra Gome Guerra, comanador d'Alcañices, i amb altres frares templers, de manera que durant tants

27. Josep Maria SANS I TRAVÉ, «L'inedito processo dei Templari in Castiglia (Medina del Campo, 27 aprile 1310)», a Francesco TOMMASI (cur.), *Acri 1291. La fine della presenza degli ordini militari in Terra Santa e i nuovi orientamenti nel XIV secolo*, p. 261-262.

28. Josep Maria SANS I TRAVÉ, «L'inedito processo dei Templari in Castiglia (Medina del Campo, 27 aprile 1310)», a Francesco TOMMASI (cur.), *Acri 1291. La fine della presenza degli ordini militari in Terra Santa e i nuovi orientamenti nel XIV secolo*, p. 262-263.

anys de convivència era de suposar que coneixia molt bé la vida conventual dels frares.

Interrogat sobre els primers articles relatius a la negació de Crist i a escopir damunt la creu, donà una resposta d'extrema contundència: «mai havia sentit, ni creia ni podia entendre que els templers haguessin comès aquests crims; que va sentir aquestes acusacions després que els frares de França haguessin estat detinguts pel rei». Afegí, a més, que durant els anys que va viure amb els frares «els va veure moltes vegades adorar la creu amb gran penitència, especialment els divendres, amb els peus descalços i de genolls».

En la defensa dels templers, aquest testimoni també aportà una vivència personal que palesava el bon capteniment dels frares respecte a la seva fe en els sacraments de l'Església i, més concretament, en l'eucaristia i la confessió. Respecte d'això manifestà que el declarant havia estat amb els frares de l'orde esmentat en moltes batalles contra els sarraïns i que en l'expugnació de la vila de Tarifa, on molts frares trobaren la mort, els quals abans confessà, tot rebent després amb molta reverència el cos de Crist.

En aquest mateix sentit, Martín Rodríguez declarà que molts d'aquests frares tenien tanta veneració per l'eucaristia que per la festa de Pasqua, quan havien de rebre la comunió, venien des de lluny, per un espai de més o manco deu passes, de genolls i amb gran devoció.

De manera que per tot el que sabia dels templers i per tot el que havia presenciado, el testimoni creia que «els templers del regne de Castella creien veritablement en el sacrament de l'altar i en els altres sacraments de l'Església».

Sobre la recitació dels capellans templers de les paraules del cànon relatives a la consagració, el testimoni declarà que havia assistit moltes vegades a celebracions de misses d'aquests frares i que sempre havia sentit dir les paraules que recitaven ell mateix i els altres sacerdots.

Interrogat sobre els articles referents a l'herètica pravitat continguts en la butlla papal, el testimoni respongué que «no en sabia res i que no creia ni havia sentit dir mai res de tals crims perpetrats pels templers fins que foren presos pel rei de França. Que ell creia que «els frares del regne de Castella són immunes dels dits crims i que són veritables cristians».

Com a fruit dels seus anys de convivència amb els templers, Martín Rodríguez va afirmar que era cert que quan es rebia un nou frare a l'orde només hi estaven presents els membres de l'orde, i que després de la recepció ja eren tinguts per professors.

Per a rebutjar l'acusació que es feia als templers que no podien abandonar l'orde, el testimoni també aportà una experiència personal: va manifestar que un templer anomenat Juan de Romay deixà l'orde i ingressà al dels framenors.

Quant al tema de les cordetes, Martín Rodríguez manifestà que, efectivament, els templers se cenyien unes cordetes al voltant de les camises, per bé

que, segons havia sentit dir, ho feien en honor de sant Bernat, que els ho havia recomanat, igualment que portar barba, per revelació de la Verge Maria.

Finalment, sobre el mestre provincial de Castella i Lleó, fra Rodrigo Yáñez, el testimoni, davant de la pregunta del tribunal de si el trobava infamat o culpable dels crims de què se l'acusava, va respondre que no i que creia, a més, que «el mestre Rodrigo Yáñez era veritable religiós i veritable catòlic, respectuós amb la fe i que servava el que manava l'Església Romana».

— El tercer testimoni que declarà en el procés dels templers castellans, dut a terme a Medina del Campo el 27 d'abril de 1310, fou Juan Yáñez.²⁹ Aquest declarant era prevere i el capellà particular del mestre provincial fra Rodrigo Yáñez. Era, per tant, també un testimoni especialment idoni ja que havia conviscut durant vint anys amb els templers, nou dels quals havia exercit de capellà del mestre esmentat. La seva declaració comença amb l'afirmació que estava convençut que ni el mestre provincial de Castella i Lleó, ni qualsevol altre frare d'aquests regnes haguessin comès cap dels crims que contenien els articles de la inquisició, sinó que els considerava a tots bons i veritables cristians. Justificava la seva afirmació amb les vivències personals que el testimoni havia tingut ja que afegí que «ell havia vist els frares com adoraven i veneraven la creu amb gran reverència, especialment el Divendres Sant, i fins i tot, molts d'ells amb gran efusió de llàgrimes». Quant al mestre, el testimoni declarà que havia estat present quan el Dijous Sant de cada any rentava els peus de tretze pobres, a cada un dels quals donava, a més, teixits de lli, calçat i menjar, tot en honor de Jesuscrist, que en un dia com aquell havia rentat els peus dels seus deixebles.

Quant a l'ortodòxia dels capellans de l'orde, declarà que havia assistit moltes vegades i havia ajudat fra Juan de Ledo, capellà templar, a la celebració de la missa i que l'havia escoltat quan recitava les paraules del cànon que comencen pel *Tè igitur*, així com les de la consagració del pa, *Hoc enim est corpus meum*, mentre elevava l'hòstia. Per a donar més força a la declaració hi afegí, fins i tot, un petit detall hilarant: manifestà que el fra Juan «algunes vegades recitava les paraules del cànon de la missa amb veu tanta que provocava el riure dels presents».

De la resta d'articles va confessar que no en sabia res, mentre que sobre l'orde del Temple va declarar que «creia que era bo i honest».

Finalment, interrogat sobre la persona del mestre provincial castellà, en el sentit de si era culpable o infamat dels crims que contenia la butlla papal, va declarar que «creia que el dit mestre era bon religiós i veritable catòlic i que tenia la fe que mana l'Església Romana». I interrogat sobre altres dignataris de l'orde als regnes de Castella i Lleó, com ara Lope Pérez, Gome Guerra i Gome Pérez, i altres frares, va respondre que opinava que tots ells eren veritables cristians i

29. Josep Maria SANS I TRAVÉ, «L'inedito processo dei Templari in Castiglia (Medina del Campo, 27 aprile 1310)», a Francesco TOMMASI (cur.), *Acri 1291. La fine della presenza degli ordini militari in Terra Santa e i nuovi orientamenti nel XIV secolo*, p. 263.

bons religiosos. La seva afirmació la contrastava, a més, amb les confessions que havia escoltat de molts frares templers que li confirmaven aquesta bona opinió que tenia de tots ells.

2. Els altres quatre testimonis castellans.

Es tracta de dos eclesiàstics i dos civils. Els dos primers foren:

— Juan Fernández, prevere i capellà de l'església de San Facundo, que pertanyia a l'orde del Temple i que havia servit durant vint o vint-i-un anys.³⁰ Va declarar que havia presenciat en aquest temps ingressos de nous membres, entre els quals el de l'actual mestre castellà fra Rodrigo Yáñez, així com, entre d'altres frares dels quals ignorava el nom, fra Lope Peláez.

Sobre el mode de recepció dels nous membres va confessar que en tal circumstància es tancaven les portes de la casa i es posava un frare com a guarda que no deixava entrar a ningú, ni el mateix declarant, ni tampoc cap altre seglar, de manera que hauria fet mal a qualsevol persona que hagués gosat penetrar-hi.

Quant als articles sobre si els templers creien en el sagrament de l'altar i si els sacerdots de l'orde deien en el cànon de la missa les paraules de la consagració, Juan Fernández va respondre simplement quant al primer tema que no ho sabia i el mateix va dir sobre el segon, tot i que ell havia vist molts frares sacerdots celebrar la missa. Per esvaïr qualsevol dubte sobre la seva persona, va declarar que ell naturalment les deia i que, d'altra banda, els frares esmentats mai no li ho havien prohibit.

El testimoni, preguntat sobre si els frares es confessaven amb ell com a capellà, va declarar que no i que, a més, no va veure mai que es confessessin. Amb tot, si alguna vegada els havia preguntat amb qui es confessaven li havien respost que ho feien amb un frare sacerdot de l'orde. Va afegir que havia sentit dir que quan professaven prometien que no abandonarien l'orde.

Sobre els temes dels ídols i les cordetes o cingols, Juan Fernández va declarar que no sabia res respecte dels ídols, dels caps o del gat, i que havia vist molts frares que efectivament portaven damunt la camisa una cordeta, però que ell en desconeixia el motiu.

Sobre la resta del contingut en els altres articles va confessar que no en sabia res. Hi afegí, però, que els frares no tenien por dels interdictes eclesiàstics decretats pels bisbes i que tampoc els complien, i que la mala fama dels templers va començar des que van sorgir els rumors contra seu.

— Domingo Román era porcioner de l'església de San Andrés de la vila de Medina del Campo.³¹ Va despatxar la declaració amb molta rapidesa: va dir

30. Fidel FITA I COLOMÉ, *Actas inéditas de siete concilios españoles celebrados desde el año 1282 hasta el de 1314*, p. 95-97.

31. Fidel FITA I COLOMÉ, *Actas inéditas de siete concilios españoles celebrados desde el año 1282 hasta el de 1314*, p. 97.

que sobre el contingut dels articles no en sabia res, tot i que hi va afegir que havia sentit a dir de persones de crèdit que els frares feien fer a la planta del peu de l'estrep en forma de creu en vituperi d'aquest signe del cristianisme. Domingo va ser preguntat també si tot el que hom deia dels templers creia que era veritat, a la qual cosa va respondre que havia sentit dir coses tan greus de boca de persones honestes i dignes de fe des que havia començat el rumor sobre l'heretgia dels frares que més aviat li semblaven verdaderes.

— Els altres dos testimonis restants eren laics. El primer a ser interrogat fou Juan Guillermo, que havia estat domèstic del mestre provincial de Castella Rodrigo Yáñez.³² Declarà que havia conviscut amb el dignatari esmentat abans i durant l'exercici del seu càrrec i que no va veure mai res en relació amb les acusacions contingudes en els articles. Va declarar, a més, que havia estat cambrer i cubiculari del dit mestre i que quan volia rebre algú a l'orde tant ell, el testimoni, com altres persones seglars els feien fora de la cambra o estança, que aleshores tancaven la porta amb clau i que no permetien la presència de cap seglar. Hi afegí, a més, que la cerimònia es feia absolutament en secret, motiu pel qual ignorava el mode de recepció.

Finalment, va declarar que havia vist que els frares portaven una corda de llana o de lli damunt la camisa.

— Rodrigo Rodríguez fou el darrer testimoni a ser interrogat.³³ En el moment de la declaració era domèstic de la casa del rei de Castella. Les aportacions que fa no són de primera mà, sinó que exposa fets i esdeveniments que ha sentit contar a altres persones o bé les garlaries que es deien a la cort del monarca. D'entrada, el testimoni va declarar que no en sabia res del contingut dels articles que li havien llegit i exposat. En canvi, aportà el que ell sabia dels templers i que no trobava prou honest. Manifestà que havia sentit dir que una vegada diversos frares menors van visitar el mestre de Castella a Villalpando o bé a Mayorga, que trobaren que llegia un llibre de petit format. Quan el mestre s'adonà de la presència dels religiosos perquè entraven a la casa, amb celeritat va tancar amb clau i pany el llibre que tenia a les mans en una arca petita, la qual va tancar en una altra arca de fusta també amb clau i pany, i les dues, així mateix, en una tercera de més gran, que també va tancar amb clau i pany.

Els religiosos, perplexos per tant de secretisme, preguntaren al mestre de quin llibre es tractava, ja que havia guardat amb tanta cura i conservava tan ben custodiat, pregunta a la qual respongué el mestre que si aquell llibre arribava a la mà de qualsevol altra persona se'n podien derivar greus perjudicis per a l'orde del Temple.

32. Fidel FITA I COLOMÉ, *Actas inéditas de siete concilios españoles celebrados desde el año 1282 hasta el de 1314*, p. 97. Sobre els mestres del Temple catellanolleonesos, vegeu Gonzalo MARTÍNEZ DIEZ, *Los templarios en la Corona de Castilla*, Burgos, La Olmeda, SL, 1993, p. 61-67.

33. Fidel FITA I COLOMÉ, *Actas inéditas de siete concilios españoles celebrados desde el año 1282 hasta el de 1314*, p. 97-98.

Explicà també que havia sentit dir que una certa persona havia demanat a un comanador parent seu que el rebés a l'orde, i que tant la mare com els seus familiars li havien fet la mateixa petició, però que el comanador els va respondre que de cap manera el rebria, i que preguntat pels parents per què adoptava aquella actitud els va respondre que no volia que cap de la seva nissaga fos tan infeliç com ell dins l'orde del Temple.

Exposà, a més, que havia sentit de boca del cavaller Pedro Ortigo, oficial del rei de Castella, que un patge seu li havia explicat que un jove, el nom del qual ignorava, havia professat a l'orde del Temple i que després de la cerimònia d'ingrés el trobà descolorit i plorós; que li va preguntar la causa d'aquell estat i que li va respondre que era degut «a les coses greus que li havien estat imposades».

Hi afegí que molta gent de la cort explicava que el difunt rei Alfons de Castella desitjava saber «el secret del Temple» i va promoure l'ingrés a l'orde d'un jove de la seva cort, de manera que hi estigués només un any, temps que el monarca creia suficient per a conèixer el «secret», i que, passat aquest temps, en sortís i li expliqués els detalls al monarca. A instàncies d'aquest i d'altres nobles, el jove fou admès a l'orde. Passat l'any, però, el rei el cridà i li demanà, tal com havia jurat, que li manifestés el «secret» i li expliqués la manera d'ingrés a l'orde. El jove es negà inicialment a declarar aquests punts «de manera que preferia ser decapitat abans de revelar el secret». Després de moltes pressions del monarca, el religiós al final decidí parlar, pregant, però, al rei que el decapités després de declarar. El monarca va jurar que ho faria així. Aleshores el jove templer va manifestar que quan va ser rebut a l'orde fou obligat a negar Crist i a escopir damunt la creu; que els frares cometien el «vici sodomític» i «altres molts vicis indecents» i que mataben els que revelaven els seus «secrets». Preguntat el testimoni sobre quant de temps feia que havia sentit la narració que acabava d'exposar, respongué que feia més de dos anys que aquestes coses es contaven a la cort reial.

3. Els tres testimonis que declararen a Ourense.

Ja hem esmentat més amunt que les seves declaracions parcials les coneixem gràcies a l'obra de Murr.³⁴ Desconeixem quan prestaren declaració, tot i que se sap que fou davant el bisbe Joan de Lisboa, motiu pel qual cal suposar que l'interrogatori es degué dur a terme al cap de poc temps d'haver fet el de Medina de Campo.

— El primer interrogat, Alfonso Martín, era canonge d'Ourense.³⁵ Declarà que els frares capellans seguien bé el ritus de la consagració a la missa i que no sabia res més dels frares fins que no fou difosa públicament la seva infàmia.

34. Cristoph Gottlieb von MURR, *Über den Wahren Ursprung der Rosenkreuzer und des Freymaurerordens. Nebst einem Anhang zur Geschichte der Tempelherren*, p. 140-147.

35. Cristoph Gottlieb von MURR, *Über den Wahren Ursprung der Rosenkreuzer und des Freymaurerordens. Nebst einem Anhang zur Geschichte der Tempelherren*, p. 142-143.

— El segon testimoni, Pedro Lorenzo, prevere de la diòcesi d'Ourense, declarà que havia vist alguns frares de l'orde en determinats diumenges «empassar-se l'hòstia després de l'evangeli de sant Joan».³⁶

— El darrer a declarar fou Vicente Lorenzo, també prevere de la diòcesi d'Ourense.³⁷ Es referí a la recepció secreta dels nous membres i també hi afegí alguns aspectes relatius a la missa i a la comunió. Concretament, declarà que, alguns diumenges, el capellà, després de la lectura de l'evangeli de sant Joan, deia una oració damunt les hòsties que després el preceptor se n'empassava una i una altra cada dos frares. També va manifestar que després de l'himne de Glòria va veure diversos frares postrats a terra que, amb els ulls no abaixats, adoraven el cos de Crist. De la resta va dir que no en sabia res fins que els templers no foren difamats.

4. Els testimonis de Lleida.

Els testimonis de Lleida declararen davant la comissió presidida pel bisbe de Lleida, Ponç d'Aguilaniu, i en presència dels altres membres del tribunal, Pere de Sant Jordi, Joan Borgonyó i Berardo de Podio Bastone, entre l'11 i el 17 de març de 1310, primer al convent de predicadors de Lleida, després al de framenors i finalment al palau episcopal.

El divendres 27 de febrer de 1310, la comissió pontificia posà fi a la inquisició dels templers que es trobaven detinguts al castell de Bellver o a Gardeny.³⁸ Per completar la seva comesa el tribunal, després de deixar passar uns dies, l'11 del mes de març següent procedí a iniciar l'interrogatori dels testimonis aliens a l'orde, començant pels tres frares predicadors disposats a declarar. Amb aquesta finalitat, els membres de la comissió es presentaren a la data esmentada al convent de predicadors de la ciutat i prengueren declaració a tres frares d'aquesta comunitat: el prior fra Pere Olivó, el conventual fra Bernat de Ripoll i el lector fra Guillem d'Armentera.

— El prior dels predicadors no aportà tampoc cap vivència personal tinguda amb els templers sinó que confessà simplement referències de segona mà.³⁹ En aquest sentit, doncs, afirmà que havia sentit dir a Ferrer de Lillet, veguer del rei a Tarragona, que en el temps que els templers foren detinguts en aquestes terres i se'ls acusava que adoraven caps d'ídols, el veguer havia dit que havent conviscut durant un temps amb el seu oncle Ferrer de Lillet, arxiprest de Vallobar i frare capellà del Temple, va veure moltes vegades com aquest cenyia damunt la camisa un cingol al final del qual hi penjava un cap barbat, per la qual cosa el dit veguer creia que era veritat que els templers adoraven un cap. El tes-

36. Cristoph Gottlieb von MURR, *Über den Wahren Ursprung der Rosenkreuzer und des Freymaurerordens. Nebst einem Anhang zur Geschichte der Tempelherren*, p. 143.

37. Cristoph Gottlieb von MURR, *Über den Wahren Ursprung der Rosenkreuzer und des Freymaurerordens. Nebst einem Anhang zur Geschichte der Tempelherren*, p. 143-144.

38. Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, p. 216-223.

39. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 124 A, f. 37r.

timoni hi afegí que ell creia que la gent parlava dels crims que s'imputaven als templers, que alguns opinaven que eren veritat i d'altres no. Altres coses relatives als templers declarà que no les sabia.

— El testimoni següent fou fra Bernat de Ripoll, frare de l'esmentat convent de predicadors.⁴⁰ Aquest aportà una experiència personal sobre els templers. Manifestà que una vegada estava a Montsó amb un altre frare del seu orde i pujaren al castell convent per a visitar fra Ramon d'Orcau, cavaller del Temple. Li preguntaren com es trobava i els contestà que molt malament, motiu pel qual els dos predicadors intentaren consolar-lo tot dient-li que no s'expressés d'aquella manera perquè estava en un orde que, si Déu ho volia, salvaria l'ànima i el cos. En canvi, la resposta que els donà fra Ramon d'Orcau fou aquesta: «En quin orde tan dolent estic que hi perdo el cos i l'ànima.»

— El darrer frare predicador a declarar fou fra Guillem d'Armentera, lector del convent de Lleida, el qual aportà una referència de tercers sobre els templers.⁴¹ Exposà que havia sentit dir a un notari que havent demanat a un templer el secret del Temple el frare només per aquesta pregunta quasi matà el fedatari. Simplement per aquest fet, el testimoni sospitava des d'aquell moment alguna cosa dolenta sobre el secret del Temple.

El dia següent, el 12 de març, el tribunal inquisitorial es traslladà al convent de framenors de la ciutat de Lleida per a procedir a interrogar tres religiosos d'aquesta comunitat: el guardià fra Pere de Puig, el conventual fra Pere Mir i el lector fra Guillem de Xesa.

— Els membres del tribunal preguntaren a fra Pere de Puig si creia que els frares del Temple negaven a Crist en la seva recepció a l'orde, si escopien damunt la creu, si creien en l'eucaristia i els altres sacraments, si es feien entre ells petons obscens, si cometien el pecat de sodomia, si adoraven ídols, a tot el qual va respondre que ell no ho sabia i que no creia que fessin aquestes coses.⁴² Si en negar aquests càrrecs fou contundent, no ho fou així quan referí tot seguit un episodi que va viure personalment. Una vegada, va contar fra Pere, els templers van celebrar un capítol a Montblanc, al convent de framenors, on van rebre un frare. Al cap de poc temps després de tancar el capítol, el declarant va anar al lloc on s'havia dut a terme la reunió, on trobà diversos framenors que deien que els templers havien posat un guarda damunt el sostre de l'estança on havien celebrat el capítol i que també havien posat una cortina a la porta per a evitar que ningú pogués espigar cap a l'interior per les escletxes de la porta, cosa que, no aleshores sinó després que s'hagués iniciat el procés contra aquests frares, no li va agradar. Amb tot, clogué la declaració manifestant que havia sentit moltes vegades confessions de molts templers i li semblaven bons cristians.

40. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 124 A, f. 37r.

41. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 124 A, f. 37r.

42. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 124 A, f. 37v.

— Fra Pere Mir, conventual de Lleida, declarà tot seguit a l'anterior testimoni.⁴³ Fra Pere fou preguntat si sabia alguna cosa en contra dels templers i específicament de la negació de Crist, d'escopir, trepitjar o orinar damunt la creu; respongué a tot negativament i que de les acusacions en va tenir coneixement després que s'hagués iniciat l'afer contra els templers. Hi afegí, però, que havia sentit dir a alguns framenors que una vegada els templers havien celebrat un capítol a Montblanc on van rebre un frare molt secretament, és a dir, posant un guarda damunt el sostre de la casa on s'havien reunit i tancant les finestres i les portes de manera que ningú no pogués veure o bé escoltar el que feien i deien, i que arran d'aquest fet hi havia molts framenors que murmuraven i pensaven malament dels templers. Hi afegí, a més, que havia sentit dir que, després del capítol, es va trobar sobre una catifa que havien utilitzat durant el capítol una petita quantitat de líquid, per la qual cosa es pensava que havien fet quelcom de dolent, sense especificar, però, a què es referia.

El testimoni continuà amb l'aportació d'una vivència personal. Exposà que una vegada que els templers celebraren capítol a Gardeny, on reberen fra Ramon d'Orcau, fou cridat perquè els fes un sermó. Fra Pere declarà que havia vist fra Ramon abans del seu ingrés i després; primer tenia un aspecte normal i la seva cara palesava un bon color; després fra Ramon tenia un aspecte pàl·lid i estupefacte, motiu pel qual molts sospitaren que alguna cosa dolenta s'havia dut a terme durant la seva recepció.

Tot i això, el testimoni acabava la declaració manifestant al tribunal que la seva opinió era que els frares del Temple havien estat difamats, fins i tot els bons i honestos.

— Dels sis testimonis religiosos que declararen a Lleida, només un framenor testificà completament a favor dels templers, fra Guillem de Xesa, lector del convent de framenors, el qual declarà que no sabia ni creia que en els frares del Temple hi hagués res que no fos bo.⁴⁴ Ho asseverava perquè havia confessat moltes vegades els esmentats frares i els havia trobat sempre fidels cristians i catòlics. Per consegüent creia que el seu estat era en general bo. Podia ser que entre ells n'hi hagués alguns de pecadors, com en qualsevol altre orde.

Al cap de cinc dies, el 17 de març de 1310, es tornà a reunir la comissió inquisitorial, aquesta vegada al palau del bisbe de Lleida, per a procedir a l'interrogatori dels altres tres testimonis disposats a declarar. Es tracta de tres eclesiàstics, Ramon de Carcassona, rector d'Aitona; Joan de Ripoll, rector de Santa Linya, i Domènec Çalena, sagristà de Santa Maria de Montsó.

— Ramon de Carcassona fou especialment contundent i dur en la seva declaració contrària i acusatòria contra els templers.⁴⁵ D'entrada, confessà que

43. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 124 A, f. 37v.

44. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 124 A, f. 38r.

45. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 124 A, f. 38r.

havia sentit dir abans que comencés l'afer dels templers que la gent ja sospitava d'aquest orde pel secret amb què es feien les recepcions dels nou membres i que, fins i tot, algunes persones pusil·lànimes malpensaven i sospitaven que en tals cerimònies els frares «es besaven a l'anus», es lliuraven a pràctiques homosexuals i cometien altres aberracions. Creia, així mateix, que els templers gaudien en general d'aquesta mala fama i que hi havia gent que creia que tot això que es deia era veritat, mentre que d'altres opinaven que era fals, tot i que, a parer seu, els primers eren molt més nombrosos, entre els quals ell s'inclouïa. Manifestà, a més, que creia que els templers que havien confessat els crims davant el papa deien la veritat i que alguns dels templers catalans eren culpables dels mateixos errors i d'altres no. Precisament, per aquest motiu, la gent pensava que només els que consentien en els errors i crims accedien als càrrecs dins l'orde, mentre que els que no ho feien no arribaven a tenir mai cap responsabilitat.

— El mateix dia i lloc declarà el segon testimoni, mestre Joan de Ripoll, rector de Santa Linya, de la diòcesi de Lleida.⁴⁶ Manifestà que la gent, fins i tot abans que comencés l'afer contra els templers, ja sospitava alguna cosa de dolent en la professió secreta dels dits frares. Les mateixes sospites tenia el testimoni, que havia conversat moltes vegades amb els templers. I hi afegí el que es deia: que els templers tenien capítol a Montsó en una cambra molt secreta i que posaven, quan en celebraven, guardes a la porta a fi que ningú no pogués accedir-hi. A més d'aquesta cambra on celebraven el capítol, n'hi havia una altra, molt més petita, on, segons es deia, feien alguns actes deshonestos.

— El testimoni següent, Domènec Çalena, era sagristà de Santa Maria de Montsó i canonge de Roda.⁴⁷ D'entrada, va manifestar que no sabia res dels templers que fos contrari a la fe catòlica. Amb tot, hi afegí que la gent, en general, fins i tot abans de la seva captura, sospitava arran de les recepcions secretes dels templers que feien alguna cosa dolenta, opinió de la qual participava el testimoni. En ser interrogat sobre els articles 83 i 84, exposà una vivència personal. Digué que una vegada fra Arnau de Torroella, de l'orde del Temple, va demanar al mestre provincial català fra Berenguer de Cardona, que restituís uns delmes o primícies al rector de l'església d'Ascó, que havien estat usurpats il·legalment per la família del mestre al rector. A la petició, el mestre va respondre, estant present el testimoni, que no podien restituir els drets esmentats perquè, com bé sabia fra Arnau, qualsevol bé adquirit, fos justament o injusta per a l'orde no el podien restituir sinó que tenien l'obligació de conservar-lo en l'estat que l'havien rebut. Acabà la declaració manifestant, però, que creia que es donava, en general, una infàmia contra els templers.

46. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 124 A, f. 38r.

47. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 124 A, f. 38v.

5. Els testimonis de Cervera.

Els testimonis que declararen a Cervera ho feren a la casa que hi tenia el bisbe de Vic davant la comissió diocesana presidida pel prelat, Berenguer de Saguàrdia, i integrada per Pere de Sant Jordi, Joan Borgonyó i Berardo de Podio Bastone. L'interrogatori es dugué a terme després de prendre declaració als tres templers que es trobaven detinguts al castell de Granyena, és a dir, fra Jaume d'Oluja, comanador de Granyena, que testificà el dilluns 25 de maig de 1310; fra Pere de Llobera, comanador de Selma, i fra Aparici Bonet, sergent, que declararen el dia següent, dimarts 26 de maig.⁴⁸ L'interrogatori dels dos testimonis aliens a l'orde s'efectuà el dimecres 27 de maig de 1310.

— Primer declarà Pere Bonet, prevere, que celebrava missa a la capella del castell de Granyena.⁴⁹ També semblava, per tant, un testimoni prou idoni pel contacte que devia tenir amb els frares. D'entrada, va declarar que ell no sabia res de cap frare que fos contrari a la fe catòlica. Aquest era, per tant, l'aspecte principal de la seva declaració, en què reconeixia la innocència dels templers.

Hi afegí, però, alguns elements que motivaven les seves sospites sobre l'ortodòxia i moralitat dels frares. Primer, que la gent s'admirava i parlava del «secret del Temple», abans i després que s'iniciés el procés contra els frares esmentats, de manera que no podia ser que no fessin alguna cosa dolenta. En aquest sentit va manifestar també que moltes vegades havia demanat a diversos frares que li revelessin el «secret del Temple», fins i tot a frares joves, i mai no ho havia aconseguit. Hi va afegir, d'altra banda, que en els anys que havia servit els frares, els havia administrat moltes vegades el sagrament de l'eucaristia.

— El segon testimoni fou Berenguer Claris, habitant de Cervera.⁵⁰ Aquest no aportà cap experiència personal sinó que referí experiències alienes ja que declarà que havia sentit dir que a Ascó, lloc de la diòcesi de Tortosa, fra Berenguer de Cardona, en un altre temps mestre del Temple a Catalunya, havia afirmat que les «riqueses del Temple eren grans i que durarien fins que durés el secret del Temple». Finalment, hi va afegir que sospitava i sempre havia sospitat alguna cosa dolenta del secret del Temple.

6. Els testimonis de Saragossa.

Completen les declaracions dels testimonis aliens a l'orde durant el procés dels templers de la península Ibèrica els sis que declararen a la ciutat de Saragossa els dies 17 de novembre i 10 de desembre de 1309, davant la comissió apostòlica presidida pel bisbe de la diòcesi i els altres membres de la comissió el prior Pere de Sant Jordi i el canonge Berardo de Poggio Batone.⁵¹

48. Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, p. 230-231.

49. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 149, II part, f. 6r.

50. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 149, f. 6r.

51. Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, p. 261-264.

Bartolomé Tarín fou interrogat a Saragossa, tal com s'ha dit, el 17 de novembre, mentre s'estava procedint a la inquisició contra els templers d'aquesta ciutat.⁵²

La resta foren interrogats el dimecres 10 de desembre de 1309, després que el tribunal hagués acabat l'interrogatori de fra Berenguer Topí, el darrer dels templers detinguts que van declarar a Saragossa, i abans de traslladar-se a Daroca per a continuar amb els altres templers empresonats en aquest lloc.⁵³

— Les declaracions de Bartolomé Tarín presenten un significat especial, no només per la personalitat del testimoni, sinó també pel contingut. Bartolomé era en el moment que fou interrogat pel tribunal *sobrejuntero* de Saragossa i abans havia desplegat una activitat important en la captura dels frares que s'havien fet forts en el sector més meridional d'Aragó.⁵⁴ En qualitat del càrrec que exercia, d'altra banda, degué també relacionar-se sovint amb els membres de l'orde del convent de Saragossa, motiu pel qual hom el pot considerar un testimoni especialment idoni. D'entrada, va manifestar que la gent criticava la manera secreta de les recepcions de nous membres, motiu pel qual hom creia que feien alguna cosa dolenta.⁵⁵ Després va presentar set fets sobre els templers que ell considerava si no acusadors com a mínim sospitosos d'una conducta incorrecta. El primer feia referència a un clergue, Sancho López de Boltaña, rector d'aquest lloc, que, havent estat armat cavaller per Ato de Foces, ingressà a l'orde del Temple. Després, però, en sortí, i Ato li preguntà la manera en què havia estat rebut a l'orde, però Sancho es negà a donar-li la resposta adient. El segon cas feia referència a un frare del convent d'Horta del qual s'explicava que per raó de la seva senectut repapiejava, però que quan se li preguntava pel secret del Temple i la manera en què eren rebuts els nous membres, es negava a revelar-ho. Explicà un altre cas que atenyia a un frare del qual es comentava que quan els frares del castell d'Horta van abandonar aquesta fortalesa per a potenciar la defensa de Castellot, es va amagar i, no se sap per quina causa, no hi anà. També exposà el cas d'un frare de la mateixa comunitat d'Horta, Guillem de Juneda, cavaller que en abandonar aquest castell va declarar que ell estava estalvi ja que portava unes cartes del penitenciari papal en les quals s'encomanava al guardià dels framenors de Lleida que li donés l'absolució després d'haver-lo escoltat en confessió. Hi afegia que la penitència que li havia donat el guardià fou que no tingués mai cap responsabilitat de governar una comanda.

A continuació Bartolomé Tarín exposà dos casos que havia viscut personalment: el primer havia passat a Castellot. A l'església de Sant Pere d'aquest lloc hi

52. Josep Maria SANS i TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, p. 201-207.

53. Josep Maria SANS i TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, p. 207-215.

54. Bartolomé Tarín havia ocupat el castell d'Horta a final de desembre del 1307 (Josep Maria SANS i TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, p. 66-67) i des del gener del 1308 Jaume II li havia encomanat les negociacions per al lliurament de Castellot així com el setge d'aquest castell (p. 117, 122-124). Així mateix, tenia sota la seva custòdia diversos frares detinguts en l'operació (p. 161, 171-172).

55. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 149, f. 57v-58r.

havia dues imatges de fusta policromada, cada una de les quals tenia un llibre a la mà, un estava en blanc mentre a l'altre hi havia escrit «facite fructus dignos penitentie». Quan començà la persecució dels frares, aquests s'emportaren les imatges cap al castell de Castellot juntament amb altres coses. El testimoni va poder veure aquestes dues imatges i va preguntar a un home del lloc quin significat tenien; aquest va respondre que les dues estàtues les havia fet fabricar un comanador o cambrer de Castellot en record de dos germans seus que havien mort. Va declarar, a més, que en el mur del castell d'Horta hi havia esculpit en pedra un cap humà que mirava cap a orient. No sabia, però, quin sentit i significat tenia tot això.

Bartolomé Tarín va declarar, a més, que havia sentit a dir que Martín Pérez de Ferreruella, mentre disputava un dia al castell de Castellot amb dos frares predicadors sobre l'ànima, estant-hi present el mestre aleshores de la província catalana, fra Berenguer de Cardona, després de llargues disputes entre aquests i altres que s'hi afegiren, el mestre els digué: «Disputeu massa sobre l'ànima: sapigueu que quan l'home es mor no resta ni l'ànima ni res.»

Acabà la declaració manifestant que ell ja no sabia res més sobre els templers, llevat que des que començà l'afer tenien fama de ser culpables del que es conté en els articles de l'interrogatori, per bé que creu que abans de ser capturats no eren difamats.

— El mateix dia 17 de novembre declarà Domingo Ibáñez de Azcón, prevere de la casa del rei a Saragossa o Aljafería.⁵⁶ També fou interrogat sobre tots i cadascun dels articles del qüestionari. La seva deposició fou, però, global ja que manifestà que ell havia estat present a la recepció de fra Domingo de Monzón, el qual fou rebut a Saragossa per fra Berenguer de Montornès, aleshores comanador d'aquesta casa, ja feia ben bé deu anys. Explicà tot seguit la manera en què fou rebut, és a dir, amb les portes de l'església tancades per raó d'interdicte eclesial, on celebrà la missa Bartomeu de Rada, aleshores vicari de Crivillén i prevere secular, mentre fra Domingo es desvestí darrere d'un altar els vestits que portava, llevat de la roba interior, i es vestí amb els vestits que porten els frares templers, llevat del mantell. A l'hora de la comunió, el celebrant, després d'haver assumit les dues parts del cos de Crist, donà la tercera al nou rebut, el qual combregà. Després de la missa el comanador li va imposar el mantell. No sabia, però, si el va besar. Tot seguit, van obrir la porta i van anar a menjar.

Finalment, el testimoni va explicar que Pere de Pontons —després serà cridat a declarar, probablement arran d'aquesta referència— havia sentit dir que el comanador actual d'aquest convent, poc abans que els frares fossin detinguts, afirmava que n'hi havia molts d'heretges a França, per bé que els estaven agafant. Acabà la declaració exposant que era fama en aquestes terres que quan un frare era rebut a l'orde els altres s'armaven.

56. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 149, f. 58r-58v.

Pel que fa a la resta, declarà que no en sabia res més per bé que no creia que hi hagués res de dolent en els frares del Temple.

Passades poc més de tres setmanes —temps en què la comissió inquisitorial continuà prenent declaració dels templers detinguts a Saragossa—, es tornaren a reunir els inquisidors, el dia 10 de desembre de 1309, en aquesta ciutat per a interrogar la resta de testimonis aliens a l'orde.

— El primer fou Sancho Pérez de Chiviente Gay, ciutadà de Saragossa.⁵⁷ La seva elecció com a testimoni anà determinada pel fet que havia conviscut molt de temps amb els templers, tant als convents d'Orient com als d'Occident. D'aquesta circumstància s'infereix que Sancho els coneixia molt bé. La seva resposta fou especialment contundent: ell no sabia de l'orde del Temple res que no fos bo.

Pedro de Moriello fou el segon testimoni que declarà.⁵⁸ Era un ciutadà de Saragossa, del qual desconeixem el motiu pel qual es presentà a declarar. En tot cas, manifestà que ell no sabia res de la recepció secreta dels templers. Hi afegí que feia uns cinc o sis anys que havia sentit dir que des de deu anys ençà els frares «abusaven entre ells». Quan li fou preguntat, però, a qui ho havia sentit, respongué simplement que no se'n recordava.

— La implicació de Bartolomé de Rada, prevere i vicari de l'església de Crivillén, el testimoni següent, degué anar determinada per la declaració de Domingo Ibáñez, que en féu esment.⁵⁹ Bartolomé afirmà que en els vuit anys que convisqueu amb els templers mai no havia presenciada una professió ni sabia res de les seves recepcions secretes ja que quan moltes vegades ho havia preguntat als frares aquests li responien que hi ingressés si ho volia saber. Hi afegí, a més, que hi havia gent que sospitava alguna cosa dolenta de les recepcions dels templers i que així també ho pensava ell.

Els comissaris li preguntaren específicament si creia que el mestre i diversos frares havien confessat la veritat respecte de la negació de Crist, d'escopir damunt la creu i d'altres coses il·lícites. El testimoni respongué afirmativament, ja que no era versemblant que haguessin confessat si no hagués estat veritat.

— Pedro de Pontons fou un altre ciutadà de Saragossa que va declarar en el procés.⁶⁰ Probablement, la seva presència també anà determinada per l'esment que en féu el testimoni Domingo Ibáñez de Azcon. En canvi, la seva resposta fou ben explícita: confessà que no sabia res de la recepció secreta dels templers en el seu orde.

57. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 149, f. 58v.

58. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 149, f. 58v.

59. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 149, f. 58v-59r.

60. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 149, f. 59r.

7. El testimoni de Tarragona.

A final de l'estiu del 1310, la comissió apostòlica encarregada de prendre declaració dels templers de la Tarraconense i també de la diòcesi de Mallorca, després d'haver complert la seva missió en aquest darrer lloc, s'adreçà a la ciutat de Tarragona per a interrogar quatre frares posats a la seva disposició en aquesta ciutat i un monjo de Santes Creus que anteriorment havia estat templer.⁶¹ A la comissió, integrada per l'arquebisbe de Tarragona, el bisbe de València, el prior de sant Jordi, el sagristà de Mallorca i Berardo de Poggio Bustoni, s'hi uní el bisbe de Barcelona ja que alguns dels frares enquestats pertanyien a aquesta diòcesi. Interrogaren els testimonis els dies 15 i 16 de setembre del mateix any.

— El dia 16 els inquisidors prengueren declaració d'un testimoni especial, fra Guillem de Llobera, monjo de Santes Creus. Havia estat, tal com hem avançat, frare sergent del Temple, on ingressà quan tenia trenta anys, feia uns divuit anys, i que abandonà amb l'autorització del mestre major per a professar a Santes Creus.⁶² Fou interrogat sobre tots i cadascun dels articles del qüestionari, igual que els altres testimonis templers, exposats en el seu idioma. Quant a ell mateix i els altres frares del Temple negà totes les acusacions i els errors de què eren incriminats. Pel que fa a la seva recepció a l'orde, declarà que fou rebut a la casa de Masdéu per fra Ramon de Saguàrdia i que hi foren presents fra Pere i fra Guillem Roig, sergents.

Conclusions

Un simple cop d'ull de les declaracions de testimonis aliens a l'orde permet les constatacions següents:

1. Que hi hagué un nombre més alt de testimonis a la província catalana de l'orde que a la castellanolleonesa. Mentre que a la primera es presentaren a declarar o declararen divuit testimonis, a la segona ho feren només deu.

2. A la província catalana també fou molt superior el nombre d'eclésiàstics que prestaren declaració. Mentre aquí assoliren el nombre de tretze, a la castellanolleonesa en foren només vuit. D'altra banda, també hi hagué més diversitat a la primera, ja que sis foren preveres seculars i set religiosos, és a dir, tres dominicans, tres franciscans i un cistercenc. Per contra, els castellanolleonesos foren un canonge, el capellà del mestre provincial, un capellà d'una església templera, i la resta, cinc, foren preveres seculars.

61. Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, p. 232-234.

62. Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 149, f. 66v-68r. Vegeu Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, p. 232.

3. A Castella només declararen dos laics, un domèstic del mestre provincial, i l'altre domèstic de la casa del monarca, mentre que a la província catalana en declararen cinc.

4. Els pares conciliars que s'hagueren de pronunciar en base de les inquisicions que s'havien fet als inculpats degueren fer cas relatiu a les declaracions d'aquests vint-i-vuit testimonis si tenim present que els concilis respectius en dictaren sentència absolutòria dels templers sotmesos a la seva decisió judicial.⁶³ A l'hora de prendre les respectives decisions, de ben segur que van pesar molt més les declaracions dels acusats que no les d'aquests testimonis, que presentaren sovint, en els casos d'acusacions, realitats esbiaixades, inversemblants a vegades, i d'altres, fruit de les xerrameques i confabulacions, que devien distar molt de la veritat més objectiva.

63. El concili d'Alcalá de Henares, del juliol del 1310, dictà sentència d'innocència dels templers de la província eclesiàstica de Toledo, mentre que el de Salamanca, de l'octubre del mateix any, la dictà per als frares de la província compostel·lana (Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ, *Los templarios de la Corona de Castilla*, p. 238-244). Dels templers de la província eclesiàstica tarraconense en dictà la sentència absolutòria el concili que se celebrà a la capital metropolitana a final d'octubre i començament de novembre del 1310 (Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, p. 316-320).

Dot i mobilitat social: ficcions de poder en la Barcelona de l'edat moderna

Mariela Fargas Peñarrocha
Universitat de Barcelona

Introducció

En el títol hem intentat plasmar amb més o menys encert el plantejament sobre el qual treballarem i que intentem demostrar. Es tracta d'una aproximació social i política sobre els acords entorn a la constitució dels dots en el marc indicat. Més enllà de la regulació del sistema dotal vigent en la Catalunya històrica, de la qual partim tot seguit mitjançant la bibliografia més especialitzada, el coneixement que en tenien els homes i les dones, en les famílies de l'elit social que va viure en la Barcelona d'aquella època —resultat, bàsicament, d'una osmosi entre la classe propietària de la terra, la ciutadania honrada i els nous professionals—, va ser utilitzat amb fins materials i immaterials mitjançant acords reals o ficticis. En efecte, el dret, tan implicat en les relacions socials, si les entenem des d'un paràmetre transversal tal com apunta la historiografia més recent, no es pot separar de cap manera de les pràctiques culturals dels subjectes per a les finalitats dels quals va ser creat. Cal veure, doncs, com els drets que circulen a través del dot i, en conjunt, del sistema del dot, produeixen processos socials i de poder que desenvolupen en espais i temps familiars determinats.

El sistema del dot: les bases jurídiques i socials

Ja és clàssica la historiografia que ha destil·lat en les seves pàgines gairebé tot el que sabem sobre el dot i el seu sistema en les relacions familiars.¹

El dot constitueix un capítol inherent al sistema successori d'exclusió propi de la Catalunya històrica, i també, per descomptat, de l'època moderna i, en general, de gran part del continent europeu. El costum de dotar o compensar els exclosos en el moment del matrimoni associava estretament les estratègies d'aliança amb les de transmissió de béns. El dot formava part integrant d'una

1. Vegeu una aportació necessària sobre la historiografia a: J. SERRANO DAURA, «La família en la historiografia jurídica dels territoris hispànics pirenaics», *Revista de Dret Històric Català*, núm. 4 (2004), p. 91-121.

tríade en què cal incloure el dret de primogenitura i altres disposicions d'un marcat to desigualtari que es van estendre a Europa. A més, el sistema dotal es va consolidar, com va passar amb els altres *companys de viatge*, precisament amb l'adveniment de l'edat moderna, alhora que alguns canvis legislatius que es van esdevenir des del segle XVI. No en va, en nombrosos territoris d'Europa, les transmissions patrimonials es feien per dues vies, la dels béns dotals, mobles i immobles, que circulaven per mitjà de les dones, i la dels béns restants, que ho feien entre els homes. La historiografia ens parla a partir d'aquest esquema,² com els treballs modèlics de G. Délille per a la Campània del segle XVII. Aquest autor encara precisa més i indica que es va anar construint un sistema ideal que consistia en la transmissió dels béns patrimonials de pare a fill i dels béns dotals de mare a filla, de manera que les classes propietàries tenien la necessitat que els béns arrels estiguin representats escassament entre els béns dotals. Aquests elements van donar forma al joc de les equivalències que va caracteritzar el sistema dotal en bona part de la geografia dels costums. Hi va haver pràctiques molt cridaneres. P. Lamaison ha posat de manifest com en la regió del Gévaudan, l'*oustal* que rebia un dot d'un altre *oustal* s'obligava a restituir-lo al primer, bé directament, bé mitjançant un altre matrimoni conclòs al cap d'un temps en la mateixa llar.³ A partir d'aquí els investigadors s'han qüestionat com les aliances equivalents i la reciprocitat dels intercanvis de béns i de cònjuges eren trets fonamentals del sistema dotal de l'època.

Les coincidències generals amb el sistema dotal que va regir en bona part dels territoris d'Europa en l'edat moderna són fonamentals i la majoria dels estudis d'història social o història de la família han pres l'element del dot com la referència clau per a concertar un matrimoni socialment en ascens, base de la consolidació de les nobleses i burgesies del continent que tendien a mantenir la tensió d'uns mercats matrimonials molt competitius⁴ i del sosteniment

2. En gran manera es parteix dels precedents antropològics: J. FAIR BESTOR, «Marriage Transactions in Renaissance Italy and Mauss's Essay on the Gift», *Past and Present*, núm. 164 (1999), p. 6-46. Cal tenir present l'evolució dels sistemes del dot des del preu de la núvia al dot passant pel desenvolupament de les dues menes de dot: la que donen els pares a la núvia i la que regala el nuvi a canvi de la núvia (donació *proter nupcias*). Encara es discuteix sobre la idea que el dot significa *desheretament* dins el grup social, l'organització del qual s'hauria tornat significativament menys bilateral (J. Goody). Vegeu D. OWEN HUGHES, «Del precio de la novia a la dote en la Europa mediterránea», *Arenal*, vol. 8, núm. 2 (2001), p. 247. També el dossier de la revista *Clio*, núm. 7 (1998), sobre dots, patrimoni i dones.

3. En canvi, entre les classes populars de l'ampli món rural, segons l'autor, els dots consistien en cases o terres, atès que la força del treball masculina constituïa una gran aportació i les aliances tenien com a objecte atraure aquesta mà d'obra. Aquest costum era propi d'algunes regions italianes i franceses i en tot cas sempre sotmeses a les condicions demogràfiques conjunturals i la falta o, per contra, l'excedent de la mà d'obra masculina. A fi d'evitar detraccions de propietat no volgudes es recorria a la xarxa de parentiu com a base per a la concertació de les aliances. Vegeu A. BURGUIÈRE *et al.*, *Historia de la familia*, vol. II, Madrid, Alianza, 1988, p. 81 i 92.

4. J. KIRSHNER i A. MOLHO, «The Dowry Fund and the Marriage Market in Early Quattrocento Florence», *The Journal of Modern History*, vol. 50, núm. 3 (1978), p. 403-438. Una visió de gènere amb V. COX, «The Single Self: Feminist Thought and the Marriage Market in Early Modern Venice», *Renaissance Quarterly*, vol. 48 núm. 3 (1995), p. 513-581.

del creixement dels estats, les corts i les ciutats. Paral·lelament, una bibliografia àmplia ha pres l'estudi del sistema dotal com a base per a l'anàlisi de les estratègies de perpetuació de les comunitats de parentiu tant rurals com urbanes, especialment en el primer cas com a fonament del control de la propietat, en què s'utilitzava com a compensació a la sortida d'una part mínima dels béns fora dels marges de la família.⁵

Finalment, la tercera via d'aprofitament de l'estudi del dot ha incidit sobre la situació legal de les dones en la societat europea de l'època. Ll. Bonfield ha afirmat que a grans trets la legislació tendia a mantenir-se neutral en les qüestions de gènere. El *patriarcalisme*, que com a concepte de jerarquia i poder en el marc familiar caracteritzava inqüestionablement la vida conjugal, a més d'haver estat sotmès a examen per la historiografia més recent, implicava una mena de relacions en què la llei no intervenia. A Anglaterra, per exemple, el matrimoni era identificat unitàriament, la identitat legal de la dona es confonia amb la de l'espòs, de manera que els béns mobles de la dona passaven a ser propietat absoluta del marit després de casar-se i els seus béns arrels passaven a mans del marit mentre durés la unió. Malgrat tot, en la pràctica no sempre es reconeixien aquestes limitacions teòriques i progressivament es va convenir que abans del matrimoni es firmés un acord per tal que la propietat de les dones romanguessin separades de les dels marits.⁶ El conegut com a *acord estricte* va esdevenir molt complex entre els segles XVII i XVIII ja que prenia mesures previsoras sobre la situació econòmica de la descendència que encara no havia nascut dels qui contreien matrimoni. En aquest marc cal entendre el sistema dotal anglès,⁷ que té concomitàncies amb els pactes successoris expressats mitjançant la substitució vulgar que acompanyen el lliurament del dot en el sistema català.

A Catalunya, l'evolució secular del dot com a figura jurídica i com a part del dret autòcton ens permet situar-ne el començament en l'època visigòtica, de la qual es poden fer indagacions a partir dels estudis clàssics de J. Lalinde.⁸ El dot s'atorgava en l'acte que registrava el contracte civil matrimonial, i tenia una doble condició: d'una banda, consistia en la donació que feia el futur marit a la dona i equivalia a la desena part dels béns que posseïa; de l'altra, i ara amb un

5. J. CASEY, *Historia de la familia*, Madrid, Espasa Calpe, 1990, p. 56; A. BURGUIÈRE, et al. (ed.), *Historia de la familia*, vol. II, Madrid, Alianza, 1988, p. 67; J. GOODY, «Herencia, propiedad y mujeres. Consideraciones comparativas», *Arenal*, vol. 8, núm. 2 (2001), p. 207-235; D. OWEN HUGHES, «Del precio de la novia a la dote en la Europa mediterránea», *Arenal*, vol. 8, núm. 2 (2001), 237-289.

6. P. HAMMONS, «Rethinking Women and Property in Sixteenth and Seventeenth-Century England», *Literature Compass* vol. 3, núm. 6 (2006), p. 1386-1407.

7. Ll. BONFIELD, «Avances en la legislación familiar europea», a D. I. KERTZER i M. BARBAGLI, *Historia de la familia europea. I. La vida familiar a principios de la era moderna, 1500-1789*, Barcelona, Paidós, 2002, p. 153-205.

8. J. LALINDE, *La dote y sus privilegios en el derecho catalán*, Barcelona, Anabasis, 1962. Altres treballs del mateix autor: «Capitulaciones y donaciones matrimoniales en el derecho catalán», *Revista Jurídica de Cataluña*, vol. LXII, núm. 4 (1963), p. 972-1022; «Los pactos matrimoniales catalanes», *Anuario de Historia del Derecho Español*, vol. XXXIII núm. 1 (1963), p. 13.

nou nom, *aixovar*, s'entenia la donació que els pares atorgaven a les filles que es casaven. Posteriorment i fins al segle XII, amb els Usatges —usos i costums que formaven la base del dret consuetudinari català—, encara es constituïa el dot sobre la base de la desena part dels béns del marit, tal com van prescriure les lleis gòtiques. Durant els temps de la recepció del dret comú, el dot es continuaria denominant de la mateixa manera, atès que el concepte dominant de les lleis gòtiques subsistia paral·lelament al dret romà.⁹

La protecció del dot i l'ordre social

La protecció del dot de la dona va començar a prendre relleu en el moment en què els Usatges van establir, en funció de la donació, la reversió de la possessió dels béns del marit durant el període de viduitat de la dona. Aquesta reversió es limitaria a un any a partir del *Recognoverunt proceres*, una constitució aprovada al segle XIII. Aquesta protecció es va consolidar en els segles posteriors, a finals del segle XV i durant el segle XVI. Així, la Constitució del 1481 preservava el dot fins i tot en el cas que els béns del marit fossin confiscats o embargats. Al cap de vuitanta anys, en les Corts del 1561, Felip II va concedir a la vídua la possessió civilíssima del patrimoni marital, amb la qual es configurava definitivament la institució de l'anomenada *tenuta*, que tenia un precedent menys formulat en les Corts del 1547.¹⁰ En virtut del dret de *tenuta*, la vídua disposava, doncs, de la possessió de tots els béns que li havia deixat el marit, fins que la família d'aquest no li satisfés completament el dot.¹¹

És possible entendre la legislació sobre la restitució del dot en funció de la conservació del bon ordre social: l'ordre de les famílies i dins d'aquestes els representants de la jerarquia social i territorial. Al llarg dels segles, nombroses mesures normatives preses pel poder civil, i en l'època moderna, per la monarquia, van tendir a evitar que de cap manera quedessin caps per a lligar sobre la configuració matrimonial totalment a la mercè de l'atzar. El matrimoni, cèl·lula viva de l'engratge social, ha constituït per a totes les societats primordial i pel qual s'ha de vetllar.

I el dot és un capítol de la mateixa política. Una de les primeres mesures preses per la monarquia moderna a tot Europa consistia en la publicitat i l'exigència del consentiment dels pares sobre l'enllaç dels fills.¹² En aquest punt,

9. A. IGLESIA, «Individuo y familia. Una historia del derecho privado español», a M. ARTOLA (ed.) *Enciclopedia de historia de España*, Madrid, Alianza, 1988, vol. I, p. 497.

10. A. PÉREZ MARTÍN i J. M. SCHOLZ, *Legislación y jurisprudencia en la España del Antiguo Régimen*, València, Universitat de València, 1978, p. 223.

11. BROCA, *Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil*, Generalitat de Catalunya, vol. II, Departament de Justícia, 1985, p. 323.

12. J. GAUDEMET, *Le mariage en Occident: Les moeurs et le droit*, Éditions du Cerf, 1987, p. 314-315 i R. GIBERT, «El consentimiento familiar en el matrimonio según el derecho medieval español», *Anuario de Historia del Derecho Español*, vol. XVIII (1947), p. 706-762.

l'Estat competia amb l'Església. En cas de desacord entre pares i fills, hauria de prevaler el parer dels primers i, en cas que no hi fossin, aquesta comesa havia de recaure en els tutors i administradors la responsabilitat dels quals coincidís amb el seu paper de *pater familias* d'altres nuclis familiars de la mateixa xarxa de parentiu. Així, doncs, la figura del *pater familias* també representava el bon govern, i era la que a les altes instàncies els interessava protegir.¹³ El consentiment matrimonial ratificava l'autoritat dels pares¹⁴ i, sobretot, eliminava el control exercit pels capellans, el paper dels quals havia estat tan important en la legitimitat de les unions clandestines. La tasca del concili de Trento i el dret canònic en la redefinició de la naturalesa del matrimoni va ratificar posteriorment la validesa dels casaments, fins i tot sense els consentiments paterns preceptius, amb l'única condició que se celebressin davant un sacerdot i en presència d'almenys dos testimonis.¹⁵ De tota manera, la necessitat de procedir publicant unes amonestacions deixava les portes obertes a l'intervencionisme familiar. En canvi, alguna jurisprudència, com va passar a França, es va oposar fermament a la recepció de les mesures tridentines en aquesta matèria.¹⁶

El requisit del consentiment representava poder, jerarquia, i era productor d'ordre en la família. Calia mantenir en ordre els milers de cèl·lules familiars sobre les quals governava el cos de la monarquia, concebuda culturalment com a paternalista.¹⁷ La protecció patrimonial de la dona a Catalunya, a l'inici de l'edat moderna, a partir del dret de tenuta, respon en gran manera a aquest clima. Amb aquest dret es protegia la persona que havia de substituir, encara que fos temporalment, el pare de família després que morís i abans que la resta de parents caigués en la temptació de dilapidar un patrimoni abandonat, més encara quan els fills del matrimoni encara eren menors d'edat, cosa que succeïa molt sovint tenint en compte l'amenaça constant de l'elevadíssima mortalitat que va tenallar la vida de generacions i generacions. Es protegia, en definitiva, la preeminència que deriva del concepte i dels usos i drets del *pater familias*, la natural pàtria potestat i la seva autoritat. Una altra legislació aprovada en la mateixa època s'encarregava paral·lelament d'enfortir aquesta autoritat. Les Corts del 1510 prohibien, per exemple, que els fills menors de vint-i-cinc anys, no casats, encara estiguessin emancipats, s'obliguessin per contracte sense disposar del consentiment previ i la signatura del pare. Anys després, en les Corts

13. F. M. de Sanctis, «Modernità e fratellanza. Codici familiari e imagini dello Stato», *Parolechiave*, núm. 5 (1994), p. 151-165.

14. La necessitat del consentiment s'evidenciava en el fet que el matrimoni constituïa un acte patrimonial. I. Terrades, des d'una aproximació antropològica, ha dit que la propietat i el seu dret donen sentit als sentiments familiars. Segons el seu discurs, només es poden expressar vàlidament aquests sentiments amb accions patrimonials: I. TERRADES, *El món històric de les masies*, Curial, Barcelona, 1984, p. 117.

15. J. GAUDEMET, *Le mariage en Occident*, París, Éditions du Cerf, 1987, p. 322.

16. J. GAUDEMET, *Le mariage en Occident*, p. 327 i s.

17. D. FRIGO, *Il padre de famiglia: governo della casa e governo civile nella tradizione dell'«economica» tra Cinque e Seicento*, Roma, Bulzoni, 1985, p. 228.

del 1585, s'estenia aquesta prohibició als fills més grans d'aquesta edat que romani- en sota la potestat paterna.¹⁸ No és prudent, doncs, interpretar la consolidació dels drets de la dona de manera aïllada respecte a aquest context.

Per a arribar al període culminant sobre la interpretació del dot a Catalu- nya, cal esperar a l'inici del segle XVII, de la ploma del preeminent jurista Joan Pere Fontanella. Expert en qüestions matrimonials, Fontanella escriu en un moment en què la doctrina dels juristes de la Reial Audiència de Barcelona estava contribuint a la fixació del dret català i a la interpretació de les decisions i les sentències dictades per l'alt tribunal.¹⁹ Una de les constitucions aprovades en les Corts del 1599 atribuïa a la doctrina dels doctors de l'audiència la condi- ció de constituir l'última font de dret.²⁰

Mentre que a Catalunya aquests juristes es basaven en la tradició del dret privat, en altres territoris una generació d'experts estudiava el matrimoni amb l'objectiu d'elaborar una doctrina sòlida capaç d'oposar-se al dret romà. En una França ensangonada per les guerres de religió, la definició del matrimoni com a *contracte* serviria per a competir amb el poder eclesiàstic i deslligar-se'n. Henne- quin, professor de la Sorbona durant les primeres dècades del segle XVII, va parlar del *contracte* matrimonial com a anterior al sagrament. Canonistes i teòlegs, malgrat tot, no es cansaven d'advertir sobre els perills de dissociar *contracte* de *sagra- ment*. Defensaven el principi que el matrimoni no creava obligació, ja que havia de ser expressió d'una voluntat lliure que només generava deures morals. Malgrat això, com ha recordat J. Gaudemet, fins al segle XVIII no van ser pocs els juristes gals que van posar èmfasi en el *contracte*, i van fomentar així la progressiva inter- venció estatal.²¹ Els pactes matrimonials catalans sobre els quals es basava la doctri- na jurídica en el territori, es van situar molt al marge d'aquestes disquisicions. Són concebudes estrictament com una ordenació econòmica de la nova parella i les seves diverses formes capitulars tradueixen una llibertat d'actuació àmplia.²²

Prometre, transferir i restituir el dot: diferents cicles d'un mateix ritual

El dot el podia atorgar qualsevol persona. A favor d'una altra. Però, princi- palment, per bé que no exclusivament, l'atorgaven els pares. Una part del dot

18. V. FERRO, «El dret durant els segles XVI i XVII», a *Història de la cultura catalana*, vol. II, Barcelona, Edi- cions 62, 1997, p. 102-109.

19. F. MASPONS, *Tractat dels pactes nupcials o capítols matrimonials que escrigué Joan Pere Fontanella*. Barcelona, Ibérica, 1916.

20. S. SOBREQUÉS I VIDAL, *Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta*. Girona, Col·legi Universitari de Girona, 1978.

21. J. GAUDEMET, *Le mariage en Occident*, p. 340-346.

22. F. MASPONS, «Els capítols matrimonials o la vida jurídica catalana», *Revista Jurídica de Catalunya*, vol. XXIX (1923), p. 207-222.

que aportava la núvia en el cicle nupcial corresponent es podia originar per restitució del mateix dot de la seva mare. El dot també l'atorgaven ascendents i col·laterals de la contraent. Finalment, la dona, donzella o vídua, tenia dret en el moment de preparar-se per a contraure matrimoni, a dotar-se de béns propis.²³ La pràctica quotidiana, i el diàleg amb les fonts, mostren les enormes limitacions d'aquesta possibilitat, i mostren dones molt alienes a decidir sobre llur dot, probablement per falta de solvència i autonomia familiar.²⁴ Per regla general, doncs, la participació dels progenitors era fonamental en el marc d'una cultura familiar proteccionista. Puig Salellas ha afirmat que quan vivia el pare era aquest el qui decidia el dot, i en absència seva, ho feia l'hereu de la casa o el germà gran.²⁵ En la Castella moderna, l'autoritat paterna encara es deixava sentir un cop traspassat algun dels cònjuges. M. García Fernández ha estudiat com, quan això succeïa, la vídua només es podia erigir en tutora i administradora dels béns dels seus fills en el cas que l'espòs ja ho hagués decidit en una clàusula testamentària.²⁶ Un estudi sobre la Florència renaixentista afirma que, de fet, el matrimoni significava la transferència del control del pare sobre la filla, en virtut de la pàtria potestat, al control del marit sobre la propietat d'aquella, de la família natal a la família marital, en un canvi substantiu, del subjecte a la propietat. Hom es pot interrogar pel que conservava el pare quan tenia lloc aquesta transferència a benefici de l'espòs.

La pàtria potestat imposava a la filla una restricció sobre la successió, de manera que persistia un poder residual del pare en funció de l'anomenada *exclusio propte nuptias*.²⁷ Tornant al que ha escrit Puig Salellas sobre aquesta qüestió, la titularitat que resultava de la donació del dot per a la dotada no era lliure i la família de naixement no perdia totalment el contacte amb el dotat. La donatària només podria disposar completament del dot en el cas de deixar la posteritat, natural i legítima. En cas contrari, el dot retornava parcialment, en un terç i a vegades la meitat, al dotant o al seu hereu.²⁸ No es poden oblidar les nombroses obligacions que a l'Estat espanyol implicava l'acceptació d'una herència universal per a l'hereu, de manera que en cap cas aquest menysprearia la devolució. També en altres territoris del continent europeu on regia el principi de primogenitura i l'hereu únic, el germà gran es cuidava dels menors: en l'Anglaterra del segle XVI podia lliurar el que voluntàriament decidís sobre

23. F. MASPONS, *Fons de dret català*, Barcelona, Rafael Dalmau, p. 68.

24. M. RIVERA, «El dot i el lloc de la dona a la societat medieval», *L'Avenç*, 35 (1985), p. 23; M. DICKLEMAN, «Women, Class, and Dowry», *American Anthropologist*, vol. 93, núm. 4 (1991), p. 944-946.

25. J. M. PUIG SALELLAS, *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*, Barcelona, Fundació Noguera, p. 111.

26. M. GARCÍA FERNÁNDEZ, «Resortes de poder de la mujer en el antiguo régimen», *Studia Histórica*, vol. XII (1994), p. 241; M. P. CERRO BOHORQUEZ, *Mujer, herencia y patrimonio en la sociedad rural gaditana del Antiguo Régimen*, Cadis, La Universidad, 2005.

27. T. KUEHN, *Law, family and women*, Chicago, The University of Chicago Press, 1994, p. 230-238.

28. J. M. PUIG SALELLAS, *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*, p. 114.

el propi patrimoni, en efectiu o en arrendament per més d'una vida.²⁹ Ja hem dit que en el moment de formalitzar el dot, si el pare ha mort, l'hereu agafa les regnes i el relleva en funcions. La seva compareixença en la celebració dels capítols matrimonials on el dot adquireix la forma definitiva, pot constituir des d'un punt de vista antropològic un episodi clau en l'exercici de la seva autoritat com a cap de la casa, una mena de *presa de possessió* sobre les vides i el futur dels qui es troben sota la seva potestat i el seu servei.

La concertació d'un matrimoni interessava també la família extensa. En aquest sentit, Puig Salellas parla del dot com una aportació que constitueix un autèntic acte familiar, perquè la núvia el rep amb el consentiment de tots els seus.³⁰ Una de les característiques de les relacions familiars era l'intercanvi. Moltes famílies s'unien per interessos patrimonials que podien circular mitjançant el matrimoni.³¹ La incidència elevada de la mortalitat també creava un extens mercat matrimonial d'òrfenes de pares, que necessàriament havien de ser dotades per la seva família, o a les quals se'ls donava un dot ordenat pel testament dels pares i gestionada pels tutors i administradors nomenats. Cal tenir en compte les donacions que fan altres germans de la núvia, que en el moment del matrimoni ja estan casats i, fins i tot, són vidus. És el cas de les germanes, quan han enviadat.³² Sobretot si ho han fet respecte d'un hereu. Han rebut el seu dot, per dret de restitució. Efectivament, el poden donar, testar i, a més, usufructuen els béns del marit, de manera que necessiten més per a viure.

A Catalunya, el donant institueix per capítols matrimonials algunes reserves, incloses la prohibició d'alienar el dot o el pacte reversional en el cas que la dona mori sense fills legítims.³³ L'atorgament del dot, doncs, té un caràcter marcadament pactista: Puig Salellas ens torna a recordar que es pot parlar en termes d'un pacte dotal. I com que era un pacte, segellava una relació familiar patrimonial entre dues parts, fet que ratifica que la titularitat del dot per a la dotada no era lliure i per això la família no perdia del tot el contacte amb els béns. El dot formava part dels processos i les relacions del model patriarcal característic de la família de l'Antic Règim i era molt complex. Seguint el mateix autor, es tractava de pagar anticipadament els drets, i no només per la llegítima,

29. L. STONE, *Família, sexo y matrimonio en Inglaterra*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1990, p. 60-61.

30. J. M. PUIG SALELLAS, *De remences...*, p. 114.

31. L. STONE, *Família...*, p. 74.

32. El dot, com a canal de distribució de patrimoni i renda, clau en l'estabilitat social mitjançant el matrimoni entre les classes acomodades, ha merescut l'atenció de nombrosos estudis des de fa temps, que ja formen una historiografia molt reconeguda. Només n'esmentem alguns, que ens serveixen de referent, sense cap pretensió d'exhaustivitat: M. BOTTICINI, «A Loveless Economy? Intergenerational Altruism and the Marriage Market in a Tuscan Town, 1415-1436», *The Journal of Economic History*, vol. 59, núm. 1 (1999), p. 104-121; D. E. QUEELER i Th. F. MADDEN, «Father of the Bride: Fathers, Daughters, and Dowries in Late Medieval and Early Renaissance Venice», *Renaissance Quarterly*, vol. 46, núm. 6 (1993) p. 685-711.

33. F. MASPONS, «Els capítols matrimonials o la vida jurídica catalana», *Revista Jurídica de Catalunya*, p. 212.

que la donatària pogués tenir en la successió del donant, la casa i el llinatge del qual procedia. Els capítols matrimonials expressaven que la donació es feia en pagament d'una part de l'herència o de drets successoris diversos, de les llegendes del pare i de la mare, del suplement d'ambdues, d'altres drets expectants o dels drets derivats d'alguna causa pia en el cas que la família l'hagués subscrit o instituit.³⁴ La renúncia que tenia lloc en l'acte de donació no només garantia la inviolabilitat de la regla de concentració del patrimoni universal en unes soles mans, en general les del primogènit, sinó que pel seu caràcter pactista de reconeixement de drets i exclusions, automàticament situava la donatària al marge del poder familiar. Primer el pare, i més tard i després d'ell, l'hereu universal, com a encarregat de transferir els dots ordenats segons el testament del pare, perpetuaven el contacte amb el dot de la filla o de la germana. La definició dels drets que la núvia feia a favor del pare en capítols matrimonials, sobretot la renúncia al dret de llegítima, era, doncs, la clau del sistema d'hereu únic i llegítima curta. Amb la llegítima curta n'hi havia prou sense la renúncia definitiva a reclamar res més. Aquesta renúncia feta per la filla que es casava, segons la doctrina dels juristes de l'època, no comprenia el dret de succeir abintestat el qui els béns del qual renunciava, a menys que fes constar expressament que renunciava paral·lelament al dret a succeir-lo per successió intestada.³⁵

Tornant a la protecció patrimonial de la dona ja en estat de viduïtat amb l'anomenada *tenuta*, que superava els beneficis de l'any de dol tradicional o any de plor observat per la constitució *Hac nostra* del 1351,³⁶ i la seva possibilitat de comparèixer en tots els actes de disposició patrimonial junt amb el marit, en vida d'aquest, i junt amb el seu hereu posteriorment, eren sens dubte situacions beneficioses per a la dona que es casava. Tanmateix, nous episodis durant la seva vida podien enterbolir aquests avantatges. Per exemple, no eren pocs els hereus universals que, un cop morts els pares, trigaven de manera exagerada a lliurar el dot corresponent a les dones de la seva família. Els arxius de protocols, per mitjà de la lectura de les concòrdies que ens remetien directament els plets previs, o sobretot les fonts processals, estan plens de documents la causa dels quals parteix de les elusions esmentades, en part o totalment. De la mateixa manera que un matrimoni interessava a tota la família, un dot, per descomptat, també.

En aquest sentit, i seguint Puig Salellas, el qui determinava el dot que s'oferia a les dones de la seva família, a la pràctica, es trobava que no li calia dividir el valor del patrimoni per quatre, que coincidia amb la part que corres-

34. J. M. PUIG SALELLAS, *De remences...*, p. 113 i 114.

35. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 131.

36. «Un cop mort el marit, la dona posseeix tots els béns de qui els hi ha deixat, i durant un any, amb aquests béns ha de sobreviure. Posteriorment, la vídua pot continuar usufructuant els béns en el cas que els hereus del marit no retornin completament el seu dot i escriu, a excepció que el marit li hagi designat algunes rendes o béns productors de rendes. En el primer cas la vídua estava obligada a fer inventari en el termini d'un mes. Es tracta d'una constitució que va ser amplada amb la del 1564.» BROCA, *Historia del derecho de Cataluña...*, p. 860-861.

ponia a la llegítima, i alhora, subdividir-lo segons el nombre de fills, sinó que l'import total sorgia dels hàbits socials. El jurista de l'època Jaume Càncer fa notar que la jurisprudència de la Sala Civil de la Reial Audiència considerava que el dot era suficient si equivalia a la presumpta llegítima.³⁷ Així, doncs, dins el bloc de l'anomenada *quarta llegítima*, es decidia en cada cas la quantitat a dotar segons el que convingués. En contrast, a Castella al segle XVI, les lleis de Toro van intentar modelar una quantitat exacta per a dotar, reflex de la preocupació creixent per excedir els dots.³⁸ Amb els fills barons menors s'actuava de manera semblant que amb els dots de les filles. No tots acabaven rebent una part exacta a la quarta llegítima a dividir entre el nombre de germans. D'aquesta manera, es podia aprofitar per a concentrar i limitar el dot amb l'objecte de beneficiar algun altre membre de la família, o per a augmentar el dot d'una filla a fi d'accedir a un matrimoni socialment ascendent, en fi, segons l'estratègia o l'acord pres. Jaume Càncer havia dit més d'una vegada que per a resoldre una causa calia imposar una solució d'equitat més que no pas de dret. La jurisprudència de l'alt tribunal català davant la imprecisió de la quantitat ordinària del dot, origen de nombrosos plets, considerava que era suficient si equivalia a la llegítima. En canvi, si les parts del plet eren nobles, s'acabava decidint un dot superior.³⁹ Tornant al pes del costum en els segles moderns, era tan gran —com bona part de les estructures mentals de llarga durada, que sempre són vigents— que fins i tot en els territoris de la reforma protestant, en algunes de les terres de l'imperi germànic de la segona meitat del segle XVI, l'historiador Joel Harrington ha pogut demostrar, comparant la pràctica i la percepció social del matrimoni entre luterans, calvinistes i catòlics de la regió del Palatinat, que els costums locals, la formulació consensual del matrimoni i la moral d'autoritat continuaven prevalent per sobre dels conceptes d'inspiració confessional, vella o reformada.⁴⁰

El dot estava supeditat, doncs, a les prioritats socials de la família.⁴¹ Tothom era conscient que el dot es feia ressò de la jerarquia de pertinença de la família. Francesc Maspons ens recorda, basant-se en *De pactis nuptialis* de Fontanella, que era el costum el que determinava la quantitat del dot. Aquest autor recull el cas de la família Meca, en un plet del 1606.⁴² El costum també era una

37. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 138.

38. ATIENZA, *Aristocràcia, poder y riqueza en la España moderna: la Casa de Osuna siglos XV-XIX*, Madrid, Siglo XXI, p. 256; J. GARCÍA MARTÍN, *Costumbre y fiscalidad de la dote: las leyes de Toro entre derecho común germánico i ius commune*, Madrid, Universidad Complutense, 2004; M. GARCÍA FERNÁNDEZ, «La dote matrimonial: implicaciones sociales, sistemas familiares y práctica sucesoria: Castilla y Europa en la Edad Media», a *Actas del Congreso Internacional de la Población: V Congreso de la ADEH*, vol. 4, 1999, p. 78-10.

39. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 138-139.

40. J. H. HARRINGTON, *Reordering marriage and society in reformation Germany*, Cambridge, Nova York, Cambridge University Press, 1995, p. 169-180.

41. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 138.

42. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 9.

representació cultural del llinatge. D'altra banda, cal notar que moltes famílies van utilitzar la via processal per a examinar el valor social del dot qüestionat. Sembla que van acceptar el que s'havia acceptat per capítols, en les trobades i les reunions familiars previs a l'enllaç o de manera immediatament subsegüent a ell, i malgrat tot més endavant van recórrer contra les decisions. Així, qüestionant la quantitat del dot en un procés públic, s'aconseguia escenificar davant la societat que justament els actors dels fets mereixien més, que ocupaven una posició social superior a la posició significada amb el dot controvertit. Aquest fet indueix a pensar que es tractava de la creació d'un teatre de la reclamació, a la ciutat seu de l'audiència on es ventilaven aquests casos. Un teatre controvertit en testimoni conegut o secret de trobades familiars i tractes amb assessors jurídics, el guió dels quals mostra i exigeix una parcel·la a l'espai de poder on es mouen les famílies protagonistes. Els jutges van haver de recórrer a la tècnica de conjugar estament social i temps per a demostrar si era just o no el dot qüestionat. En el cas esmentat abans, la sentència dictada recorria a la data anterior del 1575 per a demostrar que aleshores el dot qüestionat, tenint en compte la procedència social de les parts, era l'apropiat. Cal tenir en compte aquest punt, el moment, perquè la distància que separa ambdues dates, la de la donació, el 1575, i la de la reclamació, el 1606, possiblement van ser testimonis de la mobilitat social familiar, i el que en últim terme i amb poca seguretat s'esperava era l'aportació d'una quantitat més alta en cas de ser estimat el recurs, però almenys i de moment els actors aconseguïen manifestar públicament la seva nova posició. La imprecisió de la quantitat del dot en la llei catalana, igual que la presumpció per capítols, encara que no estigués especificada, són elements que col·laboren amb aquests plantejaments. En aquest últim aspecte, F. Maspons també recull algun cas en el qual es va decidir que, malgrat que en capítols el notari no fes constar que el donador prometent estipulava per a tothom a qui interessés la donació s'havia de reconèixer que el termini de promesa portava implícit estipulació i donació legítima i degudament feta.⁴³

Durant el llarg procés que significava la concertació d'un matrimoni, un dels episodis més importants era l'entrega ritual, promesa i no real, del dot. El consentiment matrimonial partia també dels qui hi havien contribuït. Les constitucions sobre esposalles i matrimoni instituïen que una donzella menor que es casava sense consentiment del pare podia ser heretada. Perdia el dret a reclamar la llegítima. La naturalesa pactista que regia el matrimoni i la constitució dotal es recolzaven en la figura del consentiment. L'adveniment dels temps moderns al Principat van portar un procés d'enfortiment d'aquesta figura, una via també per a diluir els bàndols nobiliaris que seguen el territori català o per a segellar solidaritats entre parents. Un dels capítols aprovats en les Corts

43. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 27.

del 1537 tractava del tema i concebia el consentiment necessari com una manera de desafiar la família la celebració d'un matrimoni.⁴⁴ L'objecte de la legislació era evitar que la donzella sucumbís a atorgar paraules de futur a una persona indigna del seu estatus social. Si en el cas contrari la persona amb qui intercanviés aquest compromís fos persona digna, la filla no podia ser desheretada pel seu pare malgrat haver-se casat sense el seu consentiment exprés.⁴⁵

El donant també decidia el moment precís als terminis en què faria efectiva progressivament l'entrega del dot de la núvia. El costum era dotar en forma de renda, cosa que facilitava les coses, atès que el dot s'enriquia progressivament al mateix temps que un mercat matrimonial cada vegada més competitiu, i es feia difícil transferir-la d'un sol cop. Tal com en el seu moment ja va afirmar per al patriciat de Barcelona J. Amelang, l'augment dels dots perfectament constatable entre els segles XVI i XVII havia tingut com a conseqüència la tendència de desviar capital cap a inversions que produïssin rendes estables. L'augment progressiu dels dots feia necessari que les famílies percebessin determinades pensions anuals i firmessin contractes a llarg termini que els garantís uns ingressos fixos destinats a pagar els dots de les filles.⁴⁶ Així, doncs, es dotava amb títols de renda que els donants percebien, junt amb quantitats de diners comptant, per bé que no sempre, o bé el donant transferia una part de la renda o pensió anual que ingressava de diversos censals.

Ja hem dit que la transferència d'un dot en terminis successius i en el curs d'un temps dilatat feia que els donants el controlessin durant més temps. Fa la sensació que quan convenia se n'obstaculitzava el lliurament total, fet que convertia la promesa en una ficció part del ritual nupcial d'un seguit de formalismes que celebraven el consentiment, la unió de les famílies i el control de la propietat, que quedava implícitament garantit amb la detracció mínima dels béns inherents al dot i, fins i tot, amb l'ajornament del lliurament. El dot convertia en ritual un comportament social determinat, encara que mai no arribés a esdevenir-se o que es tingués només en part. Perquè, en efecte, als jutges de la Reial Audiència de Barcelona no se'ls escapava, tal com ho indica J. P. Fontanella —i tal com ens ho torna a recordar Maspons—, que ni les manifestacions, ni les declaracions, ni les confessions sobre lliurament d'un dot, ni tan sols si el marit en deixava constància en testament, no eren suficients o no tenien força de prova. Una altra cosa és que per a la fermesa de la seva constitució n'hi havia prou de provar-ho amb testimonis. Aquestes condicions eren subratllades sobretot quan un dot determinat era reclamat perquè la família de la dotada el restituís.⁴⁷ Perquè la donació fos perfecta, el jurista Jaume Càncer també apuntava que calia el lliurament de la cosa dotada al donatari, i en el

44. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 134-135.

45. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 208.

46. J. S. AMELANG, *La formació de una classe dirigente: Barcelona 1490-1714*, Barcelona, Ariel, 1986, p. 87.

47. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 41 i 120.

cas que no es tractés d'un lliurament real calia substituir-lo per un acte representatiu com ara la clàusula de constitut.⁴⁸ De la mateixa manera, la promesa del dot, un cop realitzat el matrimoni, i malgrat que no hagués estat realment entregada, és clar que generava uns drets com per exemple la regla de reciprocitat, que consistia a formalitzar també l'entrega de l'escreix marital, tal com indicava Fontanella.⁴⁹

El ritual disfressava unes pràctiques. El més interessant és veure'n els moviments: la restitució, incentivada per les ruptures de successió, preparada amb la potència dels conflictes dins i fora dels tribunals, és la clau de la reconstrucció de la genealogia del patrimoni i el disseny d'una classe social. Almenys a la vista dels altres, el dot estava pactat, ocupat, mostrat en aquell teatre de poder que es reiterava cíclicament en el marc del mercat matrimonial, devia ser la viva imatge de la categoria de les famílies. No s'ha d'oblidar que en l'Antic Règim, al costat de la circulació de béns materials determinats n'hi havia d'altres de simbòlics que emergien de les maneres de representació imperants. A més, alguns historiadors de la família han afirmat contundentment que les disposicions consuetudinàries van conèixer una autèntica època daurada entre els segles XVI i XVII a bona part d'Europa i tots els costums es basaven en pràctiques molt diverses, dipositàries de concepcions seculares i molt eficaces socialment.

Ara bé, quants dots promesos no es van arribar mai a rebre. O, almenys, en bona part. La consulta creuada de la documentació notarial i processal ens proporciona el punt de vista dels qui van lluitar i reclamar, però dels altres no en sabem res. En tot cas, aquesta conflictivitat tan reiterada, quan en molts casos es parla de dècades i, fins i tot, de generacions, sense que s'hagi materialitzat la consecució o l'adquisició del dot controvertit, junt amb la inflació que pateix des de l'inici del segle XVII, ens suggereix apostar per aquesta idea. El lliurament en terminis també facilitava les coses. Aquests mateixos terminis ens fan pensar en la importància dels cicles de la vida familiar i, fins i tot, en les fases crucials del ritual del matrimoni canònic.

És possible que els pares de la jove que es casava i les famílies implicades, en general, en experimentar aquesta circumstància, estiguessin aprofitant la impossibilitat de donar-ho tot d'un cop, atès que en molts casos estaven esperant rebre alguna renda o pensió per a quadrar-ho tot, per a construir la formulació del matrimoni en la qual paral·lelament l'Església havia estat insistint. Fer coincidir els terminis de lliurament del dot promès amb les fases que conduïen a la validació del sagrament del matrimoni, no era tan sols una estratègia econòmica, ni tan sols una manera d'actuar compromesa amb l'Església, que també, sinó que podia formar part d'una cultura garantista en procés de formació. Aquesta manera de fer, doncs, enfortia un sentit de la comunitat organitzada des de les normes més bàsiques que garantien la preeminència social, l'ordre social i el de les famílies.

48. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 43.

49. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 168.

Ja hem vist anteriorment que el dot ha estat interpretat com l'instrument garant de la protecció patrimonial de la dona casada. Fins al punt que, segons la doctrina dels doctors de la Reial Audiència, per a restituir un dot es podien vendre els béns d'un menor d'edat i crear censals, sense les solemnitats exigides en aquests casos.⁵⁰ Fins al punt, també, que si la dona consentia en una obligació del marit, alienava els seus béns dotals a benefici del marit o pels seus deutes i a causa de l'obligació o l'alienació es convertia en indotada, l'acte en què l'havia atorgat es considerava nul.⁵¹ Seguint Maspons, es considerava que els seus drets dotals no sortien perjudicats per aquest motiu, atès que es presumiria que havia actuat amb vici de consentiment, entre altres causes pel respecte reverencial a causa del marit. Aquesta protecció ja s'hauria posat de manifest en les Decretals, que formaven part del corpus canònic supletori del dret català.⁵² Segons les Decretals, per raó del dot, la dona tenia accions contra qualsevol que pogués retenir els béns del marit.

Quan la dona rebia el dot, automàticament disposava d'un seguit de drets que asseguraven la seva futura posició familiar un cop mort el marit i si ella sobrevivia. Aquests drets podien fer circular una porció dels béns originaris de la part del marit cap a ella mateixa, és clar, en el cas que aquests béns fossin necessaris per a reunir la quantitat a què ascendia el dot que calia retornar. Aleshores, la dona d'alguna manera recuperava la posició a què havia hagut de renunciar en acceptar la donació dels pares o de qui hi hagués intervingut, però ara en un altre sentit, sobre el nou nucli familiar constituït. La posició dins la família de naixement no la tornava a recuperar mai, excepte en el cas que morissin successivament els germans i hereus precedents.

Així, doncs, el dret de tenuta permetia a una vídua amb fills menors erigir-se en substituta del *pater familia*; això sí, l'autèntic poder depenia de la persona amb qui estigués casada. L'assumpció d'aquest paper s'esdevenia quan havia estat casada amb un hereu universal, ja que, si no, qualsevol es podia veure interceptada per l'autèntic detentor de poder dins la xarxa de parentiu, probablement un germà gran del marit, que fins i tot pogués estar nomenat com a marmessor i administrador dels béns dels fills de la dona. En aquests casos, la vídua gairebé no tenia capacitat de decisió.⁵³ De tota manera, la tenuta significava, fins i tot al marge de tenir o no fills del matrimoni, l'usdefruit dels béns maritals. Si no reclamava la restitució del dot, la tenuta conferia a la dona un control important sobre el patrimoni del marit. En cas que

50. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 17.

51. La legislació castellana incapacitava la vídua per a subscriure contractes, ni presentar-se a judici sense consentiment del jutge, ni podia alienar béns ni comprar a crèdit. Vegeu A. RODRÍGUEZ SÁNCHEZ, *La familia en la edad moderna*, Madrid, Arcolibros, 1996, p. 27.

52. F. MASPONS, «Índex de textos legals canònics supletoris del català», *Revista Jurídica de Catalunya*, XXXIV (1928), p. 45-49 i 397-411.

53. A. MORTON CRAB, *The Strozzi of Florence. Widowhood and family solidarity in the Renaissance*. Michigan, Ashgate Publishing, 2000.

hi hagués fills, aquest dret s'exercia durant la minoria d'edat del futur hereu. Quan aquest arribava a la majoria d'edat i entrava en el control del patrimoni, la tenuta es convertia en un dret d'aliments detallat. Puig Salellas, partint del silenci jurídic en què se sumia la dona en fer la renúncia al dret de llegítima per capítols matrimonials, defineix el nou cicle que s'obre amb la mort del marit amb el desplaçament del centre de gravetat, a favor de la vídua.⁵⁴

A l'Anglaterra anglicana, en la mateixa època, el domini patriarcal gaudia d'un abast enorme. Durant aquest temps, seguint l'historiador L. Stone, el dret d'una dona per a reservar-se i disposar dels seus béns aportats al matrimoni es limitava exclusivament al que ja estigués concertat estrictament pels capítols matrimonials. Mitjançant el matrimoni, els esposos es convertien en una sola persona i aquesta persona era el marit, que adquiria el control absolut sobre la propietat de la dona. Allí, la posició de les vídues i llurs drets van decaure durant el segle XVI, mentre altres lleis posaven èmfasi en la subjecció de l'esposa al marit, influïdes per l'ascendent puritanisme.⁵⁵ Més a prop, en la València foral, com a conseqüència del règim de separació de béns, les dones es trobaven en una situació d'indefensió en el cas de no tenir béns propis, i havent de dependre, en molts casos, de la voluntat testamentària dels esposos. Tanmateix, poden tornar a aspirar al seu *exovar* i *creix* en el cas de sobreviure a l'espòs.⁵⁶ A Catalunya, la posició que el dret garantia a la vídua també es reflectia en vida del marit: sovint, la compareixença de la dona en els actes de disposició del patrimoni junt amb el marit o bé amb l'hereu, a causa de la tenuta i la hipoteca general tàcita que incloïa els béns del marit i que es convenia com a garantia real en els capítols matrimonials.⁵⁷

Hem estat interrelacionant la consolidació dels drets de la vídua en la Catalunya del segle XVI amb l'interès institucional de protegir la figura del pare de família. Es tractava d'aconseguir el mateix per vies diferents. Maspons ha subratllat que fins i tot els marits que disposaven dels béns parafernals de l'esposa, ja fos per entrega expressa o per consentiment tàcit, responien de llur restitució amb tots els seus béns de la mateixa manera que es feia amb el dot.⁵⁸ La clau de la protecció era la restitució, atès que la pràctica quotidiana demostra «que el marit ho és de la casa dotal».

Era imprescindible tenir en compte el context social i les relacions que s'hi establien en el moment en què té lloc la constitució del sistema dotal del qual parlem. La noblesa que va protagonitzar o que es va obrir camí a l'inici

54. J. M. PUIG SALELLAS, *De remences...*, p. 118, 119 i 125.

55. L. STONE, *Família...*, p. 115.

56. D. GUILLOT ALIAGA, «Derechos de la viuda en la Valencia foral», *Hispania*, vol. 61, núm. 207 (2001), p. 267-288. I. A. BAIXAULI, *Dona i família a la València del segle XVII, dot i creix*, València, Universitat de València, 1998; i de la mateixa autora, *Casar-se a l'antic règim: dona i família a la València del segle XVII*, València, Universitat de València, 2003.

57. J. M. PUIG SALELLAS, *De remences...*, p. 117 i 125.

58. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 63.

de la modernitat va restringir progressivament els casaments dels seus fora de l'àmbit social que li era propi. Quan procedia de manera alternativa ho feia inevitablement com a resultat de l'ennobliment de l'oferta del mercat matrimonial lligat a la ciutat. Aquest mercat s'havia enriquit, hi havia noves famílies que gaudien d'una bona posició i que tenien un ascendent evident en el marc de les institucions de govern, urbà i territorial, a l'ombra del qual van poder donar un impuls a les seves aspiracions ascendents. Com a resultat de l'ampliació de l'oferta es va acusar l'homogàmia matrimonial que habitualment els caracteritzava. Per a casar els fills i les filles no calia sortir d'aquest mercat, que ja ho oferia tot. Les famílies, noves, amb les quals enllaçar, compartien més coses que no diferien. En tot cas, per a tots dos, l'estratègia consistia en l'intercanvi de poder. Cadascú intercanviava aquell tros o la quota de poder de què més disposava o que, fins i tot, estava disposat a posseir.

Punts de vista sobre la mobilitat social

Volem implicar el dot i el seu sistema com a procés en el marc de la mobilitat social que va caracteritzar les elits barcelonines des de l'inici de l'edat moderna. Per a fer-ho, hem de partir d'una aproximació sobre el significat d'aquest concepte. L'historiador Peter Burke ja fa temps que situava aquest problema predominant en la història moderna entre un dels conceptes centrals de les relacions transversals que mantenen la història i la teoria social. Moltes de les precisions atribuïdes al concepte de *mobilitat social* que ja han estat antany dissenyades per la sociologia queden diluïdes davant la influència de teories globalitzadores tractades des de la praxi de l'historiador. En el seu moment, la mateixa distinció entre la mobilitat de grup i la mobilitat individual no va ser prou clarificada en relació amb el debat sobre l'ascens de la *gentry* anglesa. Una altra de les precisions nascudes de la praxi sociològica ha consistit a delimitar la mobilitat ascendent de la descendent, la intergeneracional de la intrageneracional; per no aprofundir en la vinculació que el tema ha tingut, historiogràficament, amb els interrogants sobre la qüestió de l'Estat modern, del qual el mateix Max Weber havia parlat traçant una línia argumental sobre les condicions institucionals que es trobaven sota la mobilitat de què parlem. Posteriorment, van tornar sobre el tema Beik, Dietrich i Braddick.⁵⁹ En aquest sentit, l'estudi sobre la mobilitat ha estat instrumentalitzat per a redefinir la naturalesa dels estats autoritaris dels

59. W. BEIK, «A social interpretation of the reign of Louis XIV», a N. BULST, R. DESCIMON i A. GUERREAU (comp.), *L'état ou le Roi. Les fondations de la modernité monarchique en France*, París, Maison des Sciences de l'Homme, 1996, p. 145; M. BRADDICK, «State formation and social change in early modern England», *Social History*, vol. 16, núm. 1 (1991), p. 1-19; W. DIETRICH, «Emergence du social lors de la mobilité des individus à partir de la relecture d'un texte de Max Weber», *Espaces et Sociétés*, núm. 54-55 (1989), p. 19.

segles moderns, i així la mobilitat marcava l'estabilitat de les elits dirigents sobre les quals s'escudava el poder dels monarques. Nobles de sang i de toga van sumar forces una vegada i una altra, de cap a cap dels principats europeus, malgrat les crítiques reiterades que algunes persones de la noblesa més rànica van percebre com una competència intrusa. Actualment, l'historiador de la societat de l'edat moderna té un deute contret respecte a aquesta qüestió, a partir de grans debats com ara l'ascens de la burgesia, l'ascens de les ciutats, tal com indicaria des d'un punt de vista teòric Dibble, amb l'objectiu de matisar la relació dinàmica entre les classes socials, la influència del canvi social, la mateixa naturalesa de l'elit de poder.⁶⁰ En el si de la família i de les relacions de parentiu⁶¹ es pot escodrinyar el problema; com ha dit J. Contreras, ascendir no és cosa d'un dia ni tampoc ho és d'un individu,⁶² cosa que no obsta perquè hagin proliferat els estudis que, influïts per l'antropologia cognitiva i la metodologia de la microhistòria, atorguen més pes a la individualitat en aquest negoci, com ha suggerit Mascuch.⁶³ La proposta de Bourdieu, que parla d'una mobilitat controlada per una categoria d'individus acuradament seleccionats i modificats per l'ascens individual, no és incompatible amb el manteniment de les estructures.⁶⁴ Altres estudis han lligat aquests elements a l'existència de diverses fases, cada una de les quals gaudeix del seu propi objecte, com recorden Joye, Bassand i Schuler.⁶⁵ Per a concloure, en la major part d'aquests estudis, les aliances matrimonials han constituït el termòmetre amb el qual percebre les circumstàncies, els espais socials i els moments que en conjunt van permetre considerar els segles moderns l'origen de les grans mobilitats socials des dels treballs ja clàssics però bàsics per a França de R. Mousnier i la seva escola.⁶⁶ Naturalment, en el marc de l'aliança, se situa el sistema dotal, d'aquí les connexions que podem establir mútuament.

Dot i mobilitat social

Històricament, el dot reflecteix la naturalesa social de l'enllaç concertat. També les seves aspiracions. Brumont va descriure el dot com la clau de l'ascens que

60. P. BURKE, *History and Social Theory*, Oxford, 1992, p. 63-67; V. K. DIBBLE, «The comparative study of social mobility», *Comparative Studies in Society and History*, núm. 3 (1960-1961), p. 315-321.

61. J. HERNÁNDEZ FRANCO i V. MONTOJO, «Cultura del honor, linaje-patrón y movilidad social en Cartagena durante los siglos XVI y XVII», *Hispania*, vol. 53, núm. 185 (1993), p. 1009-1030.

62. J. CONTRERAS, «Linaje y cambio social, la manipulación de la memoria», *Historia Social*, núm. 21 (1995), p. 120.

63. M. MASCUCH, «Social mobility and middling self-identity: the ethos of british autobiographers, 1600-1750», *Social History*, vol. 20, núm. 1 (1995), p. 45-63; J. B. COLLINS, «Geographic and Social Mobility in Early-Modern France», *Journal of Social History*, vol. 24, núm. 3 (1991), p. 563-577.

64. P. BOURDIEU, «Representation culturelle et reproduction sociale», *Information sur les sciences sociales*, vol. 10, núm. 2 (1971), p. 45-75.

65. D. JOYE, M. BASSAND i M. SCHULER, «La diversité des mobilités», *Espaces et Sociétés. Mobilités*, núm. 54-55 (1989), p. 48.

66. R. MOUSNIER, *Problèmes de stratification sociale*, París, Presses Universitaires de France, 1980.

era necessari pagar per a ingressar en la classe propietària o senyorial.⁶⁷ Els quadres que exposem al final parlen per si sols. Utilitzem les històries familiars d'una mostra de noms representatius de l'elit social i de poder vinculada a la Barcelona dels segles XVI i XVII. Hem buidat els capítols matrimonials d'aquestes famílies per un mínim de quatre generacions. En el quadre que titulem «Dot i mobilitat social», hi observem clarament el preu que costa el canvi estamental. I aquest preu té un nom: el dot. Algun exemple ajudarà a il·lustrar aquests processos, que són socials i de poder. Endinsem-nos en la família Gualbes, de les més antigues de la ciutat de Barcelona. El 1516 es firmaven les capitulacions matrimonials entre Isabel de Gualbes, filla del cavaller Miquel de Gualbes, amb Gaspar de Llordat, senyor de vassalls de Vilacastell. La núvia aportava com a dot la quantitat de sis mil lliures de moneda barcelonina. Més tard, el 1538, una altra donzella de la família, Catalina, filla del ja senyor del castell i terme de Montnegre, Joan de Gualbes, celebrava les capitulacions matrimonials amb el senyor de Fonolleres, Lluís d'Ivorra. Els Gualbes aportaven ara un dot que ascendia a una xifra inferior a l'anterior, quan, en canvi, havia transcorregut més temps, es tractava de tres mil cinc-cents lliures. Així, successivament, a mesura que s'avança el segle XVI, es troben dones de la família que van tenint dots de quantitat inferior. El fenomen el podem relacionar amb el fet que cada vegada més la concentració de béns en unes soles mans s'ha convertit en una necessitat per a competir pel poder i, per descomptat, per l'ascens social. Sens dubte, aquests dots eren companys de viatge d'altres que en la mateixa família van representar molt més, no en va els Gualbes van passar per aquelles dates a entroncar definitivament amb la vella noblesa. Els Boixadors fan el mateix quan el 1630 casen Pràxedis, filla del senyor de la quadre de Sant Miquel de Pontons amb Bonaventura Brossa, algú totalment acabat d'arribar entre els cercles de l'elit barcelonina, per bé que ja vinculat als ambients professionals de l'exercici del dret.⁶⁸ Era la capacitat de poder intercanviar béns de naturalesa ben diversa, a vegades, materials, altres vegades, culturals, el que permetia la concertació del matrimoni, una relació social que en l'època no provocava cap dubte que es devia tractar entre iguals. I el dot formava part d'aquest sistema. Tanmateix, era un matrimoni que resultava barat per a la família. Un dot ínfim pel que s'esperava del llinatge, que, en efecte, reservaria quantitats més grans per a una altra o unes altres filles. El mateix trobem amb el baró d'Eramprunyà, que casava a mitjan segle XVII una filla amb un acabat d'ascendir i a la qual dotava amb cinc mil lliures, una quantitat ínfima per la seva condició social i familiar, i tot el

67. F. BRUMONT, «Le mariage, passeport pour l'ascens sociale à Logroño au XVI^e siècle», a J. P. ALMARIC (coord.), *Pouvoirs et société dans l'Espagne moderne*, Tolosa, Presses Universitaires du Mirail, 1993, p. 89-100.

68. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Notari P. P. Vives, *Llibre primer de capítols...*, f. 284; AHPB, Notari F. Jutge, *Capítols matrimonials*, llig. 17, f. 73r; AHPB, Notari P. Lluell, *Llibre setè de capítols...*, f. 289r.

contrari del que feia amb un altre fill que casava en les mateixes dates amb la filla del vescomte de Joch, o amb una altra filla que dotava amb vint mil lliures per casar-la amb un altre membre de la mateixa noblesa, un Salbà i Cardona.⁶⁹

D'altra banda, l'anàlisi de la quantitat del dot ens aporta dades per al coneixement de la naturalesa oberta o tancada de l'elit barcelonina, cosa que ha constituït un interrogant clàssic en la historiografia social de l'era moderna. L'aliança entre el llinatge dels Copons amb els Casademunt a l'inici del segle XVII podria, per exemple, com en tants altres casos, semblar el símbol d'un creixent oberturisme de la classe nobiliària tradicional, quan, per contra, la inflació dotal no només permetia comprar econòmicament l'ascens sinó que gràcies a les estratègies de concentració prèvies que, com hem vist, s'acostumaven a fer entre els que aspiraven a ascendir, la trajectòria precedent era tan complexa com meditada, i, en efecte, els Casademunt ja feia temps que invertien en aquesta carrera. Eren cavallers, i disposaven de terres, el signe d'identitat de classe més gran de l'època.⁷⁰

El paper de la dona ocupava un rang de primer nivell. Com es pot observar en el quadre corresponent, la dona és la primera que en la segona generació protagonitza un avenç significatiu. És aleshores quan en un 10% enllaça amb membres de la noblesa tradicional. Observem el quadre que es titula «Dot, aliança i gènere en un procés de mobilitat social», també elaborat a partir de la mateixa mostra de famílies sobre una base més gran de notariais, capítols, testaments i inventaris. Un 36% de les dones descendents d'estaments no privilegiats, ja en la primera generació i a força distància dels germans, ha enllaçat entre la ciutadania honrada de Barcelona. Igualment, és significatiu que gairebé un 20% de les dones en aquella primera generació s'enllaça amb senyors vassalls, mentre que només un 2% dels seus germans hereus universals ho han fet amb famílies d'aquest mateix estatus. Com a subjectes de dret, les dones constitueixen un element essencial per a una expectativa d'ascens social. Amb tot, sembla que els acords o les estratègies encarrilats als membres de la família, homes i dones indistintament, no es poden deslligar d'una acció conjunta. Igor Mineo parla d'una disciplina de llinatge que revela un ordre intern determinat.⁷¹ L'acció individual és la que neix amb l'elusió del que és normatiu. El que és normatiu, per contra, afavoreix l'estratègia de conjunt, el manteniment de les bases socials. Accedim ara al trànsit entre la segona i la tercera generació, seguint la mateixa argumentació. El 13% de les filles ja es casen amb la noblesa pròpiament dita dels que tenen l'apel·latiu *don*, tan peculiar d'aquest

69. AHPB, Notari R. Heixarch, *Secundus liber capitulorum*, llig. 8, f. 58r; AHPB, Notari B. Plea, *Secundus liber capitulorum*, llig. 11, 192; AHPB, Notari P. P. Vives, *Sextus liber capitulorum*, llig. 54, f. 326.

70. AHPB, Notari Ll. Collell, *Pimus liber testamentorum*, llig. 12, f. 187r; AHPB, *Inventaris*, 100r; AHPB, F. Sabata, *Capítols*, llig. 12, f. 117r; AHPB, F. Pedralbes, *Plec de capítols*, s. d.

71. E. IGOR MINEO, «Formazione delle elite urbane nella Sicilie del tardo medioevo», *Quaderni Storici*, vol. 88, núm. 1 (1995), p. 9-43.

estament al Principat, mentre que comparativament tan sols ho fa un 9% dels hereus universals. Junt amb la capacitat d'intercanvi són molt importants els que considerem com a agents o subjectes de la mobilitat social. Així, si els hereus universals són els davanters en l'adquisició dels privilegis nobiliaris que hauran de donar el nom de la família, és perquè algunes generacions abans les filles i les germanes han monopolitzat les pautes de l'ascens.

Escenificacions del poder i conflicte pel dot

L'estudi de la conflictivitat familiar⁷² a partir dels dots col·loca les dones en un lloc molt important, pel marcat protagonisme que tenen. Les famílies que integraven la nova noblesa, tard o d'hora, almenys un cop a la vida, s'havien enfrontat per un dot. Segons vam poder demostrar en un treball precedent, el 15,5% dels plets civils presentats davant la Reial Audiència de Barcelona havien tingut un dot com a centre de disputes.⁷³ La conflictivitat familiar sobre el dot també ha estat objecte d'altres treballs, entre els quals s'han de destacar se centren en la Itàlia renaixentista. Un treball de Th. Kuehn situa el dot en l'encreuament de la tensió entre llinatges o branques dins una mateixa xarxa de parentiu, ambdues nocions perfectament aplicables a la mentalitat de la família de l'època referida. Aquest autor utilitza fonts notariales, doctrinals i judicials per a demostrar que la llei servei als interessos dels litigants. Kuehn treballa des de l'antropologia jurídica a partir de casos. Les seves conclusions, que recorren un camp similar al mostreig pel fet que també hi prevalia el dret comú, apunten a la idea que en tots els plets destaca la importància dels drets de propietat i la naturalesa competitiva pròpia d'un sistema de subordinacions i, per tant, d'exclusions.⁷⁴

Durant el llarg procés que significava la concertació d'un matrimoni, un dels episodis més importants era l'entrega ritual, que no tant real, del dot. El donant decidia també el moment o els terminis en què faria efectiu el lliurament del dot a la núvia. El costum era dotar en forma de renda, cosa que facilitava les coses. Així, els casos que exposem a continuació mostren l'interès⁷⁵ o la necessitat en nom d'una estratègia d'acumulació, dels hereus, un cop morts els seus pares, en congelar la part restant del dot promès, o en incomplir els terminis d'entrega, un cop cedida la primera quantitat. És cert que no poques vegades

72. El tema no ha cessat de merèixer l'atenció dels historiadors: H. CONWAY, «Dead, but not buried: bodies, burial and family conflicts», *Legal Studies*, núm. 9 (2003), p. 424-452.

73. M. FARGAS, *Família i poder a Catalunya, 1516-1626: les estratègies de consolidació de la classe dirigent*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997, p. 130.

74. Th. KUEHN, *Law, family & women: toward a legal anthropology of Renaissance Italy*, Chicago, The University Press of Chicago, 1994, p. 55-190.

75. D. J. WESSELL, «Family Interests? Women's Power: the absence of family in dowry restitution cases in fifteenth-century Valencia», *Women's History Review*, vol. 15, núm. 4 (2006), p. 511-520.

el que succeïa és que tenia dificultats serioses per a materialitzar el que es devia, quan l'herència estava carregada de deutes contrets per l'anterior propietari o, fins i tot, més enllà. En aquest sentit, la vídua Dusai, el 1571, declarava que ja feia més de vint-i-cinc anys que litigava contra el seu germà gran i asseverava que «s'hi ha gastat molt i Lluís li ha posat tots els impediments perquè s'anés allargant...».⁷⁶ Un altre hereu universal, germà del marit difunt, podia impedir la restitució completa del dot. En efecte, el 1508 arribaven a una concòrdia davant notari la vídua del ciutadà honrat Jaume Fivaller, de nom Aldonça, i el seu fill, Joanot, d'una part, i Galceran Fivaller, de l'altra. Múltiples plets, controvèrsies, querelles, paus i treves firmades i violades per Galceran contra el seu germà Jaume havien caracteritzat les relacions entre aquests personatges en els últims anys. El que Aldonça reclamava era el dot que en el seu moment havia aportat al matrimoni.⁷⁷

En un procés de vista instruït als oficials reials de la Catalunya del 1604, descobria algun conflicte similar. El que descrivim tenia com a protagonistes les famílies Gilabert contra Desvalls. El primer estava casat amb Francesca d'Eroles, sogra alhora d'un Desvalls. Seguint el relat, «Gilabert, ab ajuda de Torner y Fontanet se alsà ab tota la hisenda de la muller de Desvalls, la qual al casarse le prometé tres centes lliures anuals mentre visqués Francesca de Eroles, lo que en realitat no le pagaren a dit de tal forma que los conjuges Desvalls hagueren de ir per casas de parents y amics mendigant per tenir usurpats els dits bens [...] conseguiren que un malfactor anés al castell de Sarroca on estava Vicenta Desvalls, muller de Jeroni Desvalls, amb l'objectiu de donar mort a aquest y le robaren los fruits que li havia enviat el seu cosí Jeroni Desvalls...».⁷⁸ Retenció il·legítima d'un dot, poder marital, són les claus del conflicte que es repeteixen tan sovint com per pensar en el dot en termes d'un ritual social que cal entendre en un context d'alta competitivitat i tensió nobiliària quan s'estava consolidant el canvi a una nova classe de poder.

A Dionísia Blan, esposa del vescomte de Joch Don Pere de Perepertusa i Erill, els seus pares també li havien donat amb motiu del matrimoni la quantitat de dues mil lliures, més un censal de pensió anual de seixanta sobre la vila de Vinçà del Conflent. Els donants es reservaven l'usdefruit del dot com a prova inequívoca del control patern, per bé que també és cert que s'actuava de la mateixa manera quan s'atorgava per capítols un heretament de tipus universal. El pacte continuava de la manera següent: en el cas que la núvia morís abans d'haver tingut descendència legítima masculina, tal com constava en els capítols

76. Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Cancelleria (ACA, RC), llig. 4307, s. d.

77. ACA, RC, *Patrimoniales, Sentmenat*, llig. 461, s. d.

78. ACA, RC, G (Generalitat), RV (Reial Visita), llig. 14, s. d.: «Gilabert, amb l'ajuda de Torner i Fontanet, van aconseguir tota la hisenda de la dona de Desvalls, que quan es va casar li va prometre tres-centes lliures anuals mentre visqués Francesca Eroles, que en realitat no li van pagar, de manera que els cònjuges Desvalls van haver d'anar per les cases dels amics i parents pidolant perquè tenien els béns usurpats per Gilabert [...]».

matrimonials redactats a aquest efecte, es preveia la substitució en mans de les germanes. Aquestes eren, per una banda, Maria, casada amb el noble Joan de Sentmenat, i de l'altra i per parts iguals, Elisabet, casada amb Francesc de Pinós i Santcliment. A Maria, el seu pare i la seva àvia materna ja li havien donat en el moment de concertar-li el matrimoni la quantitat de dotze mil lliures, una part de les quals provenia de la restitució dotal de la seva pròpia mare. A la segona, el seu pare i la seva àvia materna també li entregarien el mateix dot, però aquesta vegada una part provenia de la restitució del dot de Dionísia. Però com que l'àvia materna va morir abans que Elisabet es casés, el compromís entre el pare i l'àvia no va trigar a veure's manipulat pels interessos de la germana casada, Maria.⁷⁹ Els matrimonis de cada una de les germanes potser tenien alguna cosa a veure amb la vulneració de la voluntat paterna. Una cosa sí que era evident: aquests matrimonis les estaven posicionant en diferents situacions respecte del poder patrimonial. Era fàcil per a una posició patrimonial preeminent col·lapsar la recepció d'un dot, inferior i una mica més vulnerable. Un cop d'ull enrere sobre cada personatge ens il·lustra la realitat. Elisabet s'havia casat amb un noble que pertanyia a una de les branques menors i, per tant, desheretades del llinatge vescomtal al qual pertanyia i del qual segurament depenia.⁸⁰

Això sí, era senyor del castell de Barberà. Segons un inventari de béns datat el 1626, tenia un patrimoni que consistia, a més, en la propietat d'unes vint cases a Barcelona i vint-i-cinc peces de terra, sense expressar-ne les dimensions, situades pels voltants de la ciutat.⁸¹ Representava, doncs, un enllaç matrimonial que havia conferit a Elisabet un determinat prestigi dins la seva classe. Al seu costat, en canvi, Maria estava casada amb l'hereu universal de la senyoria del terme i els llocs de Sentmenat i del castell de Sopera a la vegueria del Vallès, l'heretat del tronc familiar principal, que incloïa jurisdicció mixta sobre el territori i els seus vassalls.⁸²

Ja hem dit que la transferència d'un dot en terminis successius i en el curs d'un temps dilatat feia persistir-ne el control dels donants o el donant, o a manca d'aquest, de l'encarregat de fer la donació. Per això, en algun moment no hem dubtat a atribuir a la fase d'aquesta donació el concepte de *ritual*. Almenys als ulls dels altres, el dot estava pactat, devia ser la viva imatge de la categoria de les famílies. Però quantes no les van rebre mai. O, almenys, en part. La consulta de la documentació notarial i processal de manera creuada ens dóna el punt de vista dels qui les van lluitar i reclamar, però no en sabem res de la resta. En tot cas, aquesta conflictivitat tan reiterada, quan en molts casos es parla de dècades

79. AHPB, Esteve Gilabert de Bruniquer, *Llibre setè de capítols matrimonials*, llig. 19, s. d.

80. AHPB, Antic Safont, *Llibre quart de testaments*, llig. 8, s. d.; Bernat Puigvert, *Manual de testaments*, llig. 24, s. d.; Joan Baptista Nadal, *Testaments*, llig. 13, f. 219r.

81. AHPB, Antoni Joan Fita, *Testaments*, llig. 30, f. 30r-37r; AHPB, *Inventaris*, llig. 33, s. d.

82. AHPB, Esteve Gilabert de Bruniquer, *Llibre setè de capítols matrimonials*, llig. 19, s. d.

i, fins i tot, de generacions sense que s'hagués materialitat, junt amb la desmesurada inflació des de l'inici del segle XVII, ens suggereix apostar per aquesta idea.

Aquests mateixos terminis ens fan pensar en la importància dels cicles de la vida familiar i, fins i tot, en les fases crucials del ritual religiós del matrimoni. En els capítols matrimonials signats a mitjan segle XVII entre el comte de Savallà Francesc de Rocabertí i Maria de Blanes i de Sentmenat, els pares donaven a la filla la quantitat de dotze mil lliures. Entre aquestes, mil dues-centes provindrien de les pensions d'un seguit de censals la titularitat dels quals també es donava i la resta era diner comptant que li farien arribar a terminis: el primer termini era quan se solemnitzava el matrimoni, que era quan se celebrava davant l'Església, el sacerdot i els testimonis; el segon termini «un any després que siga introduïda en casa del dit marit...», i el tercer, al cap de cinc anys.⁸³ Aquestes últimes fases havien de coincidir amb el naixement d'un fill almenys, ja que havia transcorregut prou temps per a tenir-lo. L'arribada dels fills segellava els pactes dotals perquè aclaria el destí d'aquests béns. Fer coincidir els terminis d'entrega del dot promès amb les fases que conduïen a la validació del sagrament del matrimoni no era només una estratègia econòmica, ni tan sols una manera d'actuar compromesa amb l'Església, que també, sinó que podia formar part d'una cultura garantista en procés de formació. Aquesta manera de fer, doncs, enfortia un sentit de la comunitat organitzada des de les normes més bàsiques que garantien la preeminència social, l'ordre social i l'ordre de les famílies. A vegades, es prometia donar el dot en el moment en què el germà gran i hereu es casés. Passem aquí de la reverència al pare a la reverència a l'hereu universal. Anticipa un paper com a patriarca de més d'un nucli familiar, de tota una xarxa de parentiu que en depèn pels seus recursos escassos, sovint, víctimes de l'exclusió. Així, Maria Amat rebia en els seus capítols amb Francesc Tamarit la quantitat de cinc mil lliures, de les quals tres mil serien seves «quan l'hereu Amat se case...».⁸⁴

Si els moments culminants en la validació del matrimoni com a sagrament coincideixen, com ja hem apuntat, amb part de l'entrega del dot, el cert és que almenys algun altre termini o els últims, si és que n'hi havia diversos, es trobaven en funció de les circumstàncies que envoltessin la vida familiar. Així, quan el patrimoni es trobava pendent d'una sentència, s'acostumava a indicar en els mateixos capítols matrimonials que la donació es faria un cop recaiguda la decisió judicial.⁸⁵ El 1600, en els capítols del cavaller Francesc de Tord i Marianna de Millars i Alemanh, quedava ben de manifest que la núvia rebria «dos mil lliures quan les obtinga sa mare Elisabet acabada la sentència

83. AHPB, Francesc Pons, *Capítols matrimonials*, llig. 22, f. 529r.

84. AHPB, Pere Moret, *Manual de inventaris...*, llig. 23, s. d.

85. Sobre aquestes i altres previsions: C. HAMILTON, «Property Rights and Transaction Costs in Marriage: Evidence from Prenuptial Contracts», *The Journal of Economic History*, vol. 59, núm. 1 (1999), p. 68-103.

que penja en la real audiència de Barcelona per rahó de llegítimes sues contra el senyor de Montfalcó de Meca en la Segarra y Cervera que es senyo de dita Casa...». ⁸⁶

En els capítols matrimonials del 1627 signats entre el cavaller Joan Batista Cassador i Cristina de Sorribes, es deixava constància que una part del dot de la núvia era donada en concepte d'un vell llegat d'un avi, Ramon de Torrelles, que depenia alhora d'una causa substanciada davant la Reial Audiència així com la quantitat d'unes quatre-cents lliures que Miquel de Torrelles «tenint els béns d'Anna Ycart li deu per causa en la reial audiència...». ⁸⁷

Sovint s'acostumava a disposar d'uns béns que materialment estaven en dubte, no es podien manejar materialment. El prolongament dels plets era tant, de fins a tres generacions fins a cent anys o més a vegades, que era habitual viure pendent que algun dia insospitat recaigués una sentència amb una normalitat absoluta. Hi havia, doncs, suposats propietaris al costat dels que realment ho eren. Malgrat tot, res no impedia que els uns i els altres disposessin lliurement per testament o per capítols matrimonials sobre els béns que disputaven. Potser per això mai no van arribar a mans dels destinataris designats. Aquesta també podia ser una manera estratègica d'eludir el pagament real de dots que cada vegada eren més onerosos.

Procés a la inflació dotal

L'auge dels privilegis d'exclusió contradeia la detracció del dot. Lliurats en metàl·lic, en diner comptant o en forma de renda, tant els dots com també les porcions de la llegítima dels fills barons podien amenaçar la integritat dels patrimonis immobles que calia preservar. S'adoptaven estratègies diverses a fi d'evitar els tan temuts desmembraments patrimonials. Per això, a Itàlia es proveïa els fills menors amb béns materns. ⁸⁸ En el nostre cas, de la mostra de famílies treballades se n'infereix també un costum de dotar la dona amb béns de fora de la línia masculina. Seguint el quadre titulat «Evolució i destí del dot», que hi fa referència, en el sector de les famílies de la vella noblesa tradicional un 30,8% dels dots responien a aquesta realitat i sumaven béns de la mare, d'algun col·lateral, un oncle o una tia de la que estava a punt de casar-se, o d'algun ascendent, si sobrevivia algun dels avis o simplement en compliment d'una donació amb eficàcia en complir-se l'acte matrimonial. Completant les xifres, en el sector de les famílies descendents de les velles oligarquies urbanes, ens movem en els percentatges següents: un 10,3%, un 15,4% i un 2,6%, que sumarien en conjunt

86. AHPB, Gaspar Montserrat Xemallau, *Capítols matrimonials*, llig. 27, s. d.

87. AHPB, Pau Moret, *Capítols matrimonials*, llig. 23, f. 124r.

88. G. DELILLE, *Famille et propriété dans le royaume de Naples*, Roma, 1983, p. 250.

un 28,3% de donacions alienes a la línia d'ascendència masculina. Finalment, entre el sector de descendents d'estaments no privilegiats obtenim un 14% de dots que provenen dels béns de la mare, un 12% de dots que provenen d'un col·lateral i un 4% que prové d'un ascendent, en suma, un 30%. També com a estratègia, allà on el repartiment era igualitari com succeïa en alguns territoris del Sacre Imperi, la filla era exclosa dels feus i rebia a canvi una compensació en metàl·lic.⁸⁹

El sistema de successió indivisa es podia mantenir amb la limitació del nombre dels matrimonis i la sortida eclesiàstica. El quadre titulat «Reduir dots i potenciar el celibat» il·lustra aquestes consideracions. El 1597, en el testament de Maria Pol, la causant establia que respecte de les seves tres filles, Mariana, Elisabet i Valeria, «es ma voluntat que totes sien monjes...».⁹⁰ La necessitat de deixar ben reservat el patrimoni obligava a prendre mesures. El 30% dels testaments de la mostra de famílies treballades ordenaven entre les seves voluntats la col·locació de com a mínim un fill o una filla a l'Església.⁹¹ L'historiador L. Stone, en els seus ja clàssics però fonamentals estudis sobre la família, va demostrar que entre els segles XVI i fins a mitjan segle XVII la taxa de celibat femení definitiu entre l'alta noblesa d'Anglaterra es multiplicava per quatre.⁹² Un estudi posterior sobre la família de la Catalunya del nord de l'època moderna evoca igualment el celibat com una necessitat del sistema familiar amb l'objectiu que el patrimoni es pogués transmetre a un sol hereu.⁹³ L'esquema se sol repetir en la geografia europea de l'època. En la Florència renaixentista s'havia estès el costum de casar tan sols un fill i dotar també només una filla.⁹⁴

La confirmació i l'extensió dels privilegis d'exclusió en la Catalunya moderna coincidia amb l'augment del nombre de destins celibataris, que resultaven més econòmics per a la família, com ja ha estudiat Ll. Ferrer.⁹⁵ Si en la primera generació s'obté per a la vella noblesa un 15% de fills cèlibes, en la generació següent aquesta xifra arriba al 41%. Entre les famílies que es troben en procés d'ennobliment, la xifra se situa entre el 23% i el 43%. Si recollim la noció del 3,75 com a taxa mitjana del nombre de fills per matrimoni, es percep que hi ha una majoria entregada a l'Església. Per tant, l'exclusió patrimonial va acompanyada d'exclusió matrimonial, que permet la inflació dotal. L. Stone ja

89. A. BURGUIÈRE, *Historia de la familia...*, p. 75-77.

90. AHPB, Notari Francesc Pedralbes, *Tercius liber testamentorum*, llig. 24, f. 205r-207r.

91. M. FARGAS, *Família i poder...*, p. 115-116.

92. L. STONE i J. C. FAWTIER STONE, *An open elite?*, Oxford, Clarendon Press, 1984, p. 245.

93. J. PEITAVÍ, *La família nord-catalana. Matrimonis i patrimoni*, Perpinyà, El Trabucaire, 1996, p. 45.

94. M. A. VISCEGLIA, *Il Bisogno di Eternità: i comportamenti aristocratici a Napoli in età moderna*, Nàpols, Guida, 1988; A. BURGUIÈRE, *Historia de la familia...*, p. 75-77.

95. LL. FERRER, «Familia, Iglesia y matrimonio en el campesinado acomodado catalán (s. XIX-XX)», *Boletín de la ADEH*, vol. IX, núm. I (1991), p. 27-64.

ho va constatar en el cas anglès, en el sistema dotal del qual les núvies que no fossin hereves de la hisenda no podien oferir terres en el matrimoni encara que tothom esperava en compensació que hi acudissin amb una suma de diners important. Diners que anaven a parar directament a mans del nuvi acostumat a reutilitzar-los en altres dots de les seves pròpies filles.⁹⁶ A Catalunya, en canvi, la garantia de la reversió dotal retorna a la família donant el dot en el cas, és clar, que el matrimoni no disposés de fills legítims i aquests béns podrien ser reutilitzats en les altres filles en edat de casar-se.

Així mateix, la inflació dotal responia al clima de tensió i competència en un mercat matrimonial essencialment urbà, espai públic de la nova noblesa. Les filles de la classe propietària a Tolosa en l'era moderna eren dotades amb l'equivalent de dos o tres anys de les rendes totals de la seva família.⁹⁷ La demanda d'ennobliment, per a tots els qui aspiraven a gaudir de proximitat amb la noblesa tradicional, forçada en moltes ciutats de l'època a pactar socialment amb altres grups a fi de mantenir-se en la cúspide del poder, implicava l'augment del preu del dot. Per tant, és imprescindible analitzar el paper, la funcionalitat que va tenir el dot en aquest procés d'ennobliment, per a la qual remetem el lector als quadres finals, en què queda explicitada la qüestió. El dot comprava l'ascens social, com hem vist. Segons el quadre «Dot i mobilitat social», els dots compresos per un mínim de tres mil lliures compraven en un 98 % dels casos ascensos o, més ben dit, canvis d'estament per als qui descendien dels grups no privilegiats. Amb dots inferiors i amb un mínim de mil lliures representava comprar l'ascens en un 82% dels casos, fet que entre els descendents de les oligarquies urbanes era en un 54,4% dels casos. Paral·lelament, l'augment del dot entregat significava adquirir per via d'afinitat per als futurs descendents del llinatge patrimonis de base territorial, com era el cas de les famílies de la vella noblesa que en el trànsit d'aquest moment estudiat havia passat d'oferir dots de tres mil lliures a duplicar les xifres i a triplicar l'adquisició territorial anhelada. En definitiva, la inflació dotal va permetre la mobilitat social, amb les reserves que en la freqüent falta d'eficàcia real implicaven sobre teatralitat de l'ascens social.

Conclusions

El coneixement detallat del sistema dotal que tenia la família en defineix i en permet els usos més variats. Els usos tenen entrada després del consens o el pacte dotal. De l'acord formal al real. Els usos són diversos, s'acosten o s'allunyen de l'acord. Quan això succeeix, el consentiment familiar al·ludit, els drets

96. L. STONE, *Família...*, p. 61.

97. A. BURGUIÈRE, *Historia de la família...*, p. 75-77.

de la dona, han tancat el seu propi capítol. Aleshores s'obre tot un univers de possibilitats tan variades, entre metes familiars i objectius individuals, que es van sobreposant al concepte primitiu de *ordre familiar* per a deixar pas a nous processos, per als quals no importi tant l'ordre com la consecució. Els ideals polítics de la ciutat, que s'erigeix en l'edat moderna en model i teatre de poder, també es plasmen en el sistema dotal. Els personatges que intervenen en aquestes donacions, els espais i temps pels quals travessen, constitueixen tot un guió del poder en la ciutat, una ficció per a aparentar el que no es té, el que no es vol desaprendre o el que es pretén aconseguir. Si en la Barcelona moderna la pràctica de control de càrrecs institucionals sempre va operar en oposició a l'atzar connatural al sistema insaculatori, a fi d'eludir-ne els riscos, i en va trobar la clau en les llistes, en l'atracció de les nòmines destinades a la insaculació, els usos del sistema del dot reflecteixen tàctiques semblants. En efecte, per a l'elit interessava augmentar les aliances matrimonials amb qui potencialment o de fet estaven inscrits en les nòmines. A l'expulsió d'un individu en una nòmina, per exemple, per ascens a una altra, convenia, a fi de no perdre aquesta quota, entroncar amb qui encara era en la mateixa nòmina. La pràctica es revelava útil i al final els càrrecs executius van reincidir durant tota una època a mans d'un mateix cercle de famílies davant d'altres que van sucumbir en l'intent o només van aconseguir de manera efímera algun càrrec.

El sistema dotal també controla l'entrada-donació i la sortida-devolució de la donació matrimonial. En la pràctica, tot el sistema permet mantenir una posició en el mercat, unes exigències o un preu en la carrera de la mobilitat social, encara que el dot promès no es faci realitat com tampoc necessàriament els càrrecs institucionals no van tenir les mateixes cares ni els mateixos noms per bé que darrere l'aparença s'hi podien trobar les mateixes famílies.⁹⁸ La concertació d'aliances entre els candidats a ser inscrits en aquestes nòmines mantenia en tensió les expectatives de control, de la mateixa manera que la inflació del dot, els terminis d'entrega, els incompliments i les reclamacions, el deure de restituir i l'omissió també produïen nòmines de famílies imaginàries o reals amb les quals hi havia una vinculació permanent que col·lapsava o tancava una parcel·la del mercat matrimonial alhora que impedia obrir-la a altres. Convenim amb la historiadora Jutta Sperling, que ha fet un assaig interpretant la pràctica dotal,⁹⁹ que la regulació que se'n va fer va permetre la flexibilització de les respostes. Segons aquesta autora, el sistema del dot va contribuir a estabilitzar l'estratificació social, va promoure l'endogàmia i va conduir la mobilitat social,

98. Aquestes estratègies d'accés i consolidació en el poder institucional les vaig estudiar jo mateixa: M. FARGAS, *Família i poder a Catalunya, 1516-1621. Les estratègies de consolidació de la classe dirigent*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997, que recull la mostra de famílies utilitzades ara amb justificació de la seva representativitat.

99. J. STERLING, «Marriage at the time of the council of Trent (1560-70): clandestine marriages, kinship prohibitions, and dowry exchange In european comparison», *Journal of Early Modern History*, vol. 8, núm. 2 (2004), p. 65-108.

que tindria la dona en el centre. En efecte, hem constatat que la inflació dotal encobria la seva pròpia omissió i ficció per a mantenir el control del mercat social del matrimoni. Si el dot i les garanties que duia implícites van respondre a la consolidació de l'ordre social, els seus usos i les seves ficcions van respondre a potenciar la mobilitat.

Taula 1
Dot i mobilitat social

<i>Famílies</i>	<i>Quantitat dels dots i mobilitat corresponent</i>					
	<i>Fins a 1.000 lliures</i>	<i>Mobilitat estamental</i>	<i>De 1000 a 3.000 lliures</i>	<i>Mobilitat estamental</i>	<i>Més de 3.000 lliures</i>	<i>Mobilitat estamental</i>
<i>Descendents de les oligarquies urbanes baixmedievales</i>						
Dusai	1	—	1	—	5	5
Fivaller	3	—	2	1	6	4
Gualbes	2	—	1	1	3	1
Llull	1	—	2	—	6	5
Marimon	1	—	1	1	4	4
Santjust	1	—	3	3	4	3
Sapila	1	—	1	—	5	4
Terré	1	—	—	—	5	5
Total	11	—	11	54,5%	38	81,5%
<i>Descendents d'estaments no privilegiats</i>						
Casademunt	1	—	1	1	3	3
Cassador	—	—	6	5	1	1
Codina	2	—	—	—	3	3
Granollachs	4	—	—	—	6	6
Montaner	1	—	—	—	3	3
Quintana	—	—	1	1	2	2
Safont	1	—	1	1	3	2
Sorribes	1	—	1	1	4	3
Xammar	1	—	1	—	3	3
Total	11	—	11	82%	28	93%

Taula 2
Dot, aliança i gènere en un procés de mobilitat social

	1a generació			2a generació			3a generació			4a generació		
	Fills		Filles	Fills		Filles	Fills		Filles	Fills		Filles
	1r	2n		1r	2n		1r	2n		1r	2n	
<i>Tipologia social de l'aliança</i>												
Mercaders i artistes	6	10	10	1	10	2	1	8	3	—	—	—
	14%	23%	23%	1,5%	15%	3%	1,3%	11%	4%	—	—	—
Ciudadans i doctors	1	5	15	—	10	9	—	8	8	—	—	—
	2,5%	12%	36%	13%	15%	13%	—	11%	11%	—	—	—
Cavallers	—	7	10	15	11	10	10	7	20	17	5	5
	—	16%	23%	22%	16%	15%	13%	9%	27%	22%	6%	6%
Nobles	—	—	—	6	—	9	2	—	8	13	1	8
	—	—	—	9%	—	13%	2%	—	11%	—	—	—
<i>Tipologia patrimonial de l'aliança</i>												
<i>Heretament universal amb base territorial</i>												
	1	2	8	1	—	6	—	5	10	5	—	7
	2%	4%	19%	1%	—	9%	—	7%	13%	6%	—	9%
<i>Heretament universal i de 10.000 a 5.000 lliures</i>												
	—	1	—	—	—	—	5	4	—	—	—	—
	—	2%	—	—	—	—	7%	5,5%	—	—	—	—
<i>Heretament universal i de 5.000 a 2.000 lliures</i>												
	—	—	9	5	—	21	2	—	12	5	11	11
	—	—	24%	—	—	31%	2%	—	16%	2,6%	14%	—
<i>Exclusió patrimonial amb base territorial</i>												
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Exclusió patrimonial i mínim de 10.000 lliures</i>												
	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	—	—
	—	—	2,3%	—	—	—	—	2,7%	—	—	—	—
<i>Exclusió patrimonial i entre 10.000 i 3.000 lliures</i>												
	1	3	3	2	3	—	8	3	3	—	—	—
	2%	7%	7%	4%	4%	—	5%	4%	4%	5%	3%	—

Taula 2 (Continuació)
Dot, aliança i gènere en un procés de mobilitat social

Tipologia patrimonial de l'aliança	1a generació			2a generació			3a generació			4a generació		
	Fills		Filles	Fills		Filles	Fills		Filles	Fills		Filles
	1r	2n		1r	2n		1r	2n		1r	2n	
<i>Exclusió patrimonial i menys de 3.000 lliures</i>												
	18	8	32	6	15	9	15	14	4	11	10	6
	42%	18%	75%	9%	22%	13%	20%	19%	5%	14%	13%	7%
<i>Herències i donacions</i>												
Finques urbanes	9	2	—	11	5	2	12	—	8	12	3	7
	21%	4%	—	16%	7%	3%	16%	—	11%	15%	3%	9%
Finques rurals	6	—	—	9	6	—	11	5	2	11	1	6
	14%	—	—	13%	9%	—	15%	7%	2%	14%	1%	2%
Senyoria territorial	—	—	—	4	—	—	8	—	—	9	1	—
	—	—	—	6	—	—	11	—	—	11	1	—
Renda anual màxim 500 lliures	4	2	—	2	—	—	1	2	7	—	7	7
	9%	4%	—	3%	—	—	1%	2%	9%	—	9%	9%
Renda anual màxim 350 lliures	7	—	—	29	8	23	42	10	25	38	6	28
	16%	—	—	48%	11%	34%	58%	13%	34%	49%	7%	36%

Taula 3
Reduir dots i potenciar el celibat

	<i>1a-2a generació</i>				<i>3a-4a generació</i>			
	<i>Casats</i>		<i>Cèlibes</i>		<i>Casats</i>		<i>Cèlibes</i>	
	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>H</i>	<i>D</i>
Famílies de la vella noblesa	43	17	3	6	68	35	33	38
	62%	24%	4%	8%	39%	20%	19%	22%
Famílies de la vella oligarquia	34	15	7	8	38	19	29	20
	53%	23%	11%	12%	35%	18%	27%	19%
Famílies d'estaments no privilegiats	25	9	10	3	69	38	34	19
	53%	19%	21%	6%	43%	23%	21%	11%

H: homes

D: dones

Taula 4
Evolució i destinació del dot

	1a-2a generació						1a-2a generació					
	Renda màxima 3.000 lliures	Renda inferior	Patrimoni espòs				Renda mínima 6.000 lliures	Renda inferior	Patrimoni espòs			
			A	B	C	D			A	B	C	D
Famílies de la vella noblesa	10	3	9	2	1	1	29	15	26	7	3	8
Famílies de la vella oligarquia	5	5	2	6	1	1	8	10	10	5	1	2
Famílies d'estaments no privilegiats	7	10	—	8	2	7	17	23	13	16	4	7

- A. Posició familiar de jerarquia patrimonial. Hereus universals amb base territorial.
 B. Com l'A però sense base territorial.
 C. Posició d'exclusió pròpia per als fradristerns, amb base territorial.
 D. Com el C però sense base territorial.

4. Altra temàtica

La «conversió» de Miguel Hernández Pons¹

Juan-José López Burniol

Notari

Tota vida implica sempre continuïtat, fins al punt que, per molts que siguin els alts i baixos, els canvis de fortuna, els esdeveniments inesperats, els cops de sort i les tragèdies, existeix en tot moment un fil conductor, una concatenació causal, que la dota d'una unitat soterrada. No obstant això, aquesta unitat no comporta necessàriament una coherència estricta entre totes les etapes en què es pugui dividir —més o menys convencionalment— la peripècia vital d'una persona. I, així, es poden distingir en qualsevol trajectòria personal períodes densos en esdeveniments, al costat d'altres de més grisos i anodins, i pot succeir a vegades que, en un d'aquells, i gràcies a algun succés singular ocorregut al llarg del seu desenvolupament, es manifesti de manera transparent la personalitat del protagonista, amb el seu autèntic perfil i amb tota la força del seu caràcter.

Aquest és, al meu parer, el cas de Miguel Hernández Pons, de qui tothom qui el va conèixer dirà que va ser un home d'una peça; però també convindrà amb mi que la seva personalitat de sempre, el rigor del seu pensament, la conseqüència del seu discurs i la força del seu caràcter es van posar en relleu d'una manera totalment desinhibida a mitjan anys seixanta del segle passat, gràcies a un fet que val la pena tenir en compte amb un cert detall, tasca per a la qual potser convé començar per com era i què esperava del futur la ja llunyana Espanya de mitjan anys seixanta, quan Miguel Hernández Pons fregava els quaranta-cinc anys i estava en la plenitud de la vida.

Els anys seixanta i la Llei orgànica de l'Estat

El grau de benestar del qual va gaudir l'Estat espanyol des del decenni dels anys seixanta va experimentar una gens menyspreable aproximació al de la mitja-

1. Paraules pronunciades a l'Ateneu de Maó, el 12 de juny de 2009, en l'acte en homenatge a Miguel Hernández Pons.

na dels estats que amb posterioritat arribarien a formar part de l'Europa dels dotze, si bé el seu nivell de vida es va mantenir encara a una distància apreciable del que coneixien alguns d'aquells Estats. L'increment progressiu del PIB durant aquests anys va conduir al progressiu augment del consum, que es va anar expandint des de les capes urbanes amb més poder adquisitiu de les regions més pròsperes a altres segments del cos social. I aquesta elevació substancial del consum privat va comportar una mutació de la seva estructura, ja que la rebaixa percentual de les despeses que cobrien les necessitats més elementals de la població va deixar espai per a altres de més discrecionals, com ara l'habitatge propi prou equipat, la sanitat, l'educació, la cultura i l'oci. D'aquesta manera, el frigorífic, el gas butà, la ràdio i el televisor, que eren d'ús summament restringit el 1960, s'anaren convertint durant els deu anys següents en patrimoni de molts espanyols, mentre que l'automòbil, el telèfon i els tocadiscs encara no havien assolit el nivell d'universalització.

En aquesta línia, el 20 d'octubre de 1966, *The New York Times* publicava en l'edició internacional una crònica del seu corresponsal a Madrid, Tad Szulc, titulada «Per a un espanyol, prosperitat és un automòbil i l'embotellament del trànsit», en què deia: «El boom ha estat estadísticament evident en l'augment constant de les xifres de producció, vendes i moviment bancari, però cal ficar-se als carrers de les grans ciutats i de les petites viles provincianes per a veure i sentir el que la nova prosperitat significa per a Espanya. A Madrid, la capital, i a Altea, un poble de la costa a la província d'Alacant, típica representació de la canalitzada aflluència turística, els embotellaments de trànsit s'han convertit en un fet corrent de la vida diària». «Així ens veien els americans en 1966», escriu Laureano López Rodó en les seves memòries.

Però, a mesura que avançava la dècada i augmentava el benestar dels espanyols, aquesta Espanya del *desarrollismo*, hereva del Pla d'Estabilització del 1959, que —amb severos costos socials— va redreçar l'economia espanyola a la vora de la fallida després del deliri autàrquic que es va esgotar el 1957, aquesta Espanya —dic— també començava a mostrar unes exigències evidents de canvi polític, expressades en vagues obreres, agitacions estudiantils i una incipient desafecció intel·lectual al règim autoritari vertebrat entorn de la figura del general Franco. La resposta del règim a aquesta demanda de canvi expressada per la societat espanyola va ser la Llei orgànica de l'Estat.

De fet, el recorregut d'aquesta Llei venia d'antic. Va ser ni més ni menys que el 28 de gener de 1942 quan el general Franco va anunciar que «tenim acabades i en el seu últim estudi les lleis orgàniques de l'Estat. Aquestes lleis demostraran als que ens calumnien que Espanya no és ni constitueix un Estat dictatorial». Però va tardar vint-i-cinc anys a promulgar-la, després d'una llarga sèrie de projectes frustrats. Els treballs definitius es van iniciar amb el govern nomenat el 1962, que va posar sobre la taula de Franco diversos projectes. El de Manuel Fraga —el més ambiciós— contenia tota una reforma constitucional «que si llavors s'hagu-

és acceptat —assegura l'autor—, hauria canviat per bé el curs de la història», ja que «es tractava d'assumir les llibertats europees, les associacions polítiques i una Cambra elegida per sufragi universal». També hi havia el projecte de José Solís i el de Fernando Herrero Tejedor. I, per damunt de tots, el que l'almirall Luis Carrero Blanco va llegir íntegrament a Franco el 25 de novembre de 1964 i que era obra de Laureano López Rodó. «En molts aspectes eren coincidents», afirma López Rodó. No opina així Fraga, per a qui Franco, «desgraciadament», va fer més cas al de Carrero, «que serviria de base inadequada —hi afegeix— a la insuficient Llei orgànica de l'Estat». Al mateix temps, van començar a produir-se pressions sobre Franco perquè accelerés el tràmit de la llei pel temor —que començava a estendre's— que Franco morís sense haver previst la sortida del seu mandat personal. Des del general Alonso Vega al cardenal Casimiro Morcillo, que —en representació dels bisbes espanyols i del mateix summe pontífex— li va manifestar la preocupació pel que pogués venir després. Respecte d'aquesta exhortació eclesiàstica, Franco es va remetre a l'exèrcit com a factor suprem d'estabilitat, però va acabar donant al cardenal l'encàrrec de dir als metropolitans «que me n'estic ocupant, que ho farà aviat, que estiguin tranquils».

Per fi, el ple de les Corts va aprovar el projecte de Llei orgànica de l'Estat el 22 de novembre de 1966 i es va sotmetre a referèndum el 14 de desembre següent. El text de la Llei codificava, clarificava i reformava parcialment les lleis fonamentals que hi havia, eliminava vestigis de la terminologia feixista i introduïa algunes pautes de tímida obertura, en el marc d'una monarquia controlada per un govern autoritari. En realitat, en lloc de ser la genuïna obertura desitjada per alguns reformistes —escriu Stanley G. Payne—, la Llei orgànica va representar un reajustament final i menor del sistema, en una fase de la vida de Franco en què aquest anava perdent ràpidament la seva energia física i política. No es van adoptar canvis bàsics, però malgrat això Franco la va considerar —en defensar el projecte davant les Corts— «una àmplia democratització del procés polític», amb l'advertència que «recordin els espanyols que a cada poble el rondan sempre els seus dimonis familiars, que són diferents per a cadascun: els d'Espanya es diuen esperit anàrquic, crítica negativa, insolidaritat entre els homes, extremisme i enemistat mútua». Les dades del referèndum van ser concloents: amb una participació del 86%, menyspreant els decimals, hi va votar a favor el 95%, en contra, del 2%, i en blanc, un altre 2%. En vista d'aquest resultat, Fraga va anunciar contundentment una nova legitimació per al règim, del qual va dir que es «legítima» per les seves obres. La reacció de la premsa internacional va ser, al contrari, negativa. *The New York Times* va escriure: «La Llei no busca una altra cosa que un pacte entre un supòsit futur liberalitzant i la naturalesa autoritària imposada per Franco»; *The Daily Telegraph* insistia: «Res no canvia. Permanència de la dictadura, que continuarà oprimint Espanya»; *Il Messagero* es preguntava: «Potser Franco creu que un règim vagament gaullista, paternalista en extrem, articulat en el seu vèrtex i inalterat en la seva base, pot perdurar en el futur?»; i *The Manchester Guardian*

rematava: «Ningú amb bon criteri esperava que Franco convertís Espanya en una democràcia». Franco, per la seva part, quan va rebre en ple Consell de Ministres la felicitació del vicepresident del Govern per l'èxit obtingut, va respondre somrient: «És el menys dolent que podíem fer.»

El vot de Miguel Hernández

Si m'he estès fins aquí en el dibuix de les circumstàncies, raó de ser i objectius de la Llei orgànica de l'Estat, és perquè el fet de conèixer-les constitueix un requisit imprescindible per a entendre justament i precisar l'autèntic abast de la decisió que va prendre Miguel Hernández Pons entorn de la pregunta formulada pel referèndum d'aprovació de la Llei esmentada. Una decisió que no va quedar en l'àmbit de la seva intimitat, sinó que la va voler dotar de la publicitat màxima que —per a un ciutadà comú com ell— constitueix l'exposició al públic de les seves raons mitjançant l'enunciació en un article periodístic. I, així, el dia 6 de desembre de 1966, Miguel Hernández Pons va publicar en el *Diari de Menorca*, de Maó, un article titulat «Jo votaré per la pau», en què desgrana-va les raons de la seva posició. Vegem quines eren amb cert detall, ja que, una vegada conegudes, ens permetran entrar millor en el pensament del personatge i perfilar més nítidament els trets definitoris de la seva personalitat.

L'autor comença proclamant la dificultat que entranya contestar amb un *sí* o un *no* una pregunta que és necessàriament polièdrica i complexa: «Quan a un futur votant —escriu— se li ofereix un text de 8.000 paraules, aproximadament, i se li sol·licita una sola contestació —sí o no— al text global, cal fer una labor prèvia de síntesi o resum, que permeti conèixer, o imaginar, on es troba el nus o cor vital de la qüestió». I això és el que fa, en els paràgrafs que segueixen, en dir que «un examen conjunt de la Llei [...] ofereix una reestructuració del conjunt de lleis que constitueixen la bastida constitucional espanyola», així com reconèixer que «l'anàlisi de la reforma ofereix un moderat però evident avanç a fi de la major representació del poble espanyol en òrgans legislatius i de govern», cosa que resulta lògica atès que «el nostre poble [...] ha posat en relleu [...], amb el seu desinterès per les eleccions municipals, que desitja més participació en les decisions de l'Administració».

Tot el que s'ha recollit fins aquí impulsa Miguel Hernández Pons a reconèixer a la Llei orgànica, com a «aspecte positiu» la seva «major obertura al diàleg». Però, un cop admès això, s'apressa a afegir-hi que «no obstant això —a parer seu—, el punt crucial del qui se'n va a votar passa gairebé oblidat, semiocult i poc airejat, en la sisena paraula del text legal, l'article primer del qual diu: «L'Estat espanyol, constituït en regne...» Aquí, en la paraula *regne* és on Hernández Pons focalitza la seva crítica, no sense abans admetre que «el juliol del 1947, en aprovar la Llei de successió, en l'article primer ja es va votar que el

nostre país és un Regne». Però —hi afegeix immediatament— «existeixen [...] generacions de compatriotes que no van participar, a falta d'edat per a fer-ho, en la votació [...]. Altres han al·legat que les circumstàncies, nacionals i internacionals, del 1947 eren molt diferents a les actuals. I, finalment, molts (com jo mateix) al·leguen que llavors es va aprovar la instauració d'un regne sense saber-ho, entendre-ho ni desitjar-ho». Raons aquestes que no són sinó un pòrtic en el qual s'emmarca l'autèntica raó de fons de la discrepància de Miguel Hernández Pons amb la proposta del Govern. Una discrepància mostrada sense embuts en els dos paràgrafs essencials de l'article.

El primer paràgraf és nítid: «El dilema resulta clar: votar *sí* per a acceptar les reformes democratitzants i, ahora, com un afegit inevitable, la monarquia. O votar *no*, per a rebutjar aquesta forma de govern, pensant que, de tota manera, la liberalització de les nostres lleis tirarà endavant. Perquè el vent de la història bufa fort en aquest sentit. I estem trucant a les portes d'Europa.»

És impossible ser més clar. No obstant això, procedeix —abans de seguir endavant— plantejar-nos una qüestió transcendent: què tenia Miguel Hernández Pons contra la monarquia?, per què la consolidació legal d'aquesta com a expectativa de futur va ser la causa determinant de la seva oposició a la Llei orgànica?, era per raons de pura i estricta teoria política, que consideren la institució monàrquica un sistema menys racional que l'alternativa republicana?, era per motius d'índole sentimental?... No; no va ser per cap d'aquestes raons. La resposta ens la dona el mateix Hernández Pons en el segon dels paràgrafs essencials de l'article, que diu així: «Enfront de tal dilema (entre el *sí* i el *no*), la meva decisió està presa: votaré *no*. És a dir votaré *per la pau*, com se'm demana insistentment, perquè vull aquesta pau no sols per a mi, i per al meu entorn familiar i social actual. Vull la pau per a tots els espanyols. I no la vull sols per a avui, o per a demà; la vull per al futur durador de la meua pàtria.»

Tanmateix, el paràgraf transcrit, si bé és explícit en precisar la causa del seu vot negatiu —per la pau, que Miguel Hernández escriu amb majúscula—, ha de ser complementat amb els paràgrafs següents, en què l'autor ens diu el que significa per a ell la paraula *pau*. «No hi ha pau sense justícia», sosté, portant a col·lació una cita de Piu XII —«La pau és obra de la justícia»—, per a afegir-hi tot seguit que «sembla evident que la plenitud (de la justícia) està encara lluny de realitzar-se en molts àmbits fonamentals de la societat espanyola». Un cop assentada aquesta premissa, exposa el que és el nucli dur del seu pensament: «S'ha avançat molt en els últims cinquanta anys, però encara queda molt per fer [...]. I els passos decisius que falten estan fregant ja els reductes que consideren intocables les oligarquies de la sang, els diners, la terra, la cultura i el poder. Per això —conclou— considero molt difícil, per no dir impossible, que aquesta justícia encara per fer sigui impulsada, almenys consentida, per una monarquia, que se'ns apareix pregonada, aclamada i sospirada per personatges notòriament encasellats en sectors i grups tan coneguts de la nació.»

Més clar que l'aigua. Miguel Hernández va votar *no per la pau*, perquè aquesta és sempre per a ell obra de la justícia, i va pensar que una monarquia no assegurava la realització de la justícia encara pendent a Espanya, en entendre que la institució monàrquica era propiciada i seria instrumentalitzada per les oligarquies del poder, els diners i el saber que, des de sempre, han constituït el més greu impediment per al progrés d'Espanya, tant a escala nacional com regional i, en el cas de Menorca, insular. Una Espanya —no ho oblidem— a la qual va arribar, més o menys a temps, el liberalisme econòmic, però a la qual —en la data en què escrivia Miguel Hernández— encara no havien estat acceptats ni el liberalisme polític, ni el liberalisme cultural. Espanya no era encara, en aquell temps, ni un Estat democràtic, ni un Estat laic.

El que antecedeix constitueix el missatge essencial de l'article, que conclou amb un vaticini, afortunadament no complert, i amb l'expressió d'un desig frustrat de l'autor. El vaticini proclama que, si la monarquia s'instaurés algun dia —es pregunta Miguel Hernández—, «quina pau serà possible en una Espanya així?», i augura tot seguit que «la lliçó de la història ensenya que aquest seria el camí més curt per a una nova Guerra Civil». I el desig frustrat s'expressa d'aquesta manera: «Crec que hauria estat més prudent que la Llei orgànica no anticipés i no prejudicés la forma definitiva que en el seu moment ha de revestir l'Estat espanyol».

Aquest és l'article que Miguel Hernández Pons va publicar el dimarts 6 de desembre de 1966, vuit dies abans de la celebració del referèndum, en què anticipava el seu vot negatiu. Molt possiblement, l'únic article publicat a tot Espanya en defensa del vot negatiu. Un vot negatiu que —recordem-ho— va compartir amb sols el 2 % dels seus compatriotes espanyols. Als qui més o menys són de la meva quinta, no fa falta que els ponderi el fet que la publicació d'aquest article va caure com una bomba al Maó d'aquell temps, de la mateixa manera que hauria succeït en qualsevol altra ciutat o poble d'Espanya. Un dels estigmes més grans de les dictadures ha estat, en totes les èpoques, l'autocensura a què habituen els seus súbdits, que els impedeix expressar les seves opinions i defensar les seves opcions, cosa que provoca l'efecte que lentament s'estén per tota la societat: una letargia, a mig camí entre la covardia i el cinisme, a la qual és extraordinàriament difícil sostreure's. El que ens porta a plantejar-nos quins factors van impulsar Miguel Hernández a recórrer el camí que, des del marc familiar i social en què va néixer, el va portar primer a la independència personal i més tard a un cert exili interior.

La «conversió» de Miguel Hernández

Quin camí va recórrer Miguel Hernández, des del marc familiar i social en què va néixer, l'11 d'agost de 1923? La seva infància i joventut van ser en tot com es podia esperar de les seves circumstàncies. Era el segon de quatre germans

nascuts en el si d'una família «benestant», va cursar el batxillerat a l'institut d'ensenyament mitjà de Maó, d'on va ser expulsat per un temps durant els anys de la Segona República, com a sanció per la seva vinculació o proximitat ideològica —més o menys formals— a organitzacions polítiques dretanes, com ara Acció Catòlica i la Falange Espanyola. Així ho explica Miguel Hernández en una carta de resposta a una altra del llavors registrador de la propietat de Maó, Ignacio Moreno, que acabava de censurar-lo —agrament i amb desqualificacions personals— amb motiu de la publicació de l'article del 6 de desembre. «Es pot dir que tota la teva argumentació —escriu Miguel Hernández— es basa en la teva edat i en l'experiència acumulada. Crec que no ets tan vell, ni jo tan jove (43 anys), però sens dubte nego que, a partir del cert grau de maduresa i responsabilitat personal, els anys agreguin a l'home alguna cosa més que greixos, cabells blancs, calvície i regustos. Però, a més, vull que compreu que la Guerra Civil la vaig viure tant o més que ho puguis haver fet tu. L'abril del 1938 (amb catorze anys) vaig ser detingut i vaig romandre seixanta-dos dies privat de llibertat. Sóc *excautivo*. I vaig conèixer també de prop els assassinats de familiars —vuit— i, quan vulguis, t'ensenyaré el document oficial en el qual se'm comunicava que per ser «un desafecte al règim legalment constituït» se m'expulsava de l'institut i se m'impedia continuar [els] estudis».

Miguel Hernández va concloure aquesta etapa de la seva formació aprovant l'examen d'Estat a l'institut de Palma de Mallorca. Recordo, sobre això, que Miguel Hernández em va explicar —alguns anys abans de la seva mort— que sols havia estat a Mallorca, al llarg de tota la seva vida, dues vegades: per a passar l'examen d'Estat i per a prendre possessió de la notaria de Maó al Col·legi Notarial de les Balears. Ja batxiller, va decidir estudiar la carrera de dret, però, davant la negativa del seu pare a pagar-li l'estada a Barcelona, es va matricular per lliure en aquesta universitat, on va aprovar sense cap dificultat tots els cursos.

I és llavors, en aquest moment, quan Miguel Hernández pren una de les decisions fonamentals de la seva vida. Perquè és evident que tenia davant seu un futur absolutament obert i fàcil; si optava per integrar-se en algun dels negocis familiars —la construcció, la fàbrica de gas o algun altre—, s'haurien beneficiat del seu treball, del seu rigor i del seu talent. Però hi va haver alguna cosa que li va impedir seguir aquest camí. Aquesta cosa va ser el seu esperit d'independència, perquè sabia perfectament que, si hagués treballat en el marc familiar, la seva autonomia quedaria fortament condicionada per la poderosa personalitat del seu pare, tan intel·ligent com absorbent i tan treballador com rígid. Quina sortida tenia? La de tot estudiant brillant d'una Facultat de Dret durant aquells anys: preparar les oposicions d'ingrés a algun dels cossos d'elit de l'Administració de l'Estat. I, d'aquests, Miguel va elegir les notaries. Seria notari.

Les oposicions a notaries mai no han estat fàcils, però durant la postguerra van ser d'una dificultat extrema, a causa de la falta de sortides professionals en el camp de l'empresa, fet que abocava a aquestes oposicions bona part dels millors

caps que havien passat per les facultats de dret espanyoles. Miguel Hernández no es va acovardir i va començar a preparar-les, sense sortir de Maó, amb l'ajuda d'un registrador de la propietat que li feia de preparador. Durant un temps, la fórmula va funcionar, però, a partir d'un moment determinat es va mostrar insuficient. Miguel se'n va anar llavors a Madrid, es va buscar un preparador i va viure durant un temps en una desmanegada pensió d'aquell Madrid del qual Camilo José Cela havia dit que era «un poble manxec de mala mort, una barreja de Navalcarnero i Kansas City». Una cosa totalment diferent del que és avui.

El 1953 es van celebrar a Barcelona unes oposicions per a cobrir tan sols setze notaries, totes elles a Catalunya. El tribunal jutjador estava presidit per una de les grans figures del notariat català del segle passat: Ramon Faus Esteve. Miguel Hernández les va aprovar amb el número dos de la promoció, amb una puntuació de segona classe (sols hi va haver dos opositors que la van obtenir) que li va permetre ingressar per una plaça tan important com era la de Tortosa, i es va saltar així d'entrada el calvari de les notaries que constituïen moltes vegades —en l'Espanya anterior al desenvolupament— les estacions d'un autèntic viacrucis. Llavors també va aprovar les oposicions un altre notari que estava cridat a tenir una projecció àmplia en la vida catalana, més enllà de l'estricta àmbit jurídic: Josep Maria Puig Salellas.

L'objectiu d'independència que Miguel Hernández s'havia proposat aconseguir estava aconseguit. I brillantment assolit. Perquè l'ofici de notari —l'essència del qual és d'una funció pública exercida amb criteris professionals— té, precisament per la seva naturalesa, dues característiques que doten als qui l'exerceixen d'una remarcable independència. En primer lloc, perquè el notari no té un superior orgànic que dirigeixi i organitzi la seva feina, sens perjudici de les inspeccions a què està sotmès; i, en segon terme, perquè es pot traslladar d'un lloc a un altre on hi hagi una notaria que es trobi vacant, fet que implica —en la pràctica— que un notari sempre se'n pot anar d'allà on exerceix, sense més cost que el del canvi personal. Veurem aviat com aquesta segona característica —la possibilitat de canviar d'aires— va ser crucial en la vida professional i personal de Miguel Hernández.

En arribar a Tortosa i obrir la seva notaria, Miguel Hernández va començar a treballar amb un rigor que no l'abandonaria mai. Possiblement, alguns dels trets del caràcter del seu pare —amor al treball, voluntat permanent de complir i una punta de rigidesa— es van reproduir en ell i el van marcar per sempre. Miguel Hernández va ser, per tant, un notari bo, en el bon sentit *machadià* de la paraula bo. Cada assumpte mereixia la seva atenció fins a fer-lo seu, aplicava la normativa sense admetre subterfugis o elusions per obviar-la i extremava el zel per a evitar que algun atorgant signés sense tenir un coneixement complet de les conseqüències de l'acte o del contracte que atorgava. Es deia històricament a Catalunya que «hi ha notaris per a anar a comprar i hi ha notaris per a anar a vendre». Miguel era, amb tota certesa, «un notari per a anar a comprar».

No obstant això, l'essencial d'aquesta etapa tortosina va ser —per a Miguel Hernández— l'obertura al seu voltant. Un atribut característic de la intel·ligència és la curiositat per l'entorn. I és en l'entorn de la Catalunya dels anys cinquanta del segle passat —llavors una avançada d'Espanya a Europa— on Miguel Hernández va començar a parlar amb gent d'ideologies diferents i actituds vitals diverses, on prodigava la lectura de diaris als quals no havia tingut accés i de llibres que el treball monotemàtic de l'oposició li havia impedit llegir fins aleshores, i on —des de la talaia que brinda un despatx notarial, molt més intensa en percepcions del que es pugui pensar des de fora— va prendre consciència de les necessitats reals de la gent, de les seves dificultats i —sobretot!— de les desigualtats profundes que hi havia en aquell moment entre les diferents classes d'espanyols. Aquest procés de maduració és compatible, per descomptat, amb les expansions naturals d'un temperament que, encotillat durant lustres, es va manifestar aquells anys en tota la seva plenitud vital: amics, festes, música i, com a corol·lari inevitable, el nuviatge amb una noia de Tortosa —Antonia Ravanals—, amb qui aviat es va casar i amb qui compartiria tota la seva vida, que va passar, en gran part, a estar vertebrada per ella. Van ser aquells anys de Tortosa, en algun sentit, anys de plenitud, en els quals es va poder veure un Miguel Hernández diferent —vital i extravertit— del que es va prodigar en l'etapa final, en què, sota un mig somriure tan sols insinuat, s'hi amagava una vida interior intensa en què seguien vives, encara que a penes manifestades, les inquietuds i preocupacions que va encetar a Tortosa i va desenvolupar després a Maó.

Aquestes inquietuds i preocupacions es fonamentaven —per a Miguel Hernández— en una concepció exigent de la justícia i en una dolorosa consciència de les desigualtats socials entre els homes i les dones d'aquella Espanya que no havia superat encara el trauma terrible de la Guerra Civil. Anys després ho va expressar d'aquesta manera contundent, en referir-se a la persecució de la qual la seva família i ell van ser objecte —durant la Guerra Civil— pel bàndol republicà: «Llavors tot això em semblaven atrocitats de persones, partits i ideologies polítiques determinades. Després, amb el pas dels anys, quan de veritat he viscut un poc més de prop la realitat del poble espanyol, he anat rectificat criteris. I he comprès que no és just atribuir la culpa d'una guerra fratricida —i de les seves atrocitats— a una sola part, ni al règim que llavors hi havia. [...] La història d'Espanya [no és] una pel·lícula de bons i dolents. La veritat és molt més complexa.»

A ningú no pot estranyar, per tant, que aquestes inquietuds i preocupacions desemboquessin en un interès, mai desmentiment després, per la política. En el benentès que, per a Miguel Hernández Pons i per a moltes persones com ell, la política no és una activitat encaminada exclusivament a la conquesta i preservació del poder concebut com a ofici únic i prebenda anhelada, sinó la preocupació i participació en la gestió dels interessos generals, des del punt de vista que brinda l'únic principi ètic de validesa universal no metafísic: que l'interès general ha de prevaler sempre sobre l'interès particular.

Es podria dir que, quan —uns anys després— Miguel Hernández es va traslladar amb tota la seva família a Maó i va tornar així al lloc de les seves arrels, era un altre home molt diferent del que se n'havia anat el 1953. Havia madurat; en algun sentit, s'havia «convertit». Continuava sent, per descomptat, un home vertebrat pels mateixos principis rebuts en el procés formatiu, però els havia desenvolupat més enllà del que era habitual, de manera que les preocupacions que tenia van començar a excedir de la seva peripècia personal i la dels seus, per endinsar-se en el món complex dels interessos generals. Aviat va tenir ocasió de mostrar-ho a Maó, a penes va obrir la notaria. Miguel Hernández Pons no va ser un notari més, preocupat tan sols pel seu despatx, sinó que immediatament va participar en unes tasques que confirmen el compromís que tenia amb la societat menorquina en què havia nascut i vivia. Aquest compromís es va manifestar i va prendre cos en una doble vessant. En primer lloc, a través de l'Ateneu, i, en segon terme, mitjançant el Foment del Turisme.

L'Ateneu va ser la talaia des de la qual Miguel Hernández va manifestar una doble convicció: que el futur polític d'Espanya s'havia de fundar en la llibertat i la igualtat, és a dir, en els valors de la democràcia, i que —per això mateix— Europa era el referent i la meta a la qual havia d'aspirar la societat espanyola. La seva preocupació va cristal·litzar aviat —en primer terme— en la creació d'una vocalia de ciències socials i econòmiques, per mitjà de la qual va accedir a la junta directiva de la institució, i —en segon lloc— en la convocatòria d'una tertúlia d'estudis europeus, més desinhibida, que es va convertir aviat en un nucli de mobilització política —entesa aquesta expressió en el més noble sentit— en el qual es debatien tota mena de qüestions, des de la construcció europea a l'organització del postfranquisme, passant per la reivindicació d'un règim de més autonomia per a Menorca, a imatge i semblança dels consells insulars canaris. És curiós destacar la coincidència exacta d'aquesta posició personal avançada de Miguel Hernández Pons, amb la tesi dominant en els sectors més moderns i progressistes de la societat catalana d'aquells anys. Concretament, el Cercle d'Economia —institució barcelonina fundada el 1958 amb l'impuls del prematurament desaparegut historiador Jaume Vicens Vives— tenia com a objectius declarats del seu ideari i de la seva acció la liberalització econòmica com a instrument i Europa com a destí. Vull destacar amb això que Miguel Hernández no va ser en cap moment un il·luminat que es va deixar portar per una entelèquia fruit del seu personal raciocini, sinó un home del seu temps que va saber superar les limitacions que a tots ens imposen el nostre origen i els nostres interessos immediats, per a assumir la propaganda i defensa d'aquells valors i actuacions exigits per una societat que vol evolucionar de manera que el seu progrés es fonamenti en la llibertat i la justícia.

El Foment del Turisme, per la seva part, va ser l'escenari en el qual Miguel Hernández va donar sortida a una intuïció fecunda: que el futur econòmic de Menorca depenia necessàriament del turisme, entès i desenvolupat com una

activitat empresarial. Dit amb paraules d'avui: Miguel Hernandez va defensar, des de principis dels anys seixanta del segle passat, que el model productiu de Menorca estava esgotat i s'havia de canviar per un altre en el qual l'activitat turística, exercida amb criteris empresarials moderns, es convertís en l'eix axial de l'economia illenca. Va desenvolupar el seu pensament en una primera conferència que va pronunciar a la sala d'actes de l'Ateneu de Maó, el 3 de desembre de 1963, amb motiu de l'obertura de curs d'aquesta institució. Es tracta d'un estudi rigorós que parteix de l'afirmació de l'alt valor del viatge turístic com a factor socioeconòmic, especialment rellevant a Espanya, ja que, «per la seva situació perifèrica —afirma Miguel Hernández—, ha tingut escassa relació amb la resta d'Europa»; però, sobretot, aquesta transcendència del turisme resulta innegable a causa —hi afegeix— del fet que «si un dia Espanya vol exportar a preus de mercat europeu, gràcies al seu renovat utilitatge industrial, es deurà en gran mesura a l'aportació del turista estranger. I si el nivell de vida de l'obrer espanyol arriba a ascendir al ritme europeu, al turisme es deurà en no petita forma». La claredat d'aquestes idees no era obstacle per a l'oposició dels immobilitistes. Miguel Hernández ho va denunciar clarament: «La veritat és que la ignorància de molts i l'enveja d'algú que veu amb furor que altres es beneficiïn en un grau més elevat que ell del fenomen turístic, es complementen amb el silenci culpable dels qui podrien i haurien de posar remei a un deficient proveïment nacional i local, durant tot el cicle anual». Un cop exposada la doctrina general, s'ocupa del cas particular de Menorca, partint del que qualifica del «pecat original d'insularitat», ja que segons ell «la insularitat frena tot desenvolupament en general i, per tant, també el desenvolupament turístic», raó per la qual conclou que aquesta dificultat originària sols es podrà superar si es conciten a l'uníson tres accions: a) la superació de l'individualisme, «una tara d'índole espiritual, que repercuteix desfavorablement en tots els ordres del nostre viure present i esdevenir futur»; b) la realització d'un esforç especial en infraestructures i subministraments, tenint en compte «la falta d'atenció dels menorquins, i la falta de dotació consegüent, per als serveis col·lectius i d'infraestructura, la falta de continuïtat en l'execució dels plans d'obres i serveis, deixant que el divisme d'iniciar alguna cosa nova se sobreposi al civisme de continuar, millorar i conservar el que van fer generacions passades, (i) la incúria i abandonament dels béns de la comunitat, en agut contrast amb la riquesa, i fins i tot excés ostentós, per a les atencions particulars»; i c) la reivindicació de l'autonomia administrativa imprescindible, ja que «un altre gran obstacle —a parer seu— per a un efectiu i ràpid desenvolupament socioeconòmic de l'illa de Menorca [...] ho constitueix la falta d'uns organismes i autoritats amb poder autònom i executiu, sense subjecció a esglaons intermedis extrainsulars que paralitzin o simplement demorin i deixin en el buit administratiu les iniciatives, necessitats i esforços de la comunitat insular». La seva conclusió va ser òbvia: «L'hora socioeconòmica de Menorca i la seva promoció turística requereix una posada al dia de les mentalitats i actituds dels seus fills».

Convé destacar que en aquest vell text —de fa gairebé mig segle!— Miguel Hernández postulava una autonomia suficient per a la seva illa, que l'alliberés d'intermediaris amb el poder central. Així responia —per exemple—, en una entrevista d'aquells anys, a la pregunta feta entorn a què opinava, com a menorquí, del sistema administratiu vigent a les Illes: «Les Illes constitueixen una província administrada des de l'illa major, Mallorca. Sense malevolència, sense cap esperit personal de ruptura, en una administració curosa, aquest sol fet representaria unes dificultats enormes. I si hi afegim que el menorquí és acomodaticí, podem endevinar el mal que aquesta divisió ha causat amb els anys. Ara es dona una falta de personalitat legal de Menorca. Per això està en estudi l'aplicació del sistema de "consells" insulars: un per a cada illa, i que cada illa s'administri els seus interessos. L'ideal seria considerar les illes com una regió amb tres províncies. Això seria just, ja que Menorca té més personalitat diferenciada que la que tenen, per exemple, els ilerdenses o els tortosins. Després d'això faria falta una descentralització administrativa, però aquesta és ja una qüestió de caràcter general. En resum: fa falta crear una nova entitat administrativa: l'illa.» No és estrany, per tant, que, molts anys després, durant la transició —entre el 1977 i el 1979—, sumés el seu esforç a tants com propugnaven l'autogovern i la recuperació d'institucions pròpies.

Així, en un article publicat el 2 d'octubre de 1987, Miguel Hernández —acceptant una invitació pública de Juan-Francisco López Casasnovas— es lamentava que el tema dels consells insulars hagués arribat a una via morta, i exonerava de culpa l'esquerra i el centreesquerra de Menorca, alhora que afirmava que «la dreta, com acostuma, ha maniobrat i actuat». Aquest és el resum que fa Miguel Hernández de la seva posició:

Des del text que va redactar la denominada *Comissió de Juristes*, designada per l'Assemblea Autònoma de Menorca (J. A. Pons Roca, J. M. Quintana i jo mateix), fins al text que va ser finalment aprovat pel Parlament de la comunitat autònoma, es va evidenciar un canvi radical d'enfocament bàsic.

La idea originària de l'esquerra menorquina, nacionalista o no, a la qual es van sumar alguns centristes, era la d'una estructura gairebé federal per a les Illes Balears. En el primitiu pensar nostre, cada illa constituïa una unitat autònoma d'autogovern. [...] Al seu torn, les comunitats insulars serien coordinades (no governades) pel Consell General Interinsular, a l'efecte de l'actuació i representació conjunta davant l'Estat. [...] Lògicament, aquesta organització gairebé federal exigia que el Consell General Interinsular fóra elegit per mitjà d'un sistema paritari. Cada illa, igual nombre de representants. O, almenys, que la suma de consellers de Menorca i Eivissa igualés la xifra dels de Mallorca. [...]

Què va ocórrer, doncs, amb els nostres projectes? Jo m'atreveixo a apuntar dos processos paral·lels que van ser decisius per a conduir-nos a l'actual situació. [És a dir], a ser el nostre Consell Insular un mer òrgan d'Administració local, subordinat al Govern de Balears.

Primer. Les forces polítiques de Mallorca, des de la dreta més lligada a l'Antic Règim, als denominats *centristes*, i fins i tot alguns sectors de centreesquerra, no van consentir que es produís una emancipació de les illes menors, des de llargs anys subordinades a la Diputació Provincial de Mallorca. [...]

Segon. L'altre factor decisiu va ser, al meu parer, que amplis sectors de la dreta menorquina, més o menys transvestits de centristes, preferien en realitat dependre d'un *Govern* mallorquí, que imaginaven que seria controlat sempre pels seus col·legues d'ideologia (i els fets han confirmat aquesta suposició). Ho preferien així abans que permetre que l'illa fóra governada per l'esquerra, que, presumiblement, seria majoritària a Menorca (i també els fets han confirmat aquesta suposició).

Amb aquesta tàctica s'obtenien dos resultats polítics importants: en l'àmbit insular, el descrèdit que pateix el Consell, mancat de competències i de la base pressupostària consegüent. [I], en l'àmbit balear i, de rebuig, estatal, la utilització com a material de propaganda i proselitisme electoral entre les capes més influenciables de Menorca, de qualsevol tasca —per mínima que sigui— que realitzi el Govern de Mallorca a la nostra Illa. [...]

En resum. Jo opino que, en el present, hem de treure el major partit possible a la normativa estatutària vigent. I, en el futur, demanar la reforma de l'Estatut per a arribar a l'autogovern insular.

Si es mira bé, el pensament de Miguel Hernández Pons té una especial coherència. Parteix de l'afirmació dels dos valors que formen l'essència de la democràcia: la llibertat i la igualtat. Del principi de llibertat n'extreu, com a conseqüència inexorable, el dret a l'autoregulació dels propis interessos de què gaudeixen totes les persones i tots els pobles. D'aquest dret a l'autoregulació dels propis interessos deriva, al seu torn, tant el dret a l'autonomia de l'illa de Menorca com el dret dels menorquins a configurar llur model de creixement econòmic sobre la base de l'explotació racional del turisme. I del principi d'igualtat n'afflora, constant i exigent, la reivindicació d'una justícia social moderna segons la qual el repartiment dels beneficis del creixement econòmic s'ha d'efectuar en funció de l'interès general. Tot això sobre la base que l'exercici de la llibertat comporta sempre l'assumpció d'una responsabilitat. Es tracta, en suma, d'un esquema habitual a l'Europa del seu temps, elaborat sobre les bases aportades per l'humanisme cristià i la socialdemocràcia. Quan Miguel Hernández parlava d'Europa, parlava precisament d'això.

Va clamar en el desert, però la veritat gairebé sempre s'obre pas. I, així, el reconeixement que li va ser regatejat i el suport que li va ser negat en un moment central de la seva vida, li van ser atorgats més tard amb explícita generositat. El 27 d'abril de 1978, en prendre possessió del càrrec de president del Foment del Turisme de Menorca, Marcos Carreras va adreçar una carta a Miguel Hernández, en què li deia: «Acabat d'elegir per ocupar el càrrec de president del Foment del Turisme, he volgut, molestant la seva amable atenció,

dirigir-li aquestes línies, en què voldria reflectir el testimoni de la meva admiració i respecte per la seva persona. Cregui'm si li dic que per a mi és un gran honor ocupar avui el mateix càrrec que fa alguns anys ocupà vostè, amb tanta il·lusió, dedicació i encert; actuació que serà per a mi estímul i esperó permanent, per a un millor servei a Menorca i a la nostra entranyable entitat».

Però falta encara un punt —la clau de l'arc— del pensament de Miguel Hernández. La plena implantació a Espanya d'aquestes idees era incompatible —al seu parer— amb la institució monàrquica, no tant per les característiques d'aquesta considerada en si mateixa, sinó per l'apropiació de la institució monàrquica per part de les classes privilegiades espanyoles que —en expressió de Manuel Azaña— «fa segles que estan acampades sobre l'Estat». El 12 de maig de 1966, Miguel Hernández ho va deixar molt clar en un article publicat en el *Diari de Menorca* amb el títol «El gran joc ha estat obert», que comença amb l'afirmació que «el poble espanyol contempla, entre maliciós i atònit, com s'inicien les jugades públiques d'un joc que —es figura— ha estat portat en silenci i entre bastidors des de fa anys», i continua sostenint que «alguns voldrien portar-lo com en una gegantina partida d'escacs. Amb càlcul cerebral, mouen les torres dels privilegiats de la sang, les terres i les finances. Impulsen els alfils de la intel·lectualitat. Voldrien fer jugar els cavalls de la milícia. Intenten reclutar peons *lacayunos* d'inferior quantia. [...] I el nostre poble, espectador mut. Sembla com si la culminació d'aquesta gegantina i subtil partida fos plet aliè al seu futur. [...] Perquè —és hora de dir-ho— la disjuntiva *monarquia* o *república* no és, com es diu per alguns, mera forma externa o rematada formal d'un Estat. No és la simple culminació d'unes estructures, per dir-ho així, detall accessori en la terminació de l'edifici de la nació espanyola». I no ho és —explica— perquè la forma d'Estat no resulta irrellevant o innòcua a l'hora de fer front a «la necessitat d'aproximar les nostres estructures nacionals a les dels països desenvolupats i justos, social i políticament», és a dir, per a emprendre «les reformes agrària, tributària, administrativa, educativa, del sòl i habitatge, sanitària, seguretat social i tantes altres, en les quals encara falta tant camí per caminar en companyia». Els dubtes de Miguel Hernández són grans: «Podrà una monarquia *aupada* a les esquenes dels privilegiats, els immobilitistes, els poderosos de tot ordre, resistir després la pressió dominant d'aquests grups que la volen per a fer-la la seva presonera i millor servir-se d'ella? Creiem sincerament que no». La raó profunda d'aquesta actitud la trobem en un article que va escriure el 10 de desembre de 1966 —és a dir, després de la publicació del que va ser motiu d'escàndol— i que ja no va ser publicat pel *Diari de Menorca*, segons se li va dir, «per falta d'espai». En un dels paràgrafs diu: «La pau és alguna cosa interior que es reflecteix cap a l'exterior, no una cosa imposada des de fora. La pau és producte d'una societat estable, justa i lliure. I per això hi ha pau [...] a Anglaterra, Alemanya, Suïssa, Dinamarca i tants altres països (indistintament repúbliques o monarquies), perquè abans de posar-li la teulada a l'edifici, li van posar els fonaments fermes.»

Per si de cas no quedava clar, en un altre article d'aquelles dates titulat «El poble espanyol i els Reis d'Orient», comenta unes declaracions de l'aleshores comissari adjunt del Pla de Desenvolupament i més tard ministre de l'Habitatge, Vicente Mortes Alfonso, efectuades per aquest al diari *El Alcázar*, en què manifestava que «la meua imatge de l'Espanya de demà és la d'un poble que participa sincerament en els temes de l'Estat, i un rei que defensi aquesta autèntica participació i el benestar del seu poble dels inevitables atacs dels eterns grups de pressió». «Què els sembla?» —es preguntava Miguel Hernández— i aquesta era la seva resposta: «Crec que una afirmació semblant hauria d'haver estat més concreta i especificar-nos si tal rei es diu Gaspar, Melcior o Baltasar. O és algun dels reis de cartes, que com vostès saben, són el de copes, el d'espases, el d'oros i el de bastons. Perquè cal creure que el senyor Mortes deu referir-se a un rei mag. A un rei sense cognoms coneguts, si realment ha de prendre al seu càrrec la defensa del seu poble enfront dels grups de pressió que ell considera “eterns”, encara que jo crec que etern sols ho és Déu.»

És clar que el Miguel Hernández que va sortir de Menorca per a prendre possessió de la seva notaria de Tortosa, el 1953, era molt diferent del Miguel Hernández que va tornar a Maó el maig del 1962, gairebé nou anys després d'haver-se'n anat. S'havia convertit en un altre sent el mateix. Començava llavors l'etapa de la seva vida que, vista retrospectivament, pot ser considerada de plenitud. Va durar sols sis anys, fins que, després de la publicació de l'article que —s'ha de dir tal com és— va canviar el curs de la seva vida, l'estada a la seva terra se li va fer cada dia que passava més incòmoda. Potser més pel seu propi temperament —una mica turmentat— i per la seva sensibilitat extrema, que per la realitat dels fets. Però, fos com fos, el fet cert és que el juliol del 1968 va prendre possessió d'una de les notaries de Terrassa, que va desenvolupar fins a l'abril del 1971, mes en el qual va passar a desenvolupar la que seria la seva última notaria: Barcelona, en la qual romangué fins al 17 de setembre de 1993, data en què es va jubilar. Va exercir de notari, per tant, durant quaranta anys: vint-i-dos a Barcelona, vuit a Tortosa, set a Maó i tres a Terrassa.

És cert que durant els seus anys de Barcelona encara va intervenir en algunes activitats polítiques amb caràcter intermitent i espaiat, ja sigui participant en la Comissió Jurídica de l'Assemblea Democràtica de Menorca des del 1977 al 1979; ja sigui intervenint en un debat ulterior sobre els consells insulars a final dels anys vuitanta del segle passat; ja sigui reiterant el seu ideal europeista en alguna entrevista concedida en la mateixa època; ja sigui —finalment— donant suport públic, dins el termini electoral, a una opció política d'esquerres amb la qual se sentia identificat. Però el seu millor moment ja havia passat. Aquest va ser, sense cap mena de dubte, el breu temps que va exercir com a notari de Maó, quan —com hem vist— va ser l'ànima de les tertúlies europeistes de l'Ateneu, quan impulsà la reflexió sobre l'autonomia necessària de Menorca, quan va ser un avançat de la concepció empresarial del turisme

entesa com a factor de desenvolupament, i quan —finalment— va donar testimoni de la seva coherència i el seu coratge publicant un article memorable que —com ja s'ha dit— va ser possiblement l'únic que va aparèixer en tota la premsa espanyola propiciant el vot negatiu al referèndum convocat pel general Franco per al 14 de desembre de 1966.

Aquest va ser l'home. Es pot pensar que la seva projecció pública i la transcendència de la seva tenacitat haurien estat més gran si hagués culminat la seva carrera a Menorca. És cert. Però també ho és que la valoració última de la trajectòria d'una persona no ha de fer-se tant pel resultat de la seva acció sinó per la intensitat, l'honradesa i la generositat de l'esforç. I, en aquest sentit, la peripècia de Miguel Hernández Pons és senzillament exemplar. Una exemplaritat que es fonamenta en tres trets de la seva personalitat absolutament determinants. M'agrada referir-m'hi com les tres *i* de Miguel Hernández: intel·ligència, independència i ingenuïtat.

Les tres *i* de Miguel Hernández

A la intel·ligència aguda de Miguel Hernández ja m'hi he referit. Tan sols voldria posar en relleu, en aquest moment, que l'exercici d'aquesta intel·ligència es va veure íntimament influït en ell per la manera de veure el món que proporciona l'ofici de notari, quan s'exerceix —com ell sempre ho va fer— amb una consideració escrupolosa de cada cas concret i una ponderació rigorosa dels efectes de l'acte o negoci atorgat. Cal tenir en compte, en aquest sentit, que la tasca del notari es desenvolupa en un àmbit on conflueixen relacions personals d'alt contingut afectiu i forta càrrega sentimental amb interessos econòmics vitals. El resultat de la contemplació habitual d'aquesta simbiosi és un fort realisme que fa relativitzar les estructures jurídiques, a les quals sols s'atribueix sempre un mer valor funcional, i obliga a ponderar —per damunt de tot— el contingut real dels drets de les parts. Amb un exemple quedarà clar el que vull dir. Per a Miguel Hernández, el debat entre monarquia i república no era una pura qüestió de dret públic centrada en la major racionalitat i eficàcia d'una sobre l'altra forma de govern. El que afirmava era que la monarquia no seria —al seu parer— l'eina adequada per a portar a terme les reformes substancials que estaven pendents i propugnava, atesa la previsible instrumentalització que en feien les classes dominants.

És forçós reconèixer, prop de cinquanta anys després, que els fets han demostrat que la monarquia, lluny de constituir el factor de continuïtat —quan no de regressió— que vaticinava Miguel Hernández, va ser en el seu moment un dels motors del canvi i continua sent actualment la institució que encarna millor la unitat i la cohesió de l'Estat, avui en fase de qüestionament si no de franca erosió. Però aquesta previsió equivocada no treu força a la profunditat de l'anàlisi —centrada en la necessitat d'emprendre profundes reformes estruc-

turals— ni disminueix el coratge gran que exigia manifestar-se públicament en els termes i en el moment en què Miguel Hernández ho va fer.

La segona *i* de Miguel Hernández és la *i* de *independència*. Miguel Hernández va ser independent perquè era un home intel·lectualment lliure, és a dir, no se sentia lligat per cap dogma i practicava la forma més alta d'autonomia personal: dir en públic el mateix que es diu en privat, i exercitar la crítica començant pels propis, sense limitar-la únicament i exclusivament a uns adversaris que es transmuta en enemics. Però la independència té sovint un doble preu: la incomprensió i la soledat. Que Miguel Hernández va ser incomprès s'adverteix fàcilment repassant la premsa menorquina dels dies següents al 6 de desembre de 1966. L'article de Miguel Hernández —que, recordem-ho, portava per títol «Jo votaré per la pau»— va ser contestat per altres articles, cartes obertes i declaracions en sentit contrari, a més d'algun editorial que marcava previngudes distàncies amb la posició del seu col·laborador. «Sols el *sí* garanteix la pau», va escriure algú; «jo també votaré per la pau», hi va afegir un altre; «perquè votaré *sí*», hi va afegir un tercer, en deixar constància de les seves raons, que són aquestes: «En votar *sí* aplico —segons el meu lleial saber i entendre— al moment actual d'Espanya la doctrina del bé possible, rebutjant utopies que són molt boniques però que a res pràctic condueixen i rebutjant un salt en el buit que pot portar-nos a una nova catàstrofe». Aquesta incomprensió expressa —que no va ser una incomprensió qualsevol, sinó, en alguns casos, de persones que Miguel Hernández creia pròximes a les seves tesis— va tenir, a més, una conseqüència no per difusa menys feridora: la sensació de soledat. Així es va reconèixer en unes poques paraules —que van aparèixer en l'última pàgina del *Diari de Menorca*, el mes de març del 1993, amb motiu de la seva jubilació: «Val a dir que la seva coratjosa actitud va provocar-li nombrosos problemes dins d'una societat petita i tancada com la nostra.» I va ser aquesta sensació de soledat la que va fer prendre a Miguel Hernández una decisió que va variar —ja per sempre— el curs de la seva vida, ja que pràcticament va posar fi a una etapa que condensa la que podria anomenar-se *la seva vida pública*. Se'n va anar de Maó.

Ara bé, un cop arribats a aquest punt, no seria just ometre un fet que abonava i reforçava en Miguel Hernández, per un doble motiu, la seva independència. El fet és, una altra vegada, la seva condició de notari: en primer lloc, per l'hàbit d'imparcialitat que imprimeix aquest ofici, quan és exercit amb responsabilitat i lliurament; i, en segon terme, per les facilitats que confereix la condició de funcionari que la llei atribueix al notari, a l'hora dels trasllats. Aquest últim aspecte pot semblar banal, per tractar-se d'una qüestió d'intendència, però no ho és de cap manera, doncs, la possibilitat real de marcar distàncies amb un àmbit que es torna hostil o, almenys, una mica incòmode, té en molts casos —com ho va ser en el de Miguel Hernández— un valor inapreciable. Quan Miguel Hernández va deixar de sentir-se còmode a Maó, es va traslladar a Terrassa. No és tan fàcil de fer en altres oficis.

I l'última *i* de Miguel Hernández és la *i* de *ingenuïtat*, d'una certa ingenuïtat. Perquè no va ser de cap manera ingenu, en el sentit de partir d'una visió edulcorada de la societat i de les seves circumstàncies, per a obtenir conclusions poc realistes o fantasioses. Tot al contrari. Miguel Hernández estava habituàt, per ofici, a enfrontar-se amb una realitat teixida sempre amb interessos contraposats de tota mena, i era, a més, rigorosament crític amb els fets que observava. La seva ingenuïtat va ser d'una altra mena: pressuposava en els altres les mateixes virtuts d'intel·ligència, generositat, llibertat d'esperit i coratge que definien la seva personalitat. I això era massa esperar en l'Espanya dels anys seixanta del segle passat, que a penes començava a superar —vint-i-cinc anys després— el trauma inenarrable del seu últim enfrontament caïnita.

El llegat de Miguel Hernández

Entre els papers de Miguel Hernández hi ha també algunes cartes, remeses en els dies posteriors a la seva presa de posició pública respecte al referèndum, que el feliciten i l'aplaudeixen. N'escullo dues. En la primera, Francesc de Borja Moll li escriu: «Després de llegir el seu article "Jo votaré per la pau", sento un impuls interior que m'obliga a felicitar a vostè amb entusiasme per tot el que diu i per la claredat i honradesa amb què ho manifesta.» En la segona, un ciutadà que firma com «Un admirador» li diu, després de felicitar-lo: «Faig vots perquè en un futur pugui vostè servir a una Espanya més representativa i democràtica.» No va ser possible. Sense abdicar de les seves idees, Miguel Hernández es va replegar en la intimitat del seu treball i de la seva família, i va posar fi als pocs anys de vida pública que va desenvolupar a Maó.

Vaig conèixer Miguel Hernández Pons en la seva última i llarga etapa de vida oculta, com a notari de Barcelona. El recordo dret, alt i ben portat; la mirada, intel·ligent i una mica inquisitiva; el gest, de cortesia discreta i distant, potser refugi de certa timidesa; l'actitud, d'una soterrada ironia presta sempre a aflorar, i potser, a vegades, una punta de desenganyada melancolia, compatible amb rampells sobtats de nerviosa impaciència, que podien esclatar de manera imprevisible. Aquest era l'home que —malgrat la discreció i l'elegant silenci— no es va penedir mai del que va fer, ja que sempre va pensar que havia fet allò a què estava obligat, fos quin fos després el preu que calgués pagar.

I tenia tota la raó. Va fer el que calia en circumstàncies molt difícils: dir en públic el mateix que deia en privat, i exercitar així la forma més alta de crítica, que és la crítica que comença pels propis, pels més pròxims. Sembla senzill, però és d'una extrema dificultat. I no surt mai gratis. Per això, amb independència de la frustració aparent de la seva constància i de l'abstracció feta també del contingut concret d'alguna de les seves idees, el transcendent de l'acció pública de Miguel Hernández Pons va ser l'exemplaritat de la seva actitud, en què es

van encarnar de manera eminent les virtuts màximes de la dignitat civil: obrar en llibertat i assumir la responsabilitat pel que s'ha fet. Va donar testimoni en temps foscos. Per això, en conductes com ara la de Miguel Hernández Pons s'hi troba el fonament més profund de la força d'una societat i l'arrel més forta de la seva dignitat.

Passaran els dies, cauran els mesos i se succeiran els anys. El record de Miguel Hernández s'anirà esvaint. Però quedarà el rastre profund de la seva vida, positiu i anònim, en l'esdevenir de la seva gent i de la seva terra, a les quals un dia va servir amb tanta intel·ligència com generositat, amb tanta il·lusió com coratge. Aquest és el llegat que ens ha deixat qui va ser notari de Maó, el senyor Miguel Hernández Pons.

Recensió

Doble oficialitat i llengua pròpia: dues llengües i un territori.
Textos de Josep M. Puig Salellas,
edició a cura d'Ester Franquesa i Lluís Jou¹

Josep Serrano Daura
Universitat Internacional de Catalunya

Franquesa i Jou ens presenten en aquest volum bona part dels articles i treballs de Puig Salellas centrats en la llengua catalana, «sempre des d'una perspectiva estrictament jurídica i amb l'objectiu últim del seu reconeixement com a llengua pròpia de Catalunya» (com expressa Juan José López Burniol en el pròleg a aquesta acurada publicació).

Magnífica edició que ens ofereixen l'editorial Marcial Pons i la Fundació Noguera (de la qual Puig fou president), que recopila la valuosa aportació doctrinal del nostre autor a la configuració del que ja es coneix com a dret lingüístic català. Un plantejament doctrinal que parteix de la consideració de la llengua com un element propi (per propietat) i oficial, i també singularitzador i identificador del nostre país.

Els curadors d'aquesta edició destaquen el paper essencial de Puig Salellas en la configuració d'aquest nou règim jurídic amb influència més enllà de l'àmbit català, i aprofiten l'ocasió per a fer-ne una síntesi biogràfica.

Com assenyalen, Puig Salellas se centra en aquest àmbit d'estudi amb motiu de les Jornades que sobre l'Estatut d'autonomia de Catalunya del 1979, organitzades el 1980 pels col·legis d'advocats i de notaris de Barcelona i la Càtedra Duran i Bas de la Universitat de Barcelona. En aquestes Jornades, fa la seva primera aportació sobre la qüestió de la doble oficialitat del català i el castellà a Catalunya, i hi continua treballant durant gairebé vint anys des de l'òptica jurídica i social, amb independència respecte dels posicionaments polítics de cada moment.

Ja abans de l'aprovació de la Llei 7/1983, del 18 d'abril, de normalització lingüística a Catalunya, Puig planteja la qüestió de la doble oficialitat lingüística com a problema jurídic partint de l'article 3 de la Constitució espanyola i de l'Estatut català del 1979 i responent als pronunciaments de l'Audiència de Barcelona i del Tribunal Suprem, que fins aquell moment consideraven contrària a la Constitució l'exigència del coneixement del català per a accedir a la funció pública.

I en tot cas la seva aportació fou decisiva per a l'aparició de la Llei 1/1998, del 7 de gener, de política lingüística del Parlament de Catalunya, i que talment

1. Barcelona, Marcial Pons i Fundació Noguera, 2009, 446 p.

inspira en aquest àmbit l'actual Estatut d'autonomia del 2006. Efectivament, com s'insisteix, Puig Salellas adquireix un protagonisme indubtable en la configuració d'aquest règim jurídic, amb el convenciment que la llengua constitueix un fet determinant de la nostra identitat que cal preservar, i que el dret és l'instrument més idoni per a restaurar-ne i assegurar-ne la pervivència i el desenvolupament.

Partint d'aquestes premisses, l'autor es dedica, en l'àmbit de la reflexió jurídica i també política, a fixar els conceptes bàsics de *llengua pròpia*, *llengua oficial*, *doble oficialitat* i *normalització lingüística*; conceptes entorn els quals construeix, com dèiem, la seva doctrina, tot teoritzant sobre l'estreta relació entre llengua i dret, i com es recull en una sèrie de textos que van evolucionant en funció de l'activitat legislativa i de les resolucions jurisprudencials que es produeixen.

Hom també reconeix Puig Salellas com el creador igualment d'una escola catalana, representada especialment en la *Revista de Llengua i Dret*, que des del 1983 edita l'Escola d'Administració Pública de la Generalitat de Catalunya, i amb autors com ara els juristes Antoni Milián (el director) i Jaume Vernet.

En definitiva, cal destacar la defensa que va fer del català com a llengua pròpia i d'un sistema jurídicament igualitari i equilibrat entre el català i el castellà; i a partir de les seves aportacions, dels seus articles i treballs, es forma un dret lingüístic com una veritable branca científica amb entitat ben definida, i que si bé es refereix a Catalunya, talment és d'aplicació en els altres territoris de l'Estat espanyol en què els seus estatuts d'autonomia declaren dues llengües oficials i els que almenys reconeixen una altra llengua pròpia encara que sense concedir-li el rang d'oficialitat (Astúries i Aragó).

Un plantejament d'aplicació igual a Catalunya també amb l'aranès, propi de la Vall d'Aran, i respecte del català i del castellà.

Després de les notes introductòries, Franquesa i Jou ens presenten deu textos de Puig Salellas ja publicats i en la versió original, cada un amb una nota introductòria que els posa en relació, en fa un resum, i en destaca els aspectes més rellevants amb les referències estatutàries corresponents.

Deu treballs classificats en dos apartats, el primer de textos generals (amb set), i el segon de textos sectorials (els altres tres). La meitat foren publicats per la *Revista de Llengua i Dret*.

En el primer apartat es publiquen uns treballs d'àmbit generalista, ordenats no per l'ordre cronològic d'aparició, sinó amb una certa sistemàtica per raó de la matèria des dels seus primers plantejaments fins a l'entrada en vigor de la darrera Llei del 1998. Són els treballs següents:

— *La llengua i la dominació política*, del 1989 (p. 29 a 41), amb el qual Puig proposa una sistematització de les diferents versions de reconeixement jurídic que ofereix el dret comparat en països que han assolit la convivència lingüística a partir del criteri de territorialitat. De fet, distingeix: el multilingüisme delimitat territorialment (com a Bèlgica i Suïssa); el multilingüisme superposat, amb

més d'una llengua oficial (Irlanda o Malta), i el multilingüisme mixt, en què coexisteixen els models anteriors.

— *La doble oficialitat lingüística com a problema jurídic*, del 1983 (p. 47 a 74), que hom considera la primera aportació que va fer a la configuració d'una teoria de la doble oficialitat en el dret constitucional espanyol, i que va ser escrit abans de l'entrada en vigor de la Llei 7/1983, del 18 d'abril, però publicat després.

— *La doble oficialitat a l'Estat espanyol*, del 1987 (p. 81 a 152), amb el qual Puig construeix la seva teoria sobre el sentit de la doble oficialitat i la influència que sobre la llengua territorial tenen els conceptes de *llengua pròpia* i de *normalització lingüística*. Amb un abast estrictament jurídic, sobreentén l'oficialitat del castellà i anuncia la de les altres llengües per emissió als estatuts, estableix el contingut bàsic del concepte jurídic de l'*oficialitat*, sistematitza els principis que regulen la doble oficialitat lingüística a l'Estat espanyol (de territorialitat, d'igualtat, de propietat, de lliure elecció i de disponibilitat), i, finalment, analitza el concepte de *normalització*.

— *La doble oficialitat lingüística del Tribunal Constitucional*, del 1986 (p. 157 a 188), amb el qual analitza de manera crítica, combativa i dialèctica les sentències del Tribunal Constitucional; Puig en discuteix els arguments i en rebutja els fonaments, i proposa solucions de *lege ferenda*, com destaquen els curadors d'aquesta edició.

— *La situació jurídica de la llengua catalana, avui*, del 1989 (p. 191 a 211), i que fou el discurs d'obertura del curs de l'Institut d'Estudis Catalans 1989/1990. S'hi analitza la situació jurídica de la llengua catalana després dels pronunciaments del Tribunal Constitucional sobre les lleis de normalització lingüística del País Basc, Catalunya, Galícia i de les Illes Balears del 1986 i del 1988, i el relatiu a la competència exclusiva de la Generalitat per a regular els efectes de l'oficialitat de la llengua en matèria d'etiquetatge i d'escriptures públiques (del 1988 i el 1989). L'autor resumeix els arguments de les resolucions del Tribunal; ell mateix tracta de les qüestions discutides; i propugna amb un caràcter ja més polític l'aprovació d'una llei que, tot adaptant o modificant la Llei 7/1983, corregeixi la inhibició de la Llei per a regular els registres de dependència estatal, reguli un sistema de convivència lingüística i s'adapti a la doctrina del Tribunal Constitucional, introdueixi un sistema sancionador que no s'especifiqui, i equipari les corporacions locals a la Generalitat en matèria d'ús intern del català.

— *Els grans conceptes de la doble oficialitat a la Llei 1/1998, de política lingüística*, del 1988 (p. 219 a 250). Després que aquesta llei del 1998 fos tramitada, la *Revista de Llengua i Dret* va publicar el 1998 estudis doctrinals sobre la llei des de l'òptica jurídica, un dels quals és aquest de Puig. Hi expressa les idees fonamentals sobre la llengua pròpia (com a element identificador del país i principi que es projecta sobre els efectes jurídics de la doble oficialitat), la doble oficialitat

(el català és oficial de Catalunya per ell mateix, i el castellà ho és per raons externes, és a dir perquè ho és de l'Estat espanyol), i la normalització lingüística (la Generalitat ha de garantir l'ús normal i oficial d'ambdós idiomes amb les mesures adequades).

— I *La legislació lingüística a Catalunya: de la Llei de 1983 a la de 1998*, del 2000 (p. 255 a 277). L'autor refereix aquí les mancances de la Llei del 1983; i destaca els objectius assolits amb la del 1998: l'aprofundiment del concepte de *llengua pròpia*, el desenvolupament del deure de disponibilitat que obliga el funcionariat, l'eixamplament de l'actuació normalitzadora i l'establiment d'un règim sancionador.

I en el segon apartat es recullen tres articles sobre àmbits molt concrets, que són els següents:

— *La legislació lingüística notarial a l'Estat espanyol i a Catalunya*, del 2000 (p. 287 a 305). L'article reproduïx la ponència que Puig va presentar en les jornades d'estudis sobre la fe pública notarial i la institució registral als països plurilingües que es van celebrar el 1999 al Col·legi de Notaris. Hi tracta sobre la regulació lingüística en relació amb el notariat, després d'unes notes sobre la discriminació del català durant els segles XVIII i XIX, i el canvi que representa la normativa republicana del 1933, que aprovava el reglament per a la designació de notaris a Catalunya. Quant a la legislació vigent, sintetitza els conceptes fonamentals que són els ja esmentats de *propietat* (de la llengua), la *dobla oficialitat* i la *normalització*.

— *La llengua de l'ensenyament. Comentari a la Sentència del Tribunal Constitucional 337/1994, del 23 de desembre*, del 1985 (p. 311 a 326). Comentaris a aquesta sentència favorable a la Llei 7/1983, del 18 d'abril, i al desplegament que n'havia fet la Generalitat de Catalunya; una sentència, doncs, molt especial que consolida l'ús del català com a llengua vehicular i d'aprenentatge en el sistema educatiu.

— *La normativa lingüística i el món socioeconòmic*, del 1999 (p. 331 a 370). Després de fer un resum cronològic de la jurisprudència del Tribunal Constitucional dictada sobre la competència de la Generalitat en matèria de llengua pròpia i d'analitzar un altre cop les conseqüències del tractament de la llengua pròpia i de la doble oficialitat del model lingüístic català, tracta de la normalització en les matèries econòmiques i laborals que han de ser objecte de la legislació lingüística (atenció al públic, etiquetatge, publicitat, activitat professional i activitat laboral, amb el corresponent dret sancionador).

Tot seguit, hi ha dos annexos que persegueixen facilitar la lectura dels treballs:

— El primer inclou les lleis lingüístiques de Catalunya, les abans esmentades del 1983 i del 1998.

— I el segon, set sentències del Tribunal Constitucional del 1986 fins al 1994 (amb l'epígraf general de *Els fonaments jurídics del Tribunal Constitucional*),

que són les sentències 82/1986, 83/1986 i 84/1986, del 26 de juny, relatives a les lleis de normalització lingüística del País Basc, Catalunya i Galícia; la 123/1988, del 23 de juny, sobre la Llei de normalització lingüística de les Illes Balears; la 74/1989, del 24 d'abril, en matèria d'escriptures públiques en l'àmbit competencial; la 46/1991, del 28 de febrer, en relació amb l'exigència d'acreditació de coneixement del català per a l'accés a la funció pública de la Generalitat de Catalunya, i la 337/1994, del 23 de desembre, sobre l'ensenyament en català.

Un llibre, doncs, d'indubtable interès general i en especial per als que s'ocupen de l'ordenament jurídic en matèria lingüística des de qualsevol àmbit, no solament del dret, sinó també des de la sociologia, des de la història de la llengua i també del país. Textos publicats entre el 1983 i el 2000 que sintetitzen la doctrina que Josep M. Puig Salellas elabora entorn de l'oficialitat i de la normalització de la nostra llengua; una doctrina base de l'actual dret lingüístic català que ell configura com una nova branca del nostre ordenament jurídic que regula el català com a llengua pròpia i oficial.

Una obra que ret el degut homenatge i deixa memòria d'un testimoni actiu de la història recent de Catalunya, en especial les darreres dècades, en què el nostre país ha recuperat les seves institucions, un procés en el qual Puig Salellas ha deixat també la seva valuosa empremta.

SOCIETAT
CATALANA
SCEJ
D'ESTUDIS
JURÍDICS

FILIAL DE L'INSTITUT
D'ESTUDIS CATALANS

ISBN 978-84-9965-052-4



9 788499 650524